Ірина Тимочко–Камінська

МОЯ ОДИСЕЯ

Ірина Тимочко–Камінська

МОЯ ОДИСЕЯ

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить
Людське горе смутить,
А добро веселить –
той цілий чоловік

Іван Франко

Ірина Тимочко–Камінська

МОЯ ОДИСЕЯ

Видавництво Український Архів

Варшава 2005

Редактор
Євген Місило

Графічний малюнок і художнє оформлення обкладинки
та титульних сторінок
Світлани Данилик

Коректа
Софії і Галини Сварник

Переклади з польської мови
Галини Сварник

Верстка і макетування
Йоанни Лірчевської

На обкладинці книжки графічний малюнок виконаний на підставі оригінальної фотографії від 23 XI 1946 р., на якій Авторка разом з друзями з УПА біля церкви в селі Бук на Бойківщині, після вінчання санітарки „Дори" і „Ратта". Зліва: Мартин Мартин „Давиденко", Надія Партикевич „Марійка", бунчужний „Хитролис", Ірина Тимочко „Христя", капелян о. Андрій Радьо „Яворенко", Анна Скірка „Дора", д-р Віктор Добровольський „Ратт". Автор фотографії: Степан Ґоляш „Мар".

© Copyright by Irena Tymoczko-Kamińska, Chicago 2005
© Copyright by Archiwum Ukraińskie, Warszawa 2005

ISBN 83-86112-21-2

Oficyna Wydawnicza UKAR
02-588 Warszawa 48, skr. poczt. 156
ukar@medianet.pl

Druk i oprawa: Łódzka Drukarnia Dziełowa S.A.
Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 45

Від видавця

„Одисея” Ірини Тимочко-Камінської починається тоді, коли кінчалася війна. Наближався фронт, німці відступали, а її рідні Яксманичі, що на Перемищині мали опинитися в межах України. Але не цієї вимріяної. Ніхто не тішив себе ілюзіями, що прихід совєтів означає визволення і свободу. Просто, місце одного окупанта мав зайняти інший, ще більш жорстокий.

У 1944 р., кілька днів після матурального іспиту й одержання атестату зрілости перемиської гімназії, Ірина розпрощалася з батьками і разом з поколінням своїх ровесників пішла в підпілля. Не знала ще тоді, що, навпаки до міфічного Одисея, вже ніколи не повернеться до рідної хати, а мандрівка до вільної України триватиме не десять, а майже шістдесять років і здійсниться щойно на схилі її життя.

В українському підпіллі, вже як „Христя”, працює в жіночій мережі Українського Червоного Хреста на Бірчанщині, потім у Надрайоні „Бескид” на Сяніччині й Бойківщині. Відряджена осінню 1946 р. на Лемківщину, до Надрайону „Верховина”, захоплюється цими окраїнами українських земель і їх господарями – лемками. На все життя залишається в її серці вдячність для них за те, що в ті важкі і небезпечні часи оберігали її від арешту, ділилися останньою крихіткою хліба.

Навесні 1947 р. була призначена, мабуть, першим і єдиним в історії українського підпілля надрайонним провідником. Це рішення не випадкове. Як написав в одному зі звітів „Орлан”, заступник провідника „Закерзонського краю”, енергія і відвага „Христі” рівнялася силі сотні „Бурлаки”. На такий комплімент тоді у підпіллі треба було тяжко попрацювати.

Після Акції „Вісла” і депортації лемків, „Христя” повертається на Перемищину, де виконує функцію зв’язкової проводу до спеціальних призначень. Заарештована в Перемишлі внаслідок зради „Вишинського” рік часу перебуває у слідстві. І хоча під час допитів кат українських жінок, Міхал Байовський, окалічив її фізично на все життя, вона не заломилася, не піддалася. Не пішла на співпрацю з ворогом і тоді, коли прокурор зажадав для неї кари смерті.

Описи тюремної одисеї, на дорозі якої був Ряшів, Тарнів, Фордон і жіноча в’язниця для найбільш небезпечних ворогів комуністичної системи в Іновроцлаві, в якій більшу частину вироку провела в камерах сама одна – то знаменито змальовані постаті співв’язнів, поляків і українців, ведених з ними розмов.

На волю вийшла в жовтні 1955 р., по 8 роках ув’язнення. Як згадує, не мала куди і до кого повертатися. З хати залишилися тільки фундаменти, а про долю сім’ї, яку вивезено в Сибір, довгі роки нічого не знала, навіть чи вони живі. Тому, коли відчинилася в’язнична брама, вона сіла у поїзд, але він не повіз її на Батьківщину, а в протилежному напрямі – на чужину. Наступних кільканадцять років опинилася у Вроцлаві. Звідси у 1981 р. виїхала до Америки, де живе і до сьогодні.

„Христю” знаю ще з 70-х років, коли бував у її теплій, гостинній хаті у Вроцлаві, а потім в Чікаґо. Завжди життєрадісна, повна енергії. Це від неї я навчився кожного ранку дякувати Всевишньому за черговий дарований день життя. Тепер дякую їй за дар пам’яті і важливі для прийдешніх поколінь спогади. Вірю, що одисеєві мандри „Христі” закінчаться поверненням в Україну, в цю вимріяну, а тепер, після помаранчевої революції, вже справді вільну.

Євген Місило

Розділ I

Яксманичі

Часто роздумую про те, звідки черпала я оцю силу, що вела мене крізь підпілля, інколи на грані життя і смерті, крізь тюрми, скитання на чужині й еміграцію. Хто засіяв у мені незламну віру в слушність визвольних ідей і надію, що наша боротьба не піде намарне й Україна воскресне?

Сьогодні, коли дивлюся на це з відстані моїх прожитих літ, бачу, що це підгрунтя, на якому я виростала і з якого зачерпнула сили на ціле життя, це моя рідна хата з її чудовою сімейною атмосферою. Це батьки перші виховували мій характер, вчили любові до рідної мови й землі, патріотизму, хоча тоді це слово не вимовлялося так часто, як сьогодні.

Але це також наша Церква і віра з повсякденною молитвою, яку ми відмовляли спільно з батьками, дякуючи Всевишньому за кожний дарований день життя. І чиню так донині.

І ще одне було – це наша пісня. Я зростала з піснею. Спів лунав у нашій хаті, зокрема, вечорами в суботу, коли кінчався важкий тиждень праці на полі. А що всі ми були співучі, то творили зовсім непоганий невеличкий хор. Сідали навколо мами й співали, співали...

Нещодавно я зустріла мою односельчанку з Яксманич, Мілю Фільц (по чоловіку Вишницька), яка жила поряд, за нашим садом, а тепер так, як і я, тут на еміграції в Чікаґо. Яке ж приємне було моє здивування, коли серед розповідей з нашого дитинства почула від неї і про те, як її мати кликала їх,

дітей, словами: „Ходіть, ходіть скоро, бо Тимочки співають!". Наш спів був для них великою насолодою, може, й тому вона запам'ятала цей момент на ціле своє життя.

Улюбленою піснею моєї мами, що йде зі мною крізь життя, була „Засумуй, трембіто, та й по всьому світу".

Засумуй, трембіто,
та й по всьому світу,
що зів'яло галичанам
сорок тисяч цвіту

Засумуй, трембіто,
та й на всі Карпати,
щоб не ждали з війни сина
ні батько, ні мати.

Під час війни, за т.зв. перших совєтів, останню стрічку співалося так: „щоб не ждали з тюрми сина..."

З черги, від батька почула я цілий ряд пісень Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії і гарних патріотичних віршів. Багато з них залишилося у моїй пам'яті до сьогодні.

Наш дім – це також надзвичайно цікаві і колоритні розповіді нашого батька й дідуся Теодора про визвольні змагання українського народу. Це була наша повсякденність.

Моє дитинство

Я уродженка прекрасного і дорогого мені українського села Яксманичі, розташованого за 7 км на південний-схід від Перемишля. Тут у 1896 р. народилася моя мама – Ксеня з Панкевичів. Звідси родом також її тато, а мій дідо Теодор Панкевич і, як він нам, дітям, розказував, його діди і прадіди... З Яксманич був цілий наш рід Панкевичів. Це був український рід.

Лише мій тато не мав яксманицьких коренів. Але це вже інша історія.

Життєве кредо моєї мами – це праця й молитва. Мама була моїм найбільшим приятелем, але і вимогливим авторитетом. Добре мене виховала і тому мала до мене безмежне довір'я. Пригадую такий випадок. Моя добра товаришка зі школи, ще неповнолітня й панна, потрапила в біду – завагітніла. Все село і моя мама тим дуже обурювались. Я не знала, як товаришку обороняти, і якось у розмові з мамою стихійно сказала:

– Мамо, а якби мені таке трапилося?

Від тих моїх слів мама заніміла, її очі стали „в стовп", і нагло, дуже емоційно сказала: „Ні, ні! Я тобі, доню, надто довіряю!"

І ці сині, мудрі мамині очі, ці її слова все життя йшли за мною. Вони мені більше допомогли, ніж будь-яка присяга чи зобов'язання.

Мій батько – Степан Тимочко, був родом з села Цикова, це не більше 5 км на південь від Яксманичів. Батько народився 1894 р. Після закінчення початкової школи в Цикові вчився в українській чоловічій гімназії у Перемишлі, але, мабуть, її не закінчив. У 1914 р. вибухнула Перша світова війна, й батька мобілізовано до австрійської армії.

Пам'ятаю, як нам, дітям, часто розказував про свої пригоди і трагічні пережиття на фронті, десь на Лемківщині, ймовірно в районі Горлиць. Тут відбувалися найважчі у Першій світовій війні бої між австрійською і російською арміями.В одному з них батько був важко поранений, чудом вижив, довго лікувався, але наслідки лишилися на ціле життя. З того часу зберігся на Маластівській Магурі біля Горлиць великий австрійській цвинтар, на якому спочиває також багато українців – галичан.

Тридцять років пізніше мені довелося піти батьковим шляхом до волі, взяти зброю в руки і боротися за Україну.

Моя мама Ксеня з Панкевичів з сестрою Анною (праворуч). Фото ще з дівоцьких часів мами.

І коли мої підпільні стежки завели мене на Лемківщину, я заходила на Магуру, відвідувала могили, молилася на них за полеглих друзів батька. Сьогодні від тих трагічних подій минуло вже 90 років, а цей цвинтар, хоча занедбаний і понищений плином часу, існує далі.

1 листопада 1918 р., після проголошення повстання Західно-Української Народної Республіки, батько разом із товаришами з Перемиської гімназії добровільно вступив у ряди Української Галицької Армії. Гімназія була закрита через епідемію страшного віруса грипу, званого „іспанкою", на який померло тоді в Європі тисячі людей. Тому в цей час більшість гімназійної молоді перебувала у своїх батьків по цілій Галичині, або, як мій батько, була раніше мобілізована до австрійської армії. А все ж таки на заклик зголосилося до УГА й пішло боротися за Українську державу понад 360 учнів!

Маю книжку *Перемишль – західний бастіон України*, в якій надруковано список гімназистів, що боролися за Україну. Серед них є й прізвище мого батька Степана Тимочка[1].

[1] Антін Артимович, *Учні Перемиської гімназії в українських військових формаціях 1914-1920 рр.*, [в:] *Перемишль – західний бастіон України*, Нью-Йорк – Філадельфія 1961, с. 161.

Після закінчення польсько-української війни батько якийсь час перебував у польському таборі полонених і, мабуть, лише в 1920 р. повернувся до свого рідного Цикова.

Куля, яка залишилася в його тілі, до кінця життя не дозволяла йому виконувати важкої праці фізичної. Батько хотів далі вчитися, мріяв про закінчення вчительських студій, працю в школі. Дуже любив читати книжки, завжди мав їх багато. Передплачував нашу українську пресу, пам'ятаю, наприклад, „Народню справу". Але тодішня польська влада не приймала на вчительські посади українців, хіба що десь далеко від Галичини, в Келецькому чи Познанському воєводствах. А колишні воїни УГА ще довгий час якщо не скиталися по таборах полонених і чужині, то зазнавали різних образ з боку поляків. Тому батько вже ніколи не здійснив своїх мрій.

Мій батько Степан Тимочко (стоїть) з братом Михайлом, обидва в мундирах вояків австрійської армії, роки Першої світової війни.

По якомусь часі, з „допомогою" приятеля по Перемиській гімназії й бувшого вояка УСС і УГА Миколи Химки батько запізнав свою майбутню дружину – Ксеню Панкевич. Думаю, що могло це статися навіть на весіллі молодшої сестри мами Марії, коли вона, як перша, віддавалася саме за Миколу Химку до сусіднього села Селиська.

Шлюб моїх батьків відбувся 5 вересня 1920 р. у Яксманичах. Після вінчання тато вже тут залишився і почав про-

Сестра мами, Маруся, ще панною.

довжувати справу дідуся Панкевича – вів взірцеве господарство, прекрасний сад.

Батько мами – Теодор Панкевич – був відомим у той час українським діячем. Він з Іваном Франком їздив по селах не тільки Перемищини й допомагав організовувати українське національне життя. Був дуже вимогливий щодо нас, онуків. Щонеділі ми йшли на Богослужіння до яксманицької церкви, в якій він був паламарем, а пополудні ще й на вечірню. Дідусь помер на зламі 1938-39 рр., по польських святах, у грудні або січні. Мав 88 років. На його похорон прийшло майже все село. Ще сьогодні перед очима стоїть натовп людей біля його домовини у нашій церкві, палаючі свічки, прощальний спів церковного хору. По роках я випадково натрапила на гарну згадку про Теодора Панкевича, вміщену в якійсь передвоєнній українській газеті.

Тета Марія з Панкевичів

Мама мала дві сестри. Старша була Анна, вийшла заміж за Станішовського з Поповичів, 4 км на південний схід від Яксманич. Поповичі належали до парафії в Хідновичах, але там була своя церква св. Дмитра, побудована перед самою війною. Про дальшу долю тети Анни знаю небагато.

Молодша сестра – Марія, як я вже згадувала, вийшла заміж за Миколу Химку із сусіднього села Селиська. Микола знайшов працю в дуже відомому і заслуженому українському видавництві Івана Тиктора у Львові. По якомусь часі

забрав до себе дружину і дітей. Думаю, що допомогли йому в цьому друзі по зброї, з якими служив в Українських Січових Стрільцях. По закінченні війни колишні УСС-и дуже взаємно допомагали один одному.

Тета Маруся, її теща і діти, зліва Леся, Орест і Зеня. Селиська, 30-і роки.

Тета Марія мала четверо дітей – Лесю, Зеню, Ореста й наймолодшу Миросю. Всі вони приїжджали до Селиськ на кожні літні вакації, а тому, що було близько, часто приходили бавитися до нас. Ми дуже любилися, зокрема, мої брати дружили з Орестом, їх ровесником, а я з Лесею і Зенею.

Найстарша була Леся, гарна й мудра дівчинка. В 1938 р. прийшла до нас зі Львова страшна звістка, що Леся нагло захворіла й померла. Який же це був розпач у нашій родині! Роком пізніше наступна трагедія.

Відразу по приході до Галичини в 1939 р. більшовики забрали Ореста до Червоної Армії й вислали на фінський фронт, де незабаром загинув. Йому щойно скінчилося тоді

Взимку у Львові на санчатах, стоять зліва: НН хлопець, Зеня, Леся, сидять Орест і наймолодша Мирося.

вісімнадцять років[2]. Залишилися Зеня і наймолодша доня Мирося. Після 1944 р. я зустріла Зеню випадково у підпіллі на Перемищині. Вона була зв'язковою нашого проводу, мала псевдо „Зоя". Її також не обминули совєтські репресії, арешт, горе.

Діти тети Марусі, зліва: Леся , Зеня, Орест, НН хлопець.

Про сім'ю батька багато не можу сказати, всі документи пропали під час війни. Дідо помер раніше, мабуть, ще до мого народження. Натомість дуже добре пам'ятаю бабцю, часто приїжджала до нас з Цикова, допомагала. Знаю, що батько мав двох братів: старшого Івана й молодшого Михайла та сестру Анну. Батько був наймолодший, Анна – найстарша.

Тета Анна з Тимочків

Тета Анна вийшла заміж дуже молодою дівчиною за Івана Дужого з Дроздович, 4 км на південь від Цикова. Схоже, з великої любові. Мали троє дітей: Івана, Михайла й Марусю, старших від мене.

Пам'ятаю її добре, може, тому, що була хрещеною мамою всіх нас, дітей Тимочків. Анна підтримувала мирні і близькі зв'язки зі своїм наймолодшим братом, а моїм татом. Часто відвідували, допомагали одне одному. Тато при кожній нагоді

[2] Під час радянсько-фінської війни (30.11.1939 – 12.03.1940) загинуло більше 100 тис. совєтських солдатів, серед них кільканадцять тис. молодих, найбільш свідомих українців з Галичини, мобілізованих відразу після приєднання західних українських земель до УРСР .

згадував і не приховував своєї вдячності сестрі за те, що саме завдяки її фінансовій допомозі міг вчитися в Перемиській гімназії. Його батьки не мали тоді на це статків.

Кожного року, 22 грудня, ми їздили з татом до Строневичів, де вона тоді жила, на церковний празник св. Анни, який влаштовувався на честь патронеси місцевої церкви й власниці околишніх земель – Анни, княгині Любомирської. Її двір знаходився у сусідньому селі Міжинці. Однак для нас це були перш за все іменини нашої дорогої тети Анни і нагода для гарної сімейної зустрічі. В цю пору в наших околицях майже завжди був уже сніг, а нерідко й добрий мороз. Ми їхали в гості кіньми, запряженими в сани, дзвонили дзвіночки, відчувався святковий настрій, було чудово.

На хрестини найпершого сина – Мирослава приїхала сестра батька Анна з чоловіком і дітьми. Сидять зліва батько і мама, посередині Іван Дужий, його дружина Анна. Стоять діти Дужих – Іван, Михайло, Маруся. Яксманичі 1921 р.

Мої брати і сестри

Нас, дітей, було п'ятеро: два брати і три сестри. Найстарший був Мирослав-Степан, нар. в червні 1921 р., якого ми звали просто Славком. Після закінчення початкової школи в Яксманичах почав учитися в чоловічій гімназії у Перемишлі, однак вибухнула війна, і про науку треба було забути.

8 липня 1923 р. батьки привели на світ свою першу доню, тобто мене – Ірину.

Два роки пізніше (1925) народився Теодозій. Наш Дода, так усі його кликали, змалку дуже любив малювати, мріяв про мистецькі студії. На жаль, батьки, не мали на це коштів. Десь глибоко в серці він мав жаль до долі, що не міг навчатися, розвинути свій вроджений талант.

В 1927 р. народився третій син – Івасик, але дуже скоро помер. В 1929 р. лелеки, які на нашій стодолі мали своє гніздо, принесли Лесю, а в 1931 р. наймолодшу – Зеню.

На вигоні з лошаками, ліворуч мої брати Теодозій і Мирослав, тіточний брат Орест Химка зі Львова, з нашими улюбленими кіньми Зіркою і Каштаном.

Всі ми вчилися у яксманицькій початковій школі, а мої молодші сестри ходили також до сільського садка. З малими дітьми на селі завжди був клопіт. Батьки працювали в полі від ранку до ночі, а дітей забирали з собою або лишали вдома під опікою бабусь, деколи зовсім без нагляду. Малята нудьгували, часто бешкетували. Тому

в селі вирішили, що треба їм приділити більше часу й уваги, а при цьому ще й чогось навчити, зокрема влітку, коли праці в полі багато. Десь у 1935 р. батьківський комітет, у якому був також наш тато, організував у Яксманичах перший український садок. Було це дуже важливе рішення, оскільки тоді, в 30-х роках, початкова державна школа у Польщі стала місцем посиленої полонізації українських дітей.

Вселюдна школа

Мені вже не пощастило ходити до садочка, в цей час я вчилася в початковій школі. Зате обидві мої сестри, Леся і Зеня, провели там свої найкращі дитячі роки. До яксманицької школи я ходила від 1929 до 1935 р. Офіційно називалася вона „Триклясова публична вселюдна школа в Яксманичах". Навчання тривало сім років, однак це було рівнозначне з закінченням лише трьох класів. Його рівень був досить низький, як у більшості сільських шкіл.

Садок в Яксманичах і батьківський комітет, 1935 р. В першому ряду, четверта зліва моя сестра Зеня, в горішньому ряду шоста зліва сестра Леся. В середньому ряду перший зліва батько.

Дитячий садок в Яксманичах, 1935 р. В першому ряду третя зліва Зеня, вгорі четверта зліва Леся.
Внизу яксманицький садок, 1936 р. В першому ряду перша зліва Леся. Прізвища садівничок не встановлене.

Смерть Пілсудського

Керівником школи був, щоправда, українець М. Козак, однак його жінка й усі інші вчителі були поляками. Так само й вихователька мого класу, Ядвіґа Якубчинська. Це була цілеспрямована політика польського уряду.

В українських селах українських дітей вчили поляки. Для вчителів-українців на українських етнічних землях праці не було. Тому ті, які хотіли лишитися при професії, мусили їхати туди, куди кураторія давала відрядження до праці – вчити польських дітей у центральній і західній Польщі. Але там, у польському морі, їх українство було вже не страшне й нікому ні до чого не потрібне.

Нічого дивного, що програма в нашій школі була перенасичена польськими патріотичними акцентами. Всі занят-

Мій клас (мабуть, шостий) в Яксманичах. Зліва сидять учителі: вихователька Ядвіґа Якубчинська (полька), Марія Козак (полька), Юзеф Станкевич (поляк). В першому ряду зліва – перша НН, друга я, далі Кася Перун, 4 – НН, 5 – НН, 6 – Ірка Борис. В другому ряду перша справа Катруся Станішовська. 1935 р.

Trzy-KLASOWA PUBLICZNA SZKOŁA POWSZECHNA
Три-КЛЯСОВА ПУБЛИЧНА ВСЕЛЮДНА ШКОЛА

im. .....
ім. .....

w Jaksmaniach (powiat: Przemyśl)
в Яксманичах (повіт: Перемишль)

Nr. 26.
Ч.

Rok szkolny 1933/34
Шкільний рік

ŚWIADECTWO SZKOLNE
СВІДОЦТВО ШКІЛЬНЕ

Tymoczko Irena — Тимочко Ірена

urodzon a dnia 8. lipca 1923 r. w Jaksmaniach
роджен а дня 8. липня р. в Яксманичах

(powiat: Przemyśl), religji (wyznania) grecko-kat.
(повіт: Перемишль), релігії (віроісповідання) греко-кат.

uczen nica oddziału piątego (rocznik piąty)
учен ниця відділу пятого (річник пятий)

otrzymuje za rok szkolny 1933/34 stopnie następujące:
дістає за шкільний рік слідуючі степені:

ze sprawowania się	bardzo dobry	з поведення	дуже добрий
religji	bardzo dobry	релігії	дуже добрий
języka polskiego	bardzo dobry	польської мови	дуже добрий
języka ruskiego (ukraińskiego)	bardzo dobry	руської (української) мови	дуже добрий
rachunków z geometrją	bardzo dobry	рахунків з геометрією	дуже добрий
przyrody	bardzo dobry	природи	дуже добрий
geografji	bardzo dobry	географії	дуже добрий
historji	bardzo dobry	історії	дуже добрий
rysunków	bardzo dobry	рисунків	дуже добрий
robót ręcznych	/	ручних робіт	
śpiewu	bardzo dobry	співу	дуже добрий
ćwiczeń cielesnych	bardzo dobry	руханки	дуже добрий
robót kobiecych	dobry	жіночих робіт	добрий

Liczba opuszczonych godzin szkolnych 125, z czego nie usprawiedliwiono /.
Число опущених шкільних годин, з чого не оправдано

Liczba spóźnień /, z czego nie usprawiedliwiono /.
Число спізнень, з чого не оправдано

Wynik ogólny bardzo dobry
Загальний вислід дуже добрий

w Jaksmaniach, dnia 15. czerwca 1934 r.
у Яксманичах, дня 15. червня р.

Opiekun oddziału
Опікун відділу

Kierownik szkoły
Управитель школи

Drukarnia Państwowa Nr. 39111. 24-5-32. 7000.

Świadectwo szkolne (w języku polskim i ruskim) (ukraińskim) dla szkół powszechnych 1 i 2-klasowych (P. R. 3). Cena 8 gr.

Моє свідоцтво про закінчення п'ятого класу школи в Яксманичах, 1933/34 н.р.

тя, крім української мови, яку тоді офіційно називали „język ruski”, велися по-польськи.

Коли в травні 1935 р. помер маршал Польщі Юзеф Пілсудський, нам, дітям, наказали декламувати польською мовою вірші на академії, влаштованій на його честь у нашій яксманицькій школі. Я відмовилася. Видається це неймовірним, але за цей мій вчинок – я ж мала тоді несповна дванадцять років – польська поліція арештувала батька. Я це дуже пережила, вибачалась перед ним, носила йому їжу до арешту. На щастя, не було далеко. Батька тримали в арешті у сусідньому селі Селиськах, влаштованому в одному з військових бараків, побудованих, ймовірно, ще за австрійських часів. Через кілька днів його звільнили, й, якщо не помиляюся, батько був навіть гордий з мого вчинку.

Садок вишневий біля хати…

Гордістю нашої сім’ї був сад і город. Заклав його ще дідусь Теодор Панкевич. Нам, малим дітям, здавалося, що яблуні,

Садівничий курс у Яксманичах, квітень 1938 р.
Мій батько сидить у першому ряду перший зліва.

а надто груші, ростуть аж до неба. Коли дідусь відійшов у потойбіччя, його справу продовжували батько і ми, діти.

Немає у тому жодного перебільшення. Просто кожне з нас, дітей, відповідно до віку і сили мало якусь свою ділянку, яку просто доглядало, вирощувало овочі чи ярину. А було при чому працювати. Саду і города було понад один гектар. Я, наприклад, мала під своєю опікою малини. Дбала про них, прив'язувала, щоб не падали під вагою плодів, підгортала, полола зілля, доглядала, чи не появляється якась хвороба, бо ж малина дуже делікатна. В кінці збирала ягоди й робила з них сік.

Брат Теодозій „завідував" полуницями, тобто, як у нас говорилося – трускавками. Тут було вже набагато більше праці, ніж при моїх малинах. При чому весь час треба згинатися, нерідко ставати на коліна. Щоб ягоди полуниць були чисті й здорові, між рядами мала бути розстелена солома. Дода робив це завжди дуже ретельно.

Міля Фільц

Королівством тата були яблуні і груші. Ще сьогодні пам'ятаю їх назви – ґрулі і бери. Росли також сливи венгерки, очевидно, вишні, як при кожній українській хаті. Пізнім літом, коли овочі були ще на деревах, приїжджали до нас купці, переважно з Перемишля, й купували їх, як говорилося, „на пні". Це були добрі фахівці, урожай таксували „на око". Мали велику практику і знали, скільки приблизно кілограмів яблук буде з даного дерева. Думаю, що ніколи не помилялися на свою некористь. Восени приїжджали возами зі своїми робітниками, драбинами, зривали стиглі овочі й обережно складали їх у скриньки.

Моя сусідка Міля Фільц, яку я згадала вже раніше, сказала мені колись з грайливою посмішкою: „Та котрі хлопчиська не скакали до вашого саду на яблука і грушки!".

Сьогодні від нашого саду не лишилося й сліду. Частину дерев вирізали москалі взимку на опалення, а решта пішла під сокиру нових господарів, після того, як Яксманичі повідійшли до Польщі.

Крім саду, мали ми ще кілька гектарів землі, на якій сіяли збіжжя, а на вигоні паслись корови й коні. В тридцятих роках у нас проводили парцеляцію фільварку, й батько докупив ще непоганий шматок дуже врожайної землі на т.зв. „багниськах". Для цього взяв у банку позику, сплачував її кожного місяця. Коли почали поширюватися чутки про війну, батько поїхав до Перемишля і сплатив увесь борг, який ще лишився, „щоб, – як сказав, – на мені це не висіло". І саме цю нашу найкращу і з таким трудом куплену землю совєти забрали до колгоспу відразу після того, як у 1939 р. прийшли до Яксманичів. Яка іронія долі!

Церква

Яксманичі мали свою гарну муровану церкву Покрови Пречистої Богородиці, побудовану в 1901 р. на місці старої дерев'яної. Біля церкви була дзвіниця і кладовище. Сьогодні церкву перебрали поляки й зробили з неї римо-католицький костел. Від гарного іконостасу не лишилося й сліду, подібно як з дерев'яної церкви в сусідніх Селиськах. В 60-х роках її просто розібрали, а дерево взяли на будівельний матеріал.

Церква Покрови Пречистої Богородиці в Яксманичах.

Перед самою війною в Яксманичах жило близько 1500 українців, 50 римо-католиків і 60 жидів. Поляки мали в селі каплицю, а жиди їздили до біжниці в Перемишль. В сусідніх Селиськах, які до війни творили з Яксманичами одну парафію, жило також понад 1 тис. українців. Тому що мешканців весь час прибувало, а обоє сіл активно розбудовувалися і майже зливалися в одну цілість, перед 1939 р. появився навіть задум побудувати спільно, на полі між Яксманичами і Селиськами, нову велику школу. Але незабаром вибухнула війна і з цього проекту нічого не вийшло.

Найбільший вплив на розвиток церковного і національного життя нашого села мав о. Володимир Гайдукевич, який був парохом Яксманич майже двадцять літ, тут помер

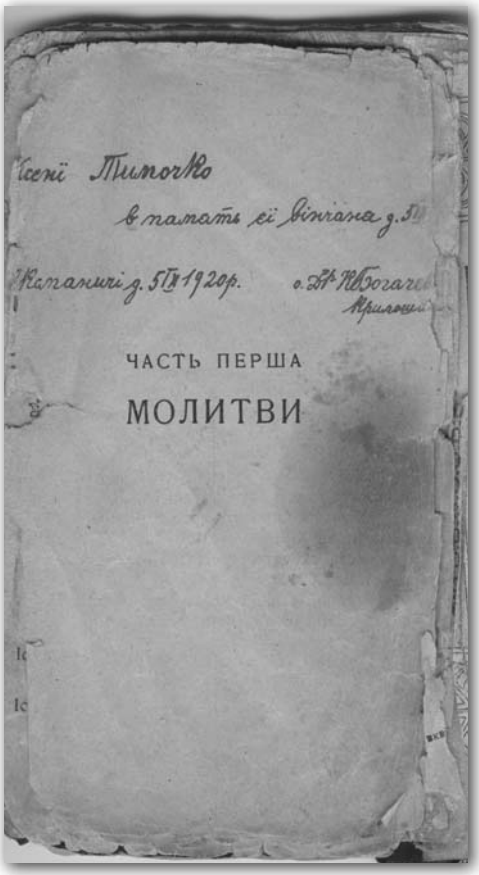

і був похований. До сьогодні зберігся на цвинтарі його пам'ятник[3]. З дочкою його сина, також священика о. Олександра Гайдукевича, пароха Риботич – Лесею Гайдукевич – я вчилася в перемиській гімназії.

Після Першої світової війни якийсь час приїжджав до Яксманич правити Богослуження о. д-р Константин Богачевський[4]. Як нам розповідали батьки, він ще перед Другою світовою війною виїхав до Америки і там став Філадельфійським митрополитом. Знаю про це із того, що в нашій хаті зберігалися як реліквії два молитовники Християнської Родини, надруковані в Жовкві 1917 р. У молитовнику мами вписано чорнилом, дуже гарним почерком, дарчий напис: „*Ксені Тимочко, в пам'ять єї вінчання, Яксманичі дня 5 IX 1920 р., о. др. К. Богачевський, Крилошанин*". Так само було написано і в татовому молитовнику.

Останні десять років перед війною парохом Яксманичів був о. Володимир Клюка, непоганий організатор і душпастир. Він завжди мав сотрудників. Одним із них був о. Василь Гриник, але не той, який в 60-х роках став першим генеральним

[3] О. Володимир Гайдукевич помер 10 серпня 1912 р. в Яксманичах.

[4] О. Константин Богачевський нар. 17 червня 1884 р. в Манаєві Зборівського пов., помер 6 січня 1961 р. у Філадельфії. В 1920-1924 рр. проф. теології Перемиської семінарії й Перемиський декан, з 1924 р. єпископ Філадельфії, в 1954-1961 рр. митрополит.

вікарієм для українців у Польщі[5]. Пам'ятаю його також тому, що ховав нашого дідуся Теодора.

Після нього прийшов о. Степан Щепанський[6], один із найкращих молодих священиків, добрий проповідник. Всі любили слухати його надзвичайно цікаві проповіді, діти не відчували втоми. При отці Щепанському й декотрі наші ко-

[5] О. Василь Гриник, нар. 1908 р., перші роки після висвячення (1933 р.) працював на Лемківщині в Ізбах і Злоцькому, згодом на Мостищині. Дальша доля невідома.

[6] О. Степан Щепанський, нар. 1912 р., рукоположений 1938 р., сотрудник у Яксманичах в 1938-1939 рр. Дальша доля невідома.

Яксманицький хор, серпень 1938 р. На світлині, яку зберегла Ірина Фільц, записано такі прізвища: зліва, перший ряд вгорі: І. Саламаха, В. Гавдьо, М. Вінярська, М. Слюсарчик, О. Баб'як, М. Гончар, О. Вінярська, М. Трух, Р. Лемик, М. Казимир, С. Стисло, Р. Серкізовський, другий ряд: П. Саган, І. Казимир, Катерина Перун, К. Кокот, Салабан, Мервінський, Саламаха, І. Лемик, Камінська, О. Гавдьо, О. Михасяк, сидять на землі: К. Ганчаківська, Ірина Фільц, В. Палиняк, О. Гончар, І. Палиняк, Я. Чупіль, Бабяк, Ірина Борис, К. Маланчук.

муністи стали ходити до церкви. Він приваблюв людей своєю чудовою відправою, мав знаменитий голос. До всіх гарно ставився, поводився чесно, при чому сам жив надзвичайно скромно, як чернець.

В 1939 р., перед самим спалахом війни, до Яксманич прийшов просто після студій у Римі молодий священик Михайло Климчак, родом з Себечова. Він також був сотрудником нашого пароха. Як я пізніше довідалася, в 1943 р. його арештували німці й ув'язнили в концтаборі Аушвіц а потім Дахау. По війні виїхав до Канади й там помер у 80-х роках.

При нашій церкві був хор, у якому в молодості співала моя мама. Вів його о. Клюка. З тим хором запам'яталася мені така смішна історія. Під час однієї з проб хтось із хористів

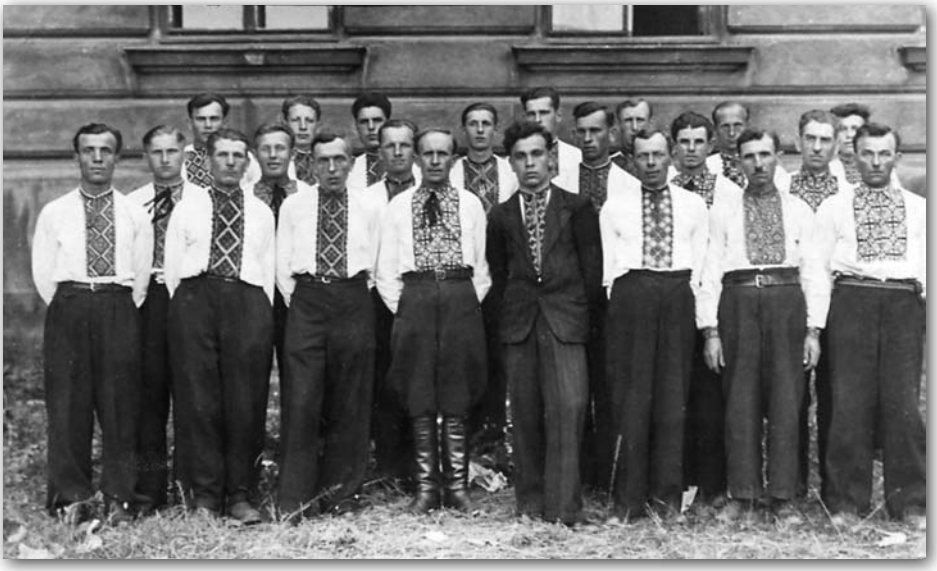

Яксманицький чоловічий хор. Третій справа батько, далі режисер драматичних гуртків в Яксманичах Степан Кокот (6), Івась Перепічка (9), Роман Перепічка (10). Другий зліва в горішному ряду мій брат Славко. На світлині внизу: Яксманицький мішаний хор, сьомий справа батько. Диригент був із Селиськ (прізвище НН), 1943 або 1944 р.

фатально зафальшивив. Підозра впала на пана Вінярського, зрештою, як потім виявилося, зовсім даремно. Коли це повторилося вдруге, о. парох не витримав, суворо глянув на нього і вигукнув: Вінярський! А той бідолаха обурився цим зауваженням і каже по-яксманицькому: „Присєсти Боже! Єґомосць, навіть єм писка не відкрив!"

Яксманицькі комуністи

Десь з півкілометра на північ за останніми хатами Яксманичів починалися вже поля сусідніх Селиськ. Розділяла їх дорога. Щоправда, наші села були спільною парафією, але характером дуже відрізнялися. В Яксманичах сім'ї національно свідомі становили меншість, ось такі острівці, малі, але чудові. Селиська були більш свідомі національно і заанґажовані в наші справи. І там, і в нас були студенти, але в нас була така справа.

Ще перед війною приїхав хтось до нашого села і почав агітувати їхати на роботу до Франції. І дуже багато молодих хлопців поїхало. Працюючи в основному у вугільних копальнях, потрапляли під вплив французьких комуністичних профспілок і, на жаль, багато з них захопилося ідеями Леніна й Маркса. Повертаючись до Яксманич, почали переносити цю ідеологію в наше сільське середовище.

Кінець 30-х років не сприяв поширенню комунізму серед українців у Польщі. По цілій Галичині пролунали жахливі вістки про масовий голод на Радянській Україні, влаштований штучно комуністами у 1933 р., політичні репресії, розстріли української інтелігенції. Всюди творилися горожанські комітети порятунку України від голоду. Такий Комітет діяв дуже активно в Перемишлі, а його емісари навідувались і в наше село. Щойно після того, як наше село приєднали в 1939 р. до Совєтського Союзу, яксманицькі комуністи почувалися як у себе в хаті. Але не всі і не надовго.

Хочу згадати тут добрим словом про сім'ю Серкізовських. Коли в 1941 р. почалася хвиля совєтських депортацій у Сибір, а вона охопила також наші Яксманичі, один з братів Серкізовських – Роман, прийшов потай до нашої хати, викликав мене і каже: „Ви якийсь час не спіть удома. Дуже Вас прошу".

І дійсно ми до приходу німців у червні 1941 р. не ночували в хаті, лише в городі або по сусідах. Мої батьки, як „куркулі", підпадали під знищення в першу чергу. На щастя, тоді не встигли нас вивезти у Сибір.

Незабаром виявилося, що німецькі окупанти теж починають свої нові порядки з арештів. І як мені було гірко, коли одного дня, повертаючись з Перемишля, я побачила серед перших арештованих саме Романа Серкізовського. Не знаю, як склалася його дальша доля.

Молодь із Селиськ була дуже свідома національно. Другий зліва Стефко Мороз, моя симпатія, згинув в УПА на Україні, в другому ряду посередині брат Ірени Стисло з дому Федун, третій Яріш, з Сільця б. Перемишля, тепер живе в Йонкерсі, США.

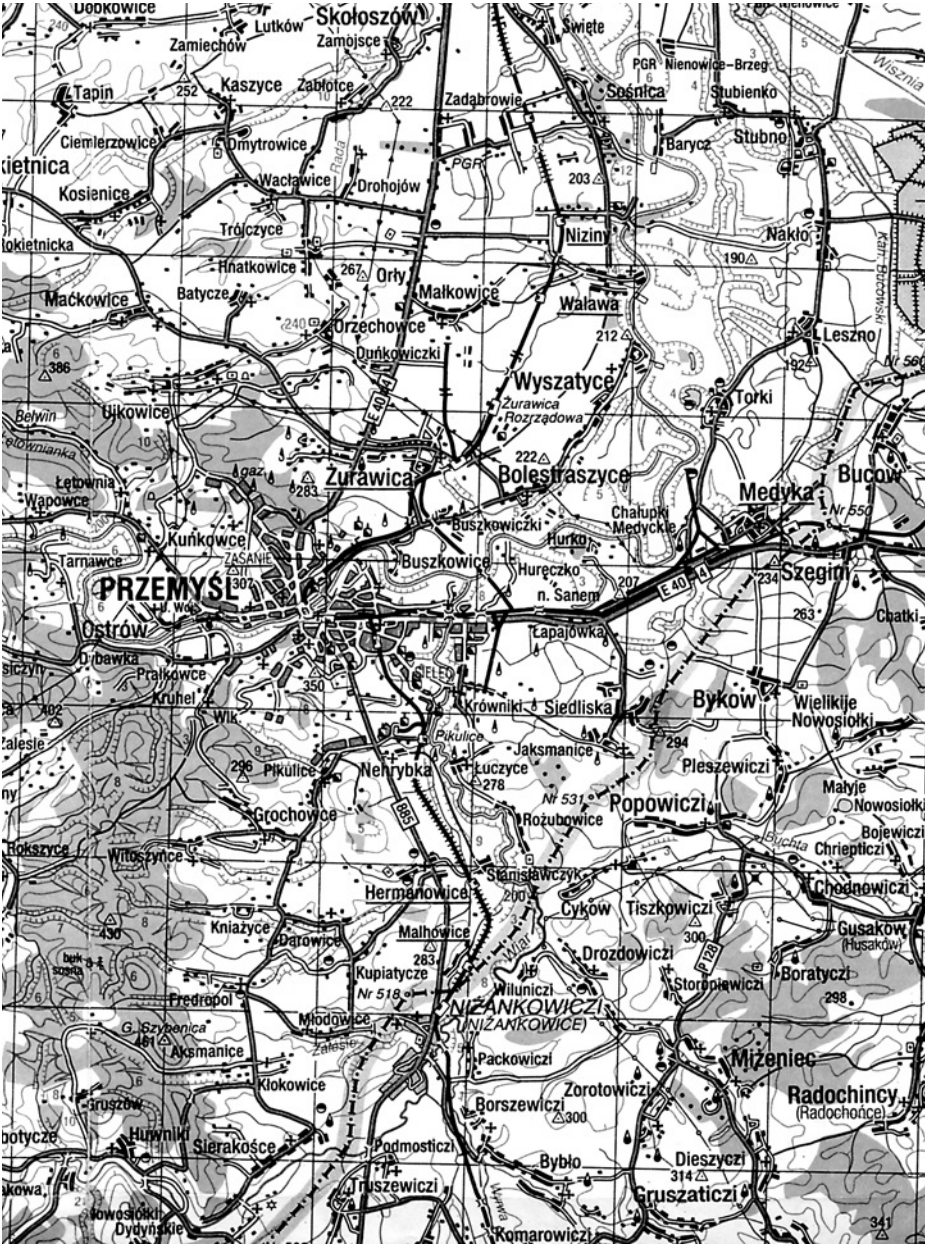

Яксманичі на польській карті.

Розділ II

Український Інститут для дівчат у Перемишлі

Останнього класу початкової школи в навчальному 1935/36 році я вже не кінчила в Яксманичах. Моєю мрією було дальше навчання в середній школі, однак зі знанням української мови, винесеним з нашої школи, в мене були малі шанси на успішний іспит в українську гімназію. Навчання української мови в яксманицькій школі стояло на низькому рівні. Тому-то мої батьки вирішили післати мене на рік до „Семиклясової публичної вселюдної школи ім. Маркіяна Шашкевича в Перемишлі". Так вона тоді називалася офіційно, хоча, як видно на шкільній печатці, вживалася назва „Прилюдна всенародна мішана 7-класова школа ім. М. Шашкевича в Перемишлі".

Так і сталося. 20 червня 1936 р. отримала я свідоцтво про закінчення сьомого класу Шашкевичівки і ще того самого місяця склала іспит до Приватної Жіночої Гімназії Українського Інституту для дівчат в Перемишлі при вулиці Татарській. Я була гімназисткою!

На основі розпорядження Міністерства віросповідань і публічної освіти з дня 1 травня 1929 р. школа мала повні права державної ґімназії. Треба пам'ятати, що тоді у Польщі середня освіта була двоступенева. Починалася після шести класів навчання у початковій, народній школі. Перший ступінь навчання тривав чотири роки у загальноосвітній

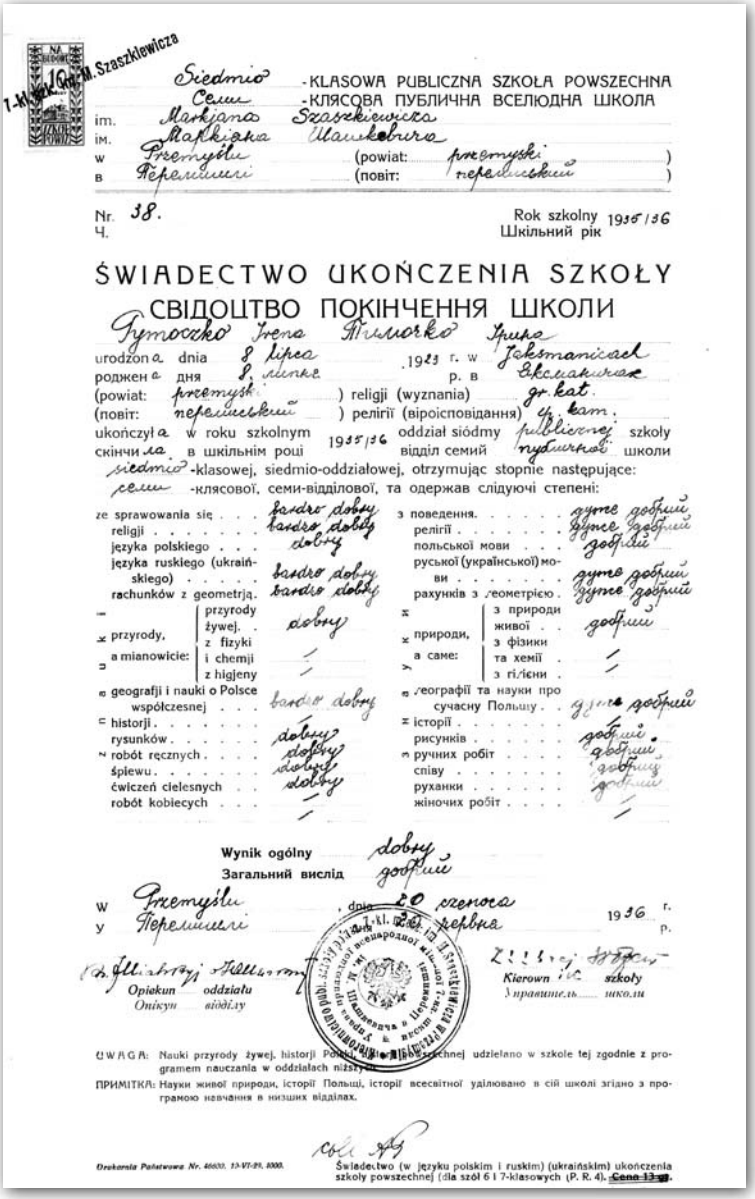

7-kl. im. Szaszkiewicza

Siedmio -KLASOWA PUBLICZNA SZKOŁA POWSZECHNA
Семи -КЛЯСОВА ПУБЛИЧНА ВСЕЛЮДНА ШКОЛА
im. Markjana Szaszkiewicza
ім. Маркіяна Шашкевича
w Przemyślu (powiat: przemyski)
в Перемишлі (повіт: перемиський)

Nr. 38. Rok szkolny 1935/36
Ч. Шкільний рік

ŚWIADECTWO UKOŃCZENIA SZKOŁY
СВІДОЦТВО ПОКІНЧЕННЯ ШКОЛИ

Tymoczko Irena urodzona dnia 8 lipca 1923 r. w Jaksmanicach
Тимочко Ірена роджена дня 8 липня р. в Яксманичах
(powiat: przemyski) religji (wyznania) gr. kat.
(повіт: перемиський) релігії (віроісповідання) гр. кат.
ukończyła w roku szkolnym 1935/36 oddział siódmy publicznej szkoły
скінчила в шкільнім році відділ семий публичної школи
siedmio-klasowej, siedmio-oddziałowej, otrzymując stopnie następujące:
семи-клясової, семи-відділової, та одержав слідуючі степені:

ze sprawowania się	bardzo dobry	з поведення	дуже добрий
religji	bardzo dobry	релігії	дуже добрий
języka polskiego	dobry	польської мови	добрий
języka ruskiego (ukraińskiego)	bardzo dobry	руської (української) мови	дуже добрий
rachunków z geometrją	bardzo dobry	рахунків з геометрією	дуже добрий
z przyrody, a mianowicie: przyrody żywej	dobry	з природи, а саме: природи живої	добрий
z fizyki i chemji	/	з фізики та хемії	/
z higjeny	/	з гігієни	/
geografji i nauki o Polsce współczesnej	bardzo dobry	географії та науки про сучасну Польщу	дуже добрий
historji	dobry	історії	добрий
rysunków	dobry	рисунків	добрий
robót ręcznych	dobry	ручних робіт	добрий
śpiewu	dobry	співу	добрий
ćwiczeń cielesnych	dobry	руханки	добрий
robót kobiecych	/	жіночих робіт	/

Wynik ogólny dobry
Загальний вислід добрий

W Przemyślu dnia 20 czerwca 1936 r.
У Перемишлі дня червня 1936 р.

Opiekun oddziału — Kierownik szkoły
Опікун відділу — Управитель школи

UWAGA: Nauki przyrody żywej, historji Polski i powszechnej udzielano w szkole tej zgodnie z programem nauczania w oddziałach niższych.
ПРИМІТКА: Науки живої природи, історії Польщі, історії всесвітної уділювано в сій школі згідно з програмою навчання в низших відділах.

Drukarnia Państwowa Nr. 46630. 13-VI-39. 8000. Świadectwo (w języku polskim i ruskim) (ukraińskim) ukończenia szkoły powszechnej (dla szół 6 i 7-klasowych (P. R. 4). Cena 13 gr.

Свідоцтво про закінчення сьомого класу Прилюдної всенародної мішаної 7-кл. школи ім. Маркіяна Шашкевича в Перемишлі, 1935/36 н.р.

гімназії. Після цього навчання продовжувалося ще два роки у ліцеї і закінчувалося іспитом зрілости, тобто матурою.

В Українському Інституті для дівчат у Перемишлі ліцей мав гуманістичне і природниче відділення. На жаль, я вже не мала змоги вчитися в ліцеї. На перешкоді стала війна й совєтська, а потім німецька окупації.

Ніхто не думав тоді, що матуральні іспити доведеться мені складати аж тричі! „По дорозі" мали бути ще роки жорстокої воєнної, підпільної і тюремної едукації.

„Вона юж не гадаї, а говори..."

Перші місяці науки в гімназії були для мене дуже важкі. Швидко виявилося, що моя українська мова, винесена з рідного села, є якоюсь дивною українсько-польською мішаниною. В нас не говорилося, а „гадалосі" ходіла-м, робіла-м і т.п. „бамбалам". З черги, коли я поверталася в Яксманичі, місцеві дівчата кепкували з мене, робили зауваги на зразок: „Вона юж не гадаї, а говори по-українськи...".

Однак, не зважаючи на докори дівчат з класу і з села, я не втрачала оптимізму, просто вчилася.

Настав такий день, „день правди", коли треба було написати працю з української мови. Я вибрала вільну тему – створила власне оповідання про маленького зайчика, чи сернятко, вже не пригадую. Вчителька української мови Марія Гривнякова несподівано дуже добре оцінила мою працю. Що більше, вона казала мені прочитати її перед цілим класом. На її уроках це траплялося дуже рідко і завжди було великим вирізненням для учня.

Від того часу моє становище в класі змінилося рішуче. Вже ніхто не пробував глузувати з моєї української мови. Незабаром я дістала також позитивну оцінку з латини. Тоді зродилося в мені переконання, що таки подолаю навчання в гімназії.

Великий вплив на моє виховання мали українські концерти, українська мова, весь український дух Перемишля і Яксманичів. Допомагало мені й те, що від наймолодших літ батьки вчили мене активности у своїй громаді. Виступала я, декламувала вірші, співала в шкільному хорі. Любила це, а при нагоді здобувала цінний досвід у контактах з публікою, слухачами.

Ніколи не забуду моєї улюбленої пісні, яку я тоді, як „пастушок", співала соло на нашій яксманицькій сцені.

Від дитинства в полонині
при отарі виріс я.
Наді мною неба сині,
а від неба жизнь моя.

Серцем рад би я злетіти
в цей чудовий дивний світ
і з хмарами ся пестити,
погуляти серед них.

Слова пісні пригадалися мені, коли в підпіллі партизанські стежки завели мене в чудові полонини наших Бескидів – Ветлинську і Царинську.

У гімназії діяла пластова дружина імені Мотрі Кочубей. „Пласт" був тоді дуже популярний серед учнів. Старшокласники опікувалися молодшими (моєю опікункою була Віра Вах), вчили і розвивали почуття патріотизму, відповідальности у підході до національних обов'язків і тому подібних вартостей. Щоправда, „Пласт" з 1932 р. був офіційно заборонений польською владою, однак в Інституті продовжував свою діяльність підпільно. Для нас це була знаменита школа патріотизму і вимушеної конспірації. Всі ставили собі питання: чому ми, українська молодь, на рідній українській землі не маємо права гуртуватися у своїй юнацькій скаутській організації?

До Інституту в Перемишлі прибувало щороку багато дівчат, як говорилося, „з Великої України" – дочок членів уряду і адміністрації Української Народної Республіки, старшин армії, яких після договору Пілсудського з Петлюрою поселили у центральній Польщі. Ми разом вчилися, приятелювали, лише на релігію ходили окремо – вони були православної віри.

Пішки й диліжансом

Не лише я, але і більшість учениць Інституту була з-поза Перемишля. Для них побудовано інтернат, який міг умістити щонайменше 200 дівчат. Однак утримання в інтернаті було дуже дороге. Мої батьки не мали таких коштів. Щоправда, учениці з незаможних родин, а перш за все сироти по священиках, мали різні пільги і знижки в оплатах, але для моєї сім'ї й це було забагато. Я ж не була сама. Крім мене вчилися також два мої брати і дві молодші сестри. Тому до школи мусила я ходити щодня пішки.

Везуть нас до Перемишля до школи. Зліва Славко Смола, моя сестра Леся, я, мій батько і брат Теодозій. Рік 1936 або 1937.

А з Яксманич до Перемишля було не дуже близько. До кордону міста, як у нас говорилось, було 7 кілометрів. А до школи, на вул. Татарську, ще зо два, і то під гору. Разом 9 кілометрів в один бік! І так щодня.

З огляду на те, що разом зі мною у Перемишлі вчилося ще кілька дітей яксманицьких господарів, м.ін., Славко Смола, Стефко Перепічка, Катруся Станішовська, їх батьки і мій

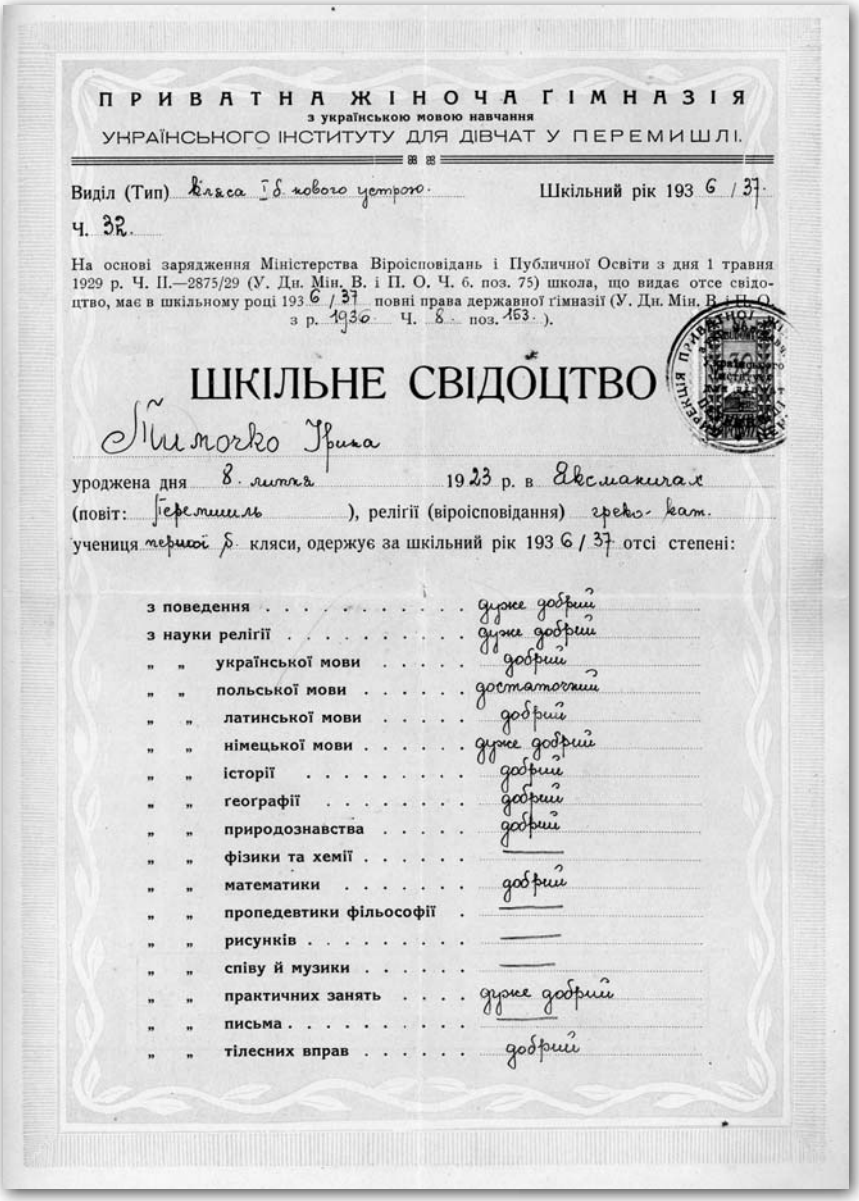

ПРИВАТНА ЖІНОЧА ҐІМНАЗІЯ
з українською мовою навчання
УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ ДЛЯ ДІВЧАТ У ПЕРЕМИШЛІ.

Виділ (Тип) Кляса I б нового устрою. Шкільний рік 193 6 / 37.

Ч. 32.

На основі зарядження Міністерства Віроісповідань і Публичної Освіти з дня 1 травня 1929 р. Ч. II.—2875/29 (У. Дн. Мін. В. і П. О. Ч. 6. поз. 75) школа, що видає отсе свідоцтво, має в шкільному році 193 6 / 37 повні права державної ґімназії (У. Дн. Мін. В. і П. О. з р. 1930 Ч. 8 поз. 163).

ШКІЛЬНЕ СВІДОЦТВО

Німочко Ірина

уроджена дня 8 липня 1923 р. в Ексманичах

(повіт: Перемишль), релігії (віроісповідання) греко-кат.

учениця першої б кляси, одержує за шкільний рік 193 6 / 37 отсі степені:

з поведення	дуже добрий
з науки релігії	дуже добрий
„ „ української мови	добрий
„ „ польської мови	достаточний
„ „ латинської мови	добрий
„ „ німецької мови	дуже добрий
„ „ історії	добрий
„ „ ґеографії	добрий
„ „ природознавства	добрий
„ „ фізики та хемії	—
„ „ математики	добрий
„ „ пропедевтики фільософії	—
„ „ рисунків	—
„ „ співу й музики	—
„ „ практичних занять	дуже добрий
„ „ письма	—
„ „ тілесних вправ	добрий

Свідоцтво про закінчення першого класу Приватної жіночої ґімназії з українською мовою навчання Українського Інституту для дівчат у Перемишлі. 1936/37 н.р.

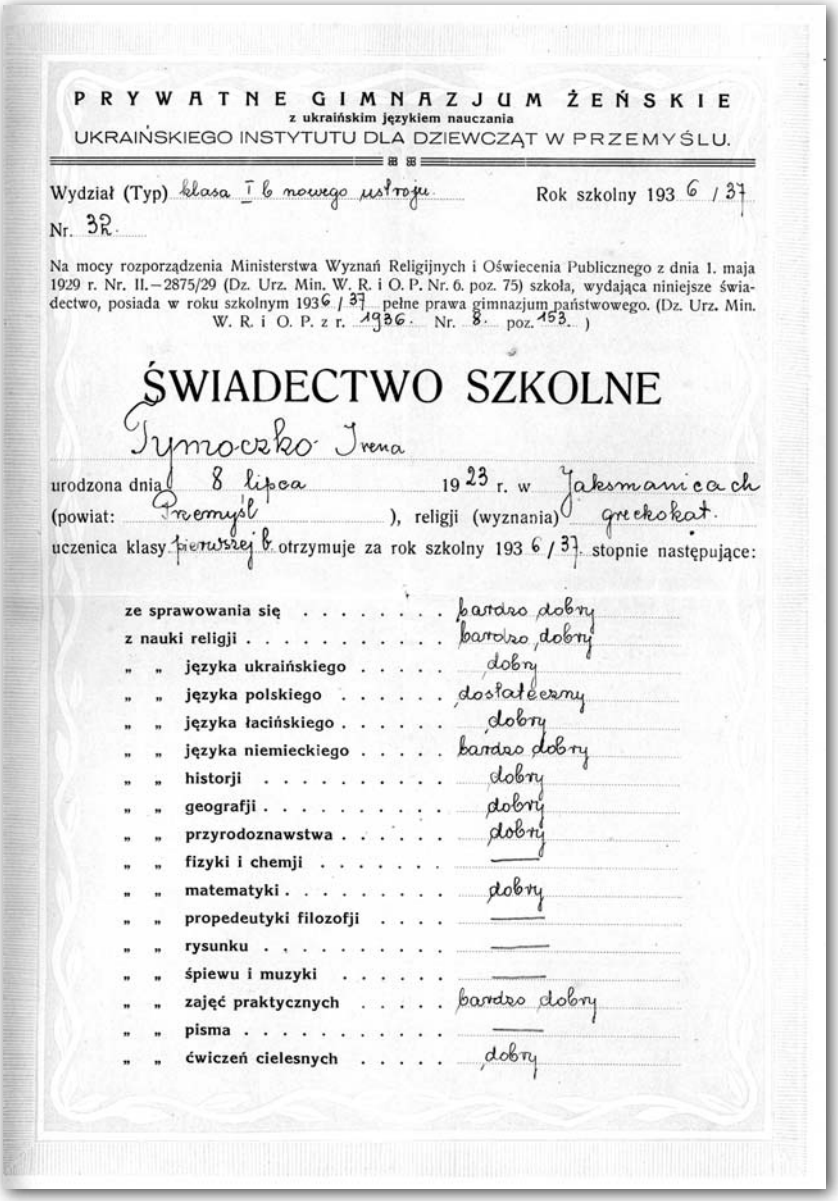

PRYWATNE GIMNAZJUM ŻEŃSKIE
z ukraińskim językiem nauczania
UKRAIŃSKIEGO INSTYTUTU DLA DZIEWCZĄT W PRZEMYŚLU.

Wydział (Typ) klasa I b nowego ustroju Rok szkolny 193 6 / 37

Nr. 32.

Na mocy rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 1. maja 1929 r. Nr. II.–2875/29 (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 6. poz. 75) szkoła, wydająca niniejsze świadectwo, posiada w roku szkolnym 1936 / 37 pełne prawa gimnazjum państwowego. (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. z r. 1936. Nr. 8. poz. 153.)

ŚWIADECTWO SZKOLNE

Tymoczko Irena

urodzona dnia 8 lipca 1923 r. w Jaksmanicach

(powiat: Przemyśl), religji (wyznania) greckokat.

uczenica klasy pierwszej b otrzymuje za rok szkolny 193 6 / 37 stopnie następujące:

ze sprawowania się	bardzo dobry
z nauki religji	bardzo dobry
„ „ języka ukraińskiego	dobry
„ „ języka polskiego	dostateczny
„ „ języka łacińskiego	dobry
„ „ języka niemieckiego	bardzo dobry
„ „ historji	dobry
„ „ geografji	dobry
„ „ przyrodoznawstwa	dobry
„ „ fizyki i chemji	—
„ „ matematyki	dobry
„ „ propedeutyki filozofji	—
„ „ rysunku	—
„ „ śpiewu i muzyki	—
„ „ zajęć praktycznych	bardzo dobry
„ „ pisma	—
„ „ ćwiczeń cielesnych	dobry

Учні Українського Інституту для дівчат у Перемишлі одержували на закінчення шкільного року два свідоцтва: українською і польською мовами.

З науки надобовязкових предметів, а то:

з науки співу й музики . . . . . дуже добрий

„ „ рисунків . . . . . —

—

—

Число опущених ~~днів~~ годин науки 52, з чого не оправдано —

Число спізнень —, з чого не оправдано —

Загальний вислід: добрий

Перемишль, дня 16. червня 1937 *г.*

Марія Пивнакова
за Опікунку кляси.

Директор.

ДИРЕКЦІЯ ПРИВАТНОЇ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЇ з укр. мов. навч. Українського Інституту для дівчат у ПЕРЕМИШЛІ

СКАЛЯ СТЕПЕНІВ				
з поведення	дуже добрий	добрий	відповідний	невідповідний
з науки предметів . .	дуже добрий	добрий	достаточний	недостаточний
загальний вислід . . .	дуже добрий	добрий	достаточний	недостаточний

Печатня Кнолера і Сина в Перемишлі.

Z nauki przedmiotów nadobowiązkowych, a mianowicie:

z nauki śpiewu i muzyki . . . . . bardzo dobry

„ „ rysunku . . . . . —

—

—

Liczba opuszczonych ~~dni~~ godzin nauki 52, z czego nie usprawiedliwiono —

Liczba spóźnień —, z czego nie usprawiedliwiono —

Wynik ogólny: dobry

W Przemyślu, dnia 16 czerwca 193 r.

Maria Hryniakowa
za Opiekunkę klasy.

St. Dobek
Dyrektor.

Ukraińskiego Instytutu dla dziewcząt w Przemyślu

SKALA STOPNI				
ze sprawowania się . .	bardzo dobry	dobry	odpowiedni	nieodpowiedni
z nauki przedmiotów . .	bardzo dobry	dobry	dostateczny	niedostateczny
wynik ogólny	bardzo dobry	dobry	dostateczny	niedostateczny

Z Drukarni Knollera i Syna w Przemyślu.

тато вирішили возити нас по черзі кіньми до кордону міста. А взимку пан Перепічка, мій хрещений батько, збудував навіть на санях щось на зразок шатра з віконцем, дверима і лавками всередині. Відтоді ми їздили до школи немов у диліжансі, мінялися лише коні і фірман.

Цей етап науки скінчився разом зі спалахом війни. Прийшли більшовики, коней забрали до колгоспу і з того часу ми вже мусили ходити до школи весь час пішки.

Мої вчителі

Вчителі в гімназії були для нас не тільки викладачами, але й важливими провідниками у життя, що формувало в нас солідарність і українство. Напевно так сприймала свою роль виховательна нашого класу пані Марія Гарматій. То завдяки таким, як вона, ми мали можливість зустрічатись з видатними постатями української літератури і культури. Глибоко в мою пам'ять запав візит у нашу школу письменника Богдана Лепкого навесні 1939 р. Тепло згадую зустрічі з Уляною Кравченко, яка жила неподалік від Інституту. Гарною традицією Інституту були відвідини письменниці в день її народження[1].

Ольга Секела.

Зокрема, багато завдячую учительці української мови пані Марії Гривняковій з дому Кузеля. В Інституті працювала вона у 1921-1939 рр. Окрім української мови, вчила нас також німецької і польської. Під кінець війни виїхала з Перемишля на Захід, потім еміґрувала до США. Померла 14 липня 1951 р. в Чікаґо і тут похована.

Не менш тепло згадую Ольгу Секелу, вчительку руханки. Народилася вона 28 листопада 1912 р. в Яворові

[1] Уляна Кравченко нар. 18 квітня1860 р., померла 31 березня 1947 р. у Перемишлі.

Портрет Уляни Кравченко, надрукований як поштова листівка. На неї я випадково натрапила в Українському Музеї у Чікаґо. На її зворотному боці відручний автограф письменниці такого змісту: „Люби людину кожну, наче брата. Неси свій труд і поміч, де бачиш горе... Спіши, де сліз недолі море. Ділай добро! І не питайся, чи буде заплата. Нехай у тобі блиском чистоти успіє цілая велич людської істоти. Любому Євгенові Орестові Савятові [прізвище написано невиразно?], 4.III.1941 р. Уляна Кравченко".

на Львівщині в родині адвоката Романа Секели і Теодори Нементовської, дочки відомої української письменниці Уляни Кравченко. В 1922-1930 рр. була ученицею Українського Інституту для дівчат у Перемишлі. Після закінчення Вищої школи фізичного виховання у Варшаві повернулась у 1936 р. до Інституту вчителькою руханки.

Щоправда, пані Оля працювала в Інституті коротко, лише до приходу більшовиків у 1939 р., однак в пам'яті своїх учнів залишила тривкий слід. Вона була однією із тих чудових постатей педагогів, які вміли утверджувати і формувати наші молоді характери, прищеплювати любов до рідного, пошану до науки і толерантність.

На своїх лекціях фізичного виховання мгр Секела здійснювала вповні клич: „У здоровому тілі – здорова душа!".

Мій клас 2-б, 1937/38 р. Сидять вчителі, зліва: Марія Мричко-Ляхович (вчителька математики), Володимира Лисівна (біологія і хімія), Н.Лепківна (німецька мова), Степан Бобеляк – директор гімназії, Ольга Кульчицька (мистецтво), Василь Ляхович (латина), НН учениця. Стоять в першому ряду зліва: я, Катруся Станішовська, Стефа Новак, Мушка Вовк, Люба Кобаній, Мирошка Новак, НН, Круцько, Міля Левицька, Хитра, НН, Ірка Шостаковська, Люба Стець, НН, Лібович із Зеленки б. Перемишля. В горішньому ряду, третя справа Віра Вах.

Як спортсменка, мала особисті досягнення в стрибках, у бігу на 100 метрів. Вміла це використати у праці з ученицями, які виявляли талант у спорті.

Для занять з фізкультури в Інституті був добре обладнаний спортивний зал, а на території просторого парку, що знаходився за будинками Інституту, розкинулися спортивні майданчики для гри у волейбол, баскетбол (відбиванку), бігові доріжки, тенісний корт, де ми могли займатися спортом не лише під час годин, відведених на руханку, але також у вільний від навчання час.

Я дуже любила відбиванку. Грала в неї з захопленням. Найкращі з дівчат були членами знаменитої баскетбольної

Вчителі й учні української чоловічої гімназії в Перемишлі, клас II-б. У горішньому ряду восьмий справа, найвищий Роман Гробельський, згодом сотенний УПА „Бродич", мій друг із підпілля на Лемківщині.

секції спортивного гуртка „Спартанка", гімн якого написала сама Уляна Кравченко, бабця пані Олі. Гімн мав гарний рефрен, пам'ятаю його донині: „Спартанки ми, а Спарта тут, де рідний край, де рідний люд". Скільки доброго з того часу залишилося в моїй пам'яті і в житті. Наприклад, як вести себе в гурті, як координувати рухи, спостерігати інших і не дати захопити себе зненацька. „Будь бистра, спостережлива, швидка в дії" – як часто потім ці слова пані Олі придалися в моїй підпільній праці. А з деталей самої відбиванкової техніки: як брати „м'яко" м'яча, щоб пальців не виломлювати, як без надміру сили надавати йому енергію (щоб м'яч крутився), та ще багато, багато інших цінних життєвих порад.

„Спартанки" змагалися з командами інших шкіл, брали участь у спортивних турнірах з участю батьків та української громади міста. І хоча пані Олі вже в Перемишлі не

Вчителі й учні класу 4-а, 1937/38. В горішньому ряду, сьома зліва Віра Вах, мій незабутній друг.

було в 1940-1941 рр., відбиванкова жіноча команда десятирічки була найкращою серед перемиських середніх шкіл!

Ольга Секела під кінець війни виїхала з Перемишля, потім еміґрувала до США, там вийшла заміж за Романа Мицика, директора Української Федеральної Кооперативної Каси „Самопоміч" в Чікаґо, мого першого „боса", коли я опинилася на еміграції. Відійшла у вічність 16 травня 1993 р.

Немає вже Інституту, нема города-парку, нові господарі надали будинкам зовсім інші функції, не можна вже зробити з'їзду колишніх учениць. Тим глибше в серцях збереглася пам'ять про ту школу-інститут, незабутніх вихователів-учителів, яким глибокий уклін складаю я та їхні учениці своєю активністю в громадському, національному і релігійному житті.

Сьогодні, мабуть, найкращим місцем спогадів для колишніх інституток, для їх думок хай буде чудове місце їхньої юности при історичній вул. Татарській в Перемишлі. Зайти, як колись, до прекрасного городу-парку, що позаду будинку Інституту, присісти в котрійсь з альтанок, заглянути на площі – відбиванкову, тенісну або до великого залу, напевно десь можна буде зустріти струнку, виспортовану, гарно вдягнену жіночу постать молодої вчительки Олі Секели...

Розділ III

Війна

1 вересня 1939 р. мала я розпочати навчання в четвертому класі гімназії. Замість шкільного дзвінка, ми почули вибухи німецьких бомб у Перемишлі. Почалася Друга світова війна. В Яксманичах появилися німці. Однак не надовго. Ніхто тим не тішився, ніхто їх тут не вітав як визволителів. Люди вже знали, що війна не принесе добра, лише сльози і страждання, а місце одного окупанта й гнобителя займе інший.

Десь наприкінці вересня 1939 р. німці раптово зникли, а їх місце несподівано зайняла Червона Армія. Настав для нас важкий час першої совєтської окупації.

Згідно з пактом Ріббентропа-Молотова уздовж річки Сян ішов німецько-совєтський кордон. Перемишль нові окупанти поділили між собою на дві частини. Таким чином українська молодь із Засяння, яке дісталося німцям, була відтята від українських середніх шкіл, що опинилися по совєтському боці. Лише в 1941 р. за дозволом німців у Ярославі засновано гімназію з українською мовою навчання.

Десятирічка ім. Сталіна

Великі зміни відбулися також у моїй школі. Інститут перестав існувати. В його приміщенні відкрито совєтську десятирічку № 1 ім. Леніна, в якій вчилися виключно діти совєтських військовиків і чиновників, які прибули до Перемишля і навколишніх гарнізонів.

Нашу жіночу гімназію приєднано до чоловічої, що мала своє приміщення в будинку на вул. Словацького, й перехрещено на змішану десятирічку № 2 ім. Сталіна.

По німецькому боці пліт з колючого дроту, по совєтському високий паркан з дощок, так виглядав німецько-совєтський кордон у Перемишлі. Фото 1940 р.

Як усі мої однолітки, що закінчили до війни третій клас гімназії, так і я опинилася у восьмому класі десятирічки. Таким чином ми втратили один рік навчання і до вибуху совєтсько-німецької війни в червні 1941 р. встигли закінчити лише восьмий і дев'ятий клас. Якби не це, я могла б здати вже тоді матуру і мати атестат зрілости.

З приходом більшовиків батьки перестали нас возити до школи. Просто не дозволялося й не було чим. Тепер наші коні

Вздовж Сяну видно паркан. Фото 1940 р.

„одержали" від совєтської власті більш відповідальне завдання, ніж возити дітвору українських куркулів. Майже щодня їх гнали на т.зв. форшпан[1], а після того, як батьків „розкуркулили", нашими кіньми обробляли колгоспне поле. І з того часу ми мусили ходити до школи весь час пішки.

Щоб не спізнитися на лекції, я вставала щонайменше о 5-й год. ранку. Й так щодня, дві години маршу пішки туди і дві назад. Може, й тому сьогодні, коли мені вже 81-ий, я далі ходжу таким самим швидким кроком, як і тоді, з Яксманич до Перемишля, і ніколи не запізнююся.

В 1940 р. настала винятково люта зима і довелось щодня пробиватися ще потемки крізь завіяну снігом дорогу. Це було вже понад мої сили. Я просто цього не витримувала фізично і заявила батькам, що більше ходити пішки до Перемишля не буду. Рішення не прийшло мені важко, тим

[1] Форшпан – з нім. *Vorspann* – це дослівно кінь, спряжений з іншим конем у підводі. Господарі мали обов'язок давати одного коня (спрягали його в пару з конем іншого господаря) до праці, наприклад, при будові доріг, транспортуванні харчів для війська. Цю систему безкоштовної праці для держави заведено ще за австрійських часів, звідси прийнялася ця назва.

Табло учнів матурального класу десятирічки ім. Сталіна, 1940 р.

більше, що це була совєтська школа. Крім цього, в хаті була потрібна поміч. Батько був слабий, рани з часів УГА і хворе серце не дозволяли йому виконувати важкої праці. Брат Славко постійно їздив з кіньми на „форшпан". Але незабаром виявилося, що неможливо не ходити до школи, навіть якщо навкруги мороз, сніговії, а дітей немає в що тепло вдягти і чим нагодувати.

У більшовицькій системі також дитина була під суворим контролем. Зі школи прийшов офіційний лист, у якому загрозили батькам штрафом, якщо я не буду далі вчитися. Рад не рад я знову почала взимку брести пішки через снігові кучугури. Лише за німецької окупації, коли мене прийняли на матуральний курс, я їздила щодня до Перемишля ровером.

Яксманичі за перших совєтів (1939-1941)

Війна змінила також наше село. Прийшли совєти і почали свої порядки. Моїх батьків зарахували до „куркулів". Частину землі, найбільш родючу, забрали до колгоспу. Нам не вільно було нікого наймати до праці, а господарка була досить велика, контингент треба було здавати. Ми також не мали вже права тримати служниці. Для нашої сім'ї настав важкий час. Батько воєнний інвалід, фізично слабий, на ріллі не мав здоров'я працювати.

Тут дуже гарно повелася наша багатолітня помічниця Маруся Гнатковська. Вона сама оборонила себе перед тим законом. Просто пішла до сільради і заявила представнику совєтської власті: „Я в їх хаті ніколи не була служницею! Як я була ще маленька, ця жінка пригорнула мене, сироту, як мати свою дитину. Тому я буду сюди приходити і допомагати їй, і ніхто мені цього не заборонить!"

Маруся була в нашій хаті від початку нашого дитинства, допомагала мамі, опікувалася нами. Після 1944 р. проживала в Україні. Ці свої фотографії подарувала мені в 60-х роках з дарчим написом: „На довгую незабиваєму пам'ять Ірі від тети Марусі будеш мати, коли я помру".

Через багато років, коли віднайшлася її рідна сестра Гнатковська, вона дізналася, з якого є роду. Вже за других совєтів Маруся вийшла заміж, навіть досить щасливо.

Командир „погранзастави”

Ніби цього було ще замало, совєтська власть забрала в нас половину хати і поселила в ній радянських офіцерів з родинами. Яксманичі опинилися в прикордонній совєтській смузі, і мабуть тому стояли тут якісь частини Червоної Армії. Офіцерські кадри мешкали в найкращих сільських хатах, а солдати у військових бараках, побудованих між Селиськами і Яксманичами.

Перші два „льокатори” були молоді офіцери, холостяки, без сімей. Потім поселили якогось грузина з дружиною, а після них подружжя росіян десь аж з Пермі[2]. Мали двоє дітей – Валіка і старшу від нього дочку Катю.

Він, мабуть, командир погранзастави, виявився непоганою, розумною людиною. Лише через якийсь час почав розкривати перед нами свою душу, обережно, але з великою цікавістю гортав книжки з батьківської бібліотеки.

На святвечір 1941 р. сіли ми до гарно заставленого стола. Запросили також сім'ю совєтського офіцера, хоча не знали, чи, як комуніст, він не відмовить. Не відмовив! Прийшов з дружиною і дітьми. І сталося щось непередбачене. Його син, Валік, сів за столом, глянув на багатство різдвяних страв і остовпів. Для цієї дитини, може 4-5-ти літньої, те, що побачив, було справжнім шоком. По хвилині вигукнув російською мовою: „Папка, папка, почему у нас нікаґда таково нєт!”

Батько Валіка не витримав, устав і пошепки сказав до нашого тата: „Степан Данилович – пайдьом!”. Коли були вже самі, він майже зі сльозами в очах почав казати, що це питання дитини вдарило його неначе в лоб обухом. „Я ж не можу йому сказати правди. За це чекає мене Сибір!”. Життя сім'ї совєтського офіцера містилося, як вони говорили, в од-

[2] Перм – обласне місто над річкою Камою в Російській СФСР. В 1940-1957 змінили його назву на Молотов, в честь тодішнього міністра закордонних справ СРСР.

ному чемодані. Їх весь час перекидали з одного місця в інше. Така була совєтська політика. Він часто говорив: „Сегодня ми здєсь – утром ми виєзжаєм".

Коли вибухнула війна й німці почали наступати, вони протягом кількох хвилин спакували свої речі в цей же чемодан і виїхали. Як склалася їхня подальша доля, чи вижили, не знаю.

Перепічки

В Яксманичах жили дві сім'ї Перепічків. Одна ближче церкви, а друга при читальні „Просвіти", по сусідству з хатою Смолів. Славко Смола, мій одноліток, вчився в Перемиській гімназії, загинув десь в УПА. Ці дві сім'ї Перепічків не були між собою споріднені. Перепічка з-під читальні був моїм хрещеним батьком. Мав трьох синів: Степана, Івана і Романа.

Найстарший син, Стефко Перепічка, до війни був учнем української чоловічої гімназії у Перемишлі. Восени 1939 р. москалі забрали його просто зі школи до Червоної Армії (тоді вже вчився в останньому класі десятирічки), і повезли на фінляндський фронт. Там і загинув.

Середущого Івася також мобілізовано до Червоної Армії, мабуть, уже в 1944 р. З фронту повернувся скалічений і до кінця життя лишився інвалідом.

Наймолодший з Перепічків – Роман – був моїм партнером у драматичному гуртку в Яксманичах. У п'єсі „Сватання на Гончарівці" грав Грицька. Дуже пристійний був, високий, веселої вдачі, мав прекрасний голос. Ми дуже емоційно переживали наші ролі, просто ототожнювалися з граними постатями. Тоді кожної неділі щось діялося на яксманицькій сцені, як не було концерту, то виставляли п'єсу.

Десь під кінець війни Роман попав у якийсь німецький табір. Панував голод, і хтось із в'язнів узяв з кухні трохи харчів. До крадіжки ніхто не признався. Німці, на засаді збірної

відповідальності, вибрали 10 наших хлопців і заявили, що якщо злодій не зголоситься, вони загинуть. І так сталося. Ту десятку загнали на заміноване поле. Серед них був і Роман.

Про його трагічну долю я довідалася щойно через роки, від моєї односельчанки Мілі Фільц. Ще й сьогодні не можу погодитися з тим, як жорстоко склалася доля синів сім'ї Перепічків.

Німецька окупація

У червні 1941 р., в день закінчення дев'ятого класу десятирічки, моя дуже добра шкільна товаришка й дуже здібна учениця – Ніна Повшанюк чомусь захотіла зі мною попрощатися. Її батько, українець родом із Житомирщини, офіцер радянської армії, потрапив до Перемишля з якоюсь військовою частиною.

Зауваження до заповнення картки

1. Картку заповнює класний керівник.
2. Наприкінці кожної чверті класний керівник видає картку успішності учневі, учень повертає її класному керівникові з підписом батьків у перший день наступної чверті навчального року. Картка зберігається в школі.
3. Успішність відмічається відмітками: відмінно, добре, посередньо, погано, дуже погано.
4. В кінці навчального року картка з відповідним записом та за підписом директора школи видається учневі.

БМ 16445. Друк. в-ва „Пр. Пр.", зам. № 2119 4 мл.

Народний Комісаріат Освіти УРСР

КАРТКА

про успішність, поведінку та відвідування

~~учня~~ IX класу за 1940—41 навч.

учениці Тимочко

(Прізвище учня)

Ірини Олександрівни

(ім'я та по батькові)

Середньої №2 ім. Сталіна школи

(Початкової, неповна середня, середня)

№ 34.

місто, ~~село~~ Перемишль

район

область Дрогобицька

Учень повертає картку у перший день наступної чверті навчального року

„Картка про успішність...", тобто моє свідоцтво про закінчення IX класу Середньої Школи № 2 ім. Сталіна в Перемишлі, 1940/42 р.

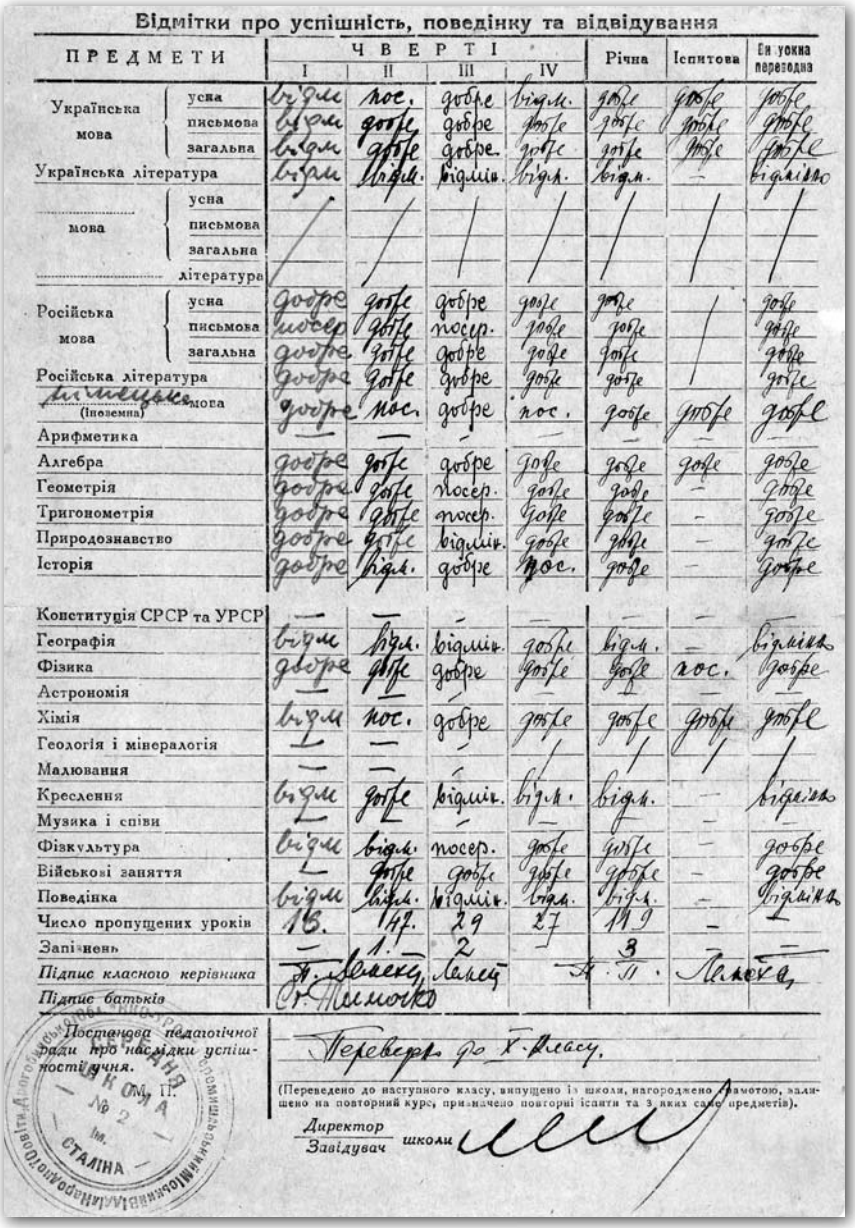

Відмітки про успішність, поведінку та відвідування

ПРЕДМЕТИ		ЧВЕРТІ I	II	III	IV	Річна	Іспитова	Випускна переводна
Українська мова	усна	відм	пос.	добре	відм.	добре	добре	добре
	письмова	відм	добре	добре	добре	добре	добре	добре
	загальна	відм	добре	добре.	добре	добре	добре	добре
Українська література		відм	відм.	відмін.	відм.	відм.	—	відмінно
..... мова	усна	/	/	/	/	/	/	/
	письмова	/	/	/	/	/	/	/
	загальна	/	/	/	/	/	/	/
..... література		/	/	/	/	/	/	/
Російська мова	усна	добре	добре	добре	добре	добре	/	добре
	письмова	посер	добре	посер.	добре	добре	/	добре
	загальна	добре	добре	добре	добре	добре	/	добре
Російська література		добре	добре	добре	добре	добре	/	добре
німецька (іноземна) мова		добре	пос.	добре	пос.	добре	добре	добре
Арифметика		—	—	—	—	—	—	—
Алгебра		добре	добре	добре	добре	добре	добре	добре
Геометрія		добре	добре	посер.	добре	добре	—	добре
Тригонометрія		добре	добре	посер.	добре	добре	—	добре
Природознавство		добре	добре	відмін.	добре	добре	—	добре
Історія		добре	відм.	добре	пос.	добре	—	добре
Конституція СРСР та УРСР		—	—	—	—	—	—	—
Географія		відм	відм.	відмін.	добре	відм.	—	відмінно
Фізика		добре	добре	добре	добре	добре	пос.	добре
Астрономія		—	—	—	—	—	—	—
Хімія		відм	пос.	добре	добре	добре	добре	добре
Геологія і мінералогія		—	—	—	/	/	/	/
Малювання		—	—	—	/	/	/	/
Креслення		відм	добре	відмін.	відм.	відм.	—	відмінно
Музика і співи		—	—	—	—	—	—	—
Фізкультура		відм	відм.	посер.	добре	добре	—	добре
Військові заняття		—	добре	добре	добре	добре	—	добре
Поведінка		відм	відм.	відмін.	відм.	відм.	—	відмінно
Число пропущених уроків		13.	47.	29	27	119	—	—
Запізнень		—	1.	2	—	3	—	—
Підпис класного керівника		П. Лемеха	Лемеха			П. П.	Лемеха	
Підпис батьків		Ст. Тимочко						

Постанова педагогічної ради про наслідки успішності учня.

М. П.

Переведено до X. класу.

(Переведено до наступного класу, випущено із школи, нагороджено грамотою, залишено на повторний курс, призначено повторні іспити та з яких саме предметів).

Директор / *Завідувач* школи

Друга сторінка „Картки про успішність, поведінку та відвідування”.

Ніна сказала, що невідомо, чи більше побачимось, ніби передчувала те, що незабаром мало статится. Відвела мене аж на т.зв. рогатки Перемишля, де починалася дорога на Коровники й далі до Яксманичів. Тут, на прощання, подарувала мені свій знімок з дарчим написом. І хоча знімок не зберігся, її присвяту я запам'ятала до сьогодні.

Якщо любиш-збережи,
якщо доля навіки розлучить
і нам більше не всміхнеться май,
якщо життя різні пости нам доручить – згадай!
Дорогій Ірці – Ніна.

Через кілька днів, 22 червня 1941 р., спалахнула війна, і ми з Ніною вже більше ніколи не зустрілися...

Надії на те, що з приходом німців українська жіноча і чоловіча гімназії у Перемишлі відновлять навчання, швидко виявилися оманливими. Клопотання Українського Допомогового Комітету в цій справі німецька влада рішуче відкинула, пояснюючи, що така гімназія існує вже в Ярославі. І так весь період німецької окупації всі гімназії в Перемишлі, як польські, так і українські, були закриті. Гітлерівці зовсім не були зацікавлені в поширюванні освіти серед українців. Третій Райх потребував кваліфікованих робітників не інтелігентів. Єдиний компроміс, на який погодились, це відкриття торговельної школи для дівчат і хлопців у приміщенні колишньої чоловічої гімназії. Лише тут могла далі вчитися частина наших колишніх гімназистів.

Вчительський курс у Яворові

Восени 1941 р. пролунала вістка, що молодь, яка не ходить до школи і не працює, німці вивозять на примусові роботи до Німеччини. Мені йшов 19-й рік, після ліквідації гімназії

я ніде не вчилася, отже загроза була зовсім реальною. Щоб того уникнути, батько записав мене на 6-місячний матуральний курс для українських учителів, організований Українським Допомоговим Комітетом при Державній Учительській семінарії з українською мовою навчання в Яворові. Тут приймали тих, хто закінчив щонайменше 9 класів гімназії. Це був один з кращих періодів у моєму житті.

Курс почався 25 лютого 1942 р. і тривав до 31 липня. *Reifezeugnis*, тобто атестат зрілости, одержали ми 8 серпня 1942 р. На свідоцтві зазначено, що після закінчення у Перемишлі в 1939 р. третього класу гімназії, а в 1941 р. дев'ятого класу совєтської десятирічки й вищезгаданого підготовчого курсу в Яворові я піддалася іспитові зрілости й одержала оцінки з таких предметів, як поведення, релігія, німецька мова, українська мова, наука про виховання й навчання, практика навчання, історія, географія, біологія, математика, музичне виховання, рисунки й роботи, руханка. На кінці написано, що „На основі цього свідоцтва я маю право навчати в народних школах з українською мовою навчання".

В Яворові прийняли мене в ряди „Юнацтва". Моїми першими зв'язками з ОУН-івською молодіжною конспірацією завдячую Стефі Кошиків, родом з-під Львова. Курсантки – юначки після занять у бурсі, крім обов'язкових шкільних предметів, вивчали додаткові теми, присвячені програмі ОУН, готували доповіді про історію і географію України, залюбки вивчали патріотичні пісні.

На жаль, улітку 1942 р. ґестапо заарештувало Стефу за належність до ОУН, і діяльність „Юнацтва" на педагогічному курсі в Яворові припинилася. На якийсь час мій контакт з конспірацією ОУН увірвався.

Момент, який глибоко заліг у моїх споминах з Яворова, – це панахида в пам'ять героїв, відправлена у травні 1942 р. Один з учителів оголосив нам на уроках, що згідно з розпорядженням шкільної німецької влади це Богослужіння не для

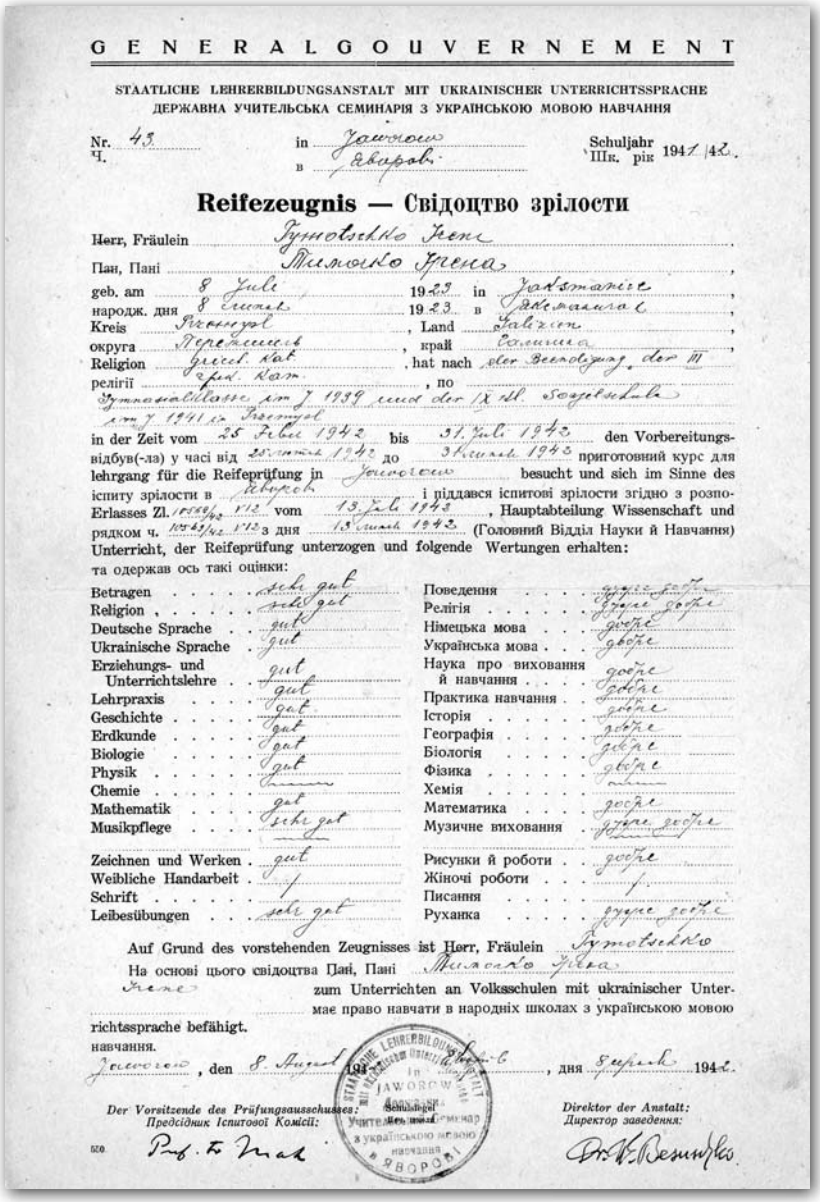

GENERALGOUVERNEMENT

STAATLICHE LEHRERBILDUNGSANSTALT MIT UKRAINISCHER UNTERRICHTSSPRACHE
ДЕРЖАВНА УЧИТЕЛЬСЬКА СЕМИНАРІЯ З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

Nr. 43 Ч. in Jaworow в Яворові Schuljahr Шк. рік 1941/42.

Reifezeugnis — Свідоцтво зрілости

Herr, Fräulein Tymotschko Irene
Пан, Пані Тимочко Ірена,
geb. am 8 Juli 1923 in Jaksmanice,
народж. дня 8 липня 1923 в Яксманичах,
Kreis Przemysl, Land Galizien,
округа Перемишль, край Галичина,
Religion griech. kat. hat nach der Beendigung der III
релігії грек. кат., по
Gymnasialklasse im J. 1939 und der IX kl. Sozialschule
im J. 1941 in Przemysl
in der Zeit vom 25 Febr. 1942 bis 31. Juli 1942 den Vorbereitungs-
відбув(-лз) у часі від 25 лютого 1942 до 31 липня 1942 приготовний курс для
lehrgang für die Reifeprüfung in Jaworow besucht und sich im Sinne des
іспиту зрілости в Яворові і піддався іспитові зрілости згідно з розпо-
Erlasses Zl. 10568/42 V12 vom 13. Juli 1942, Hauptabteilung Wissenschaft und
рядком ч. 10563/42 V12 з дня 13 липня 1942 (Головний Відділ Науки й Навчання)
Unterricht, der Reifeprüfung unterzogen und folgende Wertungen erhalten:
та одержав ось такі оцінки:

Betragen	sehr gut	Поведення	дуже добре
Religion	sehr gut	Релігія	дуже добре
Deutsche Sprache	gut	Німецька мова	добре
Ukrainische Sprache	gut	Українська мова	добре
Erziehungs- und Unterrichtslehre	gut	Наука про виховання й навчання	добре
Lehrpraxis	gut	Практика навчання	добре
Geschichte	gut	Історія	добре
Erdkunde	gut	Географія	добре
Biologie	gut	Біологія	добре
Physik	gut	Фізика	добре
Chemie	—	Хемія	—
Mathematik	gut	Математика	добре
Musikpflege	sehr gut	Музичне виховання	дуже добре
Zeichnen und Werken	gut	Рисунки й роботи	добре
Weibliche Handarbeit	/	Жіночі роботи	/
Schrift		Писання	
Leibesübungen	sehr gut	Руханка	дуже добре

Auf Grund des vorstehenden Zeugnisses ist Herr, Fräulein Tymotschko
На основі цього свідоцтва Пан, Пані Тимочко Ірена
Irene zum Unterrichten an Volksschulen mit ukrainischer Unter-
має право навчати в народніх школах з українською мовою
richtssprache befähigt.
навчання.

Jaworow, den 8. August 1942 Яворів, дня 8 серпня 1942.

Der Vorsitzende des Prüfungsausschusses: Предсідник Іспитової Комісії: Prof. Dr. Mak

Schulsiegel Мех. школа

Direktor der Anstalt: Директор заведення: Dr. K. Besinyko

STAATLICHE LEHRERBILDUNGSANSTALT MIT UKRAINISCHER UNTERRICHTSSPRACHE IN JAWOROW Державна Учительська Семинарія з українською мовою навчання в Яворові

Моє перше свідоцтво зрілости, яке я одержала 8 серпня 1942 р. після закінчення Учительської семінарії з українською мовою навчання в Яворові.

учнів, ми повинні залишитися в бурсі. Однак ми, дві дівчини, не послухали цього наказу і зробили те, що підказувало нам українське серце. Вискочили через вікно і побігли до церкви. Входимо, а тут уже всі стоять рядами, в очікуванні початку поминального молебня. Якраз біля входу стояв наш учитель. Він лише глянув на нас спідлоба, але нічого не сказав і ніколи не докоряв нам з цього приводу. Просто його вчительським обов'язком було нас офіційно попередити, а ми зробили те, що повинні були зробити учні-патріоти. Це було наше порозуміння без слів.

Я мала теж нагоду побувати раз чи два на пробі яворівського хору, в якому панувала неймовірна солідарність. Членами хору були м.ін. директор банку, вчитель і сільська жінка, яка саме запізнилася на репетицію. „Щойно сонце заходить, треба на неї почекати, вона ще жне пшеницю!" – почула я чиєсь пояснення. Був це для мене цінний урок пошани до простої людини, до її важкої праці.

Матуральний курс у Перемишлі

Після закінчення яворівського курсу я почала з 1 вересня 1942 р. працювати вчителькою у початковій школі в Яксманичах. Директором був тоді Онуфрій Василина. Він мені запам'ятався найкраще зі всіх учителів. Мав великий педагогічний дар, чудовий підхід до учня. Не сварив, ніколи не бив, як бувало раніше, а якось так морально впливав на дітей. На його уроках дітям просто соромно було чогось не знати. При ньому я багато навчилася. Праця з дітьми давала мені велике задоволення.

У жовтні 1943 р. виїхала я до Перемишля на 6-місячний матуральний курс, організований для української гімназійної молоді, якій війна в 1939, а згодом в 1941 р. не дала завершити навчання атестатом зрілости. В курсі могли брати участь учні, які закінчили сьомий клас гімназії або дев'ятий

клас совєтської десятирічки. Заняття на курсі відбувалися в приміщенні колишньої мужеської гімназії, однак офіційно він був підпорядкований Державній Гімназії з українською мовою навчання в Ярославі.

Керівником нашого курсу був директор української гімназії в Луцьку проф. Білецький. Заняття вели переважно колишні вчителі перемиської жіночої і чоловічої гімназій, м.ін. української і латинської мов вчив Василь Ляхович, німецької мови – д-р Іван Мандюк, історії – д-р Іван Околот, нашим катехитом був о. Петро Голинський.

Але окрім них було чимало знаменитих викладачів – біженців із Великої України, м.ін. відомий професор математики Дніпропетровського університету, а також працівники Київського, Харківського університетів, прізвищ яких уже сьогодні не пригадую. Отже, рівень навчання на курсі був дуже високий, і ніхто оцінок „за гарні очі" нам не ставив. Предмети були майже ті самі, що у передвоєнній гімназії

Матуру ми здали 29 березня 1944 р. Разом було нас понад 200 абітурієнтів, не лише з Перемишля і околиць, а просто з усієї Галичини.

На свідоцтві поміщено формулу, яка мені дуже сподобалася. Отже, написано там, що „На основі успіхів, виявлених в останньому шкільному році – під час приготовного курсу для іспиту зрілости – і при іспиті, признається Паню Тимочко Ірену за зрілу"!

Після закінчення курсу і одержання атестату зрілости я на кілька днів повернулася до Яксманичів. Наближалися Великодні Свята. Я не знала, що це мій останній Великдень у рідній хаті з мамою і татом, з моїми дорогими братами і сестрами.

До Галичини наближалася зі сходу Червона Армія, і я вирішила піти у підпілля.

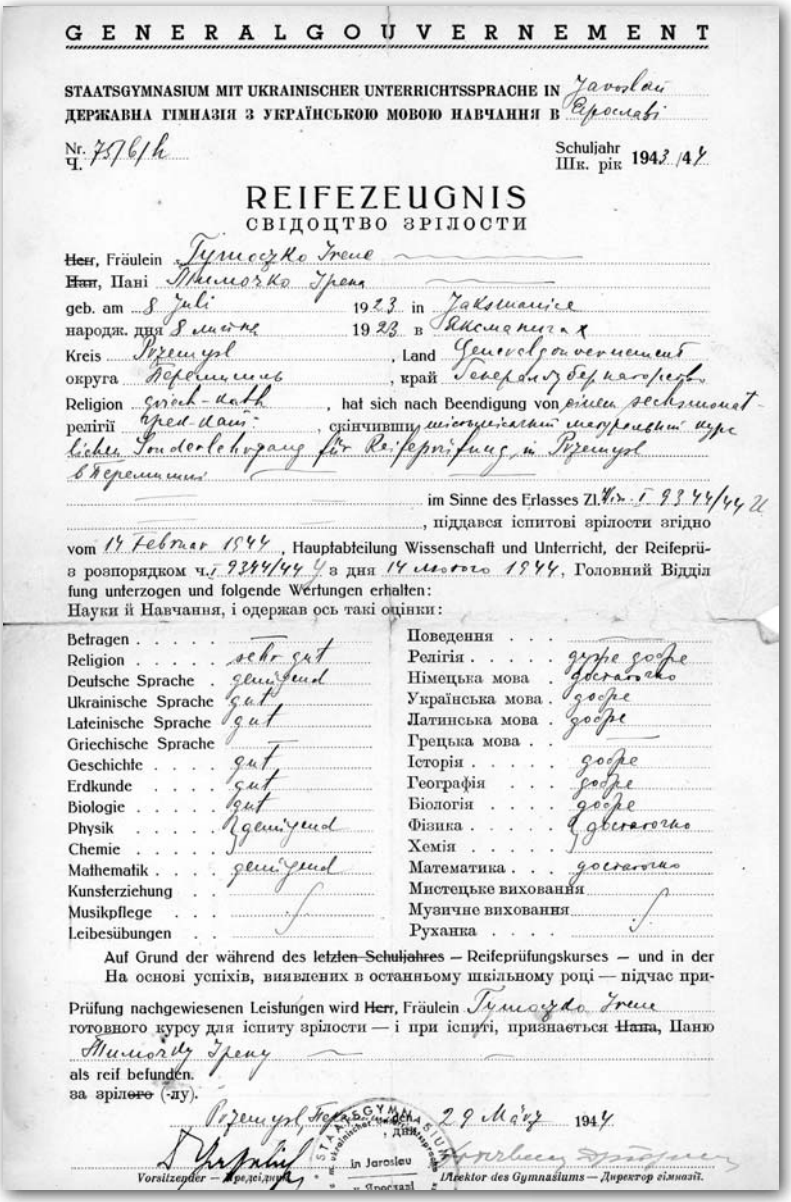

GENERALGOUVERNEMENT

STAATSGYMNASIUM MIT UKRAINISCHER UNTERRICHTSSPRACHE IN Jaroslau
ДЕРЖАВНА ГІМНАЗІЯ З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ В Ярославі

Nr. / Ч. 7516/h

Schuljahr / Шк. рік 1943/44

REIFEZEUGNIS
СВІДОЦТВО ЗРІЛОСТИ

~~Herr~~, Fräulein Гумецько Ірена
~~Пан~~, Пані Тимочко Ірена
geb. am 8 Juli 1923 in Jakomanice
народж. дня 8 липня 1923 в Якоманицях
Kreis Przemysl, Land Generalgouvernement
округа Перемишль, край Генеральне губернаторство
Religion griech-kath, hat sich nach Beendigung von vier Semestern
релігії греко-кат., скінчивши чотирьохсеместрові
Sonderlehrgang für Reifeprüfung in Przemysl
курси в Перемишлі

im Sinne des Erlasses Zl. Hk-I 9344/44 U
, піддався іспитові зрілости згідно
vom 14 Februar 1944, Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht, der Reifeprü-
з розпорядком ч. I 9344/44 U з дня 14 лютого 1944, Головний Відділ
fung unterzogen und folgende Wertungen erhalten:
Науки й Навчання, і одержав ось такі оцінки:

Betragen	—	Поведення	—
Religion	sehr gut	Релігія	дуже добре
Deutsche Sprache	genügend	Німецька мова	достатньо
Ukrainische Sprache	gut	Українська мова	добре
Lateinische Sprache	gut	Латинська мова	добре
Griechische Sprache	—	Грецька мова	—
Geschichte	gut	Історія	добре
Erdkunde	gut	Географія	добре
Biologie	gut	Біологія	добре
Physik	genügend	Фізика	достатньо
Chemie	—	Хемія	—
Mathematik	genügend	Математика	достатньо
Kunsterziehung	—	Мистецьке виховання	—
Musikpflege	—	Музичне виховання	—
Leibesübungen	—	Руханка	—

Auf Grund der während des ~~letzten Schuljahres~~ – Reifeprüfungskurses – und in der
На основі успіхів, виявлених в останньому шкільному році — підчас при-
Prüfung nachgewiesenen Leistungen wird ~~Herr~~, Fräulein Гумецько Ірена
готовного курсу для іспиту зрілости — і при іспиті, признається ~~Пан~~, Паню
Тимочку Ірену
als reif befunden.
за зрілого (-лу).

Przemysl, ~~Перемишль~~, den / дня 29 März 1944

STAATSGYMNASIUM mit ukrainischer Unterrichtssprache in Jaroslau
„Ярослав"

Vorsitzender — Предсідник — Direktor des Gymnasiums — Директор гімназії.

Свідоцтво зрілости Державної Гімназії з українською мовою навчання в Ярославі, яке я одержала 29 березня 1944 р. після закінчення матурального курсу в Перемишлі.

Табло мого класу на матуральному курсі в Перемишлі, 1944 р. Я третя зліва в третьому ряду знизу, друга Ірка Хробак (потім дружина командира сотні УПА Ярослава Коцьолка „Крилача"). 4-ий ряд, п'ята зліва Леся Гайдукевич з Риботичів (дочка о. Олександра Гайдукевича), перша справа Люда Кот. 5-ий ряд, перша зліва Мирослава Грушкевич із Старого Самбора (по чоловіку Баторфальви, тепер живе в Чікаґо і працює в Українському Музеї). На самій горі зліва Зенко Лотоцький, моя симпатія на матуральному курсі.

Розділ IV

Другі совєти

27 липня 1944 р. Перемишль зайняли радянські війська. В Яксманичах удруге замайоріли червоні прапори з серпом і молотом. Моє рідне село опинилося у межах України, але не тієї вимріяної, за яку ми боролися, і не надовго.

Почалися репресії, трагічні також для моєї сім'ї. Першого, ймовірно, вже влітку 1944 р., заарештовано брата Мирослава. За німців він недовго служив при українській поліції, мабуть, у Львові. Просто, не хотів їхати на примусові роботи до Німеччини. Восени хтось повідомив сім'ю, що бачив Славка в тюрмі у Самборі. Спочатку їздив до нього батько з Лесею, але після того, як арештувало його НКВД, до тюрми почала ходити наша люба ненька. Шість разів ішла до Самбора пішки, носила синові їсти, а це ж 60 кілометрів. Останній раз передачі з харчами в тюрму не прийняли. Брата вже повезли в Сибір, де мав каратися 10 років у совєтських лаґрах. Ні я, ні моя сім'я довго не знали, що з ним сталося.

Десь у цей самий час, восени 1944 р., НКВД забрало з хати нашого батька. Потримали зо два місяці в арешті в Міжинцю і випустили. Вдруге арештували його навесні 1947 р. і по жорстокому слідстві вивезли в Сибір. Лише по роках ми довідалися, що помер 19 грудня 1950 р. в лаґрі Явас у Республіці Комі. Мав тільки 54 роки. Де його могила, ніхто з нас і досі не знає.

Мій батько – Степан Тимочко. Портрет намальовний після його смерті братом Теодозієм.

Лиха доля спіткала й молодшого брата Теодозія. Влітку 1944 р. Дозьо пішов в УПА, брав участь у карпатському рейді в рядах юнацької сотні „Байди". Цього самого, який по смерті командира „Коника" в Бірчі став командиром Перемиського куреня УПА. На жаль, після переходу фронту сотню розформовано, і брат повернувся до Яксманичів. Якийсь час переховувався від мобілізації до Червоної Армії в батьківській хаті, потім у тети Анни в Поповичах, в кінці, під загрозою арешту, зголосився сам до воєнкомату і пішов на фронт. На щастя для нього, війна вже закінчувалася, а він завдяки своїм мистецьким здібностям частіше прикрашав рисунками пропагандивні матеріали, малював плакати, писав газетки, ніж сидів в окопах і стріляв. Це і зберегло його від певної смерті на фронті.

Однак НКВД дуже детально перевіряло всіх українців із Закерзоння, мобілізованих до радянської армії. Нишпорили, нишпорили в його життєписі, і в кінці дійшли до того, що він був в УПА. Війна вже тоді закінчилася, полк повернувся з фронту в Україну. Тут його заарештували і засудили на 10 років лаґру. Першого листа до сім'ї прислав з Вологди Арханґельської області.

Лиха доля не обминула також моїх сестер. 21 жовтня 1947 р. НКВД заарештувало Лесю. Забрали її зі школи в Медиці, де вчилася у 8 класі, просто з лекції хімії. Наступного дня забрали другу сестру – Зеню, яка, дізнавшись про арешт Лесі, принесла їй їсти.

Заслання в Сибір моєї сім'ї

В кінці забрали з нашої рідної хати маму й разом з Лесею і Зенею, босих і голих, повезли в Сибір. Місяць часу тривала ця подорож у безвість, аж нарешті транспорт затримався в „посьолку Берьозовая Роща", біля міста Прокоп'євська Кемеровської області. Як мені потім розказували, мама не хотіла покинути рідної хати, просила, щоб москаль її застрілив, не шкодував кулі. Їй все одно, забрали чоловіка, втратила всіх дітей, навіщо жити. Але не застрілили, лиш силоміць кинули на підводу і повезли до вагону. Мама не взяла з хати нічого ні з харчів, ні з одягу.

Мій брат Славко з НН товаришками у Львові під час німецької окупації.

З нашої сім'ї в цей час лише мене обминув арешт, але тільки тому, що пішла у підпілля і від приходу совєтської влади до Яксманич я уже ніколи не повернулася до рідної хати.

Моя сім'я пережила в Сибіру страшні речі. Особливо важкими були перші дні, перші місяці, перша зима. Забрані з хати без теплого одягу, без жодних припасів їжі хоча б на дорогу, з перших днів терпіли голод і холод. Але ще більше було терпіння через розлуку з батьком, якого вся сім'я дуже кохала, страшно за ним тужила і весь час про нього думала. Це думання перетворилося в щось містичне. Він був далеко, тисячі кілометрів від своєї жінки, від дітей, але вони весь час були з ним думками.

І, в ту мить, коли він помер, усі вони – мама, сестри Леся і Зеня – мали дивний сон. Всім їм приснився тато. Вони ще не знали, що сталося, ще жевріла в них надія, що тато живе, але по якомусь часі Лесю викликали в КГБ у Прокоп'євськ і там повідомили її про його смерть, назвали дату, коли батько відійшов у потойбіччя. Це було 19 грудня 1950 р. – власне того самого дня, коли він їм усім приснився!

Мама з дітьми весь час жили разом. Їх помешканням на засланні були спершу поверхові нари у паровозному депо, а потім одна невеличка кімнатка в бараку зі спільними для кільканадцяти родин кухнею і туалетом. Навіть коли Леся в 1955 р. вийшла заміж за Нестора Осімницького, вона привела його до цієї ж кімнатки. Тут народилися їх діти – Іруся і Ромчик. Всі жили у великій згоді, дуже любили і шанували одне одного. Її чоловік був родом зі Селиськ. Так як і наших, у Сибір виселили його з усією сім'єю, мамою і батьком.

Трагічна доля моєї сім'ї від другого приходу більшовиків була долею тисяч українських сімей. Описала мені її моя молодша сестра Леся. Публікую цей лист як дорогоцінний документ.

Лист сестри Лесі з Сибіру

„Дорогенька, найдорожча Ірцю!

Втретє пишу і описую нашу долю, може, вже цього разу потрапить у призначені руки. Отож починаю зі славнозвісного 1944 року.

Останній Великдень пересвяткували разом, а потім розійшлися в безвість. „Визволителі" прийшли в жнива, значить, у липні, а в кінці серпня прийшов до нас чекіст з бувшим директором школи, який повернувся разом, бо під час німецької окупації він відійшов з червоними на схід, а жінка з дітьми залишилася в нас, на жидівській хаті, де жив Мортко. Цю хату дали їм. Вони були українці, люди завжди

доброзичливо ставилися до них. Його жінка приходила з дітьми до нас, у наш сад приходили вільно і брали собі що хотіли. Дочка Ніна десь на пару років була молодша від мене, син Толя також. Їхнє прізвище Улянець.

Отож перший візит кагебіста: питає, де дочка, тобто Ти, Ірцю, яка могла би вчителювати, бо хочуть відкрити школу, а вчителів нема. Тато їм пояснювали, що ти залишилася в Перемишлі, а тепер кордон відмежує нас.

Тієї ж осені 44-го перший арешт. Забрали тата, Смолу Олексу, Хтея Дмитра, Чупіля Михайла, Крупу Миколу, не пам'ятаю, кого ще. Відсиділи всього 2 місяці в Міжинці і повернулись додому. Крупа Микола відразу забрав свою жінку Фрузю Палиняк і подався на територію Польщі.

Пізньої осені дізнаємося, що в Самбірській тюрмі сидить наш Славко. Передав свою стару сорочку, а я по запаху відразу сказала: „Так, то Славцьова сорочка".

От і почалися передачі. Того року я не пішла до школи, їздила з татом до Самбора, завжди на три дні. Один день на дорогу туди, тоді в селі Бісковичах ночували. Це три кілометри від Самбора. Вдосвіта треба було йти займати чергу під тюрмою, цілий день вистояти, доки щось передали, а тоді третього дня вже вертались додому. В яру під селом тато з возом затримувалися, а я йшла через загорожу подивитися, чи вдома все гаразд. Якщо так, давала сигнал татові, і вони заїжджали додому. Всі села до самого Самбора, а їх було 12, я знала напам'ять.

Цієї зими 44-го тато перебрались до Перемишля з надією, що там між своїми друзями, знайомими перебудуть той лихий час. Ми тут пояснювали, що тато ліг на операцію, бо лопнула виразка шлунка. А там Перемишль готувався вже до виїзду – починалася депортація[1].

[1] 9 вересня 1944 р. підписано між Польщею і УРСР угоду про обмін населенням. Від жовтня 1944 до червня 1946 р. виселено з Польщі, у більшості примусово, щонайменше 480 тис. українців.

А тут ще і Дода з'явився. Велика проблема, куди з ним діватися. Пізно ввечері ми з ним пішли до Попович, там тітка Анна сама, син на фронті, за ними ніякої підозри нема. Я, як дочка сестри, допомагаю тітці. Вона ж одна, невістка пішла додому, до своїх, готувалася до родів.

Прибігла Зеня з дому, принесла деякі документи, знімки і сказала, що має бути велика облава. Ми не збираємося боятися, бо тітка до підозрілих не належить. Я ті документи зав'язала в околіт соломи, що під стайнею, а самі з тіткою пораємося, то січку ріжемо, то дрова рубаємо, то худобу годуємо, напуваємо. Полягали спати, а тітці не спиться, вона бачить, що вулицею, що між Коваликом і нами, йдуть військові.

Тітка будить мене: „Лесю, Лесю, що то робиться, подивися!" Я відразу до Дозя – облава! Він устиг з-під ліжка забрати свою одежу і черевики й вискочив до сіней, а тут уже гуркіт у двері: „Открой, бистро!" Тітка зі страху не може й одягтись, а ті б'ють у двері, аж шиби дзвенять. Я перескочила на Дозьове ліжко, і зуб до зуба дзвонить – молюся.

Влетіли облавники в хату, а до тої, де ми ночували, ввійшов якийсь офіцер зі псом. Пес ліг коло нього, а він у креденсі риється між книжками, а я на ліжку сиджу, молюся, аж забуваю, що то не можна голосно. За деякий час підходять одні за другими, звітують, що там-то, там-то „проверено, нічево не обнаружено". Тоді офіцер плескає до спині пса і каже: „Ну, ми с дружком посмотрим, как проверілі ви!"

Тітка зайшла в кімнату бліда, як полотно, і ми мовчки сидимо, дивимось одна на одну. Аж бачимо, вийшли з хати і пішли. Подивилися у вікно – вже на дорозі, а ми мовчимо. Тоді ходимо, пошепки кличемо: „Дозю, Дозю!" Ідемо на вулицю, заглядаємо, чи нема де босих слідів на снігу. А він веде нас, показує місце, де перебув небезпеку. То Боже чудо, бо в коморі, до якої заскочив, не було де заховатися. В кутку стояла бочка з вівсом. Біля тої бочки просто притулився,

стояв і дивився на облавників, а пес біля нього пройшов, ще й носом торкнувся. Коли вони били в двері, Дода ще взував черевики, щоб босого по снігу не вели.

Тоді ми всі троє впали на коліна і щиро зі сльозами помолилися.

В такому страху дотягнули, в криївці в тітки, до березня 45-го. Тоді пішли з ним до Медики. Там на воєнкоматі Дода заявив, що повернувся з якогось там німецького міста, яке звільнила радянська армія, куди він був забраний до бавдінсту[2], бо справді працював у бавдінсті. Ремонтували залізниці, відбудовували зірвані мости. Тяжка праця була, туди примусово брали наших хлопців.

Коли тільки появився у воєнкоматі, відразу: „Собірайсь на фронт!". Хоч не довго, але й на фронті побував. Написав нам листа, що скоро буде вдома, бо вже „побєда" та й хлопців демобілізують. Але чекали і не дочекались, натомість одержали від нього листа з Вологди, Архангельської області, що засуджений на 10 років позбавлення волі.

А в нас 45-й починається з арештів. Перша група дівчат, то Марійка Головецька, Ганя Гульцьо (до речі, вона приїжджала до нас улітку і розповідала, що одержала гроші від Тебе), Марійка Камінська, Марійка Левкут і Гена Гнатовська, та селиські дівчата – Слава Щирба, Слава Олещак, Сташка Павліш, Катруся Кокот. Арештували їх уже в січні 45-го.

Стисло Славко повернувся з фронту з осколком у легенях. На той час Зеня Мервінська, Ганя Панькевич, Стефа Кисіль зі Селиськ і Галикова вже були на Воркуті. То за „Січ"[3] їх вислали на два роки примусових робіт. Славко активно зайнявся підпільною працею, але скоро його заарештували.

---

[2] Baudienst (нім.) – назва німецької будівельної служби, яка виконувала праці на потреби війська і окупаційної влади.

[3] „Січ" – ймовірно йдеться про молодіжне руханково-спортове товариство, яке діяло в Галичині від 1900 р. до його заборони польською владою в 1924 р. Традиції „Січі" продовжувало т-во „Луг".

Мої товаришки з Яксманич сестри Станішовські, зліва Марійка і Катруся, з якою я вчилася в гімназії. Обі були вивезені на Сибір. Світлина з часу війни.

Допити і допити, таки закатували його, сказали батькові приїхати забрати сина. Забрав батько, тільки не сина, а знищену, знівечену тінь сина. Поклав його в лікарню, що на той час була в Поповичах на тому місці, де була волость.

Я туди ходила, бо в нас на квартирі жила вчителька, яка народила сина і теж там лежала. Там я наслухалася оповідань про Славка, як він мужньо зносив болі. Перед самою смертю сказав: „Все одно не дізналися нічого від мене. Вони хотіли моєї смерті, а я жити буду, ви подивіться за вікно, який за мною козак приїхав, з ним я поїду". Медсестри, котрі чули ту розмову, глянули у вікно і справді побачили гарного молодого козака на білому коні. Може, їм привиділось, але ця чутка розійшлся по довколишніх селах.

Ховали ми Славка всією громадою. Я несла корогву, вінки. Щоб не кидалися в очі синьо-жовті стрічки, був окремо вінок зі синьою стрічкою, а другий за ним – з жовтою. Після похорону всі, хто брав участь, мали розмову з КГБ.

В 1946 р. заарештовано другу групу дівчат і хлопців. Наша Катруся Панкевич, Ірка Камінська (бідного)[4], Ірка Станішовська, Левкут Місько, Трухів Славко, Станішовський Стефко, обидва з фронту повернулися інвалідами. Трухів Славко на ногу кульгав, з палицею ходив, а Станішовський Стефко без правої руки (кістки не мав) і все одно в тюрму посадили.

Слава Левкут (сидить) з Яксманичів, друга НН.

1947 р. почався знову арештами. Тоді вже були забрані наш тато, та із Селиськ Нестор Осімницький, Роман Химка. Петрусь Денис і Ірка Станішовська були в тій групі.

Зима 46-го, пам'ятаю такий епізод. Небо яскраво вияснилося, місяць світиться, а мамця кажуть: „Підемо, діти, обтулимо вулики, бо щось великий мороз заповідається". І ми тягнули солому зі стодоли і робили огорожу навкруг вуликів, а вдосвіта вже облава. Як стали облавники стріляти в цю огорожу, думали – там ціла сотня засіла. Вулики розбили, бджілки падають на сніг, гинуть, ми з Зенею плачемо над ними, а мамця каже: „Та що, діти, будемо плакати над бджолами коли люди гинуть так, як ті мухи".

Так як я писала, 47-й рік почався, коли забрали тата. Ми господарюємо втрійку, а Крупа, наш сусід, якраз повернувся з фронту. Він знає, що всім забороняють нам допомагати, особливо щоб ніхто з мужчин не допомагав. Тоді він уночі підходить і кличе мене: Лесю, вставай, поїдемо по сіно, чи потім по снопи. І він таким способом допомагав нам. З фронту він повернувся вже не комуністом.

[4] В Яксманичах були дві родини Камінських: одну називали багатими, а другу бідними.

До фронту підтримував комуну і часто збиткувався над нами. Частував самогонкою військових, в них щось міняв за самогонку, а тоді посилав до нас, щоб ми їх нагодували. Вони п'яні, страшно лаялися такими словами, що ми ніколи не чули, позбутися їх було дуже важко. Фронт йому відкрив очі, і він хотів у такий спосіб спокутувати за ті свої збитки. Всю чоловічу роботу я вміла робити: орала, скородила, волочила, тільки сіяти не бралася. На загороді всі акації вирубувала, бо не було чим палити, а акація хоч сира, але горіла добре.

Дівчата з Яксманичів зліва Марійка Головецька, Ірина Станішовська і Камінська (ім'я не пригадую).

Знаю, що Ти, Ірцю передала светер з козячої вовни, він був сірий, довгий, я в ньому цілу зиму ходила до школи замість плаща.

Ось надходить осінь 47-го. Ми справилися з величезним контингентом. Разом з яксманицькими вожу до Мостиськ фірами цукрові буряки. Сама їду вслід за ними на той бурякопункт у Мостиськах. Мушу пропустити школу, бо везу буряки. Вийшло так, що я з хімії не маю оцінки, а чверть закінчується. Вчитель хімії попередив мене: підготуйся, я наступного разу тебе запитаю. Не знаю, чому, але вчителі з великим співчуттям до мене ставилися і ніби хотіли допомогти. А наш завуч[5], на прізвище Гончаров, вів у нас фізику і дбав,

[5] Завуч (рос.) – заступник керівника школи.

щоби школа мала гарну самодіяльність. Він змушував мене йти на хоровий спів. Я завжди втікала, бо додому далеко, а вдома все свіжа записка: „Лесю, запрягай коні і виїжджай до нас у кривулю”[7]. Все була якась робота. В школі до 2-3 години, а доки пішки дійдеш з Медики до Яксманич – уже темніє.

Отож той завуч раз, коли мене змусили піти на хор, сказав так: „Ти не обманюй, що співати не вмієш, бо про вашу співучу родину, а ще про голос батька, то мабуть не тільки в цілій області, а навіть за межами її знають”. А керує хором диригент Костюк, який особисто знав тата. „А, Тимочко! Та то голос широкого діапазону. Він міг тенорову партію співати, а де треба, то й низьким контрабасом. Я його голос знаю”.

Директором Медицької середньої школи був на той час Савчин. Коли його син Орцьо [Орест] пішов в СС „Галичина”, він жив у Львові. З приходом „визволителів” побоявся, що там хтось знає, що він мав сина, і може запитати. А до Медики переїхав з дочкою Ірцею, яку кликали Ніня, і ніби працював спокійно.

От і 21 жовтня 1947 р. День холодний, падає сніг з дощем, нуль градусів. Мамця просить залишитися вдома, докопаємо буряки, а я мушу бути в школі. Вчитель мене попередив, що з хімії запитає, треба оцінку за чверть[8]. Я готувалася солідно. Вірунця Дубасова позичила мені в Романа Гавдя книжки з хімії, бо на той час книжка – то був дефіцит, тому я мала можливість усе докладно повторити.

На великій перерві забігли дівчата і крикнули: „КГБ в школі”! Ми всі кинулися до своїх течок, бо думаємо – чергова перевірка, що ми носимо до школи, що читаємо. Я мала в течці альбом-пам’ятник, у який кожен від себе вписувався і там такі патріотичні речі були. Я його заховала

[7] Назва поля.
[8] Половина першого півріччя науки в школі.

Брати Стефко (моя симпатія) і Влодко Мороз із Селиськ. Оба віддали життя за Україну.

в мамин кожушок у рукав, бо взяла до школи кожушок, тому що холодно. І саме на цій же хімії заходить завуч, той самий Гончаров. Я подумала, що хоче послухати, як іде в нас хімія, а він називає моє прізвище і ще називає Серванську Надю, але її в школі не було. Я встаю, а він: „Пішли зі мною!".

Привів мене в учительську канцелярію, а там кагебісти, я їх пізнаю. Вони в нас уже тиждень живуть і ще годувати мусили, їм лампу віддали, а самі при ліхтарці залишилися. Ми їм відступили пів хати, а вони в нас готували списки в Сибір! От прийшли ми, завуч доповідає, що Наді Серванської в школі нема. Тут ведуть дітей з інших класів, і назбиралося нас семеро. Між ними я найстарша, бо з 9-го класу, а ті з 8-го і 7-го. Вивели нас на подвір'я школи, а там 4 прикордонники і два пси, от і повели сімох злочинців, не вдягнених, простоволосих, що як сиділи за партою, так і пішли.

Вели нас якимись загумінками, щоби люди на бачили, привели в будинок КГБ, там якийсь нас переписав і відкрив люк у підлозі, каже нам туди лізти. Ми впираємося, цофаємося назад, а він одного за одним поштурхав нас у ту яму. Полетіли одне на одного, ледве позбиралися, тоді почали розглядати той льох, побачили в кутку купку закривавленої соломи, а на бетоні на стіні викарбувано – Химка Роман. Той самий мій ровесник, що приніс нам від Тебе останню звістку з Польщі, а сам загинув у Магаданських таборах під

час повстання в таборі. То наймолодшого Химки Степана зі Селиськ – син[10].

А Мороз Андрій, що зі мною вчився, наймолодший з тих Морозів, де Стефко й Оля, загинув таки в Селиськах під лісом. Переходив з Польщі на наш бік, прикордонники помітили і гналися за ним, він по дорозі пса вбив, а потім побачив, що його здоганяють, і себе вбив. Так гинули зовсім молоді хлопці.

Зеня і Мирося, двоюрідні сестри Романа Химки, який загинув у Магаданських таборах. Селиська, 20 квітня 1934 р.

Продовжую нашу історію. В тому льоху було мале віконце загратоване, без скла, дуже вітер дув у нього, ми скоро стали замерзати. Почали між собою штурхатися, щоб хоч якось розігрітися.

Так нас протримали до смерку, а коли стемніло, тоді перегнали з того льоху вже в справжню в'язницю районну, поздіймали з нас пояси, шнурівки і розділили по камерах, хлопців окремо. Я потрапила в камеру, де вже було четверо, дві жінки і одна дівчина, а я п'ята. Всі ми дуже голодні, я тільки думаю про кожушок, що залишився на вішалці, а в ньому пам'ятник. Друга думка мене переслідує – це книжка з хімії, яка вже не потрапить до її власника. А ще та перекуска, що в течці залишилася неторканою, бо я готувала хімію, їсти не мала часу. Жінки побачили, що я зовсім роздягнена, взяли мене між себе на нари, щоби зігріти.

В камері блимала свічка, каганець, аж раптом загриміли ключі, відчинили камеру і кричать: „Хто Тимочко? Тобі передача". Я питаю, хто приніс, сестра чи мама? Якесь молоде

[10] Це був рідний брат вуйка Миколи, чоловіка моєї тети Марусі.

дівча – відповів. Я прошу, чи не має якої хустки або пледа, щоб накритися, і вона віддала з себе плед.

Передачу ми розділили на нас п'ятьох і швидко впоралися з нею. Коли трошки підкріпилися, притулилися всі до купки і ніби вже би і задрімали, свічка погасла, темна ніч, аж тут знову ключі, відчинили камеру і когось упхнули, аж чую: „Лесю, де ти?". А то сестру Зеню не пустили додому. Знали, що вдосвіта може піти до школи, а щоб того не стало, то затримали. Та шепоче мені на вухо, чи не маєш чого їсти, бо вона нічого не їла. Тільки що повернулася з поля, а тут дівчата кажуть, що мене взяли в КГБ, а жінки до своїх дітей уже йдуть, бо то осінь, а де ще Медика, а коли вернути? І Зеня, сама голодна і не обігріта, пішла з жінками, бо всі понесли передачі дітям. І моя бідна Зеня принесла передачу, а сама голодна залишилася.

На ранок нас усіх вивели на подвір'я, зробили перекличку і „шагом марш!". Відчинили ворота, а за воротами вантажна машина. Нас усіх у ту машину і поїхали, не знаємо, куди. По дорозі зустрічалися школярі, що нас знали, бо вчилися в одній школі, кинули пару яблук у машину і зі сльозами на очах махали нам руками. Привезли нас до Мостиськ, розвантажились на якомусь вигоні, а поруч тупикова залізниця[11], конвої біля нас, а далі дві родини з Плешевич запалили вогонь, гріються і кажуть, що то великий вивіз, з усіх сіл вивозять людей.

За короткий час той вигін став заповнюватись людьми. Кожен везе на одній фірі, що зумів за 45 хвилин кинути. Ми з Зенею крутимося біля в'їзду і заглядаємо, чи не їде наша мама. Два конвоїри, що стоять біля в'їзду, ніби зі співчуттям нас заспокоюють: „Девочки, скоро ваша мама приедет".

Але наша мама приїхала, як уже добре стемніло. Ми кинулися до мами, їсти хочемо. А мамця каже: „Діти, та

[11] Тупикова залізниця – сліпа, бічна колія.

я нічого не брала, я їхала на смерть, а не на життя. Я казала тим конвоям: Я хочу кулю на своїм порозі, нема моїх дітей, нема мого чоловіка, я нікуди не їду". Швидко збігло 45 хвилин, маму силою посадили на фіру і вйо, поїхали. По дорозі Пазя Левкутова кинула буханець хліба і трохи сиру, от і все, з чим ми поїхали в Сибір: голі, босі ще й голодні. Вже вночі підігнали товарняки і почали завантажувати людей. Нас у вагон загнали останніх, так що наше місце було біля дверей.

Сісти нема де, їхали стоячи, час від часу самі ноги підкошувались, і ми присідали. Вагон запломбували, і серед темної ночі „рушив поїзд в далеку дорогу". А в вагоні крізь сльози залунала пісня „О, спомагай нас, Діво Маріє", і одну за одною побожні пісні співали цілим вагоном. А в вагоні нас 70 чоловік, одна залізна піч, у підлозі вирубали діру, і то був наш туалет.

В Уфі розпломбували двері і дозволили вийти набрати води. Там ми побачили, що дуже завошивлені, спочатку соромилися, ховалися одні від одних, а потім уже обганялися хто як міг від тої нечисті.

Цілий місяць тривала подорож. Наприкінці листопада поставили наш вагон у якийсь тупик, там простояли три доби. Потім дізнаємося, що то є Прокоп'євськ. Підтягнули наш вагон під паровозне депо[12] і кажуть виходити.

В тому депо з одної майстерні зробили приміщення для нас з двоярусними нарами. Ось так ми опинилися в місті Прокоп'євську, Кемеровської області, селище Березова Роща, паровозне депо.

Вже на початку грудня взяли нас на роботу. Всіх молодих дівчат стрелочницями[13], а хлопців сцепщиками (ті що зчіплювали вагони), бо навіть не знаю, як це по-українськи

[12] Паровозне депо – заїжджий двір для паровозів.
[13] Стрелочниця, сцепщик (рос.) – стрілочниця, зчіплювач вагонів.

назвати. Це було Погрузочно-транспортне управління[14], яке обслуговувало всім потрібним шахти і відправляло вугілля з тих шахт. Туди нас узяли охоче. Потім ми дізналися, що працювати туди ніхто не йшов, бо робота важка, відповідальна, а заробітна плата сама найнижча.

Зеня (зліва), Мама і Леся на засланні. Прокоп'євськ, 30 червня 1955 р.

Відразу третього дня після нашого прибуття комендантура наказала всім з'явитися туди, там дали нам документ. Кожен окремо мав підписатися, підтвердити те, про що йдеться в документі. А йшлося там про те, що ми всі є вічними поселенцями Сибіру, що нам не дозволяється виїзд в інший район, а тим більше область, а про поворот на Україну ми повинні забути і викинути з голови.

Працюємо стрілочницями, складаємо екзамени кожної весни, аж дізналася про це комендантура й суворо заборонила нашим начальникам допускати нас до такої відповідальної роботи. Ті нас просять, аби ми в комендан-

[14] Вантажно-транспортне управління (рос.).

турі казали, що працюємо штукатурами на конному дворі[15] і наказом нас перевели туди, а насправді ми продовжували працювати тими ж стрілочницями. Саме ті перші, найважчі роки не зараховуються мені в стаж, бо там нема номера наказу, й 5 років я втратила.

Спочатку, коли йшла на пенсію, я не дуже на це звертала увагу. Вистачило основного стажу 25 років, а я мала 35, тому махнула рукою на тих 5 років. Тепер пенсія йде з інших розрахунків, і тих 5 років мають важливе значення. Я писала до Павлини Саган, вона хотіла мені допомогти, але нічого не виходить. Те погрузочно-транспортне управління ліквідовано, його архів згорів і багато документів пропало. Хіба що через суд, бо в трудовій книжці все записано й гербовою печаткою завірено, тільки номера наказу нема і в цьому вся загвоздка. Як ми виїжджали з Сибіру, мені треба було все звірити, але чи я тоді знала, які там номери потрібні?

Мої сестри Леся і Зеня на засланні.

Вертаюся до нашої роботи. Коли вдруге комендантура попередила наше начальство, тоді вже перевели, кого на будову, а кого в шахту.

Перша зима була для нас дуже прикра. Маму скрутив поліартрит[16], не давало взагалі ходити, крижі радикуліт[17] схопив. Я несла маму в лікарню на плечах. Потім дивимося, щось у Зені одна щока підпухла і нічого не болить, а пухлина не сходить. Коли звернулися до лікаря, той каже, що операцію

[15] Конний двор (рос.) – кінська стайня.
[16] Поліартрит – запалення суглобів.
[17] Радикуліт – запалення сідничного нерва.

доведеться робити, бо є гній, щока гниє. Я з ночі пішла відвідати її в лікарню, а воно бідне обстрижене, зав'язане в хустину, плаче, бо огрівання нічого не дає, мусить бути операція. Пробивали піднебіння, гній витягали, натерпілася та дитина.

Я одна працюю, а двоє важко хворих. Щось би одній і другій понести, але що? За хлібом уночі займали чергу, а потім хто сильніший, той зумів узяти. Мене один раз так здушили, що я аж упала людям під ноги. Де сили набрала виповзти надвір, не знаю, але вся тряслася і довго обходила той магазин. Купували хліб на пасок, останні лашки продавали з себе, аби лиш не йти в ту душогубку.

Зеня своє личко простудила, бо заглядала в дірку, яка була в дверях вагону, коли нас везли в Сибір. Спочатку дістала гайморит[19], бо в неї старшно в вагоні голова боліла. Потім, уже тут, хірург Лозинський їй сказав, що то був явний менінгіт[20], з гаймориту перейшло вже в менінгіт.

До всього того додається ще одна трагедія. Я була саме вночі на роботі. В кімнаті разом з нами жила ще одна сім'я. До речі – то вже ми жили в бараку, а не на нарах. Мамця встати не могли, відхилили двері в коридор, бо щось повітря бракувало, а самі на залізному ліжку сиділи. В той час убіг злодій-бандит, який усе крізь вікно бачив. Друга сім'я була з маленькими дітьми, тому в хаті світло горіло всю ніч. Кожна родина мала прив'язаний шнурок над своїм ліжком, де вішали скромну одежу. Той злодій хапнув одежу, а мамця вхопилася за другий кінець. Ні крику, ні звуку не видала, тільки с усієї сили тримала. І так той злодій виволік її в коридор, а там другий узяв у руки драган (кайло)[21] і став бити мамцю. Кілька разів ударив тим кайлом по плечі, кров стала заливати рану, і тоді щойно витиснулося: ой, ой! Люди ста-

[19] Гайморит – запалення носових пазух.
[20] Минінгіт – запалення оболонки мозку.
[21] Драган (кайло) – гірниче знаряддя.

ли вискакувати зі своїх кімнат, злодії втекли, а мамця, закривавлена, з переламаною ключицею, потрапляють у лікарню. Видужали мама, є вже з нами в бараку, а тут зі мною нещастя в шахті. Зламала ногу, а додому прийшли, сказали, що мені відірвало ногу! Ось такі трагедії по черзі на нас усіх трьох.

В 1951 р. на самого св. Миколая ми всі троє прокинулися зі сну. Нам усім приснилися тато.

Мені – що вернули до нас, я так тулюся до їхніх грудей, а в них на грудях просто шерсть, а на тілі якийсь темний халат. Я швидко застелюю ліжко білим простирадлом і кажу: „Ви лягайте, я вам пампушків насмажу". Знаю, що вони їх дуже люблять. А тато кажуть: „Ні, ти дай мені той кусок хліба, що сама їш".

Зеня розказує свій сон, що в нас у Яксманичах іде похорон, співає хор, а татового голосу не чути. Вона бігає поміж людьми, шукає тата, а їй показують на домовину!

А мамця кажуть: „До мене прийшов тато і сказав: Ксеню, прости!".

Десь у цей самий час ми одержуємо листа від тата, де вони самі не пишуть, тільки хтось. „Сам не пишу, бо не бачу". Тато колись просили риб'ячого жиру. Я в аптеці дістала літрову пляшку, добре закрила, обсипала такими соєвими пряниками, то все, що на той час можна було купити, і вислала. І тою посилкою той хтось зрадився, бо відписав так: „Посилку одержав, риб'ячого жиру не треба – масла побільше". Тут ми переконалися, що то ніякі не татові слова. Тоді я почала писати листи до начальника табору. Один, другий – нема відповіді, і я не перестаю питати, де подівся тато, що вже такий час не маємо вістки від нього.

Через рік мене викликають в міський відділ МГБ в Прокоп'євську. Пам'ятаю, що була зима, чомусь трамваї не ходили, я пішки йшла, а то далеко було з Березової Рощі, на останню зупинку трамваю, де був цей міський відділ.

Я зареєструвалася, мене викликали і відразу питання: „Кого ви іщете?" „Батька розшукуємо" – відповідаю. Він витягнув велику книгу, на якій написано „Дело", став читати, все, все, Тимочко Степан, де родився, де жив, де вчився, звідки був заарештований, де суджений, де відбував термін покарання, а потім: „Умер 19 грудня 1951 р."

От якраз тоді вони з нами всіми трьома прийшли попрощатися!

Весілля наших яксманичан на засланні в Прокоп'євську.

Потім у 1955 р., коли в нас було весілля, наші хлопці мене покликали і кажуть: „Тут є хлопець, який сидів з твоїм татом". Я його запросила до хати, посадила за весільний стіл. Він лежав разом з татом у табірній лікарні. Почав говорити, як їм тато багато розказував, а ще більше співав. Я питаю, на що жалілися тато, що боліло? Нирки мав відбиті, от причина татової смерті.

В 1956 р. нас звільнили зі спецпоселення. В нас уже Ірця маленька виховувалася, хотіли десь виїжджати, нема де.

Шлюб моєї сестри Лесі з Нестором Осімницьким. Прокоп'євськ, 1955 р.

Наші села подарував Сталін полякам, там кордон, нас не пустять. Знали ми з оповідань, що деякі наші переселенці опинилися в Ходорові, тоді й ми вирішили поїхати, але заки поїхали ми, перше вислали Романа, брата Нестора. Він на той час мав чистий паспорт, де не було того спецпоселення, його скоро прописали і прийняли на роботу. Тоді він запрошує батьків до себе, і вже тут розкусили, звідки батьки приїхали. Спершу прописали, а потім схотіли ліквідувати їхню прописку. В 1962 р. ми приїжджаємо на ту всю суматоху[22]. Батьків хочуть вигнати, а тут ще й ми приїхали невчасно.

Був тут кагебіст Чугуненко, він добре позбиткувався над нами. Цілий рік не дозволяв нас прописувати. На роботу нас узяли без прописки, але то й була робота, що за місяць заплатили чоловікові 17 рублів, а мені 9. Скитаємося по людських квартирах, за хату треба заплатити, за газ, за світло.

Тоді стали думати про свою хату. Але ж ми повернулися з Сибіру, тому нам не можна вважати себе людьми, ми тільки вороги народу. Тому куди чоловік не кинеться, скрізь відмова. Навіть у місці під будівлю нам відмовили. Ну, що ж, купили ми місце в якогось москаля, що в дійсності брав тих пляців, де лиш хотів, а потім тими місцями торгував. Прізвище його Лашманов.

Всім на будову виписували будівельний матеріал за державною ціною. Пішов Нестор, мій чоловік, просити щось виписати, але влада відповіла ось так: „Дякуйте, що ми вас прописали, а ви ще хочете будівельний матеріал за державною ціною".

Пішов Нестор після роботи, сам розбирає огорожу заводську, бо її хочуть замінити сіткою, а вона з цегли мурована. Погодився чоловік її сам розібрати, і ми кожну ту стару

[22] Суматоха (рос.) – метушня, замішання.

Моя сестра Леся (зліва), тіточна сестра Мирослава Химка, Зеня і Нестор Осімницький. Прокоп'євськ, 16 жовтня 1955 р.

цеглину чистили. Разом з дітьми ми сідали з такими молотками – з одного боку загострений скрібок. Те все заготовив мій чоловік, і так 25 тисяч старої цегли вичистили. Сусіди бачили, як ми працювали разом з дітьми, охали і ахали, казали: „О, вам буде далека дорога до кінця будови". Я сама не раз бігла після роботи на цю будову і сама собі казала: „Ми будуємо, мордуємося, але жити в тій хаті вже не будемо, та хоч дітям залишиться та кривава, важка праця".

Але Господь дав сили все витримати, все пережити і довести до кінця ту будову та ще й дожити до тих щасливих днів нашої, такої довгожданої волі, коли ми вже не вороги народу, а борці його. Ніколи не нарікали і не нарікаємо на обставини, які склалися. Думаємо, що то вже останні випробування. Душа болить за наші молоді сім'ї, що мусять на шматок хліба заробляти поза кордонами, а що ж у нас? Ніде не треба робочої сили, бо всі підприємства зупинені,

ніде грошей не платять. Але ж знову в Бога надія, що скоро виберемося з тої кризи, і хоч ми вже ні, але наші діти, наші онуки побачать життя в повному його достатку.

А ми вдячні Господу Богу і Матінці Небесній за ту опіку, за ту щиру ласку, що дарували нам здоров'я, силу, витривалість і незламність.

Ми сьогодні вільні люди, ми в своїй, а не чужій хаті, і слухаємо наш гімн, чуємо з усіх усюд такі речі, що я з радості плачу. Чи як, приміром, слухали в Верховній Раді присягу Ярослави Стецько, то ж зовсім недавно, хіба можна було уявити щось подібне, а почувши такі слова, хіба може серце витримати, воно хоче кричати, ридати, і в цьому випадку я даю йому повну волю, бо інакше могло би тріснути в грудях. Хоча воно вже тріскало 2 рази.

Леся

Розділ V

У підпілля

Мої зв'язки з українським підпіллям почалися на початку війни, в 1940 р. Ще не склавши присяги, я вже виконувала, як мені тоді здавалось, дуже відповідальні завдання. Думаю, що це вперше сталося за справою Дмитра Стисла, псевдо „Інгул", члена ОУН, який часто заходив до нашої хати, повертаючися з німецького боку через кордон на Сяні. На прохання батька я його проводжала далі, загумінками, за потічком, аж до сусіднього села Селиськ, звідки він був родом і де жила його найбутня дружина, Ірина.

Потім був короткий етап співпраці з Юнацтвом ОУН на вчительському курсі в Яворові, про що я вже згадувала. Коли в літку 1942 р. я повернулася в Яксманичі, нав'язала контакт з місцевою мережею ОУН. Моєю першою провідницею була Софія Станько, пс. „Калина" із Коровників, українського села біля Перемишля.

Наша хата завжди сприяла тим, хто боровся за волю України. Така була вже сімейна традиція. Немов естафета поколінь, передавалася з діда до батька, а потім до нас, дітей. На Різдво 1944 р. в нашій хаті були визначні гості. До нас прийшов майже цілий провід Перемиської області ОУН. Тоді я вперше зустріла Василя Галасу, пс. „Орлан". Не знала, що незабаром він стане також моїм провідником і мені доведеться виконувати його окремі доручення через чотири довгі роки підпільної дійсності на Закерзонні.

Більш серйозні зв'язки з організацією почалися аж на матуральному курсі в Перемишлі. В січні 1944 р. моя тіточна сестра Зеня Химка, пс. „Зоя" зі Львова і Марійка Яріш з підперемиського Сільця зв'язали мене з Наталкою Козакевич – „Сірою", окружною провідницею жіночої мережі на Перемищині.

Останній Великдень

Після закінчення матурального курсу і одержання 29 березня 1944 р. атестата зрілості, „Сіра" запропонувала мені перейти у підпілля. Я погодилася, однак перед тим хотіла попрощатися з ріднею. Наближалися Великодні Свята, які того року припадали на 3 квітня. Як кожна дитина, я дуже хотіла провести їх у рідній хаті разом з батьками.

Удосвіта вся наша сім'я пішла на воскресну Утреню. Ще сьогодні звучить мені чудовий спів яксманицького хору, з якого пробивався сильний бас-баритон мого батька, дзвінке „Христос Воскрес" нашого священика і радісне „Воїстину Воскрес!" яксманицької пастви.

По Богослуженні я зустріла біля церкви товаришок з матурального курсу, м.ін. Марійку Ровенчук і Марійку Боднаренко родом з далекої Гуцульщини, яких доля закинула аж сюди на Перемищину. Незабаром ми мали зустрітися на санітарно-організаційному курсі, а згодом перейти у підпілля: Марійка Ровенчук, пс. „Ірина", яку ми називали також „Гуцулкою", була провідницею УЧХ на Ярославщині, а з другою Марійкою, пс. „Оксана" ми були разом у жіночій мережі на Бірчанщині а потім у Надрайоні „Бескид".

В 1948 р. обидві Марійки щасливо перейшли на Захід і за якийсь час емігрували до США. Марія Ровенчук вийшла заміж за Мирослава Лабуньку, згодом відомого професора і ректора Українського Вільного Університету в Мюнхені. Жила у Філадельфії. На жаль, померла передчасно після

важкої недуги, кілька років тому назад. Марійка Боднаренко повінчалася зі своїм другом із підпілля у „Бескиді", Модестом Ріпецьким, пс. „Горислав". Живе біля Чікаґо.

Під нашою хатою в Яксманичах присіли востаннє: зліва Марія Ровенчук „Гуцулка", Іванко Дубас, я, мій брат Мирослав Тимочко, сестра Дубаса. Великдень 1944 р.

Якимось чудом збереглася у моєму архіві мала світлина, зроблена вже не пам'ятаю, ким саме цього Воскресіння 1944 р. Під нашою хатою в Яксманичах зібралися тоді: знайомий родини Химків зі Львова Іван Дубас з сестрою Вірою, Марійка Ровенчук, я і мій брат Мирослав. Була гарна весняна погода, всі ми мали чудовий настрій.

Я ще не знала тоді, що це мій останній Великдень з мамою і татом, з моїми дорогими братами і сестричками, що вже ніколи не повернуся до рідної хати й не побачу мого любого батька.

„Ніна" – „Христя"

Після Великодніх Свят я попрощалася з ріднею і пішла пішки в напрямі Нижанковичів. Тут, у селі Боршевичі, мене чекала провідниця „Сіра". До Яксманичів я вже ніколи не повернулася.

Перехід у підпілля був моїм особистим, цілком свідомим рішенням. В тих обставинах, з моїм сімейним патріотичним вихованням, я б просто вважала себе кимось менш

вартісним, коли б не приєдналася до українського визвольного руху.

Моїм першим підпільним псевдонімом, який я прийняла ще в Яворові під час учительського матурального курсу, було „Ніна". Це в пам'ять моєї шкільної товаришки Ніни Повшанюк, родом десь з Великої України, з якою я заприязнилася в 9 класі Перемиської совєтської десятирічки.

Лише пізніше стала „Христею". І з цим псевдонімом пройшла крізь усе своє підпільне і тюремне життя. Навіть ще й тепер, коли минули роки, багато осіб, які не знають моєї підпільної біографії, звертаються так до мене, думаючи, що це просто моє справжнє ім'я.

Курс Українського Червоного Хреста

В половині травня 1944 р. на моє прохання провідниця „Сіра" відрядила мене на двотижневий політично-санітарний вишкіл. Жіноча мережа Українського Червоного Хреста дуже потребувала кваліфікованих кадрів і санітарок. До Галичини наближався фронт, всі розуміли, що назрівав час вирішальної борні за незалежність України, що будуть поранені й жертви. На території Закерзоння розбудовувало свої структури наше підпілля, перед наступаючим фронтом прибували сюди зі сходу сотні УПА, з місцевого населення створювалися нові відділи.

Курс проходив у лісничівці біля Княжполя, гарного українського села неподалік Добромиля. Всі учасниці курсу мешкали постійно в будинку, в якому відбувалися заняття. Крім мене, на вишкіл прибула 21 дівчина, серед них провідниця Наталка Козакевич „Сіра", також Марія Ровенчук „Ірина", Марія Боднаренко „Оксана", моя тіточна сестра Зеня Химка „Зоя". Інших я не знала, навіть на прізвище. Всі ми задля конспіративних вимог отримали своє „число". З деякими дівчатами, як, наприклад, з Анною Телятинською

„Ромою” і Марією Савчин „Марічкою” я зустрілася згодом у підпіллі на Перемищині.

Заняття були дуже інтенсивні. Політично-освітні предмети викладав особисто сам провідник ОУН Перемиської області Василь Галаса „Орлан”. Стрілецький вишкіл, поєднаний з елементами муштри, теорії і практики володіння зброєю, партизанської тактики проводив інструктор на псевдо „Зруб”. Заняття з санітарних предметів, а також основ організації й діяння Українського Червоного Хреста вела Віра Лемеха „Рогніда”, обласна провідниця жіночої мережі УЧХ.

Моя провідниця Наталка Козакевич „Сіра”

Після закінчення курсу я склала присягу і з цього моменту стала повновартісним членом українського підпілля. Обласний провід призначив мене повітовою провідницею Українського Червоного Хреста в Бірчанщині.

Бірчанщина

Українське підпілля на тому терені навесні 1944 р. щойно організувалося. У його структурі Бірчанщина була одним з т.зв. повітів, які творили Перемиську округу, а та, разом з частиною Лемківщини, – Перемиську область. Лише восени 1945 р. внаслідок тривалих змін польсько-радянського кордону, на місці області в Перемищині створюється І Округа ОУН, а Бірчанщина опиняється в надрайоні ОУН „Холодний Яр”. Моїм першим місцем квартирування на тому терені була Малява, українське село, розташова-

Бірча на польській карті

не над потічком Липка, обіч головної дороги Перемишль – Бірча – Сянік. Я просто захопилась цією місцевістю, надзвичайною гостинністю тутешніх господарів. Зокрема зачарувала мене врода малявських дівчат. Вони були не лише гарні, але якісь інші, шикарні, просто панські, вирізнялись одягом, поведінкою.

Ганя Гішпан, станична Маляви.

В Маляві я мешкала в сім'ї (на жаль, прізвища вже не пам'ятаю), хата якої стояла при дорозі до Липи і Котова. Було там чотири доні, такі гарні, немов узяті з паризького журналу.

Дуже тепло згадую також невелике, але гарне українське село Котів, характерне тим, що побудоване не в долині, як більшість гірських сіл, а нагорі серед лісів на шляху з Бірчі до П'яткової. Тут я часто залишалася на ніч у родини, яку називали „американами". Мабуть, тому, що багато років були на заробітках в Америці, а коли повернулися до рідного села, побудували собі гарну газдівку. В 1945 р. ця сім'я пережила страшну трагедію. Їх кільканадцятирічних дітей, сина і дочку, яких з англійська називали Джані й Кейді, польські жовніри вбили перед рідною хатою.

На Бірчанщині, подібно як і в інших районах Перемищини, працю по лінії нашої організації з жінками треба було починати з нуля. Тому на початку вона мала більше спільного з навчанням, просвітянською працею, ніж зі справжньою конспірацією. Майже кожного дня я йшла в околишні села і організовувала сходини з дівчатами, моїми ровесницями, на яких розповідала їм про нашу історію, культуру, мету нашої боротьби. Лише потім, немов при нагоді, пояснювала причини найважливіших захворювань, як їх розпізнавати, як лікувати хворих, давати першу

Марія Метик (по чоловікові Доскоч), член жіночої мережі на Бірчанщині, в'язнена у концтаборі в Явожні й польських тюрмах. Померла 9 жовтня 1996 р. у Пєнєнжні на Ольштинщині.

допомогу пораненим партизанам, робити перев'язки, доглядати їх. Так власне, не без проблем і пригод, організувалася жіноча мережа Українського Червоного Хреста на Бірчанщині.

Велика у тому заслуга моїх співробітниць, а зокрема станичних. Одними з перших і найкращих у тому терені були Анна Гішпан „Бліда" з Маляви, Марія Метик з Жогати-

на, Осипа Вуйцік „Таня” і Марія Боднаренко „Оксана”, яка прийшла на Бірчанщину в травні 1944 р.

Ми, дівчата з УЧХ, мали також набути практичних знань про ліки з т.зв. народної аптеки, тобто різного зілля, яке росло в наших сторонах і яким, як виявляється, можна успішно лікувати чимало недуг. Згодом один з наших лікарів на Лемківщині, д-р „Мелодія”[1] опрацював навіть практичний підручник, що послужив жіночій підпільній мережі ОУН порадами, як збирати, сушити зілля і лікувати ним у підпільних обставинах хворих і поранених вояків УПА. На нашому терені його поширювали циклостильним[2] виданням.

В перші роки після війни ліки в аптеках були „як на лікарство”, і продавались за суворим контролем. Можна було купити нелегально, але це коштувало великих грошей, яких наша організація не мала. Тому на потреби партизанських шпиталів сільські дівчата збирали лікувальні рослини, з яких наші фармацевти виготовляли цінні ліки і масті. Таким самим домашнім способом виготовлялися пов’язки.

Чи збирання зілля і виготовлення бинтів могло загрожувати безпеці комуністичної держави? Виявляється, що так. Ніколи не забуду трагічної долі однієї з наших санітарок і зв’язкових Розалії Мінько із села Станькова Ліського повіту. В 1947 р., на самому початку Акції „Вісла”, була вона заарештована і після жорстокого слідства засуджена у Сяноці військовим трибуналом до смертної кари. Через кілька днів Розалію та 18 інших українців поляки вивезли до лісу неподалік села Лішна і розстріляли у збірній екзекуції[3].

---

[1] „Мелодія” – д-р Богдан Крук – від 1944 до весни 1945 р. референт фармаціїї УЧХ Перемиської області, згодом надрайонний фармацевт на Лемківщині. У 1945 р. написав брошуру „Зела та їх застосування”. Влітку 1947 р. перейшов на Захід. Помер 1 лютого 2002 р. у Варрені коло Детройт (США).

[2] Циклостил (пол.) – гектограф.

[3] Розалія Мінько нар. 16 листопада 1924 р. у Станьковій в сім’ї Йосипа і Анни з д. Андрусечко. 16 травня 1947 р. Військовий Суд Оперативної Групи „Вісла” засудив її на смерть. Вирок виконано 22 травня 1947 р.

Ліс біля Лішни, місце екзекуції Розалії Мінько й її товаришів під час ексгумаційних праць у 1992 р.

Хрест на могилі в Пикуличах. Тут спочивають тлінні останки Розалії Мінько та її 18-х друзів.

Їх безіменну могилу випадково знайдено навесні 1992 р., а лише через десять років ексгумовані тлінні останки перенесено на український військовий цвинтар у Пикуличах біля Перемишля.

Як записано у вироку Військового Суду Оперативної Групи „Вісла", Розалію засуджено за те, що „Від травня 1946 р. збирала трави, з яких виготовляли ліки для хворих і поранених членів УПА". При визначенні покарання польський суд не знайшов жодних пом'якшуючих обставин. Не бачив їх також польський президент Болеслав Бєрут, відкидаючи прохання Розалії про помилування.

Ліщава Горішня. Трагедія сім'ї Крентів

Селом, яке на Бірчанщині я часто навідувала, була Ліщава Горішня. Тут уже не було так затишно і безпечно, як у Маляві, але я мала приязну до мене сім'ю місцевих учителів Степана і Наталії Крентів. З їх дочкою, Теодозією, яку ми звали Дозею, я навчалася в третьому класі Перемиської гімназії.

Степан Крента був надзвичайно гарною і цікавою людиною. Під час Першої світової війни був мобілізований до австрійської армії. В одному з боїв потрапив у російський полон. Вивезений у глибину Росії, втікає з табору полонених і намагається пішки повернутися в рідне село. По довгій пішій мандрівці дійшов до Києва, саме в час проголошення самостійності України. Вступає в ряди Січових Стрільців, борется проти більшовиків і вдруге потрапляє у полон. Але і цього разу його не покидає щастя. З групою галичан нелегально переходить Збруч і щасливо повертається до Княжполя. Польська влада не знала про його участь у визвольній боротьбі. Офіційно він був у російському полоні. Тому завдяки знайомствам свого діда дістав у 1921 р.

посаду вчителя у Ліщаві Горішній. Працю почав з нуля, не було там ні шкільного будинку, ні вчителя. В 1938 р., коли польська влада вирішила усунути його з посади директора школи і перевести до польського села Кольбушова, в Ліщаві була вже побудована гарна школа, в кожній хаті хтось умів читати і писати, а село стало повністю національно свідоме.

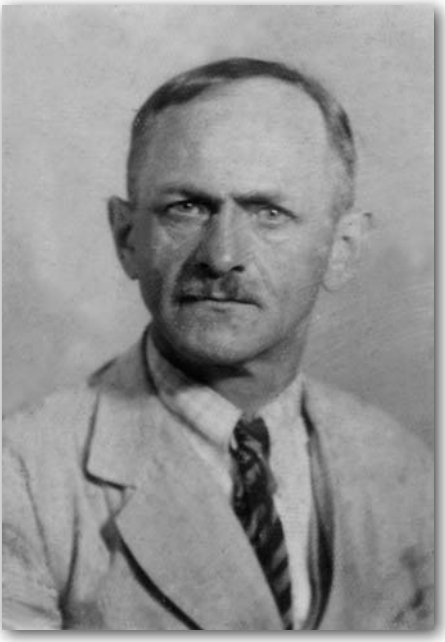

Степан Крента, замордований 5 січня 1945 р.

По війні в Ліщаві Горішній, як і в інших українських селах, що опинилися в межах Польщі, польська міліція, а згодом і військо, проводили арешти серед молоді, знущалися над свідомими українцями, перш за все священиками і вчителями. Найбільш жорстокі у своїй поведінці були міліціонери і польські жовніри з гарнізону в Бірчі.

Намагалися також заарештувати сина Крентів – Славка, але він завжди встигав сховатися в криївці. 4 січня 1945 р., розлючені черговою невдачею, забрали його батька, привели на Долішню Ліщаву і почали неймовірно жорстоко катувати, а врешті, підпаливши хату якоїсь бідної самітньої українки, ще живим кинули його у вогонь.

Це сталося 5 січня 1946 р.[4] Наступного дня, на український Святвечір, пані Крента, знайшла напівспалене тіло свого чоловіка, витягла зі згарища й привезла до Горішньої Ліщави. Тут його поховали на цвинтарі.

[4] Степан Крента народився 5 січня 1895 р. в Княжполі Добромильського повіту. Був одним з кількадесяти українців, мешканців Ліщави Гор., замордованих польськими міліціонерами з Бірчі.

Їх син, Ярослав Крента, відтоді вже на постійно перейшов у підпілля. Був санітаром, відомим під пс. „Арпад". На жаль, 31 січня 1947 р. загинув разом з пораненими і лікарями в шпиталі на горі Хрещатій. А пані Кренту з Дозею польські жовніри силою вигнали з рідного села і виселили в Радянську Україну. Дозя вийшла заміж, працювала вчителькою в Рудках біля Львова.

Майже п'ятдесят років пізніше, коли я поїхала в Україну відвідати мою родину, віднайшла й Дозю. Це була одна з важливіших зустрічей мого життя[5].

Ярослав Крента „Арпад", загинув 31 січня 1947 р. на Хрещатій.

На приходстві у Риботичах

Початки моєї підпільної праці на Перемищині пов'язані з сім'єю отця Олександра Гайдукевича з Риботичів[6]. Його батько був багатолітнім парохом у наших Яксманичах, тут помер і був похований. Я дружила з дочкою отця Олександра, Лесею. За совітів ми вчилися з нею в 9 класі десятирічки, а під німецькою окупацією разом були на матуральному курсі у Перемишлі. Потім я вчителювала в Яксманичах, а Леся виїхала до Львова студіювати фармацію. Після війни ми зустрілися в підпіллі. З часом Леся стала надрайонною

[5] У вересні 2004 р. я отримала листа з України, від Ярки Крижанівської з болісною вісткою, що Дозі немає вже серед нас.

[6] О. Олександр Гайдукевич (1893-1977) був парохом Риботич у 1921--1945 рр.

фармацевткою, відповідала за постачання ліків для відділів УПА, підпільних шпиталів і санітарних пунктів на території Перемищини. На тому посту залишилася до кінця.

У 1945 р., на наше Різдво, хата Гайдукевичів у Риботичах стала для мене тим, чим морський ліхтар для заблуканого серед збурених хвиль океану корабля. Святвечір я провела у підземній криївці в лісі, десь біля села Конюша. Сюди прийшов провідник Перемиської округи „Тарас", його секретарка „Святослава", Анна Телятинська „Рома", зв'язкові „Пімста" і „Сосна". Разом з нами були наші друзі з Великої України – „Степова"[7] й її брат „Черемош", яких лиха доля кинула аж сюди, в ліси Перемищини.

Дозя Крента (ліворуч) з товаришкою.

Всі святкові страви кілька днів готували ми з „Ромою" в Берендьовичах. Тепер, разом зі сніжнобілим обрусом, привезли їх до цієї криївки фірманкою. Це було моє перше Різдво в підпіллі.

Над ранок ми всі розійшлися, кожен подався у свій бік. Я до Риботичів, де домовилася бути на Різдво з сім'єю отця Гайдукевича. Несподівано в дорозі мене захопив сніговій і страшна заметіль. Поки була в лісі, ще якось упізнавала дорогу. Дерева були для мене найкращими орієнтирами. Але коли вийшла на відкрите поле, зовсім втратила

[7] „Степова" називалася, ймовірно, Марія Кипкишко. Див. „Літопис УПА", том 34, с. 826.

Леся Гайдукевич „Богдана"

орієнтацію. Не знала, де я, в якому напрямі маю йти. Вертатися не було куди, бо ж вітер миттю замітав мої сліди на снігу. І я так блукала в полях аж до світанку.

Я була вкрай стомлена. Виснажений організм підказував, манив мене десь сісти під деревом, хоча б на мить відпочити, сховатися від морозного вітру, який проймав наскрізь моє тіло. Але розум говорив мені: не сідай, бо вже ніколи не встанеш, замерзнеш. І я йшла далі.

Почало прояснюватися, вітер трохи вгамувався і якимось дивом я побачила бані риботицької церкви. Яка ж була моя радість! Почала бігти в напрямі хрестів на отих банях, зі сльозами в очах дякувала Матері Божій за чудове спасіння. Двері приходства відчинила мені їмость Гайдукевичева. Коли мене побачила, лише заломила руки і зойкнула: „Ой, дитинко, а де ж ти тут узялася?". Виглядала я мабуть страшно. Весь одяг укривав сніг і паморозь.

Кілька місяців після цього на приходство прийшли жовніри польського війська, заарештували отця Гайдукевича, а потім силою виселили разом з дружиною до Дублян біля Самбора. Там він і помер у 1977 році.

А їх доня, моя сердечна подруга Леся, загинула 11 квітня 1947 р. в одному з підземних шпиталів, побудованих на горі Хиб між її рідними Риботичами, Аксманичами і Пацлавською Кальварією. Крім неї, загинуло там кільканадцять поранених вояків УПА і референт служби здоров'я І Округи ОУН магістр фармації Ярослав Солган „Нехрист"

із Перемишля. Коли минули роки, з України приїхала сестра Лесі, щоб відшукати місце смерті сестри і спочинку її тлінних останків, але чи знайшла, не знаю.

„Рогніда" і доктор „Шувар"

Повітовою провідницею УЧХ на Бірчанщині я була до польського Різдва в грудні 1944 р. На моє місце прийшла „Оксана", а я мала обняти функцію провідниці УЧХ Перемиської округи. Однак у січні 1945 р. відряджено мене в Бескиди до Лемківської округи.

Як згодом виявилося, наприкінці грудня 1944 р. в Перемищину прийшла з України „Марічка", наречена провідника „Орлана". До того часу вона була провідницею УЧХ в Мостиському повіті. „Марічка" перебрала в свої руки функцію провідниці жіночої мережі УЧХ всієї Перемиської області. Наша дотеперішня обласна провідниця Віра Лемеха „Рогніда" пішла у відставку, після чого вона виїхала до Львова.

„Рогніда" ще на студіях була заручена з Євгеном Лужецьким „Шуваром", одним з найперших організаторів медичної опіки в УПА на Перемищині. Він був співавтором написаної у підпіллі невеличкої, але дуже вартісної книжечки – „Санітарного конспекту", за яким проводили курси для стрільців, санітарів та санітарок. Цей конспект скопіювали потім на циклостилі у підпільній друкарні. „Шувар" був головним лікарем Перемиського куреня УПА командира „Коника", а після його смерті в січні 1946 р. у Бірчі, командира „Байди".

Знаю з розповідей, що вони не мали навіть змоги попрощатися і вже ніколи не побачились. „Рогніда" була заарештована у Львові у вересні 1948 р. і засуджена до смертної кари. Але оскільки така кара була в Радянському Союзі в 1947 р. скасована, то її засудили на 25 років

Мої подруги: зліва Зеня Бігун, Орися Гарасовська, Віра Лемеха „Рогніда". Чікаґо 1988 р.

ув'язнення. Віра до 1956 р. каралася в концентраційних таборах Сибіру і Мордовії, м.ін. у Тайшеті, будувала колії Байкало-Амурської магістралі, працювала на лісоповалах. По виході на волю оселилася у Львові.

В 1988 р. „Рогніда" поїхала до США відвідати свою родину. Мріяла про зустріч з мамою, якої не бачила від війни, однак радянська влада не дала її паспорта навіть тоді, коли вона була вже смертельно хвора. Мама померла у Нью-Йорку в 1969 р.

Лише тут, в Америці, вперше після понад сорока років, „Рогніда" довідалася про трагічну долю свого нареченого.

„Я не повірила, – писала вона, – весь час мала надію, що він живе за кордоном, вірила в чудо. Та, на жаль, чуда не сталося"[8].

На початку червня 1947 р. Євген Лужецький „Шувар" вирушив разом із сотнею „Громенка" рейдом на Захід. Під час переходу річки Ослави відділ потрапив у засідку польського війська. Тоді загинув лікар „Сян", а „Шувар" мав прострілену ногу. Був високий та кремезний, то й нелегко було йому допомогти, тим більш що куля розтрощила кість біля ступні, й він просто не міг іти.

Сотня йшла в напрямі гірського і лісового комплексу Хрещатої, звідки було вже недалеко до польсько-словацького кордону. На третій день маршу ситуація стала драматичною. Заднє забезпечення вступило в бій з відділом польського війська, який прямував слідами сотні. Командир „Громенко" дав наказ пробиватися в лісові масиви, щоб відірватися від ворога.

Доктор „Шувар", спираючись на милицю, зроблену з якогось дрючка, шкутильгаючи, тягнувся за відділом. Однак нога щораз більш пухла, червоніла, правдоподібно, пробиту кулею кістку вразила ґангрена.

---

[8] Віра Лемеха, *Пильнуй, Україно, пильнуй!*, Львів 1998 р., с. 84.

Стало зрозуміло, що далі в такому стані він не може йти, а лишити його не було де. Всі навколишні села поляки виселили вже в перші дні Акції „Вісла” у квітвні 1947 р. Єдину партизанську шпитальку, яка знаходилася на Хрещатій, кілька місяців раніше знищило військо, а поранених і лікарів жорстоко помордовано.

Доктор „Шувар”, усвідомлюючи безвихідність свого становища, не хотів бути тягарем для сотні. 11 червня 1947 р., вранці, крикнувши „Прощайте, друзі!”, стрілив собі в голову. Так загинув курінний лікар УПА, доктор Євген Лужецький „Шувар”, чесна, добра і прекрасна людина.

Розділ VI

Надрайон „Бескид”

В січні 1945 р., серед лютої зими, я опинилася в т.зв. „Бескиді”. В нашому підпіллі цей терен називали тоді Лемківською округою, хоча велика його частина належала до Бойківщини. Коли восени 1945 р. на місці Перемиської області виникла І Округа ОУН, Лемківську округу переіменовано в Надрайон „Бескид”. В той самий час Бірчанщина і Перемищина опинилися в новоутвореному Надрайоні „Холодний Яр”.

Місце, де зустрічався польсько-совєтський кордон, який тоді був на річці Сян, з польсько-словацьким, поляки називали трикутником смерті. Однак для мене було це найбільш чудове і чарівне місце на нашій землі. Я тут ніколи раніше не була, нікого не знала. Тут уперше побачила гори, наші прекрасні полонини, зустріла бойків і лемків, які приймали мене до своїх хат, як рідну доню.

Подібно, як на Бірчанщині, так і тут, на Бойківщині і Лемківщині мені довелося будувати жіночу структуру Українського Червоного Хреста майже від основ, лише з тією різницею, що на багато більшій території, яка обіймала Сяніцький, Ліський, Короснянський, Ясельський, а згодом ще Горлицький і Новосанчівський повіти.

Коли ці повіти, згодом переіменовані в райони, об’єднано в Надрайон „Бескид”, жіноча мережа була тут уже добре організована. В кожному з районів були провідниці

УЧХ, проведено вишкіл санітарок, влаштовано провізоричні, щоправда, санітарні пункти, частину з яких згодом перетворено у справжні партизанські шпитальки.

Це перш за все заслуга моїх подруг, районових провідниць УЧХ – „Думи" з І-го району (трикутник), Надії Партикевич „Марійки" з ІІ-го району (Балигородщина), Анни Черешньовської „Тетяни" з ІІІ-го району (Ліське), Іванки Вило „Арети" з IV-го району (Команеччина), Євгенії Комаровської „Ксені" з V-го району (Сяніччина) і Ярослави Мороз „Марти" з VI-го район (Ясельський повіт, Риманівщина). Дещо пізніше почала організовуватися структура УЧХ у сьомому районі західної Лемківщини.

Бережниця Вижня

Головним осідком Надрайону „Бескид" було напочатку село Бережниця Вижня. Тут найчастіше перебував надрайонний провідник Микола Радейко „Зорич", тут відбувалися наради проводу. До Бережниці з-під Перемишля часто навідувався Василь Галаса „Орлан", референт пропаганди „Закерзонського краю" і заступник провідника „Стяга".

Також і я знайшла свою пристань у Бережниці Вижній. Навпроти дому Старухів, біля дороги в напрямі Жерниці, стояла самітня хата, де жило бездітне подружжя, дуже сердечне, миле. Їх прізвища вже не пригадую. До них я часто заходила на ніч, тримала там свої речі, прала білизну. Тут я почувала себе, як у рідній сім'ї. Хоча люди в селі знали, хто я, та мені до голови б не прийшло, що хтось може мене зрадити.

Взагалі Бережниця Вижня – це дуже свідоме українське село. Звідси рід Старухів, м.ін. батька нашого провідника ОУН на ,Закерзонський Край, Ярослава Старуха, пс. „Стяг". У селі ще з австро-угорських часів стояв біля церкви пропам'ятний хрест, поставлений місцевим населенням на

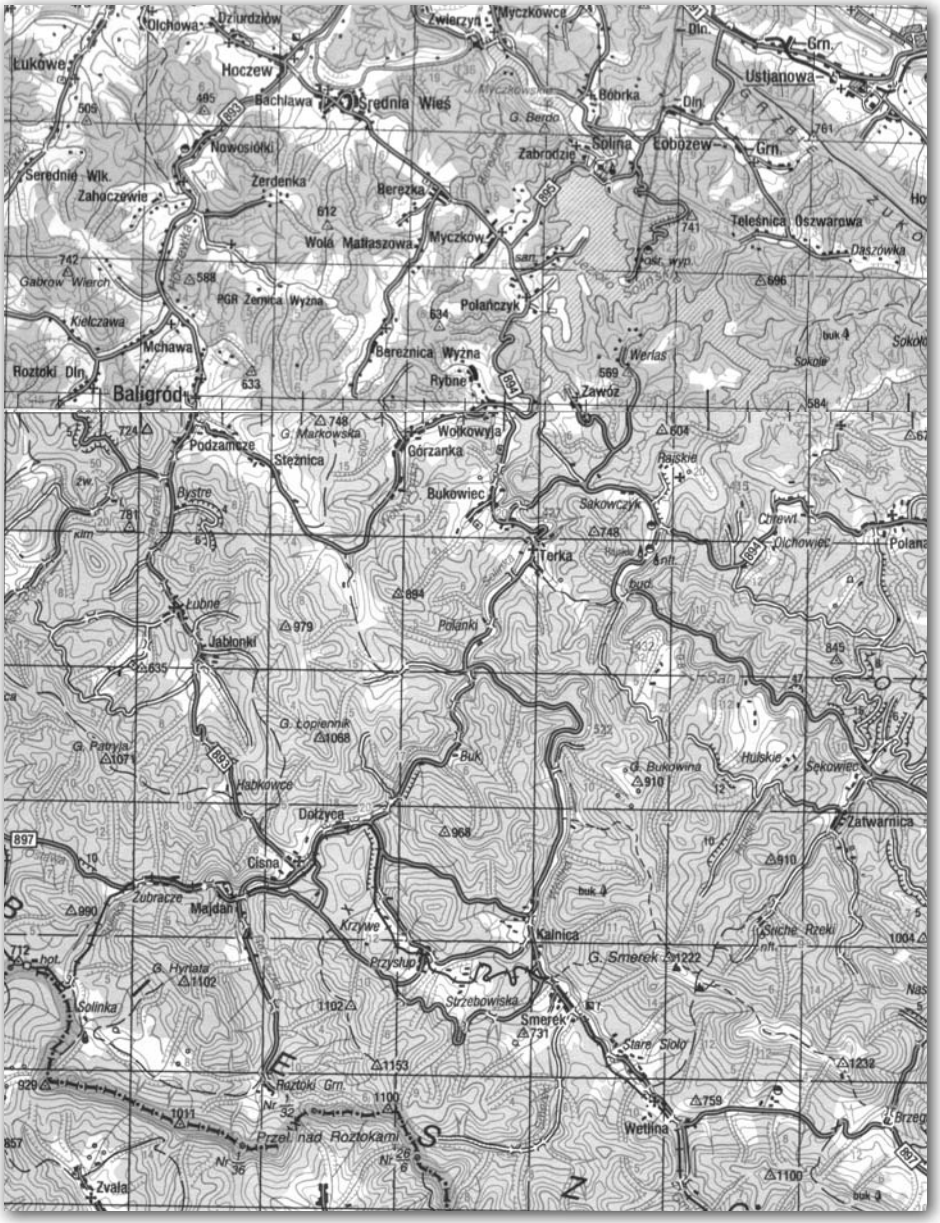

Бережниця Вижня та околиці на польській карті.

Степан Ґоляш „Мар" (другий зліва) з охороною і сім'я бойків у селі Бук. Осінь 1946 р.

честь знесення панщини. Чи зберігся після виселення українців, не знаю. Більшість мешканців Бережниці Вижньої виселено 1945 року до УРСР, решту в 1947 р. на понімецькі землі під час Акції „Вісла". Люди не хотіли виїжджати до совєтського раю, боронилися втечею до лісу, їх боронила УПА. Не завжди це допомагало.

2 жовтня 1945 р. у Бережниці Нижній, яку відділяли від Бережниці Вижньої села Воля Матяшова і Береска, військо спалило село і вбило кільканадцять осіб, серед них і сім'ю Василя Війтіва. Решту мешканців поляки вигнали на залізничну станцію до Угерців і вивезли на Схід.

Надрайонний провід не перебував кожного дня в одному місці. Постій заступника провідника надрайону з військових справ, Мартина Мізерного, пс. „Рен", і водночас командира Лемківського куреня УПА, переважно знаходився кільканадцять кілометрів далі на південь, у глибині т.зв. „трикутника", десь у районі Сухих Рік, присілка Затварниці.

У свою чергу референт пропаганди Степан Ґоляш „Мар" мав криївку в лісовому масиві гори Лопінник, біля сіл Бук і Лопінка. Натомість решта членів проводу, з огляду на специфіку служби, часто змінювала місце перебування в терені і переважно мандрувала своїми стежками.

У той час штаб проводу надрайону *sensu stricte*[1] ще не існував. Провідник не мав секретарки, звіти сам писав на машинці, не було чогось такого, як його особиста охорона. Лише восени 1945 р., коли на місце „Зорича" провідником надрайону став „Мар", ситуація дещо змінилася. Перш за все з того огляду, що новий провідник почав більше уваги приділяти звітам, веденню організаційної документації, якої з часом у нашому підпіллі також почало прибувати.

У проводі надрайону було не більше десяти осіб. Крім „Зорича" і „Рена", їм присвячу більше місця в дальшій частині спогадів, хочу згадати про решту моїх друзів, з якими

[1] У прямому сенсі. (лат.)

мені довелось працювати на терені „Бескиду" майже два роки. Були це:

„Мар" – Степан Ґоляш – референт пропаганди, народився на Бережанщині, але на наш терен прийшов з околиць Старого Самбора, де організував старшинську школу УПА, а потім був політвиховником сотні „Сурма". Коли в жовтні 1945 р. „Мар" обійняв пост провідника надрайону, а на його місце прийшла „Степова", українка родом з Полтавщини, дуже добрий промовець, переважно перебувала з сотнею „Хріна", якому в одному із боїв з відділом НКВД врятувала життя. У вересні 1946 р. перейшла разом зі мною до Надрайону „Верховина", і тоді референтом пропаганди в „Бескиді" призначено „Вернигору" – Миколу Фриза, виховника Лемківського куреня „Рена".

„Остап" – організаційний референт надрайону від самого початку, родом десь з Підгаєччини. Ніхто не знав його прізвища. Мабуть уже в 1947 р. був важко поранений під час повернення з наради проводу І Округи ОУН на Перемищині, потрапив у польський полон і помер від втрати крові.

„Горислав" – Модест Ріпецький, референт Служби Безпеки, народився у Львові, закінчив два роки медичних студій. Студентом медицини Львівського університету був також Богдан Крук „Мелодія", референт Українського Червоного Хреста, а згодом – головний лікар надрайону, відповідав за стан медичної опіки, лікування повстанців а також і місцевого населення[2].

Отець „Яворенко" – Андрій Радьо, парох Полянчика і Мичкова Ліського повіту, з 1945 р. капелан нашого надрайону і Лемківського куреня УПА. Поранений під час рейду на Захід, потрапив на території Австрії в руки НКВД, яке

[2] Влітку 1947 р. „Горислав" і „Мелодія" перейшли щасливо на Захід, потім виїхали до США, закінчили медичні студії і працювали лікарями.

Польове Богослуження відправляє курінний капелан о. „Яворенко”. Криве над Сяном, 3 серпня 1947 р.

вивезло його до Києва, де був засуджений на 10 років сибірських таборів.

Великодня картка з друкарні УПА на Лемківщині. Проект Михайла Черешньовського.

Керівником технічної ланки Надрайону „Бескид" був Михайло Черешньовський, пс. „Петро". Цей талановитий різьбяр, родом із Стежниці, виконав десятки дереворитів, з яких у підпільних друкарнях усього Закерзоння відбивали т.зв. буфони, тобто підпільні гроші, Різдвяні та Великодні картки на тему боротьби УПА, частина яких публікувалась у наших конспіративних виданнях.

„Давиденко"

Про „Давиденка" – господарчого референта Надрайону „Бескид", згадаю дещо більше. Називався ймовірно Мартин Мартин, так принаймі подають підпільні джерела[3]. Ім'я таке саме, як прізвище, зустрічалося рідко. Ще рідше таке гарне ім'я. А в нашому надрайоні був ще один Мартин – це командир Лемківського куреня УПА Мартин Мізерний „Рен".

„Давиденко" прийшов на наш терен з перемиського Надрайону „Холодний Яр" вже раніше. Після того, як у листопаді 1946 р. я перейшла до Надрайону „Верховина", він обійняв по мені пост господарчого референта Надрайону „Бескид".

[3] Див. „Літопис УПА", том 34, с. 826.

Це була виняткова людина. Про „Давиденка” можна говорити лише в самих суперлативах. У нашому підпіллі це була велика індивідуальність, спеціаліст високого рівня з організації підпільної економіки і господарства. Якщо не помиляюся, досвід він набував в українських кооперативах в Галичині ще у міжвоєнний період. Звідки був родом, де жив раніше, мені невідомо. „Давиденко” ніколи не говорив про свою родину, про подружнє життя.

Перш за все, треба сказати, що для більшості з нас, моїх двадцятирічних однолітків, „Давиденко” був мужчиною зрілим, старшим від нас і до того вже одруженим. Це давало йому життєвий досвід, якого ми не мали, розважність і спокій. При чому він був дуже погідної вдачі, товариський, а водночас тактовний, культурний, розумний.

Калина Танчаківська-Мартин (справа), перед ув'язненням.

Влітку 1947 р. „Давиденко” разом з проводом Надрайону „Бескид” вирушив з Лемківщини в рейд на Захід. Під час переправи через якусь річку біля міста Міява на Словаччині був поранений провідник „Мар”. Коли б не „Давиденко”, який його дотягнув до берега, він би втопився. На жаль, „Давиденко”, знесилений рятуванням провідника, не подолав бурхливої води й загинув. Це було 30 вересня 1947 р.

Його дружина, Калина Танчаківська-Мартин залишилася в Польщі. Тут її віднайшов і видав у руки УБ зрадник Ярослав Гамівка „Вишинський”. Засуджена 28 квітня 1949 р. Військовим Районним Судом у Варшаві на 8 років

ув'язнення, до 1953 р. сиділа у Фордоні. На жаль, я з нею там не зустрілася. В тому часі мене вивезли до важкої жіночої в'язниці в Іновроцлаві. Десь під опікою чужих людей зістався її малий синок Олесь. Потім він приїжджав до мене, як до рідні. По виході на волю Калина довгі роки нічого не знала про трагічну долю свого чоловіка.

„Зайчик"

Першим брутальним злочином польського війська, з яким я зустрілася після приходу в Надрайон „Бескид", було вбивство Михайла Біланича у Волі Матяшовій Ліського повіту, сусіднього села Бережниці Вижньої. Його мати Олена була з дуже відомого роду Старухів із Бережниці. Її дід, Антін Старух, за австрійських часів був послом до галицького сейму, а його брат Тимотей – батьком Ярослава Старуха „Стяга", провідника ОУН у Закерзонні.

Михайло в час війни вчився в українській вчительській семінарії у Криниці. В травні 1944 р. склав іспит зрілості й повернувся до рідного села. В Бескиди наближався фронт.

У другій половині серпня 1944 р. більшовики проголосили мобілізацію до Червоної Армії. На початку чотирьох річників, а коли майже ніхто не зголосився, мобілізували ще десять річників. Не було виходу, ті, які не хотіли йти до совєтського війська, втікали до лісу, ховалися, поки фронт не просунувся далі на захід.

Коли на цей терен прийшов провідник Микола Радейко „Зорич", саме з такої молоді організовано першу надрайонну боївку. Її командиром був Микола Стельта, а Михайла Біланича, вже під псевдом „Зайчика", призначено заступником у справах пропаганди. З огляду на закінчену середню освіту і талант до писання, він виконував також обов'язки секретаря-писаря відділу.

Взимку 1945 р. Михайло захворів і переховувався в батьківський хаті. В цей час він був уже помічником референта пропаганди Надрайону „Бескид” Миколи Фриза „Вернигори”. 13 квітня 1945 р. до Матяшової Волі приїхав відділ польської міліції і оточив хату Біланичів.

Михайло Біланич „Зайчик”.

„Зайчик” вискочив через вікно й почав утікати в бік лісу, але, влучений розривною кулею в ногу, впав важко поранений. Поляки стали його копати ногами, бити прикладами рушниць, а вкінці привели з села двох мужчин і наказали їм закопати роздягнене майже догола тіло „Зайчика”. Але він був ще живий. Як розповідав мені згодом „Вернигора”, чоловік його рідної сестри, коли „Зайчик” пробував рятуватися, вилізти з ями, міліцонери стрибаючи по ньому, кричали: „Tu masz, bandyto, swoją samostijną Ukrainę”[4].

Вкінці бандити в міліцейських мундирах пішли, а тоді з села прибігли люди й почали розгортати землю в надії, що Михайло ще живий. Дійсно, він ще подавав ознаки життя, але через втрату крові не вдалося його вже врятувати.

Для його сім’ї і для нас була це страшна трагедія. Всі ми знали Михайла Біланича як хлопця лагідної вдачі, завжди усміхненого, дуже начитаного і мудрого, вразливого на чиєсь нещастя. В підпіллі його любили й поважали.

Церковний хор Матяшової Волі заспівав йому на прощання пісню „Чуєш, брате мій”, а від імені нас, друзів із підпілля, попрощався з „Зайчиком” надрайонний провідник „Зорич”. За його наказом на могилі „Зайчика” насипано високу могилу й поставлено стрілецький березовий хрест.

[4] Тут маєш, бандите, свою самостійну Україну! (поль.)

Може, сьогодні важко в це повірити, але через кілька днів прийшло польське військо, хрест зрубало, а могилу, казали селянам розгорнути. Ось так, ще і по смерті поляки знущалися над тлінними останками наших полеглих героїв.

„Бойко" з Берески

Сусіднім селом Матяшової Волі була Береска. Звідти походив мій друг із підпілля Антін Філевич „Бойко". Він був старший від мене, ще перед війною закінчив перемиську чоловічу гімназію. Я його зустріла в підпіллі на Лемківщині в сотні „Крилача", де був політвиховником відділу. Останній раз ми бачилися в липні 1947 р. після того, як сотня повернулася з рейду на Словаччину.

Друга наша зустріч, несподівана і драматична, відбулася через рік уже в ряшівській тюрмі. Привезли його сюди з Кошиць, зі Словаччини, разом з групою понад сто вояків УПА із сотні „Бурлаки" і „Крилача", які потрапили в полон під час переходу до американської окупаційної зони Німеччини. Після кількох місяців жорстокого слідства Районовий Військовий Суд у Ряшеві засудив його у вересні 1948 р. на смерть.

Антін Філевич „Бойко" (зліва) з батьками, братом, його дружиною і дітьми. Береска 15.01.1937 р.

Сім'я Грицков'янів з Берески перед рідною хатою. 1935-36 рр.

Польська комуністична влада вчинила із судової розправи над Антоном Філевичем, подібно як і з багатьма іншими воїнами УПА, просто спектакль, пропагандивне видовище. Антона судили на виїзній сесії у Перемишлі, в приміщені якоїсь світлиці, в присутності вороже настроєної польської публіки.

На цей фарс судового процесу мусили дивитися його найближчі – дружина і маленька доня. Не допомогли благальні листи дружини до президента Польщі Болеслава Берута з проханням про помилування чоловіка. „Бойка" стратили в перемиській в'язниці 7 лютого 1949 р. І ніхто досі не знає, де його могила.

З Берески був також славний рід Грицков'янів, поріднений з Філевичами. Троє братів Грицков'янів служило в УПА. Наймолодший був Микола, псевдо „Макаренко", потім середній Дмитро, пс. „Сніг", і найстарший Антін, пс. „Вітер".

„Макаренко" був командиром куща в районі Вислока і Команчі, що входив до складу Надрайону „Бескид". Коли

я була господарчим референтом надрайону, він підлягав безпосередньо мені. В боївці, що діяла на території його куща, служив мій майбутній чоловік Мирон Камінський „Дон", але тоді я ще його не знала. Влітку 1947 р. „Макаренко" перейшов на Захід, тепер живе у Нью-Йорку.

„Сніг", за свідченням сім'ї, загинув 27 лютого 1947 р. разом з іншими пораненими, лікарями і санітарками в партизанському шпиталі на Хрещатій, замордований жовнірами польського війська. Санаційна влада Польщі ще перед війною ув'язнила Дмитра в концентраційному таборі в Березі Картузькій за те, що повісив терновий вінець на березовому хресті, поставленому на могилі, насипаній молоддю на місцевому цвинтарі в пам'ять героїв, полеглих за волю України.

Хлопці і дівчата з Берески, 1942 р. Стоять зліва: НН, Микола Польовський „Сірко" (загинув), Андрій Баран „Малиняк" (загинув), Михайло Лельо „Зайчик" (загинув), НН, Антін Грицков'ян „Вітер". Лежать (зліва): Антін Філевич „Бойко", посередині тримає дівчину за шию Петро Длябога.

В перший день Акції „Вісла" військо, тим разом вже комуністичної Польщі, зігнало всіх мужчин із села і наказало їм голими руками розкопати цю могилу. При цьому їх били прикладами рушниць, дубовими палицями, підганяли, обзивали. Поляки думали, бо так писалося тоді в польській пресі, що українці закопували в таких могилах орла, як доказ ненависті до польської держави. Але нічого там такого не знайшли, і коли вже зрівняли могилу з землею, військо вигнало людей з Берески до Вільшаниці, звідки в товарних вагонах їх повезли на понімецькі землі.

Через роки, гортаючи збірку документів про Акцію „Вісла", я натрапила на згадку про цю саму подію в звіті одного з відділів 7 піхотної дивізії польського війська від 27 квітня 1947 р., який саме виселяв українців із Берески. Написано в ньому дослівно так:

„*Bereska. Usypane zostały dwie mogiły, przedstawiające: jedna Ukrainę cierpiącą z koroną cierniową, druga Polskę nieżyjącą. Dowódca III batalionu 11 pułku piechoty zebrał całą ludność Bereski, wyłaniając z nich Ukraińców, którzy musieli mogiły roznieść*" [5].

Великодній торт

Великдень 1945 р. ми святкували в селі Радева. За день перед Великоднем власник аптеки у Балигороді, пан Микола Осідач[6], добрий знайомий провідника „Зорича", прислав паску, а також великий торт і багато інших ласощів. Після Служби Божої приходимо до однієї хати, приготовляємо святковий стіл, за яким частина членів надрайонового проводу мала засісти до свяченого. Раптом стійковий перед хатою кричить: „Ляхи їдуть!" Зчинилася метушня. Ми швидко зібрали зі столу й поховали великодній сніданок та й бігом до поблизького лісу.

Через кілька годин виявилося, що це лише якийсь малий відділ польського війська переходив нижнім кінцем села. Повертаємося до хати, витягаємо заховану в тайниках їжу, розставляємо її на прибраному білим обрусом столі. Вже

---

[5] „Береска. Насипано 2 могили, що символізують: одна стражденну Україну з терновим вінцем, друга мертву Польщу. Командир III батальйону 11 піхотинського полку зібрав усе населення Берески, вибрав із них українців, і ті мусили рознести могили". Див. *Akcja „Wisła". Dokumenty*, opr. Eugeniusz Misiło, Warszawa 1993 r., s. 249.

[6] Микола Осідач, нар. 13 жовтня 1884 р. в Пакості Мостиського повіту. В час Акції „Вісла" був заарештований і до 18 липня 1948 р. в'язнений в концентраційному таборі в Явожні. Подальша доля невідома.

було надвечір, як ми засіли до Великоднього „сніданку". Коли після свяченого і побажань прийшов час на солодке, господиня врочисто внесла до кімнати торт, а властиво те, що було колись тортом, а тепер нагадувало його лише назвою. Вона з неприховуваною гордістю розповіла нам, що коли зчинилася тривога, „то я тото – тобто наш торт – так сплєскала і всунула до пеца!". Очевидно, було з цього приводу багато сміху, одначе „тото" ми з'їли зі смаком.

Архів „Рена"

Влітку 1945 р. до мене звернувся військовий референт нашого надрайону Мартин Мізерний „Рен" з проханням принести з Сянока його особисті речі і документи. Які це були документи, він мені не сказав. Я лише здогадувалась, що вони залишились там ще з часу війни.

З боївкою, наданою мені для охорони, я прийшла до Загутиня, одного з кращих і найбільш свідомих українських

сіл V-го району, розташованого неподалік Сянока. Я все вважала, що наш провід недооцінив ролі цього району, а зокрема праці його провідника Михайла Дзімана „Левка". Тут у Загутині „Левко" часто квартирував, тут внаслідок зради важко поранений потрапив до рук органів УБ. „Ксеня" – санітарка того району, яка перебувала тоді разом з ним у криївці, загинула[7].

Мартин Мізерний „Рен", командир Лемківського куреня УПА.

З Загутиня до Сянока ішла вже сама. За адресою, яку дав мені „Рен", я знайшла невелику хату. Двері відчинила елегантна пані. Я привіталася з нею і сказала якийсь переданий „Реном", клич. Вона чемно запросила мене досередини. Тут я вручила їй особистого листа від „Рена". Жінка його уважно прочитала, тоді встала, сказала: „Pani wybaczy. Proszę chwilę zaczekać"[8], і десь вийшла. По кількох хвилинах повернулася з невеликою скринькою військового характеру. Щоб вона не впадала в очі, ми її вклали до торби. Пані просила ще передати вітання „пану Мартинові", побажала мені щасливої дороги, і я з нею попрощалася. Вся розмова відбувалася польською мовою.

На зворотній дорозі трапилася цікава пригода. Вийшла в передмістя Сянока, мала вже звертати на дорогу, яка йшла до Загутиня, коли несподівано над'їхав велосипедом поль-

[7] „Левка" заарештовано 16 листопада 1946 р. і засуджено на довічне ув'язнення. Після виходу на волю виїхав до США і там живе.
[8] Вибачаюся. Прошу хвилину зачекати.

ський міліціонер. Я, замість налякатися і втікати, обернулася сміливо в його бік і не чекаючи, коли він мене зачепить, першою загововорила: „O, ładnie to tak! Pan sobie wygodnie jedzie na rowerze, a słaba kobieta musi iść pieszo”[9]. Поліцай, природно, відразу зліз із ровера і запропонував підвезти мене, якийсь час навіть ішов поруч, але я зручно обернула це на жарт, побачила бічну дорогу, подякувала йому за товариство і попрямувала туди.

До Загутиня дійшла вже щасливо, без жодних пригод. Тут чекала на мене боївка, якій я передала скриньку з документами. Через якийсь час „Рен” прислав мені лист з лаконічною запискою, що все отримав і дуже дякує.

Взагалі „Рен” був дуже стриманий у розмовах. Я б сказала, що він прийняв режим спартанця. Лише один раз я його побачила такого мовби „розклеєного”. Ми тоді квартирували у Вижній Бережниці, в хаті при дорозі на Жерницю, і якимось чином дізналися, що він цього дня до нас прийде. Я скоро насмажила налисників, щось там ще зробила по-домашньому. Пригощаю його, бачу, що йому все дуже смачне.

Якось „Рен” подивився крізь вікно в поле, де якийсь господар плугом покладав борозну, глибоко задумався, зітхнув і сказав сумно: „От, дивіться, ми замість орати свою нивку, мусимо змагатися за власний дім, за право на життя...”

Нарада над Душатинськими озерами

Наприкінці жовтня 1945 р. до IV-го району „Чорноти”, де саме я перебувала, прибув зв’язковий від провідника „Зорича” і повідомив, щоб негайно прибула до Микова у надзвичайно важливій справі. Що це була за справа, він, очевидно, мені не сказав.

[9] О, гарно це так! Пан собі зручно їде на велосипеді, а бідна жінка мусить іти пішки.

Миків, невеличке село серед лісів у підніжжі масиву Хрещатої, було в тому самому районі, отже, на визначене місце я прибула ще того дня надвечір. Застала тут провідника „Зорича" і всіх моїх товаришів, референтів нашого надрайонного проводу: „Остапа", „Рена", „Горислава", „Мара", „Шувара" та „Степову". Ситуація була досить небуденна. Досі, з огляду безпеки, провід надрайону ніколи не зустрічався разом у повному складі в одному місці.

Яке ж було моє здивування, коли виявилося, що, крім надрайонного проводу, тут було ще кілька визначних осіб, яких я досі ніколи не бачила. Один з них – це сам начальник Головного Штабу УПА полковник Дмитро Грицай „Перебийніс"[10], а другий – член Проводу ОУН Дмитро Маївський „Тарас"[11]. Якщо не помиляюся, був з ними ще їх зв'язковий офіцер чи ад'ютант, псевда якого вже не пам'ятаю.

Ішли вони з України на Захід з якоюсь важливою місією і при цій нагоді хотіли також зустрітися з проводом ОУН і командуванням УПА Закерзоння. Тому сюди прибув аж з Томашівщини головний командир УПА Закерзонського Кра Мирослав Онишкевич „Орест". Його супроводжува-

---

[10] Дмитро Грицай „Перебийніс", „Палій", нар. 1 квітня 1907 р. в с. Дорожів Самбірського повіту. Закінчив гімназію в Дрогобичі й Математично-фізичний факультет Львівського університету. За діяльність в ОУН був ув'язнений у польських тюрмах (1932, 1939) і концентраційному таборі Березі Картузькій (1934-36). Член Проводу ОУН, його військовий референт (1941-1943), з січня 1944 р. шеф Головного Військового Штабу УПА. 4 грудня 1942 р. заарештований ґестапо, був звільнений боївкою СБ з тюрми у Львові у вересні 1943 р. Здійснив самогубство 22 грудня 1945 р. у в'язниці чеського Міністерства безпеки у Празі напередодні передання його до рук НКВД. Посмертно іменований генерал-хорунжим УПА.

[11] Дмитро Маївський „Тарас", „Косар", нар. 8 листопада 1914 р. в Реклинці Жовківського повіту. Закінчив учительський семінар. Обласний провідник ОУН Холмщини й Сокальщини (1939-1941), член Проводу ОУН (1941-1945), засновник і гол. редактор журналу „Ідея і чин" (1942, 1944-1945). Загинув 19 грудня 1945 р. на чесько-німецькому кордоні.

Дмитро Маївський „Тарас”

ли найкращі зв'язкові нашого надрайону – „Дем'ян” і „Пімста”.

Ще того самого дня „Зорич” вислав на конях спецкур'єрів до Надрайону „Холодний Яр”, по наших провідників „Орлана” і „Григора”. Разом з ними від'їхав командир УПА „Орест”, який, видно, прибув на цю зустріч уже раніше, і тепер повертався на свій терен.

У першій частині наради, в якій узяв участь увесь провід нашого надрайону, кожен з референтів склав звіт про свою діяльність. Гостей цікавили всі подробиці, що мали зв'язок з нашим підпіллям, ситуацією українського населення. Саме в цей час, у перших днях вересня, польське військо почало брутальну акцію виселення. Кругом горіли українські села, народ утікав разом з худобою, ховався в лісах.

Десь через три дні приїхали „Орлан” і „Григор”. Тоді всі учасники наради задля безпеки перемістилися з Микова до Суковатого, поблизу Душатинських озер. Нарада з нашою участю тривала всього п'ять днів. Останнього дня наші гості зробили докладний огляд сучасної політичної ситуації на Україні і в Європі. Не сумнівалися, що раніше чи пізніше дійде до конфлікту між Радянським Союзом і Заходом, що буде Третя світова війна.

З перспективи часу таке думання здається дивним, незрозумілим, ірраціональним. Але тоді ці люди, які постійно жили під загрозою смерті від рук польського підпілля, а потім бандитських нападів відділів польського війська, яке безкарно поводилося в час брутального виселення з рідної землі до „совєтського раю” – хотіли вірити, що колись ця сваволя скінчиться, що мусить бути сила, котра це врешті змінить. Людина завжди хоче в щось вірити.

Сьогодні дехто говорить: проти чого ви піднялися? Проти мільйонної армії СРСР? Тоді не було іншого виходу, як боротьба. І не тому, що ми були якимись божевільними фанатиками, націоналістами, як представляла нас польська комуністична пропаганда. Ні. Ми були тоді всі ще дуже молоді, прагнули жити, радіти життю, „орати свою нивку", як це сказав курінний „Рен", а тут треба було брати в руки зброю, йти до лісу й боротися.

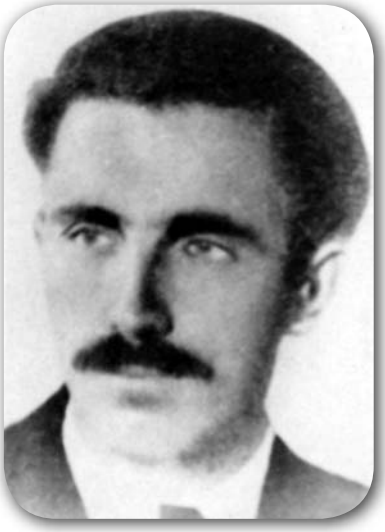

Дмитро Грицай „Перебийніс"

Щоб краще це зрозуміти, наведу один приклад. Був травень 1945 р., скінчилася війна. Повертаємося з Миколою Радейком „Зоричем" з весілля „Орлана" і „Марічки", де ми були дружбами. Їдемо на конях, розмовляємо, жартуємо, ми ще під враженням цієї події. В якусь мить „Зорич" зупиняє коня, дивиться мені в очі і питає: „А коли наше буде?".

Ми до якоїсь міри були тоді симпатією, але це запитання так мене заскочило, що я не була спроможна на будь-яку відповідь.

Їдемо далі, мовчимо, переїжджаємо т.зв. Солоний верх, спускаємося до Бережниці Вижньої, а тут уже чекають нас зв'язкові, сільські хлопці десь із західної Лемківщини. І відразу, дуже схвильовані, звертаються до „Зорича":

„Друже провідник! Дайте нам зброю, ляхи побили наших батьків, спалили наші хати, ми не будемо чекати, щоб нас до кінця перебили, як безборонних горобців...". Далі в деталях, стихійно, розповідають про злочинний напад польського війська. Назви села вже тепер не пригадую.

„Зорич" глянув кудись у далину й сказав: „Ні! Тепер не час на весілля! Починається для нас дуже важкий час боротьби за існування".

Микола Радейко „Зорич" з членами проводу II Округи ОУН у Синявських лісах, зима 1946 р.

Це була болюча дійсність. Всі ми були молоді, прагнули того всього, що несе з собою життя, а тут жорстокі реалії. „Орлан", сидячи в криївці, знав про них лише із звітів. Він не бачив тих схвильованих хлопців. Як то? Маєш рідну хату, приходить польське військо і палить її, вбиває батька на очах дітей. Для чого?

Микола Радейко був талановитим і ідейним організатором нашого підпілля. Мав за собою совєтську тюрму, діяльність у конспірації під німецькою окупацією. Лише потім я довідалася, що на цій самій нараді над Душатинськими озерами прийнято рішення про відрядження „Зо-

рича” на Любачівщину до II Округи ОУН. На його місце новим провідником Надрайону „Бескид” призначено Степана Голяша „Мара”. У травні 1946 р. „Зорич” став провідником II Округи ОУН. Під час Акції „Вісла” УБ намагалося його зловити. Мабуть, з часом зродився міф, що він мав десь нібито закопаний великий скарб, золото, яким зміг викупитися, чи врятуватися від арешту і неминучої смерті. В моїй присутності один з убеків говорив: „Dalibyśmy wszystko, żeby go pojmać – żywym lub martwym”[12]. Вони страшно хотіли здобути „Зорича” в свої руки. Одне було певне, живим з цієї зустрічі він уже б не вийшов.

Після закінчення наради біля Душатинських озер наші гості з України подалися разом з „Орланом” до Кам’янки, села на північному схилі Хрещатої. Тут переговори продовжувались, однак з участю вже самої верхівки нашого проводу. Саме тоді рішенням полк. „Перебийноса”, іменовано курінного „Рена” командиром УПА новозаснованого Тактичного Відтинку УПА „Лемко”.

До Кам’янок прибула також і я. Тут „Орлан” доручив мені секретне і водночас дуже незвичне завдання. Отже, я мала податися до Сянока і купити для наших провідників з України два комплети чоловічого одягу, необхідного для дальшої дороги. На це я отримала 30 тис. рублів. Про мою місію, крім „Орлана”, ніхто не знав. На зворотній дорозі мене мала охороняти боївка СБ „Максима” з V-го району. Не без проблем я купила по два гарнітури: зимові пальта, чоловічу білизну, черевики, краватки, шкіряні рукавички і навіть одеколон та два елегантні капелюхи. Закуплені речі я передала особисто нашим гостям.

Через два дні „Перебийніс” і „Тарас” відійшли на Захід, до Німеччини. Це було десь у перші дні листопада 1945 р. По виконанні місії мали повернутися назад в Україну

[12] Дали б усе, щоб його спіймати – живим чи мертвим.

Вояки нашого надрайону, члени особистої охорони і зв'язкові полк. „Перебийноса" і провідника „Тараса". 1-ий ліворуч кущовий харчовий „Хмара", 6-ий, на сивому коні, Мирон Мицьо „Дух". Решта ідентифіковані лише за псевдами: „Дем'ян", „Пімста", „Медвідь" і „Хрущ". Село Кам'янка, січень 1946 р.

тим самим шляхом. Однак замість них улітку 1946 р. наші зв'язкові принесли із закордону сумну звістку про їх трагічну смерть. Під час переходу чесько-німецького кордону 19 грудня 1945 р. вони потрапили в засідку. Провідник Дмитро Маївський „Тарас" загинув на місці, натомість полк. Дмитро Грицай „Перебийніс" був перевезений до тюрми Міністерства безпеки у Празі, де наклав на себе руки, після того, як дізнався, що чехи передадуть його в руки НКВД.

З місією до Апостольської Адміністрації Лемківщини

Восени 1945 р. наше підпілля на Сяніччині якимось чином довідалося, що апостольський адміністратор Лемківщини отець митрат Олександр Малиновський[13], під загрозою арешту і насильного виселення в УРСР, має намір покинути Польщу і нелегально через кордон перейти на Захід.

Ці побоювання не були безпідставними. З огляду на те, що українське населення Закерзоння не хотіло добровільно покидати своєї рідної землі, польський уряд кинув проти нього кілька дивізій війська. Вже 3 вересня 1945 р. на Перемищині й Лемківщині почалося брутальне, примусове виселення цілих сіл на Радянську Україну.

20 вересня фунціонери Управління Безпеки заарештували і кинули до в'язниці на замку в Ряшеві перемиського владику о. Йосафата Коциловського, о. митрата Василя Гриника та кільканадцять найбільш свідомих українців Перемишля, щоб таким чином залякати решту народу і примусити до виїзду з Польщі. Ця ж сама доля судилася і апостольському адміністратору Лемківщини[14].

В цій ситуації провід вирішив, що допоможе о. митрату Малиновському в його мандрівці до Риму. Кордон, і далі, через територію Чехословаччини, він мав перейти по нашому організаційному зв'язку. При цій нагоді можна було б передати через нього на Захід нашу організаційну пошту, підпільні видання. Завдання наладнати контакт з апостольським адміністратором Лемківщини я отримала від провідника „Орлана".

---

[13] О. митрат Олександр Малиновський, нар. 12 січня 1889 р. в Жукові Золочівського повіту, апостольський адміністратор Лемківщини в 1941-1945 рр., після переходу на Захід був, м.ін. в 1946-1948 рр. ректором Духовної Семінарії в Гіршберзі (Німеччина), генеральним вікарієм апостольського візитатора архієпископа Івана Бучка на Великобританію та Ірландію (з 1951). Помер 18 листопада 1957 р. у Братфорді (Англія). Перед відходом з Польщі о. митрат Малиновський передав свою функцію о. Андрію Злупкові, пароху Гладишева на Лемківщині й горлицькому декану, призначивши його капітульним вікарієм.

[14] У підпільному періодичному звіті V-го району, Надрайону „Бескид" Вісті з терену за час від 30.VIII. – 25.IX.1945 р., під датою 14 вересня подано: „*Українці, мешканці міста Сянока дістали виповідження до дня 16.IX. (...) Всіх українців в Сяноці є 520. Виповідження дістав також єпископ Маленовський* [так в док. – ред.], *який заявив, що не виїде без попереднього порозуміння з Римом. Тоді йому сказав міліцист, що коли не виїде, то взагалі може не порозумітися*". Див. „Літопис УПА", том 34, Торонто – Львів 2002, с. 291.

О.митрат Олександр Малиновський.

Приїхала я до Сянока, де знаходилася резиденція ААЛ, переведена сюди ще під час війни з Риманова, і в канцелярії адміністрації, під якимось приводом приватного характеру, одержала згоду на особисту аудієнцію.

Апостольський адміністратор о. митрат О. Малиновський прийняв мене в свому кабінеті. Тут я представила йому дійсний характер мого візиту й передала привезений з собою пакет з матеріалами. Пам'ятаю, що найважливішу, найбільш секретну інформацію – адресу в Римі, на яку повинна потрапити наша пошта, я передала усно.

Апостольський адміністратор хвилину подумав і погодився на мою пропозицію. Про те, що це були за матеріали, він не питав. Зрештою, я сама не дуже знала.

Я лише здогадувалась, що це інформації про наш визвольний рух, злочини польського війська щодо українського мирного населення, заподіяні під час виселенської акції до УРСР, про ситуацію Греко-католицької церкви в Польщі, м.ін. свідчення про перше ув'язнення перемиського владики Йосафата Коциловського.

Лише по якомусь часі я довідалася, що о. митрат Олександр Малиновський щасливо дійшов аж до Риму. На територію Чехословаччини ескортував його спеціальний відділ стрільців IV-го району Надрайону „Бескид". Польсько-словацький кордон перейшов біля лемківського села Зиндранова.

„Святвечір”

В січні 1946 р. я квартирувала в Лопінці. Тут в одній із сільських хат я, як господарчий референт, мала підготувати Святвечір для членів проводу нашого надрайону. Саме тоді з Перемищини до „Бескиду” навідався друг „Летун”, провідник Служби Безпеки І Округи ОУН.

Що значило тоді підготовляти Святвечір? Перш за все треба було десь роздобути пшеницю на кутю. Якщо не помиляюся, я ходила по неї аж до Бережниці або до ще нижче розташованих сіл. Тут, у горах, окрім вівса, жодне збіжжя не родилося. Потрібний був також мак, жир. Дружина місцевого священика, чудові люди, допомогла мені все приготувати, так, щоб цей вечір Різдва Христового був для нас, українських повстанців, урочистий і достатній.

Днем пізніше на село напало Польське Військо. Певно, був якийсь донос, бо військо прямувало просто до хати – квартири провідника „Мара”. До мене прибігла його друкарка „Дора” з машинкою до писання, хотіла її десь заховати. Бачить це газдиня і, охоплена жахом, просить нас: „Берте то, берте, бо як поляки найдуть, то мі хату спалять”.

Вона мала рацію. Ворог був нещадний до українського мирного населення, яке співпрацювало з нашим підпіллям. А машинка до писання з українськими буквами в хаті простої сільської жінки!? Це так, як кулемет. То ж не було б найменшого сумніву, хто є її дійсним власником.

Що ж було робити? Ми вхопили разом з „Дорою” машинку і бігом по снігу до лісу. Просиділи там до вечора, а коли стало темно, вирушили в дорогу. Над ранком дістались до Волі Горянської, розташованої серед гір, за річкою Солиною. Це село було тоді одним з небагатьох наших більш безпечних закутків.

Десь через день появився там також „Летун”. Він був здивований тим, що ми, дві жінки, залишились у такій

небезпечній ситуації самі, без охорони, та й ще ніхто не цікавився нашою долею. Але такі були реалії підпільного життя. Жінки в УПА не мали якихось особливих привілеїв, а ворожа куля не вибирала. Вижив той, хто мав багато щастя і здорові ноги. Від „Летуна" ми довідалися, що того дня військо спалило в Лопінці хату, в якій квартирував провідник „Мар".

З Волі Горянської я перейшла на квартиру до Затварниці. Звідси вирішила йти в більш гористі терени – до Сухих Рік, а потім виникла ще потреба перейти через Ветлинську полонину до Ветлини.

Я любила ходити полониною. В ті важкі часи підпільної боротьби мандрівка цими чудовими горами була для мене великою насолодою. І робила я це не раз сама. Тоді не було ще так небезпечно. Сюди, високо в гори, Польське Військо майже не навідувалося. Цей терен був повністю під контролем УПА, зокрема, сотні „Біра".

Полонина Ветлинська. Червень 1946 р.

Полонина Ветлинська, подібно, як і Царинська, це чудо природи, краса українських Бескидів. Нічого дивного, що й сьогодні, коли в навколишніх під полониною селах немає вже українського народу, туристи з усього світу далі захоплюються чудовими краєвидами, розкішною природою, свіжим гірським повітрям і близькістю неба.

Того разу шляхом через полонину я „мандрувала" разом з „Летуном". Ми ішли вдень. У Бескидах ще де-не-де лежав сніг. Була чудова погода, гостре гірське повітря перехоплювало наш подих. По дорозі ми збирали червоні ягоди і ґоґодзи (червоні борівки), які пробивалися крізь пластівці танучого снігу. Чувся перший подих весни.

На мене ця близькість неба, простір, величний купол Ветлинської полонини, справляли неймовірне враження. Що тут багато говорити, це була наша молодість, усе будилося до життя.

Кривавим шляхом полковника Ґергарда

В травні 1946 р. на території Закерзоння почалася остання, кривава, хвиля примусової виселенської акції на Радянську Україну. Всюди було повно війська. Польські жовніри по черзі, село за селом, брутально виганяли українців з рідних хат до найближчої залізничної станції або просто переганяли на радянський бік через Сян, на якому тут, після 1944 р., був польсько-радянський кордон. Народ не хотів виїжджати до „совєтського раю", втікав у гори, ховався з худобою по лісах. Доля тих сіл була трагічною.

Про багато подробиць ми довідалися щойно по роках з оприлюднених документів[15].

[15] Див. *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946*. Red. Eugeniusz Misiło, tom 1, *Dokumenty 1944-1945*, Warszawa 1996; tom 2, *Dokumenty 1946*, Warszawa 1999.

26 квітня 1946 р. заступник начальника Генерального Штабу Війська Польського ген. бриг. Стефан Моссор наказав виселити до 15 червня 1946 р. 14.045 українських родин, тобто понад 60 тис. чоловік. Аби досягнути цього, доручено командирам 8 і 9 ДП негайно збільшити кількість виселюваних родин зі 100 до мінімум 500 за день на дивізію.

В район Ветлинської і Царинської полонин, де я тоді перебувала, прийшов 34 піхотний полк під командуванням полковника Яна Ґергарда, відомого пізніше своєю антиукраїнською книжкою „Łuny w Bieszczadach". Це була, мабуть, найбільш злочинна військова частина польської армії того часу. Дорівнював їй лише „батальйон смерті" майора Міхальського.

Як засвідчують документи, 29 травня 1946 р. 34 пп прибув до Устрик Горішніх, села на узбіччі Царинської полонини. Лише до 1 червня 1946 р. жовніри 34 пп виселили з кількох гірських сіл Ліського повіту 841 родину, 4350 осіб, переганяючи їх просто через річку Сян. Яка була доля інших сіл, засвідчує оцей фрагмент звіту полк. Ґергарда від 23 червня 1946 р., в якому він з приховуваною гордістю писав: *Ustaliliśmy swoisty rekord: w ciągu 14 dni przeszliśmy 200 km gór i lasów, 10.000 ludzi przesiedlonych, ponad 20.000 sztuk bydła wraz z nimi.*[16]

В цей самий час, у червні 1946 р., районні представники уряду РП до справ переселення українців з Польщі в УРСР не без задоволення доповідали:

Tereny, w których operowało wojsko są już prawie oczyszczonez Ukraińców. Ludność ta, chcąc uniknąć przesiedlenia uciekała w las, a nawet, przekraczając granicę, chroniła się na terytorium Czechosłowacji, którą ostatecznie tamtejsze władze wydały w ręce WP. Mimo to w okresie tym wysłano 12 transportów, w tym

[16] Ми встановили своєрідний рекорд: протягом 14 днів пройшли 200 км гір і лісів, переселили 10.000 людей, понад 20.000 голів худоби разом з ними. Див. *Repatriacja czy deportacja*, том 2, с. 204.

1287 rodzin, 6057 osób. W obecnej chwili wojsko kontroluje jeszcze raz teren, odstawia na stacje załadowcze resztki pozostałej i złapanej w obławach ludności. Wsie są prawie puste[17].

Вперше про 34 пп, я почула після того, як 24 січня 1946 року його жовніри під командуванням тоді ще полк. Станіслава Плюто вимордували близько 70 безборонних жінок, дітей і старих у лемківському селі Завадка Морохівська. Днем раніше цей самий полк спалив частину села Карликів і вбив місцевого пароха о. Олексія Малярчика з сім'єю і кільканадять селян.

28 березня 1946 р. солдати 34 пп вдруге напали на Завадку Морохівську, зігнали вцілілих після погрому людей і загрозили, що вб'ють усіх до особи, якщо не виїдуть з Польщі на Україну. Потім вибрали 11 молодих мужчин віком від 18 до 40 років і на очах присутніх мешканців села їх розстріляли. У квітні був ще один напад, знову 6 убитих, а потім залишки недобитків вигнали з села на залізничну станцію і вивезли на Схід.

Це був терен V-го району Надрайону „Бескид". Наш провід намагався зібрати документацію про цю страшну трагедію, записати прізвища помордованих. Перша на місці появилася „Степова" разом із сотнею „Хріна". В наших організаційних архівах збереглися її, „Хріна" та „Мара" рапорти про цей злочин. Потім наш провід вирішив оприлюднити ці матеріали перед світом. Для нас, українців, трагедія Завадки Морохівської була тим, чим для чехів

[17] Терени, в яких діяло військо, вже майже очищені від українського населення. Це населення, прагнучи уникнути переселення, втікало до лісу, і навіть, перетинаючи кордон, ховалося на території Чехословаччини, але місцева влада зрештою видала їх у руки ВП. Попри це, за цей час вислано 12 транспортів, в тому числі 1287 родин, 6057 осіб. В даний момент військо ще раз контролює терен, доставляє на станції завантаження рештки населення, яке залишилося і було спіймане при облавах. Села вже майже порожні. Див. *Repatriacja czy deportacja*, том 2, с. 182.

Лідіце, з тією різницею, що там злочинцями були гітлерівці, а тут польські солдати[18]. В липні 1946 р. в нашому підпільному видавництві появився друком рапорт *Krwawym szlakiem stalinowskiej demokracji*. Його першу частину, присвячену злочинові у Завадці Морохівській, названо саме Nowe Lidice.

„Wolność narodom!
Wolność ludziom! Śmierć tyranii!

Krwawym szlakiem stalinowskiej demokracji

I. NOWE LIDICE
II. PRZYMUSOWE WYSIEDLENIE
J.E. BISK. KOCYŁOWSKIEGO

1946

Титульна сторінка польськомовного видання „Krwawym szlakiem stalinowskiej demokracji".

Але то не був єдиний „бойовий подвиг" 34 полку. Після офіційного закінчення переселенської акції до УРСР (15 червня 1946 р.) він ще довго тероризував українське населення на нашому терені, яке якимось чудом уникнуло депортації з рідної землі. Засвідчують це збережені записки і рапорти проводу нашого надрайону з того часу, до опрацювання яких я була також причетна. Згадаю про одну таку акцію 34 полку на села, які я знала і дуже любила в них перебувати.

31 липня 1946 р. з села Ветлина через полонину прийшло до Сухих Рік близько 250 солдатів 34 полку під особистим командуванням полк. Ґергарда. По дорозі наткнулися на стрільців з відділу „Біра". Військо оточило їх і хотіло половити живцем. Ті одначе, побачивши ворога, почали втікати, внаслідок чого вбито ройового „Олеся", якому вже по смерті польські вояки викололи очі та відрізали ніс. В Сухих Ріках поляки побили цивільних та попалили збіжжя в полі і колиби, в яких

[18] В 90-х роках польська установа – Instytut Pamięci Narodowej – почав слідство в справі злочину в Завадці Морохівській. По кількох роках пошуків за документами і свідками заявлено, що немає ніяких доказів того, що українців у тому селі вбили польські солдати з 34 пп.

Мешканці Терки з владикою Йосафатом Коциловським. Фото з 30-х років.

після спалення польським військом села мешкало цивільне населення. Звідси відійшли до Затварниці. Тут спалили ціле село та збіжжя на полях, яке вже зібрали селяни.

Надвечір відійшли до Гільського. Щоб селяни не дали знати до відділу про напад, ВП зігнало все населення до однієї хати і тримало його під сильною охороною цілу ніч. Людям не казали нічого, чому їх забирають, так що всі вони були приготовані на смерть.

І нічого дивного, бо ж три тижні раніше, 9 липня 1946 р., польські солдати в цей самий спосіб загнали до однієї хати кількадесят мешканців українського села Терка, головно жінок і дітей, і спалили їх живцем. З Гільського до Терки не було так далеко, всього може 12 км. Страшна звістка про трагедію терчан прокотилася крізь Бескиди.

З Гільського військо перейшло до Кривого. Частина обступила село, щоб ніхто не втік, а головні сили кинулися

Затварниця горить! Спалили її 31 липня 1946 р. солдати 34 пп. Це фото зробив полк. Ян Ґергард. В 1956 р. помістив на обкладинці своєї книжки „Łuny w Bieszczadach", як доказ, що заграви – це діло УПА.

до хат у селі та почали бити людей. В селі спалили кілька хат, забрали частину худоби та пішли до місцевої церкви, де розбили двері й почали нищити церковне устаткування. Ломили лавки, зривали підлогу, дерли образи, позабирали церковні обруси з престолу та чашу, з якої викинули Найсвятіші Тайни. Потім, уже по Акції „Вісла", з даху церкви здерли бляху, дошки, а в кінці висадили її в повітря.

Далі та військова банда пішла до Творильного, де без причини вбито солтиса і кількох селян, які їхали косити збіжжя[19]. Опісля наносили до старовинної церкви снопів соломи й спалили її. Рівно ж у Студенному пограбовано і збезчещено церкву. От лише два дні із „щоденника бойових дій" полк. Яна Ґергарда і його геройського 34 полку.

[19] Згідно зі свідченням мешканців Творильного вбито тоді солтиса Миколу Шумного, його заступника Миколу Конвицького й Івана Андріївського.

„Летун”

„Летун” появлявся в нас щораз частіше. Переважно перебував з провідником СБ нашого надрайону Модестом Ріпецьким „Гориславом”, але коли мав можливість, відвідував також мене, старався оберігати в терені від небезпек, просто бути зі мною. Саме тоді „Летун” передав через „Горислава” чудовий лист, у якому було його признання в коханні до мене. Він просто мені освідчився! Це був найкращий лист, який я коли-небудь мала змогу прочитати.

На початку було щось ніби *Curriculum vitae*, де він описав своє дотеперішнє життя. Коли у молодому віці йому приходили до голови дурні думки, займався спортом, інтенсивно вчився, його рефлексії щодо до батьків. Чудово, чудово написаний лист. Життя подане, як на долоні.

Що цікаво, помимо того, що ми були майже ровесниками (я була, мабуть, на 2 роки молодша), „Летун” звертався до мене через „Ви”. Формула – друже „Христю”, друже „Летун” була у підпіллі, навіть в дуже особистих ситуаціях, чимось для нас нормальним, натуральним.

Тоді я не була ще готова до жодного серйозного зв’язку. Яке ж це було для мене важке пережиття. Бачити ту величезну щирість, з якою він відкривав переді мною свої почуття, своє серце, і не могти їх прийняти. Подружні зв’язки в той час не були в підпіллі дуже частим явищем. Винятком був „Тарас”, заручений зі „Святославою” поки пішов у підпілля. Їх вінчання відбулося в 1945 р., відразу після закінчення війни. Того самого дня, в тій самій церкві на рушник стали „Орлан” і „Марічка”. Ще під час війни, зі своєю односельчанкою з Пикулич Іриною одружився Ярослав Коцьолок, відомий згодом як сотенний „Крилач”. Також до переходу в підпілля був одружений „Давиденко”.

Пам’ятаю, що я попросила в „Летуна” трохи часу, аби подумати. Він погодився. Незабаром він пішов у Ярослав-

щину на інспекцію. На зворотній дорозі потрапив у засідку і загинув. Де поховано його тіло, мені невідомо. Справжнє прізвище „Летуна" – Іван Мандрик, родом з Вовча біля Перемишля.

Залишився мені лист „Летуна". Я носила його з собою, берегла. І в квітні 1947 р. після того, як почалася виселенська Акція „Вісла", я вклала його до пляшки разом з іншими моїми підпільними документами і закопала під порогом хати в селі Чертижнім на Лемківщині. Прізвища господаря не пам'ятаю, але, якщо не помиляюсь, він був солтисом. Я вже ніколи більше до того села не повернулася, господарів, як і всіх лемків, виселено, і так усе пропало...

Розділ VII

На Лемківщині у „Верховині”

Навесні 1946 р. провід І Округи ОУН розпочав підготовку до реорганізації Надрайону „Бескид”. Вирішено, що на місці VII-го району, який обіймав майже всю західну Лемківщину, постане новий надрайон ОУН. Охрещено його згодом криптонімом „Верховина”.

Взагалі назви територіальних одиниць структур ОУН чи УПА на Закерзонні були добре продумані, почерпнуті з історичної криниці цієї частини українських земель. Наприклад, Тактичний Відтинок УПА „Данилів”, який охоплював територію Холмщини і Підляшшя, названий так на честь першого нашого короля Данила Галицького, засновника Холма. Але були також інші, як „Левада”, „Лиман”, „Холодний Яр”, „Батурин”, „Бескид”. Правда, що гарно.

Реорганізація Надрайону „Бескид” була необхідною. Район VII-й обіймав величезний простір, майже 100 км по прямій лінії зі сходу на захід. Щодо території і кількості населених пунктів він був лише небагато меншим від усіх шести районів „Бескиду”, разом узятих.

Територія VII-го району починалася на захід від шосе, що вело Дуклянським перевалом до переходу на польсько-словацькому кордоні в Барвінку, а закінчувалася далеко за Криницею й Попрадом, там, де останні села т.зв. Шляхтовської Русі, тобто Шляхтова, Явірки, Чорна і Біла Вода у пові-

Лемківська молодь із Вислока Горішнього.

ті Новий Торг. Його провідником був Михайло Федак „Смирний", випускник Української вчительської семінарії у Криниці. Понад 130 сіл у цьому районі, заселених донедавна майже самими лемками, що суцільною смугою тяглися через чотири прикордонні повіти (Ясло, Горлиці, Новий Санч і Новий Торг), і тут визначали натуральний польсько-український етнографічний кордон.

Віддаленість від основних українських центрів Закерзоння спричинилась до того, що населення Лемківщини було диференційоване перш за все щодо ступеня розвитку національної свідомості, також і релігійно, політично і навіть під оглядом мови. Починаючи працю з лемками, усі ці чинники треба було враховувати.

Лемки – то дуже специфічні люди. „Ми є лемкі! Нам не треба ні з поляками ні з українцями. Ми маємо свій розум і не даме се з тої землі вишмарити" – ці слова, які я почула від

одного старого лемківського газди, найкраще відбивають суть їх тодішнього менталітету. Праця з ними була важкою, вимагала відповідного підходу, знання всіх історичних і релігійних тонкощів, пошани до їх традицій, мови, лемківської землі.

Але водночас, як я згодом могла переконатися, коли вже опинилася на Лемківщині, лемки були до нас неймовірно щирі й гостинні, відчиняли двері своїх хат серед ночі, ділилися їжею. Були дуже прив'язані до рідної землі, хоча часто дуже бідної, до своїх чудових гір.

Лемківщина для нашої організації була дуже важливим тереном з кількох оглядів. Найголовніший – це була найзахідніша частина наших українських етнічних земель. Лемки, коли не брати до уваги брехливої польської теорії про т.зв. „волоську колонізацію", не були на тих теренах напливовим елементом.

Це були наші західні рубежі, і щодо цього, попри всі згадані раніше тонкощі лемківського питання, ніхто у нашому підпіллі не мав ніяких сумнівів.

По-друге – ОУН була формою цивільної підпільної адміністрації української держави, яка тоді з відомих причин не могла існувати в повному територіальному об'ємі. УПА була її армією, яка в той час не лише боролася за самостійну українську державу, а насамперед обороняла українське населення від депортації з його рідної землі, нападів грабіжницьких польських банд і війська. Наша присутність на цій землі, на Лемківщині, була чимось природним і очевидним. Тут варто нагадати, що ні ОУН, ні УПА ніде й ніколи не діяли на польській етнічній території, на відміну від польського підпілля.

Зміні в структурі Надрайону „Бескид" передувала інспекція VII-го району. В останні дні червня 1946 р. провідник нашого надрайону „Мар" відрядив на західну Лемківщину організаційного референта „Остапа", мене, тоді

референта господарчого, і референта Служби Безпеки Модеста Ріпецького „Горислава". Нашою охороною була одна чота з сотні „Бродича" під командою „Корпа". З того часу збереглися мої записи, завдяки яким можливе більш докладне відтворення певних фактів, подій і навіть дат.

Лемківський рейд

В рейд по Лемківщині ми вирушили з IV-го району „Чорноти". Це терен біля Команчі і лісового масиву Хрещатої. Перші два дні зайняла дорога через VI-й район. Його провідником був тоді Микола Філь „Пугач".

Тут також від літа 1945 р. працювала моя співробітниця Ярослава Мороз „Марта", яка організувала на тому терені жіночу мережу УЧХ. Після її розв'язання стала господарчим референтом VI-го району. Вона дуже зраділа моєму візитові.

Дорога через район „Пугача" була небезпечною. Всюди було багато протипіхотних і протитанкових мін, гарматних снарядів, які лишилися від недавніх кривавих боїв на Дуклянському перевалі. Минулого року спецбоївка наших мінерів прочистила від мін вузьку стежку, і лиш нею можна було більш-менш безпечно пройти цей терен. Однак не самому, а зі зв'язковим, який знав цю дорогу.

В околицю Криниці ми прибули 4 липня 1946 р., після шести днів виснажливого маршу. На місці зв'язалися з провідником „Смирним". Сюди також трохи раніше від нас прибув зі своєю надрайонною боївкою СБ „Горислав". Через посилені акції польського війська, яке вже дізналося про нашу присутність, ми мусили кілька днів маневрувати в горах, у районі Яворини Криницької. 8 липня „Горислав" з боївкою повернувся на схід, до VI-го району, а я, „Остап" і чота УПА „Корпа" залишалися на цьому терені ще майже два тижні. За той час ми ознайомилися з тереном, його про-

блемами і в кінці провели дводенну нараду з членами проводу VII-го району. Я передала їм докладну інформацію та інструкцію по господарчій лінії. „Остап" говорив про організаційні справи, перш за все про потребу проведення змін у дотеперішній структурі ОУН на західній Лемківщині.

А говорити було про що. Те, що ми тут побачили на місці, не було надто оптимістичним. Майже 140 населених пунктів були поділені на чотири кущі (Дуклянський, Горлицький, Криницький і Новосанчівський), кожен кущ нараховував по 30-35 сіл, тобто за величиною майже рівнозначно районові.

Ярослава Мороз „Марта" і Надія Партикевич „Марійка" (справа). Літо 1947 р.

Такої застарілої структури ніде в нашому надрайоні вже давно не зустрічалося. На цій величезній території працювало лише 26 людей, включно з районовим проводом і кущами. Та кількість людей просто потонула серед лемківських гір і лісів. Нічого дивного, що в тих обставинах ні організаційної, ні політично-пропагандивної праці серед місцевого населення практично не велося.

Проблемою був також сам провідник „Смирний". Дуже амбітний, індивідуаліст за характером, він був, як тоді про нього говорилося, „самостійною лемківською республікою". Наш провід від якогось часу втрачав контакт з тим тереном, не було постійного зв'язку, звітів про ситуацію.

Коли після проведеної його боївкою акції на Лабову в польській пресі появилася інформація про те, що на Лем-

ківщині діє грізна сотня „Смирного”, від того часу він ходив уже своїми стежками і не дуже хотів підкорятися інструкціям проводу.

Надрайон „Верховина”

З Криниччини я повернулася 18 липня. Не було сумніву, ситуація на Лемківщині вимагала від нашого проводу негайних рішучих змін. Так і сталося. У вересні 1946 р. провідник І Округи ОУН „Григор” прийняв рішення про утворення нового Надрайону „Верховина”. Територію дотеперішнього VII-го району поділено на два райони: І-й – від Дуклянського перевалу до т.зв. Цісарської дороги, побудованої ще за австрійських часів, з Горлиць через Конечну на Бардеїв у Словаччині. Провідником району іменовано Михайла Федака пс. „Сокіл”[1], двоюрідного брата „Смирного”. Далі на захід була вже територія ІІ-го району. Його провідником залишився „Смирний”.

Провід Надрайону „Верховина” очолив Степан Ярошевич „Роберт”[2], досі організаційний референт у Надрайоні „Холодний Яр”. Мене призначено господарчим референтом надрайону, а подругу „Степову” – референтом пропаганди. На моє дотеперішнє місце в „Бескиді” прийшов з Перемищини „Давиденко”, а обов’язки „Степової” перейняв „Вернигора”.

На західну Лемківщину ми вирушили наприкінці листопада 1946 р. З нами йшло ще п’ять осіб: „Мирошка” – мала бути зв’язковою між проводом Надрайону „Верховина” і проводом І Округи ОУН, „Крук” і „Комар” – особисті зв’язкові й охоронці нашого провідника, і двоє зв’язкових,

[1] Михайло Федак „Сокіл” помер у Чікаґо 21 листопада 1974 р.

[2] Степан Ярошевич „Роберт”, нар. 8 серпня 1922 р. в Перекопані (передмістя Перемишля). В УПА служив також його брат Ярослав Ярошевич „Корній” (помер у 90-х роках у Львові). .

L. SP. III. 32. 5 46. 30

OBWIESZCZENIE

Starosty Powiatowego w Gorlicach.

Umowa z dnia 9. IX. 1944 pomiędzy Rządem Rzeczpospolitej Polskiej a Rządem Ukraińskiej Republiki Rad przewiduje, że wszyscy polacy zamieszkujący na terenie U. S. R. R. mają przesiedlić się do Polski, a wszyscy ukraińcy, [redacted], rusini, białorusini, rosjanie mają przesiedlić się do U. S. R. R.

Życzeniem Rządu R. P. jest aby wszyscy polacy zamieszkali na terenie Z. S. R. R. powrócili do Polski, a wszyscy obywatele narodowości nie polskiej, wymieni w umowie, przesiedlili się do U. S. R. R.

Stosownie do powyższego zarządzam:

Wszyscy obywatele narodowości rosyjskiej, ukraińkiej, [redacted], białoruskiej, rusińskiej zamieszkali na terenie powiatu Gorlickiego winni przesiedlić się do U. S. R. R. w czasie następującym:

Gmina	Uście Ruskie	od dnia	1. III. 1946
„	Gładyszów	„	10. III. 1946
„	Sękowa	„	20. III. 1946
„	Ropa	„	30. III. 1946
„	Snietnica	„	5. IV. 1946
„	Lipinki	„	10. IV. 1946

Każdy obywatel przesiedlający się do U. S. R. R. ma prawo zabrać ze sobą **inwentarz żywy oraz produkty i inne rzeczy domowe o łącznej wadze nie wyżej 2 ton.**

W terenie urzędują mieszane komisje polsko-ukraińskie do spraw ewakuacji, które przeprowadzają dokładną dokumentację.

Oporni zostaną przesiedleni w drodze administracyjnej.

Gorlice, dnia 19. lutego 1946 r.

Starosta Powiatowy

(-) Mgr. Fr. Rześniowiecki.

Повідомлення Горлицького старости про виселення лемків.

наших провідників у терені, яких надав нам „Мар”. Після прибуття на місце вони повернулися у „Бескид”. Дещо раніше, згідно з наказом командира Тактичного Відтинку УПА „Лемко” Мартина Мізерного „Рена”, на цей терен скеровано також одну сотню Лемківського куреня УПА під командою „Бродича”.

Перший місяць ми пробули в бункері, побудованому спеціально для нас на горі Магурі біля села Крампна Ясельського повіту. В горах незабаром настала зима, впав великий сніг, і про ведення якоїсь ширшої, активної діяльності в терені не могло бути й мови. Ми почали з зустрічей з місцевим активом нашої підпільної мережі, розмов з найбільш свідомими лемками, прислухались до думок священиків, які вбереглися від виселення до Радянського Союзу. Хотіли мати повний огляд наявної ситуації, щоб навесні почати інтенсивну працю над розбудовою структур нашого надрайону.

Святвечір у Чертижному

Провід Надрайону „Верховина” і обох районів зустрівся лише раз, на наше Різдво, у січні 1947 р. Спільний святвечір ми мали в Чертижному, затишному лемківському селі у Горлицькому повіті, між Баницею і Ганчовою. Всіх нас було десь близько шістнадцяти осіб. Пригощав нас і місцевий греко-католицький парох о. Ярослав Гребеняк[3]. Єґомость, так лемки зверталися до свого священика, зробив нам тоді смачні тістечка.

Це різдво запам’яталося мені ще одним. Після спільної вечері провідник І-го району „Смирний” запропонував зробити малу „прогулянку” на словацький бік, щоб там за-

[3] О. Ярослав Гребеняк був раніше парохом Явірок. Помер 22 вересня 1983 р. у Валчі на Кошалінщині. Чертижне було дочірньою парафією Баниці.

колядувати словацьким прикордонникам. „Смирний” хвалився, що дуже добре знає командира цієї станиці. Думка всім сподобалася. До різдвяного богослужіння залишалося ще багато часу, й ми вирішили, що малий „спацер” нам не зашкодить.

З Чертижного до кордону було не більше шести кілометрів. Ми швидко дійшли до мети, підійшли під будинок словацької станиці й лише почали співати „Бог предвічний...”. як почувся крик: „Руце вгору”, потім пролунав постріл, а за хвилину черги з автоматів і кулеметів. Ситуація стала драматичною. Позаду нас було рівне поле, вкрите снігом. Ніч ясна, місячна, видно, немов удень. Ми ледь вийшли живими з цієї халепи. Потім виявилося, що незадовго перед візитом нашого „вертепу” на словацький бік дотеперішнього командира прикордонної застави перенесено десь на іншу станицю, а його наступник не виявив найменшого бажання заприязнитися з нами.

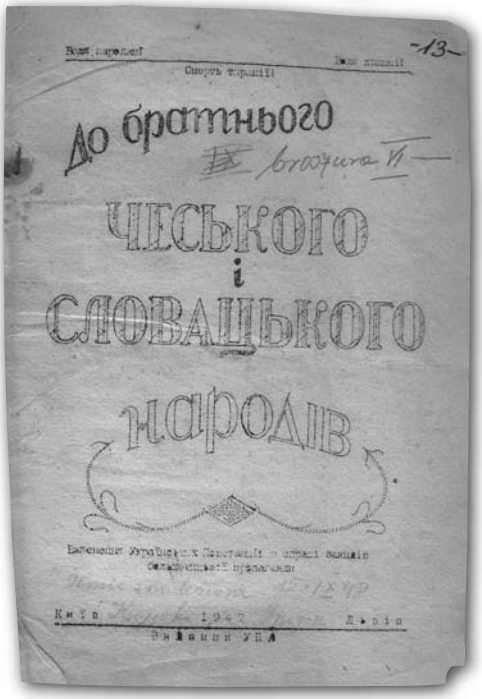

Підпільне видання-брошура ОУН „До братнього чеського і словацького народів”.

„Анна-Марія”

Кілька днів після Різдва я пішки пішла до Грибова, було це добрих 20 км, і звідти поїздом поїхала до Перемишля на зустріч з „Орланом” і „Григором”. З собою, глибоко зашитий у зимовому плащі, я везла звіт нашого надрайонного проводу про ситуацію у „Верховині”. Ми з „Робертом”

писали його перед самим Різдвом власне тут, у селі Чертижному, на приходстві місцевого пароха. Рапорт, датований „Робертом" 5 січня 1947 р., зберігся в архіві й, на мою думку, є цінним джерелом про тодішню ситуацію на Лемківщині[4].

Ярослав Сорока „Птах", мій знайомий з Селиськ, загинув 23 березня 1949 р. в с. Матіївка на Волині.

В „Орлана" я перебувала десь до двох тижнів. Там захворіла, і моє перебування у Корманицьких лісах, де тоді знаходилася криївка проводу І Округи, продовжилося. На Лемківщину я повернулася аж наприкінці січня.

Разом зі мною приїхала Лінка Сорока „Галя", сестра „Птаха", найближчого співробітника і зв'язкового „Орлана". „Птах" дуже просив мене, щоб допомогти „Галі" влаштувати на якийсь час квартиру на терені „Верховини". Я пробувала примістити її в помешканні моєї знайомої, вчительки в селі Вафка, але це виявилося неможливим, і вона за кілька днів повернулася до Корманич.

Згідно з домовленістю, „Роберт" чекав на мене в Чертижному. Я мала для нього секретну пошту, нові інструкції, а також лист від „Орлана", в якому було прохання, щоб, з огляду на важку недугу, увільнити мене на якийсь час від організаційних обов'язків і дозволити піти на лікування.

„Роберт" погодився, і я вже наступного дня подалася пішки до Криниці. Тут у пансіонаті „Анна-Марія", мешкала з батьками моя товаришка з перемиської гімназії Софія Смішкевич. Ми вчилися також у совєтській десятирічці

[4] Див. Mikołaj Siwicki, *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, tom III, Warszawa 1994, dok. 73 i 74. s. 357-368.

і, мабуть, разом у 1944 р. складали іспит зрілості. Батьки Зоні, так ми її звали, були з відомого роду Смішкевичів, тільки вже не пригадую, чи тих що з Медики, чи з Нижанкович. Напевно, мали там великий млин. Чи цей пансіонат у Криниці був їх власністю – я не впевнена. В кожному разі я могла в ньому протягом майже двох місяців мешкати, відпочивати, лікуватися. Поволі я поверталася до здоров'я.

В пансіонаті я перебувала під прибраним прізвищем – Ірена Зєлінська. Документи мала майже легальні. Їх мені влаштував ще 1946 р. провідник V-го району „Бескиду" Михайло Дзіман пс. „Левко", мабуть, через самого сяніцького старосту Анджея Щудліка. З його родиною в Загутині „Левко" мав дуже добрі зв'язки, в їх хаті переховувався, коли був поранений, там його заарештовано в листопаді 1946 р.

На жаль, ці документи разом з іншими організаційними матеріалами я втратила в червні 1947 р., під час сутички з військом біля села Перунки, про що згадаю пізніше.

Як склалася подальша доля родини Смішкевичів, не знаю, але я їм безмежно вдячна за їх гостинність.

Смерть „Роберта" і „Степової"

Того самого дня, коли я відходила до Криниці на лікування, „Роберт" зі „Степовою" і двома зв'зковими – охоронцями вирушав у рейд по Лемківщині. Хотів ознайомитися з тереном Горличчини і далі на схід аж до Дуклянського перевалу. Це не була добра пора для мандрівки від села до села. В горах було багато снігу, вздовж кордону стояли численні станиці польських прикордонних військ і міліції, а на Горличчину, у зв'язку з появою сотні „Бродича", відряджено з Ряшева спеціальну оперативну групу – один батальйон військ Корпусу Внутрішної Безпеки.

20 лютого 1947 р. сталася трагедія. До лемківського села Святкова Мала Ясельського повіту, куди вони зайшли на

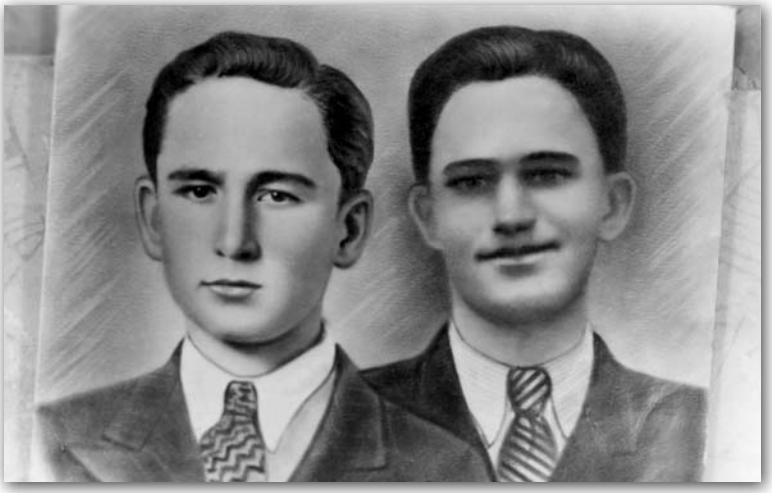

Степан Ярошевич „Роберт” з братом Ярославом пс. „Корній”.

нічліг, несподівано заїхав відділ польського війська. В перестрілці загинули „Роберт” і „Степова”.

Про їхню смерть є різні свідчення. Місцеві люди розповідали, що, коли кулеметна черга поранила „Степову” і вона не могла вже далі бігти, „Роберт” відстрілювався, аж доки не скінчилися йому набої. Тоді застрілив з пістоля „Степову”, а пізніше себе. За іншими свідченнями, крім „Роберта” і „Степової”, загинув тоді ще зв’язковий „Крук”, інший зв’язковий надрайонного проводу „Комар” був поранений у груди, однак зміг утекти.

Військо наказало закопати тіла в рові біля мосту, але незабаром хтось, мабуть, із районної боївки, їх викопав і перепоховав на цвинтарі в Святковій. Чи так було насправді?

Нещодавно до мене написав пан Фуджак із Ясла і повідомив, що знайшов місце поховання „Роберта” і „Степової”. Не втрачаю надії, що тлінні останнки наших друзів спочинуть в освяченій землі.

Про смерть „Роберта” і „Степової” я довідалася аж у березні 1947 р., після того, як повернулася з Криниці

з лікування. Надрайонний провід по суті перестав існувати. Залишилася я, як господарчий референт, і „Бродич", який мандрував із сотнею своїми партизанськими стежками. В цій ситуації я вирішила поїхати особисто до окружного проводу в Перемищину. Треба було повідомити про смерть провідника, потрібні були, як завжди в такій ситуації, нові інструкції. Поїхала я поїздом. Це було досить ризиковано, але іншого виходу я не мала. В горах ще лежав сніг, кур'єрський зв'язок з округою не працював.

На зустрічі з „Орланом" і „Григором" було вирішено, що я повернуся на Лемківщину і до призначення нової особи на місце вбитого „Роберта" буду виконувати обов'язки провідника Надрайону „Верховина". Я на таку пропозицію погодилася, але лише на деякий час.

Лемківська сім'я Костиків із Святкової.

На моє прохання „Орлан" обіцяв, що на цей терен незабаром прийдуть „Вишинський" (Ярослав Гамівка) і „Старий" (Іван Гарабач) – референт СБ І Округи. Разом з ними мали прибути також нові люди до праці в Надрайоні „Верховина", серед них новий провідник, референт пропаганди, Служби Безпеки, а також кілька нових осіб на різні пости в районних проводах. Однак до літа 1947 р. ні „Вишинський", ні інші вже на Лемківщині не появилися. В цій ситуації я лишилася провідником Надрайону „Верховина" до самого кінця, тобто до осені 1947 р.

Нещодавно в одному з варшавських архівів знайдено лист „Орлана" до провідника ОУН „Закерзонського краю" „Стяга", написаний 4 квітня 1947 р. у зв'язку зі смертю „Ро-

берта" і „Степової". Публікую його не для того, щоб себе звеличити, а просто задля історичної пам'яті.

До списка Великих Імен полеглих друзів в останньому часі дійшла ще одна незамінна втрата в особах покійних „Роберта" і „Степової", які загинули 20 лютого в Святковій. Смерть таких дорогих друзів вписує ще одну окрему картку в історію героїчних революційних змагань великих держав. У зв'язку з цим залишилась там сама „Христя", енергія якої є рівноважна силі сотні „Бурлаки". Вірю, що відносно цього терену будуть певні конкретні рішення.

Слава Україні! Постій 4.04.47 р.[5]

На Лемківщину я повернулася 6 квітня. З потягу пішла просто до Вафки, тут зустріла нашу зв'язкову „Мирошку". Згідно з наказом проводу вона мала негайно поїхати до „Орлана". Ми попрощалися, і я пішла шукати зв'язку з „Бродичем". Сотню знайшла в лісі над Яшковою, лемківським селом, розташованим осторонь від дороги з Фльоринки до Брунарів. І від цього часу аж до перших днів липня 1947 р. я майже весь час перебувала разом з відділом.

Поїздом, пішки, на зв'язок до Перемишля

У моїй підпільній праці важливу роль відігравав потяг. Зокрема, коли навесні 1947 р. я перейшла в західну Лемківщину, годі було собі уявити систематичний зв'язок з проводом Округи в Перемищині без цього роду комунікації.

Щоправда, українська підпільна пошта на Закерзонні, навіть в оцінці нашого противника, діяла зразково. Перш за все, завдяки праці й вишколу кур'єрів, їх безмежній жер-

[5] Документ зберігається у Державному Архіві столичного міста Варшави на вул. Криве Коло, справа Sr. 129/48, tom V, k. 99.

товності та посвяті. Однак мій лист чи звіт, висланий т.зв. „штафетою", яку переносили спеціально вибрані для того стрільці, мандрував би з-під Криниці до підперемиських лісів у найкращому випадку один тиждень. Усе це залежало від ситуації в терені, відповідної координації праці кур'єрів на зв'язкових пунктах.

Лемківські красуні зі Святкової, Наталка Костик посередині.

А коли настав час Акції „Вісла" вся ця „містерна" система підпільного зв'язку просто перестала функціонувати. Кур'єри гинули в засідках, контакт між штафетними пунктами був перерваний, а внаслідок провід втратив зв'язок з окремими надрайонами і районами. Терен просто не знав, що далі в тій ситуації чинити. Всі чекали інструкцій, а вони не приходили. Сотні УПА трималися за всяку ціну свого району. Влітку 1947 р. безнастанне маневрування поміж відділами ВП, черговими облавами і засідками,

перескоки з одного лісу в інший, постійна втома, голод були хлібом щоденним вояків УПА.

Тому мої поїздки в Перемищину стали просто необхідні. Вранці я сідала в пасажирський поїзд на якійсь маленькій станції біля Грибова або Криниці й увечері була вже у провідника „Орлана" в Корманицьких лісах. Очевидно, я не доїжджала до самого Перемишля. Це було б зовсім непотрібним ризиком. Я переважно „висідала" – тобто вистрибувала з поїзда, коли той сповільнював швидкість перед самим Перемишлем, за Журавицею чи на Засянні, часом десь у полі, коли поїзд затримувався перед семафором, і далі йшла пішки. Тоді поїзди не ходили так швидко, як сьогодні.

Коли я приїжджала до Перемишля, завжди намагалася, щоб до лісу, до наших хлопців, не йти з порожніми руками. В місті купувала кашу, пенцак, хліб, цукор, борошно, та ще нерідко і молоко несла, бо ж у лісі корови не було. Весь цей товар мала в мішку, перекинутому через плече. Я тоді виглядала, як сільська жінка, що повертається з перемиського базару.

На вулиці Ягеллонській мешкав пан Крупа, наш сусід з Яксманич. Був шевцем. Навпроти нього жила родина Крайніх, я в них часто квартирувала, коли приїжджала до Перемишля з Лемківщини. Всі вони допомагали мені купувати у перемиських крамницях різні речі, в основному, харчі, які я потім несла на плечах у мішках для „Орлана" і його людей.

В поїзді я завжди мусила рахуватися з контролем не лише квитка, але й документів. А в мене документи були, але „ліві", тобто підроблені. Щоправда, наші підпільні специ підробили їх чудово, але все-таки це не був легальний, оригінальний паспорт, і весь час треба було рахуватися з деконспірацією. Міг, наприклад, упізнати хтось, хто знав мене з перемиської гімназії під моїм дівочим прізвищем, тому ім'я в документах лишала завжди своє, справжнє – Ірена.

Про всяк випадок мала заздалегідь вигадану відповідну історію – „легенду" про те, ким я є, де живу, куди і за чим їду. В позапідпільному житті я була вчителькою і їхала на Лемківщину, до якогось там села, шукати праці в початковій школі, або саме поверталася звідти додому. На запити, чому їду на таку далеку провінцію, відповідала, що люблю гори, тутешню природу, люблю працювати з дітьми, а крім того, там саме звільнилася посада вчительки польської мови, про що я дізналася в кураторії освіти. На це в мене були відповідні, очевидно, підроблені документи і листи.

Але життя не було таке гарне й просте, як у цій вигаданій мною „історії". Траплялись непередбачені ситуації, в яких моєї „казки" про сільську вчительку вже не вистачало і треба було негайно щось нове вигадувати, адекватно до ситуації.

Приїхала я поїздом з Перемишля до Грибова, йду пішки до села Вафки, а по дорозі до мене причепився чоловік-поляк, з яким я, мабуть, перекинулася словом у вагоні.

– Дуже мені приємно з вами розмовлялося, – каже він до мене. –Чи можу з вами йти далі, бачу, що йдемо в тому самому напрямі.

А на мені вже шкіра терпне. Весь час інтенсивно думаю, як від нього відчепитися. Не знаю, хто він такий, звідки тут так раптово взявся. Бачу, що це не простий сільський парубок, а інтелігентний, впевнений у собі тип. По-різному можна думати.

Так, балакаючи про ніщо, ми дійшли до польського села Концльова. Десь на середині села я раптово попрощалася з ним, зійшла з дороги і через греблю перейшла річку Бялу, яка пливла з лемківських Брунар і Фльоринки. Потім пішла під гору і далі вже просто до Вафки, де жила Наталія Волошинська (потім по чоловікові називалася Ожибко), вчителька, в якої була одна з моїх хат – „пристаней". Так я позбулася мого несподіваного „адоратора".

Хитрий „русин”

Під час подорожі поїздом траплялися різні розмови, пригоди. Я переважно не трималася осторонь, а свідомо вмішувалася в натовп пасажирів і прислухалась до їхніх бесід. Так було безпечніше. Краще було не звертати на себе уваги ні одягом, ні поведінкою. У Польщі починалася сіра комуністична дійсність. Тоді у вагонах не було ще окремих купе, всі пасажири сиділи разом на дерев'яних лавках, а хто просто на клунках у проході, в коридорі.

Як тільки поїзд рушав у дорогу, люди намагались забувати про сумну післявоєнну нужду, розважаючись, хто як умів. Нерідко це було насміхання з нас – українців.

Запам'ятався мені один кадр з подорожі поїздом з Перемишля. Якийсь польський веселун, з тих, які трапляються майже завжди, коли збереться більший гурт людей, розповідав анекдот про хитруватого українця, чи, як він тоді казав – „русина”.

„Знаєте, українці – це такий хитруватий нарід. Ті з вас, які старші, пам'ятають, напевно, добре, коли ще за австрійських часів зі Львова через Перемишль їздив до Відня поїзд, тобто „цуг”. Одного разу їде цей „цуг”, а тут на рейках між Медикою і Перемишлем стоїть собі такий вусатий „русин” і махає руками. Що ж було робити. Машиніст подумав, що, певно, якась біда з рейками, затримав в останню хвилину локомотив, вискакує дуже схвильований і питає його, що сталося. А „русин” стягає капелюх, кланяється і каже: „Слава Ісусу Христу! Пане, дайте мі вогню! Виїхав'єм у поле ворати і забракло ми сірників, а так ми ся закурити хоче”.

– О, то ти такий фільозоф! Добре, ходи, ми вже дамо тобі вогню!

Він сів до паровоза, а тут пара бух, і поїзд рушив у дорогу. Випустили бідолаху аж у Відні.

– Якщо ти такий мудрий, іди тепер шукати своєї Медики.

Що ж було робити. Ходить селянин по Відню, з дива не може вийти, в кінці зачіпає якогось перехожого австрійця і каже: Слава Ісусу Христу!

– Was wollen sie?[6]

– О, так, пане, волами, волами! Виїхав'єм волами в поле ворати, але тепер не знаю, де є дорога до Медики.

– Wohin, wohin?[7]

– О так, пане, там був вигін...

Австрієць втратив терпець, махнув рукою й пішов далі.

Що ж, зачіпає наступного перехожого.

– Слава Ісусу Христу!

– А, слава навіки! – несподівано по-українськи відповідає цей чоловік. Виявляється, що це українець, посол до Віденського парламенту. Він обійняв селянина, привітався з ним та почав розпитувати, звідки ж він тут, у Відні, взявся.

– Та во. Виїхав'єм ворати... – почав розказувати свою історію.

– Добре, добре, Іване, – бо так був на ім'я селянин, – не журіться, зараз вам поможу, але ви напевно голодні, підемо щось з'їсти. – І посол запросив його до дуже елегантного ресторану. Замовили обід, їдять, аж тут селянин, який насипав до супу багато перцю, нагло чхнув. Чхнув так сильно, що захляпав мундир одного з австрійських офіцерів, які сиділи при сусідньому столі. А це ж була образа гонору, й австрієць зажадав сатисфакції – викликав „русина" на поєдинок.

Посол пробував пояснити австрійцеві, що його гість не вчинив цього навмисне, що він вперше у Відні. На жаль, це нічого не допомогло. Поплямити мундир офіцера було тоді великою зневагою.

– Іване, біда! – каже посол до українця, – мусите битися.

---

[6] Чого бажаєте? (нім.) Тут і далі гра слів.

[7] Куди, куди? (нім.)

– Як мус, то мус, буду ся бити, хіба то вперше.

– Но, але яку зброю вибираєте?

– Та я найліпше володію ціпом, – каже Іван.

В кінці посол запропонував, що будуть битися на піки. Наказав Іванові, що може почати битися щойно після того, як він відлічить: айнс, цвай, драй... А Іван, щоб не забути, повторює собі під носом: айнс, цвай, драй і лупи, айнс, цвай, драй і лупи!

Почався поєдинок. „Русин" лупить ціпом, а австрієць у крик: *„Pardon, pardon!"*[8]. Іван до нього: „Перди не перди, я буду прав, аж піс... в свої офіцерські портки".

Прошу собі уявити, як цілий вагон лягав зі сміху. Може, це було й вульґарне, але для мене пуента цієї розповіді була позитивна. Ось українець, ніби такий простий селянин з-під Медики, а дав собі раду у самому Відні.

Меценас Ґеряк з Грибова

До Наталки, яка жила у Вафці, я приїжджала завжди, як до рідної сестри. Хоча вона здогадувалася, чим я в дійсності займаюся, ніколи не розпитувала мене про мої організаційні справи. І я була їй за це дуже вдячна. Пізніше вона згадувала, що коли почула десь поблизу на горі спів тонесеньким сопраником, уже знала, що це вчителька „Христя" прямує в наше село. Як тільки почалася Акція „Вісла", Наталя виїхала з Вафки до Перемишля і так урятувалася не лише від виселення, але, мабуть, і від ув'язнення в концентраційному таборі в Явожні.

Саме через Наталку я познайомилася з адвокатом Антоном Ґеряком з Грибова, малого містечка в Ґорлицькому повіті. Родом він був з Бандрова Національного,

[8] „Пардон, пардон" – це прийнята у поєдинках з французької мови форма прохання про помилування особи, яка програвала, дослівно: піддаюся. В поточній мові слово це значить просто: перепрошую.

одного з більших сіл Ліського повіту, що неподалік Устрик Долішніх.

До меценаса Ґеряка я заходила кілька разів як цивільна особа, щоб передихнути перед дальшою „мандрівкою" по Лемківщині. Наші контакти не мали жодного організаційного характеру. Однак згодом у польській місцевій пресі появилася вигадана органами УБ інформація, неначеб у Грибові існував керований мною зв'язковий пункт ОУН.

Можливо, це взялося звідти, що меценас Ґеряк був знайомий з одним лемком з Брунарів, відомим своїми торговельними зв'язками серед поляків і лемків, зокрема, нелегальним „імпортом", тобто контрабандою через кордон дефіцитних у Польщі товарів із Словаччини. В нього меценас Ґеряк придбав мені дуже гарний, теплий жіночий плащ. Був, щоправда, трохи завеликий, тому потім наш знайомий перемиський кравець переробив його на мою міру.

Меценаса Ґеряка обминув арешт. Мабуть, тому, що вчасно виїхав з Грибова і поселився в Кракові, а згодом у Новій Гуті. Тут далі вів свою адвокатську канцелярію. На слідстві мене питали про пана меценаса. Не почули, однак, нічого, що могло б йому зашкодити і дати привід для його арешту за співпрацю з ОУН. Навпаки.

Вже на волі, при нагоді якоїсь подорожі до Кракова, я зустріла Антона Ґеряка. Він питав, чому я не зверталася до нього під час слідства і судового процесу. Адже він міг мені допомогти. Пробувала йому пояснити, що УБ лише чекало приводу, щоб його арештувати.

„Марійка"

Рідною сестрою адвоката Ґеряка була Марія. Після того, як їх рідне село Бандрів Національний у Ліському повіті, подібно, як і мої Яксманичі, опинилося влітку 1944 р. по совєтському боці, Марійка перейшла через кордон і знайшла

Rzeszów dnia 15/VII-47 r.

Notatka urzędowa.

W dniu 13 czerwca 1947 r. przez W.P. przeprowadzona została operacja na terenie Suchych-Rzek pow. Lesko gdzie został wykryty szpital bandy UPA. W chwili okrążenia przez W.P. tegoż szpitala, członkowie UPA którzy obsługiwali rannych w tym szpitalu w liczbie 5-ciu osób między innymi osk. Gierak Maria usiłowali zbiec, aby uniknąć odpowiedzialności za popełnione przestępstwa.

W czasie ucieczki Gierak Maria została ciężko ranna i dalej uciekać nie mogła, w rezultacie czego została ujęta przez Wojsko Polskie.

Of. śledczy Wojsk. Prok. G.O. „Wisła"

Фотокорії документів із судових актів Марії Ґеряк, які зберігаються в Державному архіві у Ряшеві.

SZPITAL POWSZECHNY w SANOKU — Sanok, dnia 1 lipiec 1947

Ks. przyjęć poz. 675/47 — Oddział Chirur.

Zaświadczenie

Nazwisko i imię Gieriak Maria

Data i miejsce urodzenia 5/V 1926 Bandrów

Miejsce zamieszkania Bandr U.P.A. — Wyznanie gr. kat.

Data przyjęcia 21/6. 1947 — Data wyjścia ~~(zgonu)~~ 1/VII 1947

Rozpoznanie Vulnera sclopetaria [illegible]

Pieczęć i podpis Dyrektora Szpitala lub lekarza ordynatora

притулок у якійсь українській родині у Волі Матяшовій. Під загрозою арешту в січні 1946 р. пішла в підпілля. Працювала санітаркою в кількох партизанських шпитальках, м.ін. побудованій у лісі біля села Кам'янки, якою опікувався „Арпад". Коли поранених переміщено звідси до новопобудованої шпитальки на Хрещатій, до речі, тієї, яку польське військо знищило 23 січня 1947 р., „Марійка" – бо таке мала псевдо – перейшла організовувати шпитальку для І-го і ІІ-го району біля села Рябе. Тут лікарем був д-р „Яким". Від осені опікувалася пораненими в санітарному пункті в Сухих Ріках, присілку Затварниці. У червні 1947 р. його знищило польське військо. Під час оборони загинуло 4 стрільці, серед них і її наречений, а вона сама важко поранена (куля пробила їй шию і рамено) потрапила в полон.

8 серпня 1947 р. Військовий Суд Оперативної Групи „Вісла" у Ряшеві засудив „Марійку" до смертної кари. Однак вироку не виконано. Президент РП Болеслав Бєрут помилував її, кару замінено на 15 років ув'язнення[9].

Марійка не діждалася волі. Внаслідок поранення стала калікою, не хотіла жити. Померла в 1949 р. в тюрмі у Фордоні[10]. Мені не вдалося встановити ні докладної дати її смерті, ні місця поховання. Думаю, що вона заслуговує на нашу пам'ять.

„Наш доктор"

Лише коли минули роки, я довідалася, що на самому початку Акції „Вісла" заарештовано і закатовано на смерть тоді дуже відомого криницького лікаря Івана Хризостома Смолинського родом з Нової Весі Новосанчівського повіту.

---

[9] У судових актах подано, що Марія Ґеряк, нар. 5 травня 1926 р. в Бандрові Національному Ліського повіту, була помилувана 13 серпня 1947 р.

[10] У книжці *Віра-надія-любов* подано, що Марійка Ґеряк померла у тюрмі в Іновроцлаві, див. с. 226.

Д-р Іван Хризостом Смолинський, нар. 1906 р.

Лемки називали його „Наш доктор". А це не лише тому, що був з лемківського роду. Він просто лікував лемків, зокрема тих бідних, задарма. Люди до нього горнулися, а це польським лікарям було не до смаку. Тому-то після визволення Криниці у січні 1945 р. і приходу польської влади, на основі різних фальшивих наклепів його заарештували.

Ще тоді ті, яких лікував, змогли його захистити, довести до звільнення. Однак не надовго. На Лемківщині починалося виселення до УРСР, і восени 1945 р. заарештовано д-ра Смолинського вдруге. Цього разу поляки зробили з нього грізного українського націоналіста і ув'язнили за дротами польського концентраційного табору в Освенцімі, який відразу після визволення Польщі влаштовано на частині території колишнього гітлерівського Konzentrationslager Auschwitz.

Концтабір в Освенцімі, подібно, як і в Явожні, – то одна з найчорніших сторінок польської післявоєнної історії. Нічого дивного, факти існування таких таборів поляки донедавна замовчували, а українці, колишні в'язні або їх сім'ї, не мають і досі жодних прав на реабілітацію і відшкодування за ув'язнення, втрачене здоров'я або смерть близьких.

Після звільнення з табору в 1946 р. д-р Смолинський поселився на Шлезьку. На Лемківщину поляки заборонили йому повертатися. Однак наприкінці квітня 1947 р., коли почалася Акція „Вісла", він приїхав у Криницю, щоб забрати звідти свою важко хвору маму. Там відразу його зааре-

штовано і просто закатовано в слідстві. Після кількох днів лемківський „наш доктор” помер 13 травня 1947 р. у Новому Санчі. Мав тоді 41 рік.

Бій під Перункою

Був початок червня 1947 р. На західну Лемківщину дійшла звістка про Акцію „Вісла”. Депортацію українців польський уряд підготовляв у глибокій таємниці. Ніхто не сподівався, що „остаточну розв’язку українського питання у Польщі” поляки проведуть у такий брутальний, жорстокий спосіб.

Для всіх нас вона була великою несподіванкою. Люди в терені не знали, що робити. Почало з’являтися щораз більше війська. Маневрувати в терені ставало щораз важче.

В цей час я перебувала в лісі між Берестом, Брунарами й Перункою. Сотня „Бродича” пішла кудись на акцію, а мені для охорони дали чотирьох стрільців: „Орлика”, „Заліза”, „Вишню” і ще одного, псевда якого вже сьогодні не пригадую. Він трохи недочував, мабуть, унаслідок тифу, на який захворів ще 1944 р. в трикутнику, коли був у сотні „Веселого”.

Того ранку на стійці стояв власне цей стрілець. Невідомо, чи він, бідолаха, заснув, чи дійсно недочув, в кожному разі, внаслідок його необережності відділ Війська Польського майже наліз на нас, сплячих у гущавині.

Вдосвіта хтось мене сіпає за рамено. Я підношу голову, дивлюся і не вірю власним очам – за кілька метрів від нас стоїть польський жовнір з крісом, націленим просто в мій бік. Якимось дивом він мене не побачив або, може, задубів від несподіванки. Не думаючи ні хвилини, я просунулась попід тим крісом, немов попід жердкою, і обережно почала рухатися з друзями в напрямі яру. Втікаємо, однак невдовзі яр скінчився, перед нами чисте поле. До наступного лісу

може з півкілометра, а облава вже за нами, поляки починають стріляти. Що ж робити? Перший займає становище кулеметник „Орлик". Залягає і відстрілюється, а ми далі біжимо під його вогневим прикриттям.

„Орлик" був чудовий молодий хлопець, неймовірний патріот. Гарний, завжди чисто одягнутий. Він не був спроможний сидіти без руху. Часто звертався до „Бродича": „Друже командир, дайте мені якесь завдання!". З нього просто лунала мужність.

Раптом кулемет „Орлика" затих. Почув це „Залізо", сердечний друг „Орлика", крикнув лише: „Друже провідник, може, він поранений" – і побіг у напрямі позиції „Орлика". Через якийсь час замовк також автомат „Заліза".

Ворог щораз ближче, ми біжимо далі. Десь по дорозі загубився стрілець, який був хворий на тиф. Видно, не дочув, звідки лунають постріли, і побіг в іншому напрямі. Мабуть, урятувався, дійшов по якомусь часі до шпитальки над Брунарами і там ним заопікувалися.

Коло мене лишився тільки стрілець „Вишня". Раптом „Вишня" кричить: „Я поранений!". Я не мала особистої зброї, хапаю його пепешу, біжу, займаю становище, а „Вишня" каже: „Пепеша диск не подає!". Виявляється, не стріляє, зіпсована. О Боже! Навіть застрілитись не буде чим! Кругом облава, скрізь стрілянина, гук.

Я на мить підвелася і дуже швидко „посіяла" пепешею в напрямі ворожого війська, так, ніби вона справна, стріляє чергами. І бачу, як на моїх очах польські вояки падають, залягають на землю від невидимих куль. Що значить сила переконання й інстинкт самозбереження! Використовую цей момент і біжу далі. Стріляють за мною, всюди чую свист куль. Падаю на землю і знову, як раніше, підіймаюсь – „стріляю" довгими чергами з моєї зіпсованої пепеші. Так це повторюється ще 3-4 рази, поки ми з „Вишнею" добігли до лісу. Військо за нами в ліс не відважилося піти.

Очевидно, лише пізніше я зрозуміла, що в цій загальній хаотичній стрілянині, яка кругом лунала, „постріли" мого автомата перемішувалися з чергами польських кулеметів, і тому для ворога моя пепешка справді стріляла... Це був найдовший день у моєму житті.

„Вишня" був поранений десь біля живота, дуже просив пити. Я сховала його в густих кущах тернини, а сама пішла до потока по воду. Зачерпнула її в його шапку, обмила лице, уста, поранене місце. На щастя, рана виявилася не надто загрозливою. Я скинула свою сорочку, зробила перев'язку, і ми вирішили йти далі.

Так ми дошкандибали до Перунки. Тут у хаті самітньої лемкині я залишила „Вишню", а сама пішла шукати сотні. Хтось мав допомогти мені переправити його до санітарного пункту.

По дорозі я зустріла стрільця із сотні „Бродича" і разом з ним дійшла до їх табору в лісі біля Бортного. Коли до Перунки прибули стрільці, „Вишні" в тій хаті вже не застали. Мабуть, та жінка сказала йому над ранком іти в ліс. Просто боялася, що військо спалить її хату. Як я довідалася пізніше „Вишня" доволікся якось до санітарного пункту в Брунарському лісі, про який знав, і там його врятували.

„Віримо, що, як Христос воскрес, так і Україна воскресне"

Від місцевих лемків я довідалася по якомусь часі, що в лісі над Брунарами військо знайшло тіло одного нашого партизана. Був поранений і, видко, з останніх сил доволікся в кущі, де й сконав або дострілив себе. Це, мабуть, його похорон описав пан Роман Хом'як з Висової у своєму листі до Українського архіву, вміщеному в „Повстанських могилах". Дозволю собі процитувати його фрагмент, зберігаючи оригінальну лемківську говірку:

Ми, трьох лемків, похоронили українського партизана в селі Фльоринка Новосанчівського повіту. То бив 1947 рік, середина червня, перед нашим виселенням. Тот хлопец бив вбитий через військо в лісі над Полянами під Перунком, недалеко Криниці.

Било їх штирох партизанів, трьох хлопців і єдна дівчина. Єдного вбили (мав постріл в голову), а дівчину поранили. Вояки повідали, же тот вбитий мав адреси од дівчат з Фльоринки і картку, на котрій било написане: „Віримо, що, як Христос воскрес, так і Україна воскресне".

Як ми того вбитого партизана несли до огороду, недалеко плебанії, то войскови жартували і співали „Господи помилуй", а єден з них (плютоновий) повів їм: „Nie wygłupiajcie się, on już niewinny"[11]*. Коли ми викопали могилу, я принюс платок і прикрив му очи. І так ми похоронили вбитого партизана.*

Нас перед тим арештували. Што товди з нами робили, то я вам, мої дороги, не в силі описати. Коли мене припровадили на салю, де катували людей, то запитали: „Czemuś, skurwysynu, nie wyjechał do Rosji?!"[12]*.*

Потім шмарили мене на лавку, єден тримав за волося, двох за руки, а двох било ясеньовими палицями (в куті мали запасови, бо їм ся ломали на хребтах наших людей). Я страшні кричав (хто би не кричав!). Товди заткали мі онучом ґамбу, придусили ня і обляли мі твар горячом водом. Добрі, же очи мі не випекли. Три рази тратив єм притомніст. Били мене прондом і палицями по підошвах.

Таку отримав я заплату од поляків за тото, жем служив в польськім войску три роки, а в 1939 р. бив єм на війні і боронив Польську[13]*.*

---

[11] Не придурюйтеся, він уже невинний. (поль.)

[12] Чому, ти скурвий сину, не виїхав до Росії?!

[13] *Повстанські могили. Пропам'ятна книга впавших на полі слави вояків Української Повстанської Армії*, том I, Варшава-Торонто, с. 275.

Багато місяців пізніше, коли я вже була в ряшівському арешті, прийшли під мою камеру польські вояки з відділу, який брав тоді участь у бою з нами під Перункою (це була, мабуть, оперативна група КБВ з Ряшева), і почали кричати:

– Chcemy widzieć tę dziewczynę, co strzela jak szatan, a kule się jej nie imają[14].

– Dać nam tu „Chrystię"![15] – кричали інші.

Що ж було робити. Підходжу до грат і пробую їм пояснити, що я ніколи не брала участі в жодному бою, що ніколи не стріляла.

– Tak! A koło Piorunki co było? Kto do nas strzelał?[16] – вигукували вояки.

В цю мить я зрозуміла, що військо якимось чином встановило, ким були ті люди, по яких вони тоді стріляли, як по зайцях. Але звідки? Нікого не впіймали живим у полон, отже ніхто мене не міг зрадити. В кінці я здогадалась. Отже, на тім полі, коли я „стріляла" з пепеші а ситуація здавалась мені просто безнадійною, я викинула в борозну торбу з різними документами, м.ін. моїми звітами для провідника „Григора" і окружного господарчого референта „Вишинського", підписані моїм псевдом „Христя". Були там також мої „ліві" документи на прізвище Ірена Зєлінська. На їх знищення я не мала вже часу.

Польські вояки були від нас за кількадесят кроків. Я була переконана, що за хвилину загину, не хотіла, щоб це все потрапило в руки ворога. Тому одиноке, що змогла тоді зробити, це загорнути торбу землею й побігти далі під шаленим обстрілом ворога. Але, видко, жовніри, йдучи по наших слідах, знайшли її, прочитали документи і таким чином дізналися, ким є ця дівчина, „що стріляє, як сатана".

---

[14] Хочемо бачити ту дівчину, що стріляє як сатана, а кулі її минають.
[15] Дайте нам сюди „Христю".
[16] Так! А біля Перунки що було? Хто по нас стріляв?

З сотнею „Бродича" на Словаччині

Через кілька днів після бою під Перункою я розпрощалася з сотнею. На вокзалі в Загірянах біля Горлиць сіла до поїзду і поїхала до „Орлана". Акція „Вісла" була в повному розпалі, дійшла вже й на західну Лемківщину. Військо виселювало село за селом. Людям давали кілька годин на спакування набутку цілого життя, а потім виганяли їх з рідних хат на залізничні станції.

Члени нашої мережі в терені не знали, що в цій ситуації мають робити. Чи виїжджати разом з родинами, чи лишатися на місці. А якщо лишатися, то на як довго, що буде далі. На такі й інші запитання довелось мені, як провіднику, відповідати, хоча тоді в тій драматичній ситуації не було ніякої доброї відповіді. Не було й жодних інструкцій від проводу.

„Орлана" в Корманицькому лісі я не застала. В останні дні травня він пішов на Любачівщину до провідника „Стяга". Кілька днів раніше видав ще наказ, згідно з яким усі сотні Перемиського куреня, тобто „Бурлаки", „Громенка", „Ластівки" і „Крилача" мали йти в пропагандивний рейд на Захід, до американської окупаційної зони Німеччини.

Щодо Лемківського куреня тоді ще не було жодних рішень. Так, з провідником „Маром", як і з курінним „Реном", окружний провід не мав уже місяць часу жодного зв'язку. Лише в липні вирішено, що сотні „Хріна", „Стаха" і „Біра", які боролися вже два місяці з військами Оперативної групи „Вісла" в „трикутнику", перейдуть на територію УРСР.

Рівно ж і щодо сотні „Бродича", яка діяла на нашому терені, „Орлан" не мав ніякої розумної концепції. За його відсутності провідник „Григор" дав мені загальні інструкції, згідно з якими сотня „Бродича", а також члени теренової організаційної мережі, у тому числі районних проводів і боївок, мали перейти на час переселенської акції на те-

риторію Словаччини, там перечекати а після її закінчення повернутися назад на Лемківщину. Про перехід на Захід тоді ще ніхто з нас і не думав. Не було теж і такого наказу.

Так і сталося. Вся наша група зібралася в лісах Кічери, на захід від сіл Брунари – Снітниця. Польсько-словацький кордон ми перейшли в ніч з 18 на 19 червня 1947 р. на річці Попрад, поблизу містечка Північної. Крім сотні „Бродича", яка нараховувала в цей час щонайменше 80 стрільців, ішов м.ін. провідник І-го району „Смирний", обидва його кущові „Пімста" і „Крук", з десяток стрільців охорони, санітарка „Оксана" та її сестра „Таня" – друкарка „Смирного". Був також з нами „Грізний" – командир ПЖ і водночас зв'язку в надрайоні й троє його зв'язкових: „Іскра", „Блудний" і „Олень". З району „Сокола" до нашої групи приєднався лише провідник куща „Вуйко", кілька стрільців-зв'язкових і санітарка „Зоня". Були також я і „Мирошка".

Ми намагалися пробитися якнайшвидше і непомітно на південь від кордону, в лісовий масив Великої Любовні. Зберегти в таємниці нашу присутність у прикордонній зоні нам усе-таки не вдалося. Збуджені польською прикордонною заставою, яка помітила наш перехід через кордон, словаки швидко натрапили на наш слід і почали нас оточувати.

Вже першого дня дійшло до сутички, з нашого боку загинув один стрілець – „Теплий". Втрати могли бути більшими, лише завдяки рішучості сотенного і моїй ми вирвалися з облоги, перескочили дорогу, якою вже над'їжджали вантажівки з військом, і сховалися в лісі. Однак не всі. Чота „Корпа", яка не встила подолати ворожої застави, боронилася на своїх позиціях до вечора і вночі прорвалася через кордон на польській бік.

„Корп" під час бою вратив зв'язок з рештою відділу, потрапив у полон, а згодом був переданий більшовикам і засланий в Сибір. Залишки цієї групи під командою „Ура-

Вояки сотні УПА „Бродича". Зліва: інтендант сотні „Човен", чотовий Петро Гнатюк, Дороші", сидить бунчужний сотні Теодор Лазар „Кудияр" (помер на початку 1956 р. у в'язниці в Голєньові Щецінському), НН кулеметник.

ля" оселилися на Магурі Свєржівській біля сіл Бортне, Перегонина, Фолюш і там перебули аж до половини вересня. Від того часу чота „Ураля" не мала жодного зв'язку з рештою сотні „Бродича", яка опинилася на території Словаччини.

Ця частина сотні „Бродича" під його особистою командою, в якій також була і я, повернулася зі Словаччини через тиждень, десь 26 червня 1947 р. Кордон, з огляду безпеки,

ми перетяли за кільканадцять кілометрів на захід від Лемківщини.

Повернення на наші терени, уздовж кордону, через річку Попрад, далі лісовим масивом Радейової, зайняло ще майже тиждень часу. По дорозі нам стали в пригоді польські пастухи, від яких ми дістали сир, молоко, овече м'ясо.

7 липня 1947 р. ми дійшли до лісу Рунок. Наступного дня я попрощалася з хлопцями, спустилася вниз до села Ритро, сіла в потяг і поїхала до Нового Санча. Тут мала пересідку до Перемишля. В Корманицьких лісах і цього разу я застала лише провідника „Григора". „Орлан", який наприкінці травня вирушив на зустріч зі „Стягом", ще й досі не повернувся.

Десь через два тижні по мене приїхала зв'язкова „Мирошка" й повідомила, що на наш терен прийшов якийсь командир із „Бескиду" й шукає зі мною зв'язку. Наступного дня ми обидві виїхали на Лемківщину. І цього разу я поверталася без інструкції. В домовленому пункті, біля Яшкової, на нас чекав „Грізний".

„Мертвий пункт" в окопах над Яшковою

Кожного разу, коли я виїжджала до „Орлана", зв'язок із сотнею тримала через т.зв. „мертвий пункт" в окопах ще з Першої світової війни над лемківським селом Яшковою.

Окопи вже зарослі молодим лісом, були значно мілкіші, ніж колись. В одному місці, де було багато каменів, я лишала записку з інформацією про дату мого повернення, а коли приїжджала з Перемишля, завжди знаходила тут записку з інформацією, де в даний момент знаходиться відділ. Якщо не було записки, в домовлений час повинен там чекати на мене зв'язковий.

Переважно це був „Іскра” (Еміль Омелян), лемко, родом з Маластова Горлицького повіту, пізніше також „Чабан” (Григорій Кисілевський) з Брунар.

Але коли я повернулась від „Орлана” востаннє у серпні 1947 р. і прийшла на мертвий пункт, там не було ні штафеток, ні зв’язкових від сотні. Лише через кільканадцять років я десь прочитала, що неподалік від цього місця знайдено тіла двох стрільців сотні „Бродича”, постріляних поляками і кинутих на мурашник.

Курінний „Рен”

З розповіді „Грізного” я здогадалася, що тим командиром є, певно, наш курінний „Рен”. Негайно, разом з двома стрільцями охорони, я вирушила на зустріч з ним. Виявилося, це не так просто. В терені було повно війська. Сьогодні це видається неймовірним, але марш через Горличчину в район Дуклянського перевалу зайняв там так багато часу, що на місце, де перебував „Рен”, ми прийшли лише під кінець серпня.

„Рен” був для мене зразком мужчини, партизана і командира. У підпіллі він поводився абсолютно коректно. Зокрема у відносинах з жінками дотримувався суворого режиму. При чому був дуже людяний, добрий. Імпонуюча вояцька постава.

Вже на початку Акції „Вісла” „Рен” утратив зв’язок з „Орланом” і проводом І Округу. Але не лише з ними. Після того, як у руки ворога „впав” головний зв’язковий пункт у селі Ракова, а провідник „Мар”, разом з усім проводом Надрайону „Бескид” пішов рейдом на Захід, „Рен”, як і сотні Лемківського куреня, залишилися без інструкцій. Що далі?

Сотні „Хріна”, „Стаха” і „Біра” після двох місяців безнастанних боїв з військами Оперативної Групи „Вісла” в кінці за наказом „Орлана” перейшли на Україну. Натомість

Частина членів проводу Надрайону „Бескид" перед вимаршем у рейд на Захід. В першому ряду, сидять (ліворуч): о. Андрій Радьо „Явоpенко", Степан Голяш „Мар" (з далековидом), позаду клячить „Граната" – стрілець, Мартин Мартин „Давиденко". Під хрестом „Осип" – районний провідник у „трикутнику". Стоять (ліворуч): „Ворон" – референт харчування IV-го району, Микола Полюжин „Чорнота" – провідник IV-го району, Мирон Мицьо „Дух" – командир зв'язку. Околиці Вислока Великого, 19 серпня 1947 р. До мети дійшов лише один з них – „Мар". Натомість „Давиденко", „Граната" й „Осип" загинули по дорзі, на Чехословаччині, а „Ворон", о. „Явоpенко" і „Дух" були заарештовані, передані НКВД і засуджений в СРСР на кари від 10 до 25 років сибірських лаґрів.

„Рен” якийсь час перебув у „трикутнику”, потім пробував перейти Сян, але річка була обставлена військом так, ніби хтось уздовж поставив паркан, так що не було мови про перехід на Перемищину, до штабу Округи. У цій ситуації „Рен” вирішив піти на західну Лемківщину, в район Дуклянського перевалу, і там, у лісах біля села Крампна, я його зустріла. Він був лише зі своїм ад'ютантом „Галаганом” і двома стрільцями охорони – „Явором” і „Самостійним”.

Побачивши мене, „Рен” дуже зрадів, привітався сердечно, просто пригорнув до себе, не знав, як тішитися нашою зустріччю. Був стомлений і виснажений довгим маршем і облавами. Коли ми були вже самі, він сказав: „Христю, я залишився без зв'язку!”. „Рен” мав великий жаль до „Орлана” за те, що люди в терені опинилися без зв'язку, інструкцій, наказів.

Я розповіла „Ренові” про все, що було мені досі відомо. Тобто, що згідно з директивами провідника „Орлана” частина відділів УПА пішла пропагандивним рейдом на Захід, а інші в Україну. Тому, на мою думку, він також повинен туди податися. Однак „Рен” рішуче відмовився йти на Захід без наказу проводу. Заявив, що перед тим мусить зустрітися з „Орланом”.

Втомлена мандрівкою, я вклалася спати на смерекових гілках. Ще крізь перший сон бачила, як він мене вкривав, обтуляв військовою шинеллю, що раніше в його поведінці щодо жінок було явищем небуденним.

Наступного дня, попри втому, я вирушила знову в дорогу до „Орлана”. Лісами, в напрямі Горлиць, проводжав мене Гриць Кисілевський „Чабан”. Останніх кілька кілометрів до залізничної станції треба було йти вже полями. На краю лісу ми попрощалися.

Далі я мала йти сама. Вийшла з лісу і якоюсь межею, порослою кущами, тернинами, спустилася до найближчої дороги. Пам'ятаю, лив страшний дощ. Надворі щойно

сіріло, було ще зарано йти на поїзд. Я присіла в кущах, хвильку посиділа, послухала, чи не чути десь якихось голосів, і пішла далі. Вся промокла сіла на потяг і поїхала до Перемишля.

Приїжджаю і кажу, так і так: є в нас „Рен", немає жодного зв'язку з відділами, що йому далі робити? „Орлан" саме тоді повернувся від провідника „Стяга" з новими директивами. В Корманицьких лісах у цей час був ще провідник „Григор".

Звістка про те, що „Рен" живий, їх дуже втішила. Недовго думаючи, „Орлан" заявив, що „Рен" має йти на схід, в Україну. Туди вже раніше, у місяці липні, згідно з директивою проводу, перейшли три сотні його куреня, тобто „Хріна", „Стаха" і „Біра".

Врешті „Орлан" передав також наказ, який мав вирішувати долю сотні „Бродича" і членів цивільної мережі Надрайону „Верховина". Наближався вересень, а в лісах далі сиділа майже сотня людей і чекала наказів.

Григорій Кисілевський „Чабан". Фото з 1947 р.

Я негайно повернулась і передала ту інформацію „Ренові". Він неймовірно зрадів від почутого, так мовби я йому ворота до неба відчинила. Рішення – продовжувати боротьбу за Україну в Україні – було згідне з його вояцькою настановою. Дорога на Захід, на еміграцію, не була по його думці.

Наступного дня, 1 вересня 1947 р., „Рен" подався в Перемищину, а звідти, як я згодом довідалася, щасливо перейшов в Україну.

„Смирний" не годиться покидати Лемківщину

Під час останньої зустрічі з „Орланом" я одержала також інструкції в справі ліквідації структур Надрайону „Верховина". Провід визнав, що після повної депортації населення існування на терені Лемківщини цивільної і військової мережі в дотеперішньому організаційному кшталті не має сенсу.

Це на мене ліг прикрий обов'язок повідомити членів організації, які перебували ще в цьому терені, що настав край нашій боротьбі. Але як сказати цим людям, що провід звільняє їх від присяги і що тепер можуть іти собі, куди хочуть? На місцях лишатися не дозволялося вільно, бо це загрожувало арештами і деконспірацією всієї організації.

Так, справді для тих людей в цій ситуації не було доброго вибору. Могли, очевидно, іти слідом за товарними вагонами, в яких військо вивозило їх родини на західні і північні землі Польщі. Всі, однак, усвідомлювали, що без відповідних документів, а перш за все рожевої переселенської карти ПУР[17], на місцях поселень муситимуть переховуватися, а в разі арешту в найкращому випадку потраплять за дроти концентраційного табору в Явожні.

Могли також піти на південь, через Словаччину і Чехію, а потім далі, на Захід. На Лемківщині, при добрій погоді, кордон було видно майже з кожного місця. Вистачало години маршу, деколи кількох кроків, щоб перейти стежку, якою вздовж гірських хребтів ішов кордон, і опинитися на території Словаччини. Тут, на відміну від польсько-радянського кордону, не було жодних забезпечень, колючих дротів, смуги зораної землі, пасток, мін тощо. Однак у ті роки для молодих хлопців, з яких більшість не була ніколи далі, як у найближчому повітовому містечку, вирушити в далеку,

[17] Державне репатріаційне управління (Państwowy Urząd Repatriacyjny).

повну небезпек дорогу, переважно без карти, було рівнозначне зі смертю. І, мабуть, лише привид смерті тут на місці міг штовхнути цих людей на таке відчайдушне рішення.

Іти на Схід, на Радянську Україну, ніхто в цей час серйозно не думав. На Лемківщині ще свіжою була пам'ять про примусове виселення, влаштоване польськими і радянськими репатріаційними комісіями в 1944-1946 роках, а згодом трагічні спроби повернення з „совєтського раю", які робили обмануті комуністичною пропагандою лемки.

Тому нічого дивного, що наказ „Орлана" викликав розгубленість і жаль серед членів підпілля. З дня на день вони мали покинути рідні сторони, свої хати, які боронили до кінця, ліси, які знали, як власну кишеню, і йти в незнане. Для рядових вояків цей наказ був незрозумілий і болісний. Але також „Смирний" вважав, що провід повівся нечесно з членами підпілля. З цього приводу між нами дійшло навіть до гострої розмови.

В кінці вересня „Бродич" вирішив розпустити відділ і йти на Захід. Сотню поділено на малі групи по дорозі, ще на території Польщі, там, де Баб'я Гора. Польсько-словацький кордон більшість з них перейшла 19 жовтня 1947 р. Дійти до Німеччини пощастило лише нечисленним. Більшість стрільців потрапила в чеський полон під час спроби переправи через річку Мораву.

Не менш трагічно склалася доля другої частини сотні, чоти „Ураля", яка перебувала на Магурі Маластовській. „Бродич" не мав з нею зв'язку від часу рейду на Словаччину. Чота „Ураля" вирушила з Лемківщини 14 вересня 1947 р. Стрільців поділено на чотири групи по 6-8 осіб. В одній з них був сотенний політвиховник Антін Філевич пс. „Бойко". Майже місяць ішли вздовж кордону, але по польському боці. Так було безпечніше. Тут ніхто їх не сподівався. Кордон перейшли 10 жовтня. Після двох тижнів маршу дійшли до річки Морави, де багато з них потрапило в чеський полон і було видано полякам.

Не пощастило також і „Бродичу". Спочатку йшов з вісьмома стрільцями, опісля вже сам. Перед самим німецьким кордоном, уві сні був приголомшений сокирою судетським німцем, який потім за грошову винагороду видав його чеській поліції. Військовий Районний Суд у Ряшеві засудив Романа Гробельського „Бродича" на смерть 14 січня 1949 р. Вирок виконано 8 лютого 1949 р.

„Висте з нами били до кінця..."

Було це ще перед виселенням Лемківщини. Зайшли ми в хату, в Снітниці або Брунарах. Частують нас вечерею, їмо, в певний момент господар каже: „Юж идте, идте собі, бо я іщи мушу піти на міліцію...". Ми аж підскочили вражені. „Так, так, бо я мам такого сусіда, гада, же як он прудше полетит, то і мі, і вам біда буде, а я хцу, жебисте іщи до ня пришли. Я піду і повім: били, я сидів, а они сами ся частували. А де пішли? То вкажу противний керунок...".

Я подумала: коли буде вільна Україна, то з таких лемків треба робити дипломатів. Ця дивовижня мудрість лемків іде зі мною крізь усе життя. Вони були патріотами своєї землі. Були також дуже гостинні, не можна було вийти з хати, щоб не сісти з ними за стіл, почастуватися тим, що мали, навіть пісною картоплею чи стулениками (дуже смачна страва), бо інакше ображалися.

Я маю величезну вдячність і пошану до лемків за їхню сердечність, щирість, прив'язаність до гір. Приязнь, яка витворилася між тими людьми і нами, – бо ж у той час усі ми були дітьми гір, – незабутня.

З багатьма лемками я маю зв'язок до нинішнього дня. Найкращим компліментом, яким після багатьох років обдарував мене один лемко, це: „Висте з нами били до кінця...".

Розділ VIII

На зв'язковому пункті в Перемишлі

У половині вересня 1947 р. я виїхала на Перемищину. Лемківщина була вже повністю виселена. Кругом у спустошених селах стояли порожні хати, серед яких блукали здичавілі коти. Сотня „Бродича" відійшла на Захід, у терені залишилися поодинокі члени теренової мережі. Всі мої дотеперішні квартири, партизанські хати – „пристані", зв'язкові пункти перестали існувати. Треба було якось перебути зиму, а я не мала де і за що жити, потребувала теплого одягу. Не хотіла, щоб повторилася ситуація минулого року, коли взимку цілий місяць я жила в підземній криївці, внаслідок чого важко розхворілася.

В дорозі на зв'язковий пункт мені цього разу пощастило. Біля Пралківців я випадково зустріла стрільців „Чміля" і „Щура" й з ними прийшла в ліси за Горохівцями, до нового табору провідника Надрайону „Холодний Яр" Петра Кавули „Тараса".

Були тут також „Орлан" і „Григор", хоч уже готувалися до переходу в Україну. Вони дуже зраділи моїй появі і швидко придумали мені нове завдання. Знали, що з моїм непосидючим характером шкода мене тримати в лісі. Я найкраще почувала себе в акції, в мандрах.

Згідно з новими інструкціями „Орлана" мене призначено зв'язковою до спеціальних доручень. Я мала найняти

собі квартиру в Перемишлі, полагодити нові документи і під прибраним прізвищем продовжувати конспіративну роботу. Вибір Перемишля не був випадковим. Місто я знала дуже добре, тут вчилася, тут перехрещувались наші кур'єрські шляхи із Заходу на Схід.

Однак перед тим мене чекало серйозне випробування в моїй новій ролі. На початок провідник „Григор" попросив мене поїхати до Нового Санча передати через якусь знайому польку гроші для його дружини Марії, яка переховувалася на Лемківщині разом з їх донею. При цій нагоді я мала в Кракові купити папір, копірку для підпільної поліграфії.

Дружини „Григора" я вже не зустріла. Виявилося, що вона виїхала на західні землі відразу на початку Акції „Вісла", ще перед виселенням Лемківщини, і таким чином, принаймні на якийсь час, її обминув арешт. Де тепер знаходилася, ця полька не знала або просто не хотіла мені сказати. Натомість із купівлею поліграфічних матеріалів я впоралася без більших проблем і кілька днів пізніше повернулася в Корманицькі ліси.

На зв' язок до Єлєньої Гори

Дослівно вже наступного дня „Орлан" дав мені наказ виїхати негайно на зв'язок до Єлєньої Гори. Чому? Адже тоді в Перемищині були дві довірені зв'язкові-кур'єрки – „Зоя" і „Малуша", які за дорученням „Орлана" їздили на західні землі Польщі з різними завданнями. Переважно це було розповсюджування нашої підпільної пропагандивної літератури, летючок. Вони їх висилали до різних осіб та установ, до редакцій газет, які писали про УПА, очевидно, писали погано, в антиукраїнському дусі. Адреси брали переважно з телефонних книжок.

На початку травня, кілька днів перед тим, як „Орлан" вирушив на зустріч зі „Стягом", дівчата поїхали туди знову,

з тим, що „Зоя" мала повернутися до „Орлана" на зв'язок, а „Малуша" залишитися на зв'язковому пункті в Пташкові біля Єленьої Гори. Однак „Зоя" в домовлений час не з'явилася. Також від „Малуші" вже четвертий місяць не було жодних звісток.

В цій ситуації „Орлан" сказав до мене: „Прошу поїхати й довідатися, що сталося". Від нього я отримала також адресу до наших людей в Єленій Горі, де могли перебувати „Зоя" або „Малуша".

Старша сестра батька „Зої" вийшла заміж за Крупу з моїх рідних Яксманич. І власне в Єленій Горі поселився її кузен по батькові, Микола Крупа з дружиною. В нього „Зоя" якийсь час мешкала і звідти мандрувала по всій Польщі з літературою. Це не впадало так в очі, як поїздки кур'єрок у Польщу з Перемищини. Помешкання Крупів було таким аварійним зв'язковим пунктом, де в разі небезпеки можна було зупинитися на короткий час, шукаючи порятунку від арешту. Як потім виявилося, тут переховувалася Лінка Сорока, сестра „Птаха", якій навесні того року я безуспішно пробувала знайти якесь безпечне пристановище на Лемківщині, а також член нашого підпілля Богдан Мадай.

Я сіла в потяг і поїхала. Однак вирішала спершу зустрітися з Ганею Ґулою, нашою дівчиною, яка перебувала тоді в місті Нова Руда біля Валбжиха на Долішньому Шлезьку. Це якихось 100 км перед Єленьою Горою. Вона не була членом нашої організації, лише симпатиком. Дуже нам допомагала. Коли мешкала ще в Перемишлі, купувала папір і фарбу для підпільної друкарні, ліки для партизанських шпитальок. Її батько був відомим кооператором у Медиці, добрим знайомим мого тата. Вони разом учился в Перемиський гімназії, разом пішли до УГА.

Ганя наймала одну кімнату в помешканні якоїсь польки, на життя заробляла шиттям, була дуже доброю кравчинею. Не знаю, скільки мала літ, думаю, що була старша від мене.

Я приїхала до Гані й кажу, що їду до „Зої" і „Малуші". Мушу довідатися що з ними сталося, тому що у визначений час не прибули на зв'язок у Перемищину. Виявилося, що в Гані вони також не появилися жодного разу.

„Czy tu mieszka pani Anna Guła?" Зрадник починає своє жниво

Втомлена подорожжю, сіла у фотелі, притулила голову до подушки і на хвилинку задрімала. Раптом чую, хтось стукає в двері. Відчинила йому Ганя, яка щось там робила внизу в кухні. Господині в цей час не було в помешканні.

В дверях стоїть якийсь мужчина і питає: „Czy tu mieszka pani Anna Guła?"[1]. – Так, – відповіла Ганя. Я впізнала цей голос. Це був голос Ярослава Гамівки „Вишинського"!

Можете собі уявити, яке було моє почуття. Ось за дверима, на відстані простягненої руки, стоїть мій колишній провідник, а тепер зрадник, Юда, який на початку Акції „Вісла", в травні 1947 р. пішов на повну співпрацю з польськими органами безпеки.

Мовби хтось вилляв на мене горщик окропу. Я блискавично вдяглася, але втікати не було куди. Кімнатка, в якій я дрімала, знаходилася на поверсі. Внизу на сходах стояв „Вишинський" і розмовляв з Ганею. Іншого виходу не було. Взяла черевики в руку і тихенько підійшла до вікна. Але виявилося, що вікно зависоко, щоб безпечно вискочити і втекти, а занизько, щоб забитися.

Я була свято переконана, що ось зараз за ним увійдуть убеки й заарештують мене. Готувалась до найгіршого. Але так не сталося. Ганя за хвилину завела „Вишинського" до іншої кімнати в глибині помешкання внизу й там почали розмовляти. Це була якась досить велика вілла, і ця кімната знаходилася далі від вхідних дверей.

[1] Чи тут живе пані Ганна Ґула?

Скориставшись тим, що „Вишинського" не було вже при сходах, я спустилася потихеньку вниз, обережно відчинила двері й вийшла з хати. Недовго думаючи, я швидко перейшла вулицю і подалася в напрямі якогось колійового насипу. Вулицею, яка досі здавалася мені тихою, їздили тепер якісь авта і мотоцикли, немов туди й назад. Це мене ще більш насторожило.

По якомусь часі я таки вирішила викликати з хати Ганю, щоб її рятувати з рук зрадника. Я мала на це свій перевірений спосіб. Підійшла до якоїсь дівчинки, що бавилася поблизу, і попросила її піти покликати пані Ганю, кравчиню, тому що я не можу, мушу тут чекати когось. В нагороду дала її кілька цукерок, які я завжди носила з собою. Дівчинка дуже радо виконала моє прохання. Дійсно, за хвилину Ганя прийшла до мене і схвильованим голосом, пошепки каже: „Та це наш прийшов, він усіх знає! „Орлана", „Марічку" Просить, щоб його переночувати".

А я до неї: „Ганю, Ганю, втікаймо якнайшвидше. Це зрадник, він пішов на співпрацю з польською безпекою". Ми вже знали про зраду „Вишинського". Там, де він появлявся, були арешти наших людей.

– Це неможливо, це неможливо – відповіла Ганя.

– Ганю, благаю тебе, ходи, втікаймо негайно. Не вертайся вже до хати! – ще раз наполягаю.

На жаль, Ганя рішуче відмовилася. В кімнаті переховувала якісь важливі документи, чи листи від брата, ймовірно, з часу його служби в дивізії „Галичина". Не хотіла їх там залишити.

Попри мої благання повернулася до хати, де ждав на неї „Вишинський". Натомість я якнайшвидше подалася на залізничний вокзал. Саме над'їхав поїзд, не було вже навіть часу купити квиток у касі, я швидко всіла до вагону. Лише тоді трохи заспокоїлася. Я побоювалася, що за мною хтось стежить.

Так, як я передбачала, УБ заарештувало Ганю ще того самого дня, а вночі вона наклала на себе руки. Повісилася на ґратах вікна камери міліційного арешту в Новій Руді. Про її трагічну смерть я довідалася вже після мого арешту, у слідстві від самого Гамівки.

Мені стало страшно жаль Гані, хотілося ридати. Мала докори сумління, що дозволила їй тоді повернутися до хати, просто в руки убеків. Почуття вини переродилося в гнів. Я була вкрай обурена. Це ж він, Ярослав Гамівка, привів до неї смерть. Я не витримала й сказала, що того дня була в Гані, бачила його і чула їх розмову.

„Вишинський", почувши це чомусь дуже налякався, почав мене просити, просто благав, щоб я не виявила в слідстві, що того дня була в помешканні Гані Ґули. Ще сьогодні мені стає гидко, коли по-польськи мене благав: „Błagam, proszę tego nikomu nie mówić! Wróblewskiemu[2] uciekła „Mariczka" a mnie „Chrystia!"[3]".

Я вже не могла того слухати. В люті сказала, що на його сумлінні до кінця життя буде відповідальність за її смерть. Але чи він мав сумління? Сумніваюсь.

Ганя запам'яталась мені як жінка дуже скромна, надзвичайно жертовна, водночас велика ідеалістка. Де поховано Ганю, де є її могила, ніхто не знає.

Арешт „Зої" і „Малуші"

Приїхала я до Єлєньої Гори. Біля залізничного вокзалу сіла в трамвай, яким, як мені сказано, я могла доїхати з пересідкою до вулиці, де жив Микола Крупа. Якщо не помиляюся,

[2] Врублевський Броніслав – начальник II-го Відділу, III-го Департаменту Міністерства Державної Безпеки, керував ліквідацією мережі ОУН в Польщі, відповідальний за арешти членів українського підпілля і брутальні слідства.

[3] Благаю, прошу нікому цього не говорити! У Врублевського втекла „Марічка", а в мене „Христя".

називалася вона Набережна. Трамвай був майже порожній, і я сіла біля водія. Між нами нав'язалась розмова. Я ж приїжджа, питала про те, як доїхати до вулиці, яку напевно всі місцеві добре знали. Виявилось, що він жив саме на цій вулиці. З цікавості запитав, до кого їду в гості. Я назвала прізвище Крупи, як свого родича, чи щось таке подібне збрехала.

– О, я їх знаю, – сказав він, – це дуже порядні люди. Я в них деякий час, поки не дістав власного помешкання, винаймав кімнатку.

Доїхали до зупинки, де я мала пересідку на інший трамвай. Коли я вже збиралася висідати, водій ухопив мене за руку, на секуду пригорнув до себе і пошепки, на вухо, сказав:

– Tam jest areszt![4]

Я швидко висіла з трамваю. Ця інформація мене потрясла. Невже ж „Вишинський" і сюди вже навідався? Так, це могла бути тільки його робота. Ніхто більше не знав цієї адреси.

Однак я все-таки вирішила перевірити це особисто. Водій міг бути провокатором, ще сподівалася, що, може, не всіх заарештовано, що може „Зоя" вціліла, лишень десь переховується. Над'їхав трамвай. Однак я не їхала до кінця, висіла на одну чи дві зупинки раніше. Далі пішла пішки, пильно розглядаючись, чи в околиці не видко якихось підозрілих типів. Підходжу майже до хати Крупи і знову, так як у випадку Гані Ґули, зачіпаю якогось хлопчика, почастувала його цукерками і чемно сказала:

– Mam do ciebie prośbę. Pójdź do tego domy, tam mieszka Pani Fruzia (Eufrozyna) Krupa, mam do niej pilną sprawę, ale muszę tutaj na kogoś poczekać. Poproś ją żeby na chwilkę do mnie wyszła, bo chcę jej dać coś do szycia[5].

---

[4] Там є арешт.

[5] Маю до тебе прохання. Піди до того дому, там живе пані Фрузя Крупа, я маю до неї пильну справу, та, на жаль, мушу тут на когось зачекати. Попроси її, щоб на хвилинку до мене вийшла, хочу їй дати щось до шиття.

З Фрузею Крупою ми були добрі знайомі, односельчанки, вона з дому Палиняк. Її чоловік, Микола, це двоюрідний брат Зені Химки „Зої".

За хвилину з'явилася Фрузя, глянула на мене страшенно перелякана і аж зойкнула: „О Боже, ти тут! Всі вже заарештовані: Зеня, Микола і ті дівчата, що тут були...".

Значить, „Вишинський" і тут зібрав своє жниво. В хаті Крупів УБ далі тримало котел.

В тій ситуації я негайно сіла в поїзд і вже наступного дня склала звіт „Орлану" про деконспірацію наших зв'язкових пунктів, арешт Гані Ґули, „Зої", Лінки Сороки – сестри „Птаха" і, правдоподібно, „Малуші"[6].

Через кілька днів „Орлан" разом з „Марічкою" і охороною відійшов в Україну. Ми лишалися на Закерзонні без ніякого зв'язку.

* * *

В 1958 р., на зворотній дорозі від моєї сім'ї з Сибіру, я відвідала у Львові „Зою". Її дім на теперішній вул. 1-го Листопада, – це виняткове місце, варте пам'ятної таблиці. Це тут, в одній з кімнат помешкання, в якому тоді жили батьки „Зої", переховувався Ярослав Старух „Стяг" після того, як у вересні 1943 р. боївка ОУН звільнила його з гестапівської в'язниці. Саме звідти, через якийсь час зв'язкові забрали Старуха до лісу. Також тета Зені, Пелагія Химка, яку ми називали Пеля, брала активну участь у наших організаційних справах, за що була заарештована і заслана в Сибір.

Тоді, під час нашої першої зустрічі, „Зоя" сказала: „Після арешту, на першому слідстві у Польщі, убек жбурнув мені

[6] „Малуша" – Ольга Мороз vel Зажицька Ґелена – нар. 7 червня 1925 р. в с. Туринка Жовківського повіту. Зв'язкова крайової провідниці УЧХ Катерини Зарицької, від 1944 р. у підпіллі на Закерзонні. Арештована в Польщі, була передана НКВД і засуджена у Львові на 25 років в'язниці.

Дві сестри Мирося і Зеня Химка. Львів 1958 р.

на стіл різні документи, які забрали в Кракові на приходстві. Що там було? Ано моя адреса й цілий ряд іншої інформації про наші, як здавалось „Орлану", добре законспіровані зв'язкові пункти на західних землях. Вони про нас усе знали!".

„Зої" не судили в Польщі. Після арешту і короткого слідства польське УБ передало її НКВД у Львові. Тут над усіма заарештованими в Єлєній Горі й Пташкові відбувся суд. На скільки засуджено „Зою", не знаю. Катруся Підбільська „Галка" внаслідок страшних тортур збожеволіла.

Якийсь час „Зоя" працювала в Донбасі, потім повернулася до своєї рідної хати у Львові. Була під постійним наглядом КГБ. Це стало пізніше приводом для різних нападів і несправедливих наклепів на неї, на зразок тих від „Марічки", вміщених уже після смерті „Зої" в книжці „Тисяча доріг".

Я не могла зрозуміти, чому „Марічка” перед публікацією своєї книжки у Видавництві „Літопису УПА” не зустрілася з „Зоєю”, хоча вже тоді приїжджала в Україну, не захотіла від неї почути, як насправді було. На моє запитання, поставлене згодом „Марічці”, чому так написала про „Зою”, я почула дуже емоційну відповідь: „Я мусила, я мусила...”.

Зоя зі своїм чоловіком у львівському помешканні.

Особливе це розуміння приязні – заступати себе, навіть другом, коли той не може боронитися.

„Я воліла б бути засланою в Сибір”, – говорила „Зоя”. Але тоді, під час зустрічі у Львові, вже нічого більше не хотіла мені сказати. Була дуже уражена, потерпіла з цього приводу. Мала великий жаль до „Орлана” за те, що ще в серпні 1947 р. посилав її та інших кур’єрок на зв’язкові пункти, які, як можна було передбачити після деконспірації краківського осередка, були вже давно „спалені”, тобто опинилися під постійним наглядом органів польської безпеки. На жаль, не діждалася слова правди. Померла в 1994 р. у Львові.

Коли минули роки, Василь Галаса „Орлан” написав до мене в листі: „Я свідомо прийняв таке рішення...”.

Дуже важливе в справі Кракова було слово отця митрата Миколи Денька, який у 1947 р., тоді, коли УБ влаштувало котел у церкві св. Норберта на вул. Вісльній, був там, допомагав о. Степану Грабу правити Богослужіння, і вберігся від арешту лише тим, що втік з будинку приходства. Покійний уже сьогодні отець Денько в 50-х роках сидів у тюрмі разом з моїм майбутнім чоловіком Мироном

Камінським. По виході на волю ми кілька разів зустрічалися з ним у Кракові. Запам'яталося мені одне речення отця митрата: „Зрада була в Кракові".

Йшлось про отця, який вінчав „Орлана" і „Марічку", а згодом був заарештований у Щеціні. За словами о. Денька в Кракові потрапило в руки УБ багато матеріалів, м.ін. і адреси наших людей у Перемишлі і на західних землях. Нічого дивного, що опісля був котел в Єленій Горі, у Перемишлі, арешт Гані Ґули в Руді, смерть „Святослави".

В 90-х роках я зустрілася в Києві з „Орланом". Він, на вітання, простягнув руки, хотів мене обійняти, але я його спинила, не могла здобутися на цей жест. Не могла вибачити йому плюгавої статті, надрукованої у каґебістській брошурі „За велінням совісті".

Поки живу, пам'ятатиму історію стрільця УПА пс. „Мазепа", який взимку 1946 р. потрапив у польський полон у селі Улюч, це на Сяніччині. За якийсь час, коли снігу вже не було а вода в Сяні піднялася аж по високі береги, військо привело „Мазепу", щоб показав у лісі партизанські криївки. Він весь час мав надію, що друзі з УПА врятують його з рук ворога. Однак того не сталося. Військо повернулося із лісів з невдалої акції ні з чим (не знайдено жодної криївки). Під час переправи через Сян невеличким човном „Мазепа" вирішив перевернути його на середині ріки і потопити польських жовнірів. Коли це йому не вдалося, він мав пов'язані дротом руки, тоді крикнув „Слава Україні!" і кинувся в хвилі Сяну. Так загинув рядовий стрілець УПА Роман Сова „Мазепа", родом із Жогатиня.

А їх – „Орлана" і „Марічку" – каґебісти возили люксусовим кораблем по Дніпру як туристів, годували ікрою. В той самий час тисячі простих воїнів УПА, рядових членів нашого підпілля, вмирали з голоду за дротами совєтських концентраційних таборів.

Що він, як провідник, зберіг, крім життя?

Зв'язкова „Стяга"

Після арешту „Зої" і „Малуші" „Орлан" не встиг уже, до часу переходу в Україну, відбудувати і залишити на Закерзонні нових зв'язкових шляхів. Це завдання доручено мені і провіднику „Тарасу".

Перш за все треба було налагодити і втримати зв'язок між провідником ОУН „Закерзонського краю" Ярославом Старухом „Стягом" і кур'єрами, які приходитимуть із Заходу до Польщі, а потім далі в Україну. Це завдання, згідно з рішенням проводу, доручено мені.

Я мала якнайшвидше йти на зустріч з провідником „Стягом", під час якої він повинен був передати мені відповідні інструкції, кличку. Я чекала його зв'язкових, однак ті не з'являлися. Ніхто з нас ще не знав тоді, чому так діється. Черговий і останній раз на зустріч із зв'язковими від провідника „Закерзонського краю" я пішла на початку листопада.

Місце зустрічі було призначено в лісі біля села Уйковичі. Разом зі мною був „Соловей" з групи провідника „Тараса" і ще один стрілець для охорони. В тому лісі ми чекали десь зо три дні, але і цього разу ніхто від „Стяга" не прийшов. Цей контакт був домовлений ще у серпні ц.р., під час зустрічі „Орлана" з „Корнійчуком" у Корманицьких лісах. Лише через якийсь час ми довідалися, що на зворотній дорозі „Корнійчук" і двоє його зв'язкових потрапили в засідку й загинули.

З провідником „Стягом" я вже ніколи не зустрілася. Він загинув зі своїм штабом 17 вересня 1947 р. в Монастирських лісах. Але про це ніхто з нас тоді не знав.

У тій ситуації, щоб безпечно пережити зиму, я мусила легалізувати свій побут у місті. Вирішила почати з Перемишля, потім мала намір виїхати десь на західні землі Польщі. Потрібна була певна, безпечна квартира і добре підроблені документи.

Леґалізація

На початку кілька днів мешкала у „Святослави", дружини провідника „Тараса", в невеличкому помешканні, яке вона наймала на вул. Францішканській, 1. Потім знайшла для себе маленьку кімнатку, в старших самітніх людей на цій самій вулиці, лише трохи далі.

Подружжя називалося Саґан і не було пов'язане з нашим рухом. Але насправді я в них була лише прописана на квартирі, а мешкала у „Святослави" або у панства Крайніх на вул. Ягеллонській. Крайніх я пізнала через Крупу, який був родом з Яксманич і жив на цій самій вулиці. Звідки були Крайні, не знаю. Вони купували мені їжу, завжди в них могла переночувати.

Коли я опинилася за гратами слідчого арешту в Перемишлі, пан Владислав Саґан, як і пан Крайній, відвідали мене і принесли дещо з їжі. В той час це був з їх боку не лише людяний, а просто дуже відважний жест.

Я була ще весь час під слідством. Для органів безпеки кожна зустріч зі мною могла бути доказом існування між нами якихось зв'язків і приводом для звинувачення їх у співпраці з УПА чи хоча б допомозі її членам. Тоді така загроза була ще зовсім реальною. Отже ці люди дуже ризикували, а все ж таки мали мужність стати під тюремною брамою і заявити, що приносять мені їжу, щось з одягу.

Ця допомога мала тоді для мене величезне символічне значення, і не лише тому, що в той скрутний час родини Саґанів, Крупів, чи Крайніх самі часто бідували. Важливим був сам жест: є ще люди, які пам'ятають про мене, я ж не сама, не загину! Тому до сьогодні ношу в серці велику вдячність їм і пам'ять про них.

Адреси мого нового місця проживання ніхто не знав. Навіть „Святославі" я її не називала. Такі були принципи конспірації. Коли справа квартири була вже полагоджена,

„Липа” (Микола Ліщин) з групи „Тараса”, відомий спеціаліст підроблювання всіляких документів, зайнявся „виробленням” моїх паперів. Це він полагодив мені німецьку „кеннкарту” з моїм фото на прізвище Марія Ковальчик, нар. 8 липня 1923 р. в Строневичах Перемиського повіту. Чому тут? У Строневичах біля Міжинця жила рідна сестра мого батька – тітка Анна, моя хрещена мати. Це село я добре знала, щороку їздила туди з татом на празник св. Анни.

Я мала також свою легальну німецьку кеннкарту. Треба пам'ятати, що в цей час у Польщі більшість громадян ще користувалися німецькими кеннкартами з часу війни, які визнавались нарівні з новими польськими паспортами. Для польської влади, зокрема, під час депортаційної Акції „Вісла”, кеннкарта була одним з найважливіших документів, завдяки якому проводилася ідентифікація, хто українець а хто поляк. На обкладинці кеннкарти, крім виписаної нації, напр. „Ukrainer”, була надрукована велика літера „U”.

Авторства „Липи” була також посвідка т.зв. „Biura Meldunkowego”, виставлена на прізвище Ірена Камінська, в якій написано, що я проживала раніше в Журавиці б. Перемишля, а тепер прописалася під новою адресою на вул. Францішканській, 28. На це саме прізвище був підроблений також дозвіл Управи міста Перемишля на проживання в характері піднаймача на квартирі при вул. Францішканській. Такі були тоді адміністративні вимоги. Обидва документи були з печатками і виглядали немов оригінальні.

Розділ IX

Арешт

15 листопада 1947 р. я мала йти на зв'язок із „Соловієм", а потім разом з ним до табору провідника надрайону „Холодний Яр" „Тараса"[1]. Місце зустрічі було призначене в лісі за Липовицею біля Перемишля. Щоб не приходити з порожніми руками, я завчасно купила для хлопців з групи „Тараса" досить багато харчів, ліки, польську пресу. Перед тим я мала ще зайти до „Святослави", дружини провідника „Тараса", і забрати матеріали, придбані нею в Перемишлі на прохання чоловіка.

Завданням групи „Тараса" було підтримувати зв'язок між підпіллям в Україні і нашим проводом в американській окупаційній зоні Німеччини. Але відомо було, що взимку жодні кур'єри із Заходу не прийдуть. Тому „Тарас", як я почула, готувався незабаром перейти в Україну. Зимувати на Перемищині він не збирався, жодних підземних криївок не мав наміру будувати. Запаси харчів були невеликі, група перебивалася з дня на день. „Тарас" планував повернутись з України і продовжувати тут свою місію аж навесні 1948 р.

В цій групі, крім „Тараса", був ще „Липа", родом з Яворова, як я вже згадувала, спец від підробки документів, головний редактор підпільного видавництва і друкарні надра-

[1] „Тарас" – Петро Кавула – був провідником надрайону „Холодний Яр" від 1945 р. Вживав також пс. „Руслан", „Троян", „М", „Р-зет", „100".

йону „Холодний Яр”, „Пімста” (Павло Карабин) зі села Корманичі й ще кілька стрільців охорони, м.ін. „Чміль”, „Сосна”, „Береза”, „Вовк”, „Корінь”.

Обкладинки „Бойового правильника піхоти” і „Бойового правильника партизанки”, надрукованих у видавництві Надрайону „Холодний Яр”.

„Святослава” прийшла до підпілля на Перемищині десь із Сокальщини ще перед приходом фронту. На початку працювала у зв’язковій ланці, потім перейшла до технічної, була друкаркою провідника надрайону „Тараса”. Перебувала переважно в криївці, побудованій над селом Тисова, де знаходився тоді штаб проводу надрайону. Вінчання „Святослави” з „Тарасом” відбулося того самого дня, що й „Марічки” з „Орланом”, тобто 27 травня 1945 р.

Досі ніхто не знає її дівочого прізвища, відомо лише, що мала ім’я Ганя. Коли „Святослава” завагітніла, „Тарас” вирішив улаштувати її на квартирі в Перемишлі. В підпільних умовах, у яких вони тоді жили, важко було б уявити народження і виховання маленької дитини. „Святослава” поселилася в пані Типи, тети Лесі Гайдукевич, дочки пароха Риботичів о. Олександра Гайдукевича. Леся була головною фармацевткою Надрайону „Холодний Яр”, отже „Тарас” мав до неї повне довір’я.

Невеличке помешкання пані Типи, дві кімнатки з кухнею, містилося на першому поверсі кам’яниці по вул. Францішканській 1. Це майже в самому центрі Перемишля. Мало це свої плюси й мінуси. Як завжди, там крутилося багато людей, можна було непомітно прийти і вийти, не

звертаючи на себе особливої уваги. Однак рішення, щоб „Святослава” залишилася на цій самій квартирі до осені 1947 р., вже по виселенні українців з Перемишля, а зокрема після зради „Вишинського” в кінці травня було поганим і трагічним у своїх наслідках.

„Котел” на вулиці Францішканській

Десь після полудня 15 листопада, я постукала до помешкання „Святослави”. Двері відчинив незнайомий чоловік і чемно сказав по-польськи: „Proszę, proszę wejść”[2].

Це мене трохи збентежило. Тут я його ніколи не бачила. Чому дверей не відчинила пані Типа або „Святослава”? Подумала, що, певно, цей хтось прийшов у гості до власниці помешкання, а може, я не встигла й цього подумки сказати.

Щоправда, ми мали зі „Святославою” домовлений таємний знак. Це велика ваза з квітами у вікні. Якщо все було гаразд, квіти мали стояти на підвіконні. Якщо б квітів не було, це знак, що є якась небезпека і до помешкання не треба заходити. Але того дня квіти стояли на своєму місці.

Як тільки я переступила поріг, мужчина раптом ухопив мене за руки і втягнув досередини, а другий, якого я раніше не помітила, швидко зачинив двері. Викрутили мені руки назад, одягли залізні наручники, обшукали, чи не маю зброї або якоїсь отрути, і кинули на підлогу. Я зрозу-

[2] Прошу, прошу в війти.

Кам'яниця по вул. Францішканській 1. Тут у помешканні на першому поверсі УБ влаштувало „котел".

міла, що в помешканні „Святослави" УБ влаштувало „котел".

Під час обшуку знайшли в мене два документи. Один – німецька „кенкарта" з моїм фото на прізвище Марія Ковальчик. Другий документ, без фотографії, на прізвище Ірена Камінська – це дозвіл управи міста Перемишля, на основі якого я мала право замешкати в якості піднаймача на квартирі по вул. Францішканській 28. Обидва документи були фальшиві, але добре підроблені.

Убеків зацікавило, ким є ця друга особа, почали мене допитувати. Довго не думаючи, я відповіла, що Ірена Камінська – це моя колежанка. Вона пішла за покупками на перемиську торговицю і там буде мене чекати.

– No to pójdziemy po nią[3], – заявив несподівано один з них.

Очевидно, жодної колежанки зі мною не було. Другий документ був також мій, лише виставлений на інше прізвище, без фотографії. Я свідомо сказала неправду, надіючись, що на торговиці, серед натовпу людей, зможу втекти і тим способом урятуватися від арешту.

Як не дивно, вони повірили мені. Видно, надіялися схопити одним махом ще одну „бандерівку", як нас нази-

[3] Ну, то підемо по неї.

вали. Що дивніше, вирішили випустити мене в місто під ескортом лише одного з них. Як згодом я довідалася, був це поручник Ястшембський, молодий, але вже досвідчений офіцер, слідчий Міністерства Безпеки, який спеціально був відряджений до Воєводського УБ в Ряшеві для ліквідації зв'язкового пункту ОУН у Перемишлі.

Вийшли ми на вулицю, ідемо разом, поруч, ніби якась пара. Перед тим зняли з мене наручники. Якби читаючи мої думки, пор. Ястшембський застеріг мене, що у випадку спроби втечі буде стріляти без попередження. Я обіцяла бути чемною, однак, коли ми відійшли трохи, від вул. Францішканської, я раптом кинулася втікати. Бігла в напрямі Сяну, туди, де була перемиська торговиця. Тут щодня свої продукти продавали жінки з околишніх сіл, а перед війною перемиські жиди торгували рибою. Сподівалась, що в натовпі людей урятуюся від свого переслідувача, а тоді шукай вітра в полі.

На жаль, так не сталося. Я втікала, як шалена, відбігла досить далеко, за собою чула лише стукіт важких військових офіцерок убека. Вже вбігла у вузьку, круту вуличку, недалеко був Сян, коли раптово, як з-під землі, зявився переді мною військовий патруль. Польські жовніри бачили, що за мною іде погоня. Загородили мені дорогу, міцно вхопили за руки й притримали. Відразу надбіг задиханий убек і, обкидаючи мене лайкою, закував у наручники. Показав жовнірам свою леґітимацію МБП, пояснив, ким є, подякував за „поміч" і повів назад на вул. Францішканську.

Коли ми увійшли на т.зв. сходову клітку, він почав щось бурмотіти під носом, а в кінці, мабуть, тому, що я не дуже охоче і швидко підіймалася сходами, вдарив мене своїм важким офіцерським чоботом. Потім, вже у слідчій тюрмі в Перемишлі, пор. Ястшембський відшукав мене і сказав: „Bardzo Panią przepraszam"[4].

[4] Дуже вибачаюся перед вами.

„Вишинський" – приходжу до тебе як Юда…

В помешканні на Францішканській мене тримали до вечора. Наказали сісти в кутку на підлозі. Видно було, що на когось чекають. Може, сподівались, що в „котел" потрапить ще хтось із наших. В цій самій кімнаті, що і я, сиділа пані Типа. Натомість я ніде не бачила ні „Святослави", ні її дитини. В глибині душі сподівалася, що їй вдалося уникнути арешту.

По кількох годинах до помешкання ввійшло двоє чоловіків. І хоча в кімнаті було досить темно, одного з них я відразу впізнала по голосу. Це був Ярослав Гамівка „Вишинський"! Мій безпосередній зверхник, мій провідник, член ОУН виявився зрадником!

Чоловіки підійшли до мене, переглянули мої документи і раптом почали стрибати, немов чорти довкола вогнища, й радісно кричати: „Chrystia, Chrystia, mamy Chrystię!"[5]

До помешкання „Святослави" вже ніхто більше не заходив. Серед ночі машиною мене перевезли до слідчого арешту УБ в Перемишлі і вкинули до пивниці. До ранку я вже не спала, весь час думала про те, що сталося і що мене чекає. Найбільш прикре і болюче було не слідство, не тортури, які мене чекали і до яких я, як кожен з членів підпілля, була готова, а зустріч з „Вишинським". Мій безпосередній провідник, товариш по підпільній боротьбі, виявився підлим зрадником! Він мав усі мої звіти, він усе про мене знав. Тут уже не треба було жодного слідства.

„Вишинського" – Ярослава Гамівку – я знала майже з перших днів моєї праці в підпіллі. Він був добрим і довіреним другом провідника І Округи ОУН Мирослава Гука „Григора", а також провідника Василя Галаси „Орлана".

[5] Христя, Христя, маємо Христю!

Усі знали, що він є сином греко-католицького священика о. Павла Гамівки, пароха Лімної Перемиського повіту.

Коли в 1945 р. я стала господарчим референтом Надрайону „Бескид", він, як член проводу І Округи, відповідальний за фінансові і господарчі справи, був моїм безпосереднім зверхником. Йому особисто я посилала звіти з моєї праці, від нього одержувала інструкції і нові завдання. Він знав майже все про мою підпільну діяльність у Надрайоні „Бескид", а потім у „Верховині".

Ярослав Гамівка видав у польські руки десятки людей, членів нашого підпілля, також селян, які допомагали УПА. Не лише зрадив, а й сам брав активну участь у спробі арешту провідника ОУН „Закерзонського краю" Ярослава Старуха „Стяга". Це через нього ліквідовано багато криївок і магазинів з харчами, майже всі наші зв'язкові пункти на західних землях Польщі. Одна з дівчат – зв'язкових, Ганя Ґула, яку він особисто розшукав на Долішньому Шльонську і видав у руки УБ, здійснила самогубство відразу після арешту.

Сьогодні не є вже таємницею, що до кінця 50-х років „Вишинський" був штатним працівником ряшівського УБ, їздив по всіх закутках Польщі, де поселено під час Акції „Вісла" українців – виселенців і шукав нових жертв. Десь на початку 60-х років він потрапив до тюрми за якісь неясні фінансові чи кримінальні справи, але навіть і тоді не сидів без роботи, а перекладав на польську мову документи українського підпілля, які польська Служба Безпеки приносила йому до камери. Так „заробляв" на помилування і скорочення терміну вироку. Є докази того, що під час першої совєтської окупації Галичини в 1939-1941 р. він був завербований до співпраці НКВД.

В грудні 1968 р. „Вишинський" появився прилюдно на похороні свого батька о. Павла Гамівки, який помер на вигнанні у Плотах на Кошалінщині. Ховав його наш генеральний вікарій о. митрат Василь Гриник з Перемишля.

Після похорону о. Гриник не витримав, підійшов до „Вишинського” і сказав: „Що ж ти, чоловіче, наробив!?”

– А що, мав я повіситися? – відбуркнув йому „Вишинський” і відразу поїхав, не лишаючись навіть на тризну.

„Марійка”, „Марта”, „Мотря”

Через три дні після мого арешту в „котел” на вул. Францішканській потрапила Марія Тесля „Мотря”. Небагато бракувало, щоб ця ж сама доля спіткала ще двох інших зв'язкових – „Марту” і „Марійку”. Вони саме повернулися з України від провідника „Орлана” і тепер разом з „Мотрею” прийшли до Перемишля, щоб переночувати у „Святослави” перед дальшою мандрівкою.

Вінчання Мотрі з Мирославом Павликом після повернення із Сибіру, 1968 р.

„Мотря” була друкаркою технічної ланки в Надрайоні ОУН „Холодний Яр”, а згодом зв'язковою Крайового Проводу ОУН. Улітку 1947 р., коли наше підпілля ліквідувалося, залишилася в Кормaницьких лісах при зв'язковій групі провідника „Тараса”. „Мотря” час від часу ходила до Перемишля, звідки при-

носила організаційну пошту, харчі, ліки, пресу, а перш за все інформацію про політичну ситуацію в Польщі. Була віконцем у світ останньої більшої групи українського підпілля в Надрайоні „Холодний Яр”.

„Марійка” (Надійка Партикевич) і „Марта” (Ярослава Мороз) прийшли з України в листопаді 1947 р. Я знала обох ще з жіночої мережі УЧХ в Надрайоні „Бескид”. Потім „Марта” стала господарчим референтом V-го району, а взимку 1947 р. перейшла працювати секретаркою-друкаркою провідника „Мара”. В штабі проводу вже раніше працювала також „Марійка”.

Анна Черешньовська „Тетяна”, Надія Партикевич „Марійка” (стоїть справа), внизу Ярослава Мороз „Марта” (зліва) і санітарка „Пчілка”. Серпень 1947 р., перед переходом в Україну.

Влітку 1947 р. обидві дівчини перейшли кордон на Сяні, думали перебути зиму десь на Самбірщині. З огляду на важку ситуацію нашого підпілля в Україні провідник „Орлан” вирішив вислати їх назад на Закерзоння, де мали, як його зв’язкові, чекати дальших інструкцій. При цій нагоді дівчата принесли з України для групи „Тараса” пошту і гроші.

Кілька днів пізніше „Марійка” і „Марта” пішли з „Мотрею” на зв’язок до „Святослави”. Щастя в нещасті, що вони не зайшли до неї всі разом. Спершу пішла туди лише сама „Мотря”, натомість „Марта” і „Марійка” залишились на перемиському ринку. Коли „Мотря” не повернулась у домовлений час, вони швидко відійшли з цього місця, а потім виїхали з Перемишля на північ Польщі. Рік пізніше, під загрозою арешту, дівчата вирішили втікати на

Захід. По кількох місяцях пішої мандрівки через два кордони щасливо дійшли до американської окупаційної зони Німеччини.

Тюремна дорога „Мотрі" і моя часто перепліталась. Після вироку її в червні 1948 р. забрали від нас з Ряшева до в'язниці в Тарнові. Згодом, улітку, перевели до Ґрудзьондза, а незабаром до жіночої в'язниці у Фордоні. Тут ми зустрілися вдуге і востаннє. Звідси мене разом з групою близько 60-ти жінок перевели до важкої жіночої тюрми в Іновроцлаві, а „Мотрю", після майже чотирьох років побуту у польських в'язницях, передали москалям. У слідчій тюрмі КГБ в Києві її чекали нові допити і другий вирок – 12 років виправно-трудових таборів у Сибіру. На волю вийшла аж у 1958 р.

* * *

Вже у перемиській тюрмі я довідалась про трагічну смерть „Святослави". Функціонери УБ і цього разу послужились зрадником „Вишинським". Коли він постукав до її дверей і заговорив по-українськи, вона йому відчинила. Не було надії. Тримали її разом з дитиною в домашньому арешті. Знали, що це зв'язковий пункт, що в кінці хтось з наших сюди до неї прийде. І не помилялися.

Правдоподібно, „Святослава" психічно не витримала цієї ситуації. Використала момент неуваги функціонерів УБ, підбігла до вікна і кинулася на бруківку вулиці. Подібно, не згинула на місці, померла в шпиталі. Її дитину УБ віддало якійсь польській сім'ї з Ряшева на виховання.

Розділ X

Слідство

Ще того самого дня, а властиво, ночі почалося слідство. Першим допитував мене майор Броніслав Врублевський, начальник спецвідділу в польському Міністерстві безпеки, який займався поборюванням українського підпілля на території Польщі. Разом з ним весь час був зрадник „Вишинський". Тут ще обійшлося без биття і знущань. Після кількох допитів мене з Перемишля перевезли до Ряшева.

Моя перша камера в Ряшеві? Пригадую її докладно. Мала номер 12-й і була однією з кільканадцяти у підвалі слідчого арешту Воєводського Управління Безпеки на вулиці Ягеллонській. Застала в ній наших дівчат Ірку Вовк і Анну Карванську.

Підвал, а властиво т.зв. сутерени, де тримали в'язнів під час слідства, не без причини називали „гробницею". Більшість камер були темними норами, виритими у підземеллі. Без води до миття і пиття, без жодної вентиляції. Замість підлоги холодний, вогкий бетон, а на ньому примітивні нари, абияк зроблені з кількох необструганих дощок. Жодної постелі або накриття не було. Спали на голих дошках у тому, що мали на собі. Ті, хто мав родину, могли ще одержати білизну чи одяг на зміну. Я, подібно, як більшість українців, не мала нікого. Тому всім найбільше, крім голоду, дошкуляв, зокрема, взимку, холод. У гостру, довгу зиму 1948 р. ніхто тих льохів не огрівав.

„Grobowiec”[1]

Тількі дві чи три камери від подвір'я мали денне світло. Єдиним отвором у більшості камер, крізь який часами падало світло і свіже повітря, були двері з коридору. Замість туалету – т.зв. „кібель”, тобто бляшанка, ніби відро, в яку в'язні полагоджували свої фізіологічні потреби. З відкритих каналізаційних труб ішов сморід фекалій. Звідси також приходили до нас єдині гості – щурі. Тут навіть стражники – відділові, змінювалися кожних шість годин з огляду на важкі обставини служби. І ця „гробниця” стала місцем ув'язнення тисяч людей. Для сотень була останнім місцем їхнього перебування на цій землі.

Відразу біля входу в підвал, за першими гратами, ліворуч була камера № 13. Тут сиділи самі колишні функціонери комуністичної безпеки й міліції, заарештовані за якісь службові провини. З одним із в'язнів 13-ки я навіть розмовляла крізь отвір у стіні. Через стіну була наша камера – 12-ка. Далі коридор повертав ліворуч і там мали приміщення склад харчів і в'язнична кухня. За кухнею були знову грати, а за ними ще дві чи три камери, мабуть № 14, 15, 16 і карцер.

По тому боці, де кухня, знаходилося мале подвір'я. Тут завжди бігало безліч щурів у пошуках решток їжі в помиях, які сюди виливали з кухні. По протилежному боці цієї частини коридору було ще шість камер, якщо не помиляюся, з номерами від 6-го до 11-го.

Праворуч від входу коридор у підвалі перегороджували сталеві грати. В цій частині була лазня, а на її протилежному боці мале темне приміщення без вікон, з холодною і вогкою цементовою підлогою, яке в'язні не без причини називали по-польському „zimnicą”[2].

---

[1] Гробниця.
[2] Холодна.

Тут, подібно як у карцері, кару відбували роздягненими майже догола. Це мало нам нагадувати, що кара має бути дошкульною.

Поручник Міхал Байовський

В Ряшеві вже на початку допитів я потрапила до рук одного з найгірших слідчих т.зв. Оперативного відділу УБ Міхала Байовського. Серед в'язнів він мав славу справжнього ката. Нещасні, які мали з ним справу, після допитів уже не поверталися до камери на своїх ногах. Їх тіла просто волокли по сходах до підвалу, як закривавлений мішок. Лише тут я зрозуміла, скільки болю і терпіння може знести людина.

Десь наприкінці 1947 р. УБ заарештувало на західних землях Польщі одну з наших дівчат, виселених із Лемківщини. На слідстві вона зізналася в співпраці зі мною, як і в тому, що чекала на якийсь сигнал від мене. Для слідчих це був доказ, що я планувала відновити конспіративні зв'язки зі своїми колишніми співробітниками із надрайону „Верховина" на нових місцях поселення українців.

Справді, під час Акції „Вісла" на нашому терені я деяким дівчатам з нашої організації, які їхали з сім'ями на західні землі, повторювала: „Не журіться, я вас знайду!". Ці ідейні, віддані нашій справі дівчата дуже переживали виселення. Я просто хотіла піддати їм духу, надії, що ще не все втрачено. Про якісь розроблені плани перебудови структур нашої організації, зокрема мережі зв'язку на Лемківщині, а тим більше в нових місцях поселень, в той момент не було й мови. Влітку 1947 р. події відбувалися в шаленому темпі, старі зв'язки рвалися, інструкцій від проводу ОУН не було жодних. А без цього я сама не могла нічого вирішувати.

І тоді почалося перше страшне биття. Бив Міхал Байовський разом ще з якимось іншим убеком у присутності

„Вишинського”. Байовський бив мене і кричав: „Wycwaniła się, jeździ sobie po całej Polsce! Mów, mów, gdzie się znajdują wasze punkty kontaktowe? Z kim nawiązałaś już łączność? Podaj adresy!”[3].

Я не знаю, чи більше мене боліло биття садистичним і примітивним катом Міхалом Байовським, чи сором, почуття упокорення через присутність „Вишинського”. Він, українець, мій зверхник, товариш з підпілля, син священика, стояв і дивився, як поляки мене катують. А в кінці ще й сам мене бив! Це сидить у мені по сьогоднішній день як якась задирка.

Били мене і вимагали інформації про зв’язкові пункти, а перш за все т.зв. „мертві пункти”. „Вишинський” докладно знав нашу систему зв’язку, але лише ту, яка існувала до часу його зради. Він її видав, як Юда, органам польської безпеки. Тепер його зверхники жадали, щоб він витягнув з мене інформацію про мережу нинішних контактів. Не було виходу. Сказати: „Не знаю!”, або „Не скажу!” – то мене заб’ють. Тому я намалювала схему зв’язку цілком вигадану, при чому подала місця, добре мені відомі.

УБ підозрівало, що я відповідала за зв’язок провідника „Стяга” з нашим осередком в американській окупаційній зоні Німеччини. Справді, як я вже згадувала, був такий задум. Я навіть мала йти на зустріч зі „Стягом”. Одначе ці плани провалилися у зв’язку зі смертю його зв’язкових, а опісля і самого „Стяга”.

Після того допиту дали мені на кілька місяців спокій. Мали перевірити, чи говорю правду, а це вимагало часу і поїздок у терен, на подані мною зв’язкові пункти, організування засідок на тих, які мали прийти навесні із Заходу з поштою.

---

[3] Дуже стала спритна, їздить собі по цілій Польщі! Кажи, кажи, де знаходяться ваші зв’язкові пункти? З ким ти вже встановила зв’язок? Подай адреси!

Моя зустріч з Байовським не була останньою. Вже після судового вироку він улаштував ще одну таку розправу наді мною, після якої залишилася на ціле життя пам'ятка – відбиті м'язи, покалічені руки, ноги, плечі...

„І потече сторіками кров у синє море"

Шефом Воєводського Управління Безпеки в Ряшеві був тоді полковник Теодор Дуда, українець, на жаль. Це дуже колоритна, в негативному значенні, постать. До війни активний член Комуністичної Партії Західної України на Холмщині, після 1939 р. опинився на території Радянського Союзу, де закінчив спеціальну школу НКВД. Завдяки тому, що до війни, за т.зв. санації, сидів у тюрмах за комуністичну діяльність разом м.ін. з Болеславом Берутом, потім президентом РП, після повернення у липні 1944 р. до Польщі був призначений першим директором Департаменту в'язниць і таборів у новоорганізованому Міністерстві Безпеки.

Навесні 1947 р., у зв'зку з підготовкою до Акції „Вісла", Дуду відряджено до Ряшева на пост шефа Воєводського Управління Безпеки і доручено йому керувати боротьбою з УПА. Саме тоді через каземати ряшівського УБ пройшли сотні українців, з яких так багато засуджено на смерть і страчено. Полковник Теодор Дуда – це класичний зразок новітнього українського яничара.

У ряшівський в'язниці я бачила Дуду лише один раз, у т.зв. „Монополі".

Дещо раніше в нашій камері мав місце прикрий інцидент. Ірка Стисло, дружина „Інгула", яка сиділа тоді зі мною, попросила відділового, що розносив обід (ми його прозивали „Диявол"), щоб долив їй трохи густішої юшки. Він, замість дати доливку, варкнув на неї дуже негарно.

„Іра – кажу до неї – кого ти просиш!". Відділовий це почув і кинувся на мене з лайкою: „Jeszcze beton będziesz gryzła!"[4].

Незабаром Ірку забрали до іншої камери, і я залишилася сама. З нудьги вигадувала собі різні занятя. Певно і тому, коли знайшла десь шматочок скла, вирішила вишкрябати ним підлогу. Дошки, щоденно миті мокрою ганчіркою, після того, як висохнуть, стають сірими. Щоправда, підлога була чиста, але виглядала паскудно. Почала я шкрябати тим скельцем дошку по дошці, як добра господиня стільницю, раз коло разу, докладно, без поспіху, хіба ж часу мала обмаль? Коли наближалися кроки відділового, я не припиняла своєї праці.

Одного вечора, коли моя праця була вже завершена і дошки у підлозі виглядали немов просто від столяра, двері камери несподівано відчинились і досередини ввійшов високий пристійний мужчина в мундирі польського полковника. Супроваджував його відділовий „Диявол". Офіцер глянув на мене і сказав чистою українською мовою:

– „І потече сторіками кров у синє море"[5].

По хвилині знову повторив: „І потекла!" – і вийшов.

Яке ж було моє здивування, коли незабаром повторно відчинилися двері камери, ввійшов згаданий уже відділовий „Диявол", якого я так боялася, і з вдячністю почав говорити: „Wyście mi karierę uratowali! Taka ważna inspekcja, sam szef UB, wszędzie brudne podłogi, tylko w waszej celi czysta. Czy coś wam potrzeba, może gazety?"[6].

---

[4] Ще будеш бетон гризти!

[5] „І потече сторіками/ Кров у синє море/ Дітей ваших...". Рядок з вірша Тараса Шевченка „І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнеє посланіє". За встановлення джерела цієї цитати щиро дякую пані Софії Сварник.

[6] Ви врятували мою кар'єру! Така важлива перевірка, сам шеф УБ, скрізь підлоги брудні, тільки в вашій камері чиста. Чи вам щось потрібно, може, газети?

Лише тоді я здогадалась, що був це сам шеф Воєводського Управління Безпеки Теодор Дуда. До наших камер навідався, мабуть, у рамках якоїсь надзвичайної інспекції.

Голка

Візит полковника Дуди дещо змінив моє тюремне життя. „Диявол" почав приносити мені свіжу польську пресу, давав більше і густішої юшки, час від часу якийсь додатковий кусень чорного в'язничного хліба. В камері я поводилася вільніше, почала навіть робити гімнастику. Я ж була молода, а тут, замкнена у чотирьох стінах невеликої камери, почувала себе, як пташка в клітці.

Мої фізичні вправи мало не закінчилися трагічно. Був кінець травня. Як щодня, спершись руками на краї двох сусідніх нар, я підіймалася вгору й опускалася вниз або вимахувала ногами. Я була вже трохи стомлена, коли моя ліва нога зачепилася за дерев'яну дошку ліжка. В той момент почула гострий біль. У п'яту загналася металева голка. Хто її тут залишив, чи спеціально заховав, не знаю. Загналася так глибоко, що, попри всі мої спроби, не можна було її ніяк витягти. Врешті я залишила голку, сподіваючись, шо колись сама вийде.

Може б я про неї й забула, бо це місце швидко перестало боліти, якби не те, що через якийсь час, після купелі в лазні нога почала пухнути. Мабуть, брудна підлога, або щось інше спричинило інфекцію. Нога спухла як колода. Від місця, де була голка, потяглася синя смуга. Моментально я почала втрачати притомність. З останніх сил дотяглася до дверей, застукала. На моє щастя того дня чергував мій „Диявол". Двері відчинилися. Коли мене побачив, налякався. Я лише встигла сказати, щоб мене рятував, що вмираю.

Відділовий негайно викликав швидку допомогу. Прийшов лікар, оглянув мою ногу, щось там до мене говорив,

мабуть, дав якийсь укол. Але я вже нічого не чула – ні лікаря, ні болю, ні страху. Стало мені якось так м'яко, немовби я засинала, врешті втратила притомність. Коли прийшла до тями, біль був уже меншим, хоч нога далі була спухла.

„Тепер хто інший буде з „Христею" розмовляти…"

Наступного дня я лежала на нарах безсила, в гарячці. Раптом на в'язничному коридорі, біля перших грат, зчинився якийсь нечуваний гамір, чути було стукіт підкованих військових черевиків, крики, переповнені люттю:

– Dać ją tu!

– Ona umiera! Nie wiadomo, czy doczeka do rana![7] – вигукнув у відповідь відділовий „Диявол".

Ледь втих стукіт військових черевиків, двері камери відчинилися, став у них „Диявол" і схвильованим голосом каже:

– Coście wy za jedna? Tu za wami jakieś wojsko przyjechało. Gdyby oni was dorwali w swoje ręce, to by rozerwali na kawałki. Cały czas krzyczeli, że ich okłamaliście. Ponoć siedzieli gdzieś dwa dni w lesie, na deszczu, w błocie i nikt tam nie przyszedł. Zakpiliście sobie z nich"[8].

Він це каже, а мені на серці стало легко, мовби його змащено якимось бальзамом. Боже! Дякую Тобі за те, що я це почула. Тепер уже можу вмирати. Я здогадалась, що ці жовніри повернулися з акції. Їздили туди, де, як я подала раніше у слідстві Байовському і „Вишинському", мало бути місце моєї зустрічі зі зв'язковою групою „Вістуна".

---

[7] Давайте її сюди. – Вона вмирає! Невідомо, чи доживе до ранку!

[8] Що ви за одна? Сюди за вами якесь військо приїхало. Якби ви потрапили в їхні руки, вони б вас розірвали на шматки. Весь час кричали, що ви їх обдурили. Бо сиділи десь два дні в лісі, під дощем, у болоті, а туди ніхто не прийшов. Посміялися ви з них.

Відразу після „Диявола” до моєї камери зайшов розлючений „Вишинський” і скаженим голосом заявив по-польськи: „Teraz kto inny będzie rozmawiać z „Chrystią” i w inny sposób”[9].

Я зрозуміла, що моє слідство в Оперативному відділі добігло кінця. Так і сталося. Незабаром мою справу перебрав Слідчий відділ ряшівського УБ.

А як закінчилася історія голки? Я ще довгий час не могла ставати на п’яту, весь час шкандибала. Потім голка мандрувала зі мною по різних в’язницях. Через три роки, я вже була тоді у Фордоні, вона несподівано рушила з місця і міліметр за міліметром почала повзти вгору. Було зрозуміло, що ця мандрівка закінчиться у моєму серці. В’язничний хірург перетяв скальпелем шкіру на нозі і вийняв голку. Була вже вся чорна. Так закінчилася історія шматка металу, який, мабуть, урятував мені життя.

Слідчий відділ

Після закінчення допитів в Оперативному відділі, мабуть, на початку квітня 1948 р., я опинилася в будинку спеціального слідчого павільйону, згаданому вже „Монополі”. З огляду на те, що там робили з в’язнями, його називали по-польськи – „Rzeźnią”[10]. Тут своє приміщення мав Слідчий відділ ряшівського УБ, завданням якого була підготовка матеріалу для акту звинувачення. Тут остаточне слідство кінчалося і вирішувалася доля в’язня. Звідси не було вже повороту: в’язень ішов на смерть, або був приречений на довгі роки тюремного життя, яке для нас, молодих, було рівнозначне з довічним.

„Монополь” вирізнявся ще й тим що умови життя були тут набагато кращі, в порівнянні з тими, в яких я досі пе-

[9] Тепер хто інший буде розмовляти з „Христею” і в іншій спосіб.
[10] Різниця, бойня.

ребувала в підвалі „Гробниці". В камерах замість сірого, холодного бетону була підлога з дощок і нормальні, як у помешканні, лише загратовані вікна і до того ще з видом на вулицю. Крізь грати до камери заглядало сонячне проміння, якого у підвалі ми були позбавлені довгі місяці. Запам'ятався мені польський Великдень 1948 р., святково одягнені люди несли до костела кошики зі свяченим. Що я тоді думала, дивлячись крізь вікно, не важко уявити.

Якщо Оперативний відділ мав свого садиста Міхала Байовського, то тут, у Слідчому, найбільшими катами були функціонери УБ Свідерський і Сікора. Їх імен не пам'ятаю. Натомість запам'яталися мені їхня брутальна поведінка, верески, биття і принижування мене як жінки.

Щойно по роках я довідалася, що під час війни обидва були агентами гестапо, брали участь у винищуванні жидів у гетто. По війні хтось їх випадково розпізнав і настав час відплати за їх злочини, садизм і знущання, також над нами.

„Dla nich nie było pardonu"[11]

Слідство в Оперативному відділі тривало до червня 1948 р. Коли здавалося, що допити, ведені садистами Свідерським і Сікорою, наближаються до кінця, викликав мене військовий прокурор і все почалося від початку. Він намагався перевірити ще раз усе, що я досі сказала в слідстві, чи часом не приховую якогось злочину. Потім я зрозуміла, що він готує акт звинувачення проти мене і незабаром настане для мене „судний день".

5 серпня 1948 р. в год. 8 ранку припроваджено мене під конвоєм міліцистів до будинку, в якому мав відбутися наді мною суд. Перед самою справою підійшов якийсь мужчина, представився, що є польським адвокатом і зовсім серйозно

[11] Для них не було милосердя.

заявив, що буде мене боронити в судовій справі. Я здивовано відповіла йому, що напевно він мене з кимось переплутав, що я не просила нівкого адвоката. Не маю копійки за душею, тому дали мені оборонця за кошт держави.

А він далі своє: – „Będe pani obrońcą!”[12].

Хто йому казав бути моїм оборонцем, я так і не дізналася.

Почалася моя справа. Військовий прокурор Казімєж Нововєйський, цілком молодий офіцер, виявився, на моє нещастя, винятково амбітним і ревним у поборюванні ворогів польської комуністичної держави. Він прочитав акт звинувачення, а потім почав свою промову, яка, по суті, була агресивною і дуже емоційною атакою проти мене: „Nauczycielka, wykształcona osoba, porzuca pracę w szkole, idzie do UPA, strzela do polskich żołnierzy ...”[13].

Говорив довго і весь час таким піднесеним, повним люті голосом, немов я йому особисто якусь кривду вчинила. На кінець своєї промови зажадав для мене кари смерті!

А тоді озивається суддя, сам шеф Військового районного суду в Ряшеві, майор Вацлав Пєтронь. Він і каже:

– Dla nich nie było pardonu. Każdemu wolno walczyć o swoje istnienie”[14].

Це було неймовірне!

Присутній на справі державний адвокат Міхал Пікор сказав властиво одне речення: попросив суд про лагідну міру кари.

На сторінках 218-221 фотокопії першої і останньої сторінок протоколу моєї судової розправи і вироку Військового районного суду в Ряшеві від 5 серпня 1948 р.

---

[12] Буду вашим оборонцем!

[13] Вчителька, людина з освітою, покидає працю в школі й іде в УПА, стріляє до польських солдатів.

[14] Для них не було милосердя. Кожному вільно боротися за своє існування.

WOJSKO POLSKIE
Wojskowy Sąd Rejonowy
w Rzeszowie

Znak akt Sw. 569/48 107

(pieczątka nagłówkowa)

PROTOKÓŁ ROZPRAWY GŁÓWNEJ

W sprawie karnej p-ko Tymoczko Irenie

osk. z art. 85 K.K.W.P., art. 1 §1 i 3 Dekr. z dn. 13.VI.1946 r., art. 229 K.K. art. 7 Dekr. z dn. 13.VI.1946 r. i art. 4 §1 Dekr. z dn. 13.VI.1946 r.

Rzeszów dnia 5 sierpnia 1948 r.

Skład sądu: przewodniczący mjr. Pietroń Wacław
sędzia wojskowy / ~~ławnik~~ kpt. Kluza Kazimierz
~~sędzia wojskowy~~ / ławnik kpr. Woźniak Marian
protokólant sekr. Strzępka Maria

Prokurator wojskowy – nie bierze udziału ppor. Nowowiejski Kazimierz

Po wywołaniu sprawy jawią się:

oskarżona Tymoczko Irena doprowadzona pod eskortą M.O.

jego obrońca: z urzędu adw. mgr. Pikor Michał.

Przewodniczący sprawdza prawidłowość obsady sądu i ogłasza jego skład. Oskarżony(eni zapytany(i) co do jego(ich) stosunków osobistych podaje(ą)

Tymoczko Irena c. Stefana i Kseni Pańkiewicz, ur. 8.VII. 1923 w Jaskamanicach pow. Przemyśl, zam. w Przemyślu ul. Franciszkańska 28/3, Ukrainka, obyw. polskie, wykszt. średnie, nauczycielka, w W.P. nie służyła, panna, bez majątku, bez odznaczeń i orderów, niekarana

Postępowanie dowodowe zakończono. Na pytanie w myśl art. 231 § 1 K.W.P.K. strony oświadczają: żadnych nowych wniosków dowodowych nie zgłaszam.

Przewodniczący udziela głosu stronom:

Wnioski oskarżyciela: — prosi o karę śmierci

Wnioski obrońcy: — łagodny wymiar kary

Oskarżony(i) prosi(szą): — łagodny wymiar kary

Przewód sądowy zakończono dnia 5 sierpnia 194 r. o godz. 8.
Sąd udaje się na naradę nad wyrokiem.

Przewodniczący zapowiada w myśl art. 244 K.W.P.K. że wyrok ogłoszony będzie dnia 5 sierpnia 1948 r. o godz. 17 00

Dnia 5 sierpnia 1948 r. o godz. 17 przewodniczący ogłasza w obecności oskarżonego(ych) wyrok – ~~postanowienie~~, mocą którego Tymoszko Irena skazana została na 15 lat więzienia.

Przewodniczący poucza strony w myśl art. 249 § 3 K.W.P.K.

Oskarżony(eni) oświadcza(ją), że wyrok i pouczenie zrozumiał(mieli)

Zakończony dnia 5 sierpnia 1948 r. o godz. 17 20

PROTOKÓLANT

PRZEWODNICZĄCY

Wzór Nr 35

WOJSKO POLSKIE
Wojskowy Sąd Rejonowy
w Rzeszowie
(pieczątka nagłówkowa)

Wyrok oryginalny z odpisami sprawdz.
1/ [illegible]
2/
w dniu 11/8 1948 r.

Znak akt Sr 569/48 113

Nr. oryg. 804

WYROK

w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej

Rzeszów, dnia 5 sierpnia 1948 r.

Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie

W składzie:

przewodniczący mjr. Pietroń Wacław

sędzia wojskowy — ~~ławnik~~ kpt. Klura Kazimierz

i ~~sędzia wojskowy~~ — ławnik kpr. Hoźniak Marian

w ~~nie~~obecności prokuratora wojskowego ppor. Nowomiejskiego Kazimierza

i obrońcy z urzędu adw. Pikora Michała

oraz przy udziale protokulanta por. Busia Edwarda

rozpoznawszy sprawę Tymoczko Ireny
(stopień wojskowy, nazwisko i imię)

~~syna~~ — córki Stefana i Kseni z domu Ponkiewicz

urodzonego(ej) dnia 8 lipca 1928 w Jaksmanicach pow. Przemyśl

narodowości ukraińskiej obywatelki polskiej

nieczynnej
(stan cywilny i rodzinny)

mającego wykształcenie średnie

z zawodu nauczycielki ~~posiadającego~~ bez w majątku

stale zamieszkałego w Przemyślu ul. Franciszkańska 28

w ~~służbie wojskowej~~ od V.P. nie służyła ~~przynależnego służbowo do~~

bez odznaczeń ~~odznaczonego~~

niekaranego

oskarżonego z art. 85 KKWP ad 1 § 1 i 3 Dekr. z 13.6.46 ad. 1 § 1 i 7 Dekr. z 13.6.46 i ad. 259 K.K.

Na podstawie całokształtu okoliczności, ujawnionych w toku przewodu sądowego oraz bieżącej przepisami art. 3, 220, 275 zyg. KWPK — Sąd uznał —

Wzór 36

cywilną Tymoczko Irena c. Stefana

Z. U.

Najwyższy Sąd Wojskowy z dnia 10. 11. 1948 r.
Sn. Odw. S. 2524/48

postanowił:

skargę Wojsk. ~~Sądu Rej.~~ Prokuratora Rejonowego w Rzeszowie na wyrok Wojskowego Sądu Rejonowego z dnia 5. 8. 1948 r. w sprawie Nr. Sv. 569/48 Tymoszki Irenny c. Stefana pozostawić bez uwzględnienia, a wyrok ten pozostawić w mocy.

Szef
Wojskowego Sądu Rejonowego
w Rzeszowie
Mgr. W. Pietron m/r.

Wojsko Polskie · Wojskowy Sąd Rejon. w Rzeszowie

Wyrok ten jest prawomocny z dniem 10. 11. 1948 r.

Szef
Wojskowego Sądu Rejonowego
w Rzeszowie
Mgr. W. Pietron m/r.

Tymoszko Irena

nakaz wykonania kary (k. 130)
początek kary dnia 15. 11. 1947 r.
koniec kary dnia 15. 11. 1962 r.
karta karna (k. 137)

Dnia 18. II. 1949 r.

Sekretarz
Wojskowego Sądu Rejonowego
w Rzeszowie

Натомість юрист, який ще годину раніше наполягав на тому, щоб мене захищати, не озвався й словом. Коли після судової розправи я вийшла на коридор і чекала на оголошення вироку, він, підійшов до мене і, немов на виправдання свого мовчання, сказав:

– „Lepszej obrony, niż to co powiedział sędzia, nie mogła pani mieć”[15].

І це була правда. Після наради суд виніс вирок: 15 років в'язниці і 5 років позбавлення громадянських прав з конфіскацією усього мого майна. Я дякувала Всевишньому, що оберіг мене від смерті. Але чи надовго?

Військовий прокурор, який звинувачував мене під час судової справи, склав апеляцію і повторно зажадав для мене смертної кари. Справа пішла до розгляду перед Найвищим військовим судом у Варшаві. На відповідь-рішення довелось мені ждати довгих чотири місяці.

З цього дня залишився в пам'яті ще один цікавий епізод. Зараз після мене судову справу мав один поляк. Його судили за образу польського уряду, т.зв. „szeptanką”[16]. Засудили, здається, на 4 роки в'язниці. Після проголошення вироку він вийшов у кімнату – „почекальню”, де ждала його родина. Був дуже схвильований. На нього, не спускаючи очей, як в образок, вдивлявся маленький синок. І тоді мужчина не витримав, розплакався, а з його очей покотилися сльози.

Я стояла недалеко від них, а поруч мене – мій конвоїр. Кажу вголос, що він, мабуть, має катар, і прошу його дружину дати хустинку, а до нього, вже стишеним голосом, щоб витер сльози і поводився як мужчина, бо дивиться на це його маленький син.

Питаю, за якою статтею засуджений. Вже на той час, перебуваючи у слідчому арешті, я наслухалась багато про

[15] Кращої оборони, від сказаного суддею, не могли ви й мати.
[16] Перешепти, наклепи, шептана пропаганда.

різні судові справи. Підказую йому, щоб узяв адвоката і заявив, що був тоді п'яний і тому зовсім не пам'ятає, щоб такі речі, за які його звинувачують, він міг говорити. Має шанс поміняти параграф, за яким його засудили, на інший, більш лагідний, так що через рік напевно буде вже на волі.

Мій конвоїр прислухався до нашої розмови, не втручався, але врешті заговорив:

– Proszę państwa, czegoś podobnego jeszcze nie widziałem. Dla tej dziewczyny dopiero co żądali kary śmierci, a ona zamiast myśleć o sobie, martwi się o innych[17].

Від цих слів і мені стало якось ніяково, зворушилась. Раптом почула, що ці люди звертаються до мене і пропонують почастуватися шоколадом, питають, чи я не голодна.

Після розправи мій конвоїр, відпроваджуючи мене до арешту на УБ, сказав: „Gdybym nie miał żony i dzieci, to już bym pani nie odpuścił. Jeszcze nigdy czegoś podobnego nie przeżyłem"[18]. Потім він мені прислав до арешту пакунок. Це була єдина посилка, яку я отримала за весь час перебування у слідстві в Ряшеві.

Камера № 8

Після судової справи мене знову запроторили в „гробницю", тим разом у камеру № 7. Ще понад півроку довелося сидіти в сутеренах слідчого арешту Воєводського Управління Безпеки.

Нашими найближчими сусідами були чоловіки з камери № 8. Ми з ними не тільки „перестукувались", тобто розмовляли, вистукуючи об стіну знаки алфавіту Морзе, але й мали можливість вести розмови через досить велику

[17] Прошу панства, я чогось подібного ще не бачив. Для цієї дівчини щойно жадали кари смерті, а вона, замість думати про себе, журиться за інших.

[18] Коли б у мене не було жінки і дітей, я б вас уже ніколи не залишив. Чогось подібного я ще ніколи не пережив.

діру, яку хтось ще до нашого прибуття наскрізь прокрутив біля каналізаційної труби. Вони отримували в посилках тютюн, цигарки, але відділові не давали їм сірників, не хотіли припалити цигарки. Не раз чула, як заарештовані їх випрошували – „Panie oddziałowy, daj pan ognia”[19]. На це відділовий відповідав їм вульгарно: „Spuść portki, wyciągnij ..., potrzyj po betonie to ci się zaiskrzy”[20].

Я спершу не звертала уваги на ці приниження. А вони далі просили, і мені стало соромно за них. В кінці я не витримала й кажу: „Przestańcie prosić!”[21].

Увечері взяли мене до кухні галушки робити, чи щось. Дивлюсь у смітник, лежить коробка сірників. Я її хап і на зворотній дорозі крізь шпарину між дверима і муром підкинула їм ці сірники в камеру. Вони, захоплені, вдячні, „засипали” мене компліментами.

– Dziewczyno, jesteś wspaniała, kim jesteś?

– Ukrainką[22].

З цього і почались наші контакти. Найчастіше і найбільше зі мною розмовляв Зиґмунт Ґебултовський – „harcmistrz”[23], так представився. Через якийсь час котрийсь із відділових почув дим цигарок, і начальство заборонило не лише курити, а й передавати в’язням тютюн. А він для деяких в’язнів мав більшу вартість, ніж хліб.

Що ж було робити? З чисто тюремної солідарності я почала тоді збирати недопалки. Я була вже після судової справи, чекала на затвердження вироку. Таких в’язнів випускали з камер на різні роботи, в основному в пральні, кухні, прибирати коридори та інші приміщення арешту. Там, власне, я знаходила „дорогоцінні” недопалки. До чоловічої камери

---

[19] Пане відділовий, дайте вогню.

[20] Спусти штани, витягни ..., потри об бетон, то тобі заіскриться.

[21] Перестаньте просити!

[22] Дівчино, ти молодець, хто ти? – Українка.

[23] Найстарший рангом скаут, провідник скаутів.

передавала їх крізь згаданий отвір. Тим самим шляхом мені вдавалось протиснути навіть невеличке горнятко з гарячою водою, яку я потай виносила з кухні. Для маскування ми затикали отвір спеціальним „чопом", хоча наших камер всередині практично ніхто не перевіряв.

„Японка"

Зиґмунт, який любив обдаровувати мене різними компліментами, похвалами, одного разу зовсім несподівано сказав:

– Ja bym się z tobą ożenił.

– Zygmunt, czy ty masz po kolei w głowie? Ty masz 15 lat więzienia, ja mam 15 jeszcze nie zatwierdzonych. O czym ty mówisz! Ja ciebie nigdy w życiu nie widziałam, ty nie widziałeś mnie[24].

Ми були знайомі лише з перестукувань і розмови через діру в стіні.

– To bez znaczenia – повторив так кілька разів. – Za twoje dobre, szlachetne serce ożeniłbym sie z tobą. Mnie to nie przeszkadza.

– A mnie tak. Mnie by coś przeszkadzało. Jestem Ukrainką!

– Wiem o tym. Ale mnie by nie przeszkadzało[25].

В цей час перебувала зі мною в камері й прислухалась до цієї розмови Лена Фіцовська[26]. Це була дуже колоритна постать, у в'язниці всі її називали „японкою". Не знаю, за що вона сиділа. У нас не було звички розпитувати, якщо хтось сам не говорив про себе. Її історія неймовірно цікава і драматична.

---

[24] Я б із тобою одружився. – Зигмунте, чи в тебе все гаразд з головою? Ти маєш 15 років в'язниці, я маю 15, ще не затверджених. Про що ти говориш! Я тебе ніколи в житті не бачила, а ти не бачив мене.

[25] Це не має значення. – За твоє добре, шляхетне серце я одружився б з тобою. Мені це не перешкоджає. – А мені так. Мені б щось заважало. Я українка! – Я про це знаю. Але мені б це не перешкоджало.

[26] Справжнє прізвище – Лео Елеонора Фіцовська.

„Японка", мабуть, жила в Сибіру, там познайомилася з поляком Фіцовським. Він, імовірно, був тоді в дуже тяжкому стані здоров'я. Лена ним заопікувалася, лікувала, і коли він уже видужав, то забрав її до Польщі і тут одружився з нею. Мабуть, це рішення було спричинене більше честю, ніж любов'ю. Вони жили в якомусь малому містечку Ряшівського воєводства.

Розповідала вона мені свою історію, і якось в один момент зупинилась і сказала до мене:

– Іра, я Тебя умоляю, нікоґда нє іді за поляка! Слишіш?[27] – говорила вона по-російськи, бо не вивчила польської мови, не мала з ким нею розмовляти.

– Що тобі прийшло до голови? – кажу до неї, дуже здивована почутим. Лише потім я зрозуміла, що „Японка" чула мою розмову з Зиґмунтом і, мабуть, це її застереження було пов'язане з його пропозицією.

Благальним голосом говорила мені:

– Ірочка, умоляю, нікоґда нє іді за поляка! Оні тебе нікоґда нє простят твоєй інакості![28]

Вона розповідала мені, що Фіцовський – її чоловік, ішов собі на цілий день до своєї школи, де був учителем і мав свої заняття, зацікавлення, а вона жила, як прокажена (так мені говорила) – не мала ні приятелів, ні сусідів, ні дітей. Найбільшою трагедією для неї було те, що містечко, в якому вони жили, було дуже мале. У великому місті можна загубитися в натовпі людей, стати безіменним, у малих усі про всіх усе знають.

„Японка" відкрила переді мною серце, розповіла про своє безнадійне життя, про свій біль.

---

[27] Іро, благаю тебе, ніколи не виходь за поляка! Чуєш? (рос.)

[28] Іринко, благаю, ніколи не виходь за поляка! Вони тобі ніколи не пробачуть твоєї іншості! (рос.)

„Boże, dlaczego ja nie jestem Ukrainką!”[29]

В нашій камері постійно змінювались особи – таким був характер слідчої в'язниці. Було нас 5, часом і 6 жінок. Прибула нова дівчина Тереска – учениця чи студентка, полька. А ще незабаром прийшла до нас пані Нізєньска. З її розмов можна було припускати, що перед війною вона мала маєток на Поділлі, а під час окупації вже жила у Варшаві з сином, студентом юридичного факультету, який, якщо не помиляюся, мав ім'я Кшисьо або Богусь. Не було їм легко. Її чоловік, спеціаліст з будівництва військових укріплень, у вересні 1939 р. потрапив у німецький полон. По закінченні війни залишився на Заході, однак комуністична влада дуже хотіла повернути його до Польщі. Не знаю, чому мабуть, власне через це, заарештовано його дружину.

Одного дня до нашої камери підбіг Богдан Кашубинський „Нестор”, родом з Пикуличів, мій знайомий з Перемиської гімназії, як мені здається, бунчужний сотні „Бурлаки”, переданий з Чехословаччини разом з іншими інтернованими вояками УПА. Постукав у двері й кликнув:

– „Христю”, ми такі голодні!

Навпроти нашої камери було місце-отвір, до якого кожного ранку в'язні-чергові виливали вміст „кіблів”. Часто в'язні користалися з цієї нагоди, на мить підбігали до дверей якоїсь камери і передавали різні звістки. Так було і з „Нестором”.

Я відразу звернулася до співтоваришок, щоб не викидали чорного в'язничного хліба, який більш нагадував глину, бо ж мої друзі з УПА і такого не мають. Всі зрозуміли і майже без слів віддали свою пайку хліба. А до „Нестора” кажу, що там біля „кіблярні” є таке місце в стіні, де я цей хліб йому заховаю. І так ми зробили.

[29] Боже, чому я не є українкою!

Все це тривало дуже коротко, одну мить. Лише „Нестор" відійшов з-під нашої камери, озвалася Тереска, молода полька. Якимось таким розмріяним, а водночас збудженим голосом сказала:

– Boże, dlaczego ja nie jestem Ukrainką. Jacy oni są dla siebie serdeczni[30].

Ці слова прозвучали більш несподівано, ніж поява самого „Нестора". І тут заговорила одна з наших товаришок з камери, полька, пані Нізєньска:

– Teresko, bój się Boga! Co ty mówisz?![31]

А це дівча відповідає їй, що вона чогось подібного, такої сердечності й солідарності, ніколи не бачила серед поляків. Для неї це було щось незвичайне.

Тоді пані Нізєньска задумалась, задивилась мовби вдалечінь і каже: – Właściwie, co to jest Polska? Wąski pas ziemi wzdłuż Wisły, trochę na zachód – żywioł niemiecki, trochę na wschód – ukraiński, białoruski, litewski. Co to jest Polska?[32].

Цікаво, чи ще хтось з тої камери живий і де вони? Хотіла б довідатися, яка доля спіткала цю незвичайну дівчину Тереску, що сталося з панею Нізєньскою?

Пані Нізєньска

Після одного з допитів пані Нізєньска повернулася до камери дуже підексцитована, почала розповідати, які чемні були з нею офіцери слідчі. Сказала, що почувала себе, як серед людей з т.зв. „доброго товариства".

Це нас дуже насторожило. Ого! Вони чогось хочуть від неї. Але чого? Вже незабаром усе з'ясувалося. УБ запропо-

---

[30] Боже, чому я не є українкою! Які вони щирі одне до одного.

[31] Тереско, бійся Бога! Що ти говориш!

[32] Властиво що таке Польща? Вузька смуга землі вздовж Вісли, трохи на захід – німецька стихія, трохи на схід – українська, білоруська, литовська. Що таке Польща?

нувало їй допомогти налагодити зв'язок з чоловіком. Вона мала написати листа, в якому повинна схилити свого чоловіка до повернення на батьківщину.

Ми почали їй пояснювати справжні наміри органів безпеки. Щойно тоді пані Нізєньска мовби прозріла на очі, задумалась і каже:

– Ach tak, to o to im chodzi. Ja muszę umrzeć! Nie mogę do tego dopuścić.[33]

І вона розпочала голодування. Чотири дні не хотіла ні їсти, ні пити. Вона постійно повторювала, що як не хочемо з'їсти її пайка, то маємо його викинути. В камері виникнула дуже важка ситуація. Це була для нас тортура. І хоча ми були постійно голодні, жодна з нас не сміла б проковтнути хоча б кусник з її в'язничного пайка. І ми його виставляли на коридор.

Я спала біля неї і пам'ятаю, як п'ятого дня голодування вона почала стогнати, втрачати притомність, переставала контактувати з нами. Коли її стан драматично погіршився, ми кинулись до дверей і почали стукати, кричати до відділового, що вона вмирає. Очевидно, жодна з нас ні словом не згадала про голодування. Приїхала швидка допомога і паню Нізєньску забрали з нашої камери.

Не знаю, якою була її дальша доля. Більше у в'язниці я її вже ніколи не зустріла.

„Сльонскі"

Наприкінці серпня, це було вже після моєї судової справи, до камери № 8 прибув новий в'язень-поляк – Людвік Вєнцлав, відомий під псевдонімом як „Сльонскі". Він був останнім командиром правого крила польського антикомуністичного підпілля – Національної військової

[33] О так, то про це йдеться. Я мушу померти! Не можу до того допустити.

організації, т.зв. NOW[34], на території повітів: Переворськ, Ланцут і Лежайськ.

Вже на початку свого побуту в цій камері „Сльонскі" розповідав уголос з виразною погордою, що був свідком, як вели на слідство сотенного „Бурлаку", а також, здається, „Бродича". Вони йшли рівним військовим кроком, гордо (по-польськи „hardo") дивлячись уперед. Коли вимовляв слово „hardo", відчувалось, що це його дуже дратує.

Коли цього йому ставало мало, він починав вигукувати, вживаючи до українців зневажливих слів. Говорив, що жодному з нас неможна вірити, для нього ми всі зрадники і бандити, отже, треба українців нищити на кожному кроці.

Я все це чула. І хоча його слова боліли, я не мала претензій до цієї людини. Знала, що страшна доля, мабуть, зведе його життєвий шлях з не одним українцем у камері смертників. Однак до Зиґмунта і його друзів, яким я, українка, зробила стільки добра, я мала великий жаль. Чому жоден із них не прореагував на таку огидну поведінку „Сльонского".

Все це я висловила відразу, „стукаючи" до Зиґмунта.

– Mówiliśmy mu, że Ty jesteś Ukrainką, ale on powiedział, że jesteś wyjątkiem[35] – відповів Ґебултовський.

– Ja nie chcę być w jego ustach wyjątkiem. Jestem taka sama jak moi współbracia! A was nie chcę znać![36] – і обурено заткнула діру „чопом".

---

[34] NOW (Narodowa Organizacja Wojskowa) – після ліквідації структур Армії Крайової у січні 1945 р., окружний провід Національної партії реактивував у Ряшівському воєводстві військову формацію під назвою НОВ. У зв'язку з амністією більшість відділів самоліквідувалася навесні 1947 р. Людвік Вєнцлав був заарештований 9 серпня 1948 р. У руки безпеки потрапив увесь архів організації. У збірному процесі „Сльонскі" був засуджений 31 травня 1949 р. Військовим районним судом у Ряшеві до смерті. Вирок виконано 5 вересня 1949 р.

[35] Ми йому казали, що ти українка, та він відповів, що ти – виняток.

[36] Не хочу бути в його устах винятком. Я така сама, як і мої побратими! А вас не хочу знати!

Камера № 10

Наступного дня після інциденту зі „Сльонскім" мене перевели до камери № 10, навпроти кухні. Якось незабаром постукав у стіну мій сусід з дев'ятки. Називався Богуслав Менцінський чи якось подібно, цього вже не пам'ятаю. Казав, що їхав до Варшави поїздом як делегат від Польської соціалістичної партії (ППС) на з'їзд, на якому вона мала об'єднатися з Польською робітничою партією (ППР), тобто промосковською, комуністичною. Але замість у столицю, він потрапив у ряшівське УБ. Ніби з цього кепкував, але коли мені про це розповідав, у його голосі чулася гірка іронія долі.

Відповіла йому, що я українка, і моя слідча „справа" українська. І ще додала, що в попередній камері з цієї причини мене зустріла прикрість, а навіть посередньо – зневага, і я не готова до розмов.

– Szanuje pani wolę[37] – відповів Богуслав.

Але мовчанка тривала недовго. За якийсь час знову стукає Богусь (так казав себе називати) і каже:

– A jednak będzie pani ze mną rozmawiać! Potrzebujemy Pani pomocy[38].

– Що сталося? – питаю.

– Jest z nami pani rodak. Przywieźli go z Jaworzna, a raczej przywlekli. Jest strasznie zmasakrowany. Głowa, twarz nie do poznania. Nie może mówić, ani jeść. Ma strzaskane usta. Potrzebujemy pani pomocy. Trzeba nam ciepłej wody[39].

Богусь щораз стукав, інформуючи, що у них діється. Спершу мочили тонку білу шматку в теплій воді, яку я ста-

---

[37] Шаную волю пані.

[38] І все ж пані буде зі мною розмовляти. Ми потребуємо вашої допомоги.

[39] З нами є ваш земляк. Його привезли з Явожна, а точніше, приволокли. Він страшенно скатований. Голову, обличчя неможливо впізнати. Не може ні говорити, ні їсти. Має розбиті уста. Потребуємо вашої допомоги. Нам треба теплої води.

ралася діставати в кухні, тоді в цукрі і легко всували в уста скатованого повстанця. Як тільки рани трохи підгоїлися, а найважливіше в устах, вливали потроху чогось рідкого і так допомагали йому повернутися до сил, до життя. Якось Богусь запитав, що відбулося в попередній камері. Я йому про все розповіла.

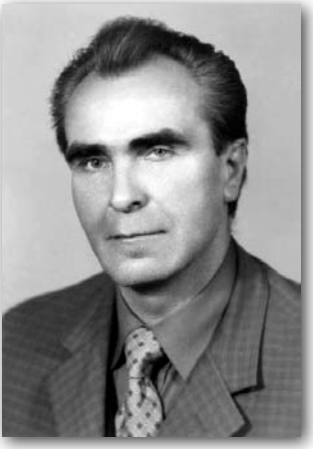

Василь Мільчак, знімок з 70-х років.

– Słusznie postąpiłaś[40] – почула у відповідь.

Побитий „родак" – земляк помалу повертався до здоров'я. Згодом я довідалася, що це був молоденький вояк УПА, Василь Мільчак, якого схопили в Чехословаччині й разом з групою 112 вояків сотні „Бурлаки" та інших депортували до Польщі. Кілька днів тримали в концентраційному таборі в Явожні, звідки, збитих і скатованих, перевезли до слідчої тюрми Монтелюпіх у Кракові, а згодом до Ряшева на дальше слідство. Тут його, 20-річного хлопця, засуджено на довічне ув'язнення.

По виході на волю Мілько жив у Ельбльонзі. Знайшов мене у Вроцлаві через мою знайому, Катерину Петригу, тепер Лялюк. Застукав до дверей мого помешкання, увійшов і каже: „Це я, той „родак", що сидів тоді в дев'ятці". Казав, що завдячує мені життям. З вдячністю говорив про поляків-співв'язнів: „Як Богусь та інші мною займалися, як вони мене рятували!".

Потім наші контакти були спорадичними. Вже в США я довідалася, що у Мілька важко хворе серце. Посилала йому ліки, однак цього не вистачало, хвороба розвивалася, необхідна була операція, якої в Польщі ще тоді не виконували, а в США коштувала щонайменше двадцять тисяч доларів. На жаль, спонсора не вдалося знайти, я була там лише кілька років, і мої фінансові можливості були дуже обмежені.

[40] Правильно вчинила.

Натомість Богусь Менцінський мріяв, щоб наше знайомство, наша тюремна приязнь не обірвалися. Ще в Ряшеві дав мені адресу своєї родини в Англії в надії, що, може, колись це мені придасться. Однак я ніколи нею не скористалась. Цікаво, як склалася його подальша доля?

Справа Попєля

Мені здавалося, що з камерою № 8 усе покінчено, але виявилося, що ні. Привезли нову групу поляків з якогось міста між Ряшевом і Краковом, в основному місцеву інтелігенцію, заарештованих у рамках т.зв. справи Попєля.

Кароль Попєль, голова Партії праці (Stronnictwo Pracy), був тоді у Польщі досить відомою постаттю. Після повернення з еміграції влітку 1945 р. відновив легальну діяльність своєї партії. І хоча Партія праці мала виразну християнсько-національну орієнтацію, то в політичних реаліях післявоєнної Польщі, в оцінці тодішньої влади, ставала щораз більш антикомуністичною. У зв'язку з цим органи безпеки почали дії, які мали довести до припинення її існування. Одним з методів були арешти, дуже часто рядових членів партії. Шиканами і тортурами намагалися змусити їх відректися від приналежності до партії Попєля.

Саме тоді в камеру № 8 посадили батька, а в десятку (зі мною) – його дочку. Незабаром з'ясувалося, що дочка буде звільнена. На волю з слідчого арешту звільняли дуже рідко. Для співв'язнів це була виняткова нагода передати за тюремні мури звістку про свою долю для сім'ї чи для організації, попередити про зрадників, арешти. І цим разом таким своєрідним зв'язковим з вільним світом мала бути оця дівчина, яка, як виявилося в слідстві, була випадково заарештована разом з батьком.

Проходячи біля камери № 8, я почула крізь двері шепіт. Підійшла ближче. Хтось по-польськи просив мене пере-

дати на волю дуже важливу інформацію через цю дівчину, яка незабаром мала вийти з арешту.

В першу хвилину я відмовилася. Пригадала йому, які слова прозвучали в цій камері, а зокрема те, що жодному українцеві ні при яких обставинах не можна довіряти. Я говорила твердо, але в душі защеміло, і щось мовби підказувало, що все-таки треба допомогти. І допомогла.

Він мав написати „ґрипса", а я подбати, щоб пересилка потрапила до адресата. Пояснила йому, як це зробити. Треба було писати хімічним олівцем на мокрій білій тканині, а потім її висушити, після чого текст ставав невидимий. Тоді хай він передасть мені цю шматку, а я вшию її в підшивку плаща цієї дівчини.

Наступного дня, як завжди, ранком, я вийшла винести до т.зв. „кіблярки" вміст нашого „туалету". Поблизу не було жодного стражника. Я підбігла до дверей камери № 8 і швидко крізь діру в стіні взяла шматок білого полотна з ґрипсом. Навіть якби в цей момент знайшли його при мені, це був лише клаптик полотна, вирізаний з мішка, в якому багато в'язнів одержували тоді цукор.

Це був простий, але водночас чудовий спосіб засекречування текстів, перевірений ще в нашому підпіллі. У в'язниці пошукували „ґрипсів", писаних на папері, а тимчасом ніхто не підозрівав, що інформацію поза тюремні мури можна було слати також у цей спосіб, на полотні. Зрештою, ця передача на волю не була єдиною.

Через це потім у жіночій в'язниці в Фордоні я мала додаткове слідство. Офіцер УБ конче хотів знати, як тоді з арешту УБ вийшла ця важлива інформація, хто мені допомагав у цьому? Вони підозрівали, що це міг зробити котрийсь із відділових.

– Ніхто нікому не допомагав. Це справа в'язничної „техніки".

– Це неможливо! – почав він верещати, лаяти мене.

– Можливо, можливо – кажу до нього. – Будете сидіти у в'язниці, тоді навчитеся. Вчитися ніколи не пізно.

Я тоді вже щось там відсиділа, але до кінця покарання було ще кільканадцять років. Що мені могли зробити? 15 років тюрми, більше чи менше, яка різниця. І одне і друге було для мене, молодої дівчини, великою абстракцією.

Dziewczyno, aniele! Kim jesteś?[41]

Через деякий час я почала виходити з камери до праці в кухні. Одного разу чистила картоплю й почула з іншої камери стогін і звуки, які видає людина, коли щелепа скаче від холоду. Підходжу до цієї камери, даю йому шалик, зроблений з шматка ковдри, і кажу, щоб він натирав ним тіло, рамена, а згодом хай стане на нього в якомусь сухішому місці й рухається, напевно, йому буде тепліше. В тих камерах, між стіною і дверима, були шпарини, крізь які можна було щось пропхати.

У відповідь чую здивований голос: – „Dziewczyno, aniele! Kim jesteś, z jakiej sprawy?

– Jestem Ukrainką, z ukraińskiej sprawy.

– Ach tak![42] – я почула в його голосі збентеження.

В цей самий час у нашій камері мала місце ще одна незвичайна ситуація. До моїх коротких розмов, ведених крізь двері з нашими хлопцями з УПА, до співаних мною українських пісень прислухалася полька, може, мала ім'я Наталія, не пам'ятаю вже. Одного разу вона глянула на мене й каже:

– Jaki piękny jest ukraiński język. Na przykład – browy, browy – brzmi tak łagodnie, a po polsku – brwi, brwi![43].

---

[41] Дівчино, ангеле! Ким ти є?

[42] Дівчино, ангеле! Ким ти є, за що сидиш? – Я українка, за українську справу. – Он як!

[43] Яка гарна українська мова. Наприклад, – брови, брови – звучить так лагідно, а по-польськи – брві, брві!

Це тільки кілька моментів, які вказують, як поляки – співв'язні по-різному ставилися до нас, українців. Більшість із них аж тут мала змогу побачити, якими насправді є ті люди „z band ukraińskich"[44].

Мундир Бронека

Серед в'язнів ряшівської слідчої тюрми не було таємницею, що катом, який виконує смертні вироки, є Бронек. Це було його ім'я. Прізвища, мабуть, ніхто не знав.

Одного дня прийшов до нашої камери відділовий Антоній, кличе мене і так офіційно каже:

– Chodźcie, trzeba wyprasować Bronkowi mundur.

– Nie wyprasuję, – відповідаю.

– Co! Więzień odmawia? – розлютився Антоній.

– Nie wyprasuję! Nie dotknę tego munduru.

– To pójdziecie do karca.

– To pójdę[45].

Все це діялося в досить специфічній обстановці. Двері до камери були відчинені, й нашу розмову чули всі в'язні, яки сиділи у сутерені. Антоній жахнувся, тріснув дверима камери, обернувся на п'ятах і пішов.

Опинилася я в карцері. Щоб не замерзнути, рухаюсь. Несподівано з сусідньої камери, це, мабуть, була дев'ятка, чую голос моєї товаришки, українки, Ірки Вовк-Кульчицької. Небагато думаючи, співаю на весь голос: „Чи чуєш, Ірко?", перефразовуючи фрагмент відомої української в'язничної пісні „Ти чуєш, Юрку?" на слова Богдана Кравціва.

„Чую, чую" – відповіла Ірка.

---

[44] „З українських банд ".

[45] Ходіть, треба випрасувати мундир Бронека! – Не випрасую! – Що! В'язень відмовляється? – Не випрасую! Не доторкнуся до того мундира. – То підете до карцера. – То піду.

Богдан Кравців:
Юрієві Дацишинові – в'язничні строфи

Як звірі, простір ми любили,
блакити, далечі і води,
і хижу волю й вовчі ходи
в людні тривожні городи.

А нині нам, як звірам – кліті
і хід розміряний у лад:
чотири кроки, все чотири –
туди й назад... туди й назад.

За муром одцвіли каштани
і вільний вітер залюбки
до мене в келію заносить
останні білі пелюстки.

Спалився, витлів юний липень
і серпень вигорів дотла
і літо бабине снується
тендітним прядивом срібла.

Вже осінь крилами має, пливе
Десь, мабуть, в золоті гаї
і вже ячання журавлине
об грати вдарило мені.

Над містом ніч і шум і гомін
І снігом біла заметіль
І вже санковими дзвінками
доносить молодість звідтіль.

Ти чуєш, Юрку? – Чую друже!
Бували лепські гулянки...
отак ще двадцять зим в'язничних
мені дзвонитимуть дзвінки.

Колись, як будні серце здавлять
і зрадить волю друг і брат,
я знаю, буду банувати
за днями, що в плетінці грат.

За ночами суворих келій,
Налитих сумерком ущерть,
де йдуть юнацькі роки друзям,
де з усміхом стрічали смерть.

Це знаменитий вірш. Він був написаний Б. Кравцівим значно раніше, мабуть, відразу після визвольних змагань 1918 р. Я знала його вже перед війною, але тоді, у в'язниці, не пам'ятала, хто був його автором.

Так склалося, що через багато років, на еміграції, відбувся похорон цього Юрка, якому був присвячений вірш. Юрій Дацишин помер у Чікаґо на самий Святвечір, 6 січня 1994 р. З огляду на те, що ми були знайомі, мене попросили, щоб я сказала при цій нагоді кілька слів. Я задекламувала тоді цей вірш.

Зараз почувся гострий голос ключника Антонія:

– Co wy tam tak śpiewacie?

– To szczury zamówiły sobie piosenkę.

За пару хвилин Антоній відчинив двері і каже до мене:

– Wiecie co? Było tutaj dużo Ukrainek, ale takiej twardej, jak wy, to jeszcze nie widziałem.

– Dziękuje za komplement, ale pan nie zdążył jeszcze mnie poznać[46].

Невдовзі після цього, за день чи, може, два, Антоній приходить знову, викликає мене з камери й пошепки каже, що там за гратами в „зимниці" сидить начальник ряшів-

[46] Що ви там так співаєте? – Це щурі замовили собі пісню. – Знаєте що? Було тут багато українок, але такої затятої, як ви, то я ще не бачив.
– Дякую за комплімент, але ви ще не встигли мене пізнати.

ського летовища. Він не має одягу. Його дружина передала потай через Антонія теплу піжаму, яку треба йому передати. Він, як стражник, не може цього зробити, але я напевно знатиму, як. Досі Антоній ще ніколи з чимось подібним до мене не звертався.

Ірина Вовк, тепер по чоловіку Кульчицька

І він пішов собі в один кінець коридора, пильнувати, чи хтось не надходить, а я йду в другий, буцімто до кухні по бараболю. А там за гратами була маленька келія, властиво, нора, викопана в землі, без вікон, у якій тримали роздягнених найбільш непокірних у слідстві в'язнів.

Підійшла я до цієї камери і думаю, як мені її туди пропхати. Важкі металеві двері, грубі мури. На щастя, між якоюсь трубою, яка пробивалась крізь стіну, я знайшла таку щілину, принесла з кухні патик, накрутила на нього піжаму і кажу в'язневі, щоб тягнув.

З проблемами, однак якось удалося мені пропхати цю піжаму досередини. Він був неймовірно вдячний. Почав розпитувати мене, ким я є, чому це роблю. Я коротко пояснила йому, що є українкою, а роблю це на прохання його дружини. Згодом виявилось, що керівника летовища заарештовано внаслідок якоїсь провокації.

Я вже перейшла той момент, коли під час слідства садовили мене до карцера. Знала, що це значить, як там холодно. Пам'ятаю, що коли вперше мала йти до карцера, Антоній пошепки сказав мені, щоб залишила на собі хоча б сорочку, бо інакше не витримаю, так там холодно.

Ірон

Мене щораз частіше брали до кухні або прибирати коридор. Завдяки цьому я мала непоганий контакт з заарештованими в окремих камерах і при цій нагоді могла їм дещо передати.

Так склалося, що в камері навпроти кухні сидів Ірон Кудлайчук „Довгий" і ще якийсь молодий поляк. Вони не отримували посилок і дуже потерпали від голоду. Я вирішила їм хоч трохи допомогти. Часом я залишалась на хвилинку в кухні сама, тоді швидко пекла на блясі коржі з тіста, трохи приправляла їх смаженою цибулькою і передавала їм крізь шпарину в дверях.

Ірон устиг мені сказати: „Коли оточили нашу криївку, я вистрілив собі в уста, впав, та, на жаль, це ще не був мій кінець... Можеш собі уявити, „Христю", що я відчував, коли прийшов до тями. Я думав, що я вже на тому світі. Розплющаю очі і бачу... польських солдатів. Жах! Мене відрятували, щоб я ще раз умирав. І то як!".

Чи може бути більша іронія долі? Його відрятували, вилікували для того, щоб ще раз убити!

Одного ранку підбіг до моєї камери молодий поляк, що сидів разом з Іроном, і сказав голосом, повним розпачу: „Zabrali Irona!"[47]. А це означало лише одне – смерть!

У в'язниці на ряшівському Замку я зустріла того поляка вдруге. Він упізнав мене, дуже зрадів і просто вигукнув: „Nigdy nie zapomnę Irona, ani tych placków, którymi Pani nas dokarmiała"[48].

Потім на хвилинку задумався і на прощання сказав, що лише тут, у в'язниці, побачив і переконався, якими насправді є українці, скільки бруду на нас вилилося і ще виливається.

---

[47] Забрали Ірона!

[48] Ніколи не забуду Ірона, ані тих пляцків, якими пані нас підгодовувала.

„Zapluty karzeł reakcji”[49]

У підвалах ряшівського Замку опинився також „Сльонські”. Його ставлення до українців тоді вже діаметрально змінилося. Як пише Пйотр Возняк у книжці *Zapluty karzeł reakcji*[50], „Сльонскі” не витримав тортур у слідстві і заломився.

„Biedaczek Więcław nie wytrzymał tortur, choć wydawało mu się, że był twardy. Załamał się i „sypał” innych, gdyż czuł się obciążony wydając broń, którą po ujawnieniu zachował. Tak mu tłumaczono w śledztwie i dał się nabrać. Gdy jednak stanął przed sądem i usłyszał oskarżenie prokuratora, żądającego dla niego aż trzech wyroków śmierci, a także pod moim wpływem – odwołał zeznania wymuszone w śledztwie”[51].

„Сльонскі”, засуджений на смерть за свою підпільну діяльність, опинився у камері смерті. Тут, як за іронією долі, зустрів українців, так, як і він, засуджених на кару смерті тим самим судом. Тут також довелось йому стати віч-на-віч з командиром „Бурлакою”, про якого ще не так давно висловлювався з погордою і ненавистю.

Пйотр Возняк, заарештований і засуджений на смерть у тій справі, що й „Сльонскі”, 63 дні перебував разом з ним у камері смертників. Фрагмент цієї потрясаючої, а водночас важко доступної сьогодні книжки варто наблизити до українського читача.

---

[49] Запльовуваний карлик реакції.

[50] Piotr Woźniak, *Zapluty karzeł reakcji. Wspomnienia AK-owca z więzień w PRL*, Wydawnictwo „Spotkania”, Paryż 1983. Автор спогадів був командиром Ряшівської округи НОВ.

[51] „Бідака Вєнцлав не витримав тортур. Хоча йому здавалося, що був міцним. Заломився і „сипав” інших, оскільки почувався обтяженим, видавши зброю, яку зберіг після амністії. Так йому пояснили на слідстві й дозволив себе обдурити. Та коли став перед судом і почув обвинувачення прокурора, який вимагав для нього аж три смертних вироки, а також під моїм впливом – відкликав вимушені на слідстві зізнання”. *Op. cit.*, с. 36.

Камера смертників

В'язнів, засуджених на смерть, везли просто з суду до ряшівського Замку і замикали в камері смертників. Тут також сиділи в'язні, засуджені на кару ув'язнення. Всі чекали на затвердження вироку. Для одних це означало край їх життєвого шляху і страшну, невблаганну смерть, для інших лишалася надія, що навіть довічне ув'язнення залишає клаптик надії на волю.

Мене на Замок запроторили в листопаді 1948 р., незадовго перед затвердженням вироку. Прокурор склав відкликання від вироку суду і далі жадав кари смерті. Все ще було можливе. Вже завтра я могла опинитися в темному тюремному коридорі, який закінчувався камерою, де на в'язнів чекала лише смерть.

Камери смертників знаходилися у підвалі ряшівського Замку. Вів до них довгий темний коридор, оточений з обох боків міцними металевими гратами. Та, в якій сиділи чоловіки, була позначена № 27. Жінок засуджених на смерть, тримали десь окремо.

В камері містилося одночасно кільканадцять в'язнів. А скільки їх пройшло крізь неї протягом місяців, років? За неповними ще підрахунками лише тут, у Ряшеві, Військовий районний суд у 1945-1949 роках і Військовий суд Оперативної групи „Вісла" в 1947 р. засудили на смерть щонайменше 380 українців. З них понад 90 відсотків було страчено[52]. А скільки засуджено і страчено поляків, німців?

Назовні, за гратами, стояв вартовий з автоматом, готовий кожної хвилини стріляти на випадок бунту в'язнів або якогось заколоту. В камері був обов'язковим суворий

[52] В цей самий час українців на кару смерті засуджували також військові суди в Кракові (64 особи), Перемишлі (59), Любліні (97), Варшаві (17), Ольштині (12). Див. Eugeniusz Misiło, *Wojskowy Sąd Grupy Operacyjnej „Wisła"*, „Літопис УПА", том 22, Торонто-Львів 1993 р.

режим. За кожним разом, коли ключник відмикав двері до камери, в'язні мусили негайно ставати лицем до стіни, з руками, простягнутими дозаду. Не можна було дивитися, хто відчиняє камеру, а тим більше, хто до неї входить. Не можна було наблизитися до дверей і глянути на відділового, який був тут паном життя і смерті. Засуджені кожної хвилини могли сподіватися екзекуції. Багато в'язнів, які нерідко кілька місяців чекали на затвердження вироку, в чиїх серцях весь час жеревіла ще іскорка надії на помилування, не витримували цього нервово.

Як згадує у своїй книжці Пйотр Возняк[53] „W celi już nie było życia. Wymęczone, wychudłe postacie, o trupio bladych twarzach i oczach bez blasku, zdawały się być nie z tego świata. Żarliwe modły, niekończące się odmawianie różańców, próśb, wszystko to stapiało się w jeden potężny głos wołania do Boga o litość, o przebaczenie, o ocalenie od niechybnej śmierci. Patrząc na tę rozmodloną gromadkę ludzi, owianych jednym gorącym pragnieniem życia, pomyślałem sobie, jakże szczęśliwi są ci ludzie, którzy wierzą w Boga – w Jego dobroć, miłość, i miłosierdzie. Z kim mogliby rozmawiać w takich chwilach, gdyby Boga nie było? W Jego obecności śmierć nie jesta taka straszna i trudna. (...)

Gdy znalazłem się w celi nr 27, w pierwszej chwili zdawało mi się, że jestem na pogrzebie. Brakowało tylko katafalku, na którym możnaby ułożyć ciała tu zmarłych. Liczono tylko tygodnie, dnie, godziny, nieuchronnie przybliżające śmierć. (...)

---

[53] „В камері вже не було життя. Вимучені, схудлі постаті, зі смертельно блідими обличчями й очима, позбавленими блиску, здавалися не від цього світу. Гарячі молитви, нескінченне промовляння ружанцевих молитов, благань, усе це сплавлювалося в один потужний голос волання до Бога про милосердя, прощення, вибавлення від неминучої смерті. Дивлячись на цю заглиблену в молитву громаду людей, овіяних єдиним палким прагненням до життя, я подумав про себе, якими ж щасливими є ті люди, котрі вірять у Бога – в Його доброту, любов і милосердя. З ким би могли вони розмовляти в такі хвилини, якби Бога не було? В його присутності смерть не є такою страшною і важкою. (...)

W celi nastąpiło całkowite zbratanie więźniów. W obliczu władzy, która skazała nas na jednakową śmierć, jak w obliczu śmierci – spotkania z Bogiem, byliśmy jednakowi, zrównani w prawach. Szczególnie wobec Boga czuliśmy się jednakowo grzeszni i jednakowo odpowiedzialni za swoje grzeszne życie.

Polacy, Ukraińcy, Niemcy stanowil społeczność celi nr 27. Żyli w zgodzie i wzajemnie sobie pomagali, a idąc na śmierć – gorąco i serdecznie przebaczali. Uczucie nienawiści nie istniało (...). Na śmierć szliśmy razem, więc jaka mogła być różnica między nami?" .

За свідченням автора, українці, з якими він сидів у камері № 27, ішли на смерть z honorem i podziwu godną determinacją[54]. Так умирав сотенний „Бурлака" й його найближчий співробітник, шеф штабу сотні Зенон Бахталовський пс. „Зенко", син греко-католицького священика з Яблонова біля Копичинців на Тернопільщині. Бахталовський був студентом Львівської політехніки. Влітку 1947 р. потрапив у полон на територіїї Чехословаччини, звідки в 1948 р. був депортований до Польщі разом з іншими вояками УПА.

В'язня, на якому мав бути виконаний смертний присуд, виводили з камери № 27 до сусідньої № 28. Тут прокурор повідомляв засудженого, що рішенням президента Польщі

Коли я опинився в камері № 27, в першу мить мені здавалося, що я на похороні. Бракувало лише катафалку, на який можна було б покласти тіла померлих тут. Рахували тільки тижні, дні, години, які невпинно наближали смерть. (...)

В камері відбулося повне братання в'язнів. Перед лицем влади, яка прирекла нас на однакову смерть, як перед лицем смерті - зустрічі з Богом, ми були рівними, зрівняними в правах. Особливо перед Богом ми почували себе однаково грішними й однаково відповідальними за своє грішне життя. Поляки, українці, німці становили спільноту камери №27. Жили в згоді й навзаєм собі допомагали, а йдучи на смерть – гаряче й сердечно пробачали. Почуття ненависті не існувало (...). На смерть ми ішли разом, отож яка могла бути різниця поміж нами?". Piotr Woźniak, *op. cit.*, s. 42, 46-47.

[54] З честю і подиву гідною витримкою.

Болеслава Берута його прохання про помилування було відкинуто, у зв'язку з чим вирок військового суду підлягає негайному виконанню. В'язневі викручували руки на зад і в'язали дротом. Потім затикали уста, але не якоюсь ганчіркою чи гіпсом, як це робили своїм жертвам ґестапівці, а просто вдягали на обличчя гумову протигазну маску.

Цей звірячий патент поляки прийняли просто від своїх учителів – катів з НКВД. В супроводі чотирьох озброєних пістолями убівців бігом вели його за кількадесят метрів до приміщення у підвалі, де виконуючий обов'язки ката убівець Бронек, про якого я вже раніше згадувала, пострілом у потилицю позбавляв свою жертву життя. Нагородою була пачка цигарок.

Вночі виносили труп у паперовому мішку з підвалу, кидали на вантажівку і везли до лісу біля Ряшева, на т.зв. Побітню. Тут закопували в безіменній могилі, а всілякі сліди старанно загрібали. Досі, попри інтенсивні пошуки, полякам не вдалося відшукати жодного місця поховання в'язнів, страчених у 1944-1956 рр. в Ряшеві.

Останню дорогу наших друзів, засуджених на смерть, ми переживали дуже важко. Чули глухі постріли у в'язничному льоху, а потім гудіння мотора вантажного авта. Часом, коли виводили нас ранком на прохід, видно було ще свіжі сліди крові, які вели з підвалу в'язниці на замковий майданчик.

Повторне слідство Байовського

Після судової розправи мене перестали брати на нескінченні допити. Здавалось, що слідство, биття, всі ці звірства Байовського вже позаду. Незабаром виявилось, як дуже я помилялася.

10 жовтня 1948 р., вже давно після вечірньої перевірки, несподівано відчинилися двері нашої камери, відділовий

назвав моє прізвище і наказав вийти. Була це досить незвична пора, однак у першу мить я подумала, що, може, треба щось ще прибрати, може, допомогти в кухні. Виходжу з камери і в цей момент бачу слідчого офіцера УБ Байовського. Стояв біля грат і грізно вголос гукнув: „Dać ją na górę”![55].

Відразу стало якось моторошно. Що це, знову слідство, знову муки? Входжу до кімнати допитів, а за мною Міхал Байовський, відомий вже мені з попереднього слідства своєю жорстокістю садист. Зачиняє двері і відразу починає кричати: „Mów, mów, ile nam nakłamałaś!”[56]. Рвучко кинувся до мене, хотів ударити. А я, як тільки увійшла, стала за невеличким столиком, направо від дверей під стіною. І в той момент, коли Байовський скочив до мене, почала ним відгороджуватись.

Спершу мені це вдавалося, але не надовго. Байовський розлючено вдарив ногою в ніжку столика, стіл упав, а він, як хижак, ухопив відламану ногу, повалив мене на землю і почав без милосердя нею бити, куди попало. Як шалений, завзято бив, копав ногами, ще й кричав: „Mów, mów!”.

Я спершу закривалася, боронила себе від ударів руками, але не було порятунку, і в кінці втратила притомність.

Не знаю, як довго це тривало. Через якийсь час отямилась. Звідкись на мене повіяло свіжим повітрям. Хтось відчинив двері, і я почула крик жінки, сповнений жаху, а потім її швидкі кроки. Все це відбувалось над ранком. Як потім мені розповіли, жінка прийшла прибирати кімнату, побачила мене, перелякалася і втекла.

Я лежала закривавлена, кров була на стінах і на підлозі. Моє тіло було побите, просто змасакроване, зокрема ліва

[55] Дайте її нагору!
[56] Говори, говори, скільки ти нам набрехала?

нога, руки, якими пробувала захищати себе від ударів ніжкою від стола, обличчя, голова.

Боліли не лише рани – боліло також почуття зневаги, якого я тоді зазнала, коли я, жінка, лежала скатована, в подертій жіночій білизні, в калюжі крові.

Але, замість милосердного лікаря, знов увійшов Байовський, покликав відділового й сказав: „Zabrać ją!”[57].

Чергував тоді Курцик, родом з Курилівки, села, що над Сяном неподалік Лежайська. Відділовий глянув на мене й замурмотів під ніс своїм характерним тонким, писклявим голосом: „Ja bym od tego umarł, co tu widziałem”[58]. Потім ухопив мене попід руки й потяг униз по сходах.

Лікар Гельмут Кравзе, пс. „Мар'ян”, засуджений на 15 років ув'язнення, до 1955 р. у тюрмі в Барчеві.

Тоді на зміні біля наших камер був відділовий Антоній. Покликав німця Гельмута Кравзе, який в УПА служив лікарем, а тут часто працював на кухні. В тих примітивних умовах він, як умів, прочистив мої рани. Робив це обережно, а я й так від болю вмлівала.

До сьогодні озиваються завдані тоді рани. На покалічених долонях залишилися глибокі шрами. Нога в мене весь час боліла, зрештою, це місце залишилося дуже вразливим на ціле життя. Потім, уже в еміграції, після років терпіння, болю довелося робити складну операцію – поміняти найбільш пошкоджений Байовським стегновий суглоб – щоб узагалі могти ходити.

---

[57] Забрати її!
[58] Я б помер від побаченого тут.

Раптом, десь біля грат, чую сердитий голос Байовського: „Dać ją jeszcze raz na górę!”[59]. Антоній підійшов до слідчого і відповів своєю характерною польською говіркою: „Ona leży nieprzytomna. Ja ją nieść nie będę. Jak ją chcecie, to se nieście sami”[60].

Байовський ще трохи постояв біля грат і відійшов. Я, хоч знесилена і обімліла, та в думках була дуже вдячна тому полякові – Антонію. Його постать, зокрема ставлення до нас, в’язнів, має свою окрему історію.

Польки в моїй камері з увагою і теплотою поставились до мене. Кожна хотіла чимось полегшити мої терпіння. На жаль, їх прізвищ не пам’ятаю, в цій камері ми були тоді разом дуже недовго.

Українка, Рузя (прізвища також не пам’ятаю), ніколи цього не забуду, виходячи звідси на волю, залишила мені свій плащ, щоб я могла з нього пошити суконку! Чи вона десь є? Я вдячна їй на все життя.

[59] Дайте її ще раз нагору!

[60] Вона лежить непритомна. Я її нести не буду. Як хочете, то несіть собі самі.

Розділ XI

Тюремним шляхом до волі

10 листопада 1948 р. Найвищий Військовий Суд відхилив скаргу Військової Прокуратури в Ряшеві і затвердив мій вирок – 15 років в'язниці. Враховуючи час, перебутий у слідстві від моменту арешту, на волю я мала б вийти щойно 15 листопада 1962 р.

Три місяці пізніше, 10 лютого 1949 р., мене перевезли збірним транспортом разом з іншими в'язнями до Тарнова. Для більшості з нас тарнівська в'язниця була лише етапним пунктом на дорозі з Ряшева до центральної жіночої в'язниці у Фордоні. І так ми її сприймали. Я потрапила до камери, в якій сиділи Стефа Климко, Стефа Боркова і Оля Ханас. Здається мені, що обидві Стефанії прибули сюди дещо раніше, натомість Олю привезли з Ряшева, якщо не помиляюся, тим самим транспортом, що і мене.

Ольга Ханас була дуже цікавою і заразом трагічною постаттю. Мала оригінальний, як на українське підпілля, псевдонім – „Офелія". Ми були майже ровесницями – Оля народилася 1924 р. у Малковичах біля Журавиці, отже, також на Перемищині. Після виселення батьків до УРСР пішла в підпілля, була провідницею жіночої мережі одного з кущів IV-го району провідника „Бориса" в нашому надрайоні „Бескид". Підлягали їй такі гарні українські села, як Улюч, Грушівка, Яблониця, Володж. Після спалення в червні 1946 р. польським військом Улюча та частини інших

навколишніх сіл Оля перейшла на Сяніччину, де під час Акції „Вісла" приєдналася до рейдуючої сотні „Бурлаки" і з нею подалася на територію Словаччини. На жаль, там 3 вересня 1947 р. разом із командиром „Бурлакою", шефом його штабу „Зенком" та частиною вояків сотні потрапила в полон. У травні 1948 р. її депортовано разом з іншими вояками УПА до Польщі, перейшла свою хресну дорогу крізь концентраційний табір у Явожні, краківську в'язницю Монтелюпіх. Як одна з небагатьох із цієї групи була визнана особливо загрозливою для безпеки Польської держави і, на особисте жадання директора Слідчого Департаменту Міністерства Безпеки полк. Яцека Ружанського, перевезена до Варшави. Після піврічного важкого слідства потрапила до Ряшева. Тут ще два місяці допитів і врешті присуд – 15 років в'язниці. Оля мандрувала разом зі мною тюремним шляхом через Ґрудзьондз, Фордон, потім, як і я, тільки дещо пізніше, потрапила до найважчої жіночої в'язниці в Іновроцлаві. На волю вийшла кількома місяцями раніше від мене, в квітні 1955 р., але і там не зазнала щастя.

Не менш драматично склалося життя Стефи Климко. Якийсь час тому, мабуть, на початку 90-х років, у мої руки потрапив лист з описом обставин її арешту. Дозволю собі його помістити, бо ж не бачила досі жодної згадки про долю Стефи, яка тепер по чоловікові називається Михалик.

„21 травня 1947 р., ще сонце не зійшло, як до нашої Верхрати приїхало польське військо, обступило частину села і наказало за дві години спакуватися і залишити свої хати, свої господарки. Потім гнали нас під конвоєм, ніхто не знав, куди. Люди плакали, несли на плечах скільки хто мав сили, тримали за руку дітей. Запровадили нас до нашої гміни Горинець Здруй і там ми ночували під голим небом. Всіх було близько 500 людей разом з дітьми. Я була з мамою і двома молодшими сестрами. Мені було тоді щойно 17 років.

Вранці 22 травня прийшло до нас троє старшин і забрали мене від моєї сім'ї. Тоді взяли ще багато інших осіб. Завезли нас до Любачева, де відразу почалося слідство, допити. 4 червня 1947 р. посадили мене на вантажне авто, в якому вже були заковані поранені стрільці. Того дня було дуже гаряче, по ранах наших хлопців повзали хробаки, чути було страшний запах. Посадили мене посередині, руки зв'язали дротом. На авті їхали також польські військові. Хлопцям казали тримати заіржавлені кріси.

Приїхали до Переворська, авто зупинилося на якійсь площі. Не знаю, як вона називалася, бо я в тому місті ніколи не була. Військові висіли, і відразу біля нашого авта зібралося багато людей. Почали кидати в нас чим хто мав у руках: камінням, якимись скляними гострими предметами, дротом і кричати: „Bić banderowców!"[1].

Я була лише в легкій суконці, без накриття голови. Коли потекла з нас кров, військо обступило авто, і ми поїхали далі. Завезли нас до Воєвідського Управління Безпеки в Ряшеві, й там почалися тортури. Вмовляли, що мене витягли з бункера разом з тими хлопцями – партизанами, з якими я їхала автом. Казали, що будуть бити, доки не признаюся. І так було щодня: биття, тортури. Я не призналася.

На початку липня завезли мене до концентраційного табору в Явожні. Там також я мала страшне слідство – вдень і вночі. Хотілося їсти, був страшний голод. Нари, на яких ми спали – це голі дошки, дали лише тонкий коц. Я була так страшно збита, один біль. Два рази зганяли мені ропу з сідниці, тіло було чорне, ніби сажею помащене, а п'яти – як сливки, сині.

У вересні перевезли мене до Кракова, до в'язниці Монтелюпіх, тут дуже скоро відбувся суд. Дали мені адвоката – оборонця „з уряду". Він був дуже добрий до мене, казав,

[1] Бити бандерівців.

Стефа Климко вже на волі з чоловіком, донею Дарією і сином Ромком. До сьогодні вдержуємо контакт, пишемо до себе листи.

що має внучку мого віку. Під час судової справи процитував відомі слова польської поетеси Марії Конопницької – „Pójdź dziecię, ja cię uczyć każę”[2] – і ще додав від себе – „a nie sądzić”. І може завдяки йому, хоча це був військовий суд, дали мені лише один рік в’язниці! Але незабаром відбувся перегляд мого вироку. Найвищий суд у Варшаві не погодився, що дали мені таку малу кару. В лютому 1948 р. закликали мене ще раз перед суд, відбулася нова розправа, тим разом без адвоката, і тоді засудили мене на 10 років ув’язнення.

В грудні 1948 р. багатьох наших дівчат перевезли до Тарнова. Там я захворіла на сухоти, і мене забрали до в’язничного шпиталю в Ґрудзьондзу. Трохи підлікували і привезли до Фордону. Завдяки амністії, яку проголосили для тих, що не мали 18 років, коли їх заарештовано, я вийшла на волю раніше – 14 січня 1953 р. Відсиділа 6 років без 4-х місяців”.

Ukraineczki, śpiewajcie, śpiewajcie![3]

Ми дуже любили співати. І не лише народні, а й церковні пісні, часто відправляли молебні. Я і Стефа Боркова мали сопрано, Оля Ханас низький альт, Стефа Климко також гарно тягнула своїм голосочком.

Нашим співом захопилась одна з жінок ключниць – відділових. З часом заприязнилася з нами. Коли у вихідні дні начальства не було, вона підходила до дверей нашої камери і просто нас заохочувала до співу словами: „Ukraineczki, śpiewajcie, śpiewajcie!”

Однієї неділі, вже по обіді, ми посідали собі на горішніх нарах і почали співати, пісня за піснею, що тільки спадало на думку. Стрілецькі, партизанські, народні... Через якийсь

[2] Ходи, дитя, я вчити тебе накажу, а не судити.
[3] Українoчки, співайте, співайте!

час чуємо за вікном щось мовби оплески. Дивимося, а в будинку, навпроти нашої камери, стоять у вікнах слухачі нашого „концерту" і б'ють нам браво.

Це був гарний, незабутній для нас день. Попри тюремні умови, ми не впадали в песимізм. У моменти зневіри в пригоді нам ставала рідна пісня.

.

Фордонські сутерени

31 серпня 1949 р. несподівано відчинилися двері нашої камери. Відділова – ключниця, та, яка захоплювалася нашим співом, сказала швидко спакувати свої речі і готуватися до дороги. Пошепки сказала лише, що будуть нас перевозити до в'язниці в Ґрудзьондзу. Ми вийшли в коридор і чекали. По кількох хвилинах нас перевели до приміщення, де у т.зв. депозиті зберігався цивільний одяг і речі, які забрали в нас під час арешту. Коли віддали нам клунки з нашим бідним майном, відчинилися двері на в'язничну площу. Тут чекали озброєні жовніри – наші конвоїри. Нас помістили на кількох вантажівках і повезли. Пам'ятаю, що було страшенно тісно і душно.

В'язниця в Ґрудзьондзу не залишила в моїй пам'яті якихось особливих споминів – ні добрих, ні поганих. Не встигли ми тут ще прижитися, як десь по двох місяцях нас перевезли до жіночої в'язниці у Фордоні. І цього разу, як у Тарнові, нас раптово викликали з камер, заладували, як оселедців, у т.зв. „суки", тобто поліцейські авта, пристосовані до транспортування в'язнів. Утікати не було як і куди. З нами їхали озброєні автоматами конвоїри. Просто з однієї в'язничної площі авта в'їхали за браму другої, і стільки ми бачили вільного світу. А насправді не бачили нічого, бо ж у „суках" не було ніякого віконця, все щільно закрите, ми навіть не знали, куди нас везуть. Серед в'язнів поширювалися чутки, що нас будуть вивозити на схід, у Сибір.

Центральна жіноча в'язниця у Фордоні. Фото з Архіву Мех.Док.

Така доля спіткала вже кількох наших товаришок, заарештованих і засуджених на території Польщі, отже, загроза була зовсім реальною.

У Фордоні просто з авт нас загнали до лазні, по дві-три жінки під одним душем, зимна і гаряча вода на зміну, так, для розваги наглядачів. Потім довго чекали біля складу одягу. Наші речі забрали до депозиту, а нам дали якесь старе лахміття, яке більш нагадувало ганчірки, ніж жіночу білизну і суконки. Виглядали ми в них жалюгідно. Віднині нашим взуттям мали бути „древняки" – тобто дерев'яні черевики, переважно на кілька номерів завеликі, важкі, дуже незручні.

На початку я потрапила до якоїсь збірної камери, її номера вже не пригадую. Незабаром перевели до камери № 57. Тут зустріла я мою товаришку з підпілля Анну Карванську, були ще якісь дві жінки. По кількох місяцях, це був уже 1950 р., мене забрали несподівано до сутеренів т.зв.

червоного павільйону. Тут я мала просидіти два з половиною роки. Як згодом виявилося, в сутеренах, до яких, крім мене, потрапило щонайменше 60 жінок, створено щось на зразок в'язниці у в'язниці, для вибраних за якимось не завжди зрозумілим для нас критерієм. Переважно це були жінки з високими присудами за діяльність у підпіллі, але не завжди. Для частини в'язнів це була додаткова форма покарання за їх погану, в оцінці адміністрації в'язниці, поведінку вже у Фордоні.

Камери в сутеренах були відгороджені від решти в'язниці важкими залізними ґратами. Ми не мали жодного зв'язку з рештою наших товаришок, ув'язнених у камерах на вищих поверхах. Не брали нас до праці, навіть на короткий щоденний прохід нашу групу випроваджували в інше, спеціально лише для нас призначене місце, ще й, до того, кожну камеру окремо, так що контакт між в'язнями окремих камер у сутеренах був обмежений до мінімуму. Камери в сутеренах були неогрівані, тут весь час панував страшний холод, який, крім голоду, дошкуляв нам, мабуть, найбільше.

Камера № 7, до якої я потрапила, була дуже маленька. Ледве містилися два ряди залізних ліжок. Між ними було замало місця, щоб усі нараз могли стати, а, тим більше, проходжуватися. Тому ми ходили поодинці, на зміну, а решта сиділа на долішніх нарах. Направо від дверей, на горішніх нарах спала Рися Шельонґовська, на середніх – я, а внизу – Вільгельміна Бутлер. По другому боці були нари Станіслави Рахвалової, Ірени Цєслінської й Ніни Девіч.

Рися Шельонґовська була інженером-хіміком, дочкою відомого історика, професора Львівського університету Адама Шельонґовського. Вже після війни, восени 1945 р., повернулася до Польщі разом з ротмістром Вітольдом Пілецьким, як емісари командира II-го Корпусу Війська Польського в Італії ген. Владислава Андерса. В травні

1947 р. внаслідок зради обоє потрапили до рук органів безпеки, обоє дістали кару смерті. Його стратили – її помилували, кару поміняли на довічне ув'язнення. Вона дуже переживала втрату свого товариша. „Рися" – це був її підпільний псевдонім. Насправді мала ім'я Марія-Магдалена.

Вільгельміна Бутлер, яку з огляду на вік (була від нас удвічі старша) ми звали „бабцею", це дуже колоритна особа, автохтонка, мазурка з Ольштинського воєводства[4]. На подвір'ї її господарства дійшло до несподіваної сутички між партизанами з УПА, які восени 1947 р. прийшли сюди, на т.зв. Східні Пруси з Холмщини, з відділом польського війська. У перестрілці, правдоподібно, загинуло чи було поранено кілька польських жовнірів. І за те, що вона їх, голодних, нагодувала, засуджено її на кару смерті, яку потім, після помилування, поміняли на довічне ув'язнення. Ще й до того покарано її конфіскацією маєтку, забрали господарку, поле. За допомогу УПА засудили також її ще дуже молоду дочку, здається, на 10 років в'язниці. На жаль, дочка дістала у Фордоні гострий апендицит і померла у в'язничній лікарні в Ґрудзьондзу. Отже, бабця Вільгельміна потерпіла за наші справи страшно. А мимо цього ніколи не сказала на УПА поганого слова. Покарання відбувала з великою гідністю.

Коли хтось із в'язничного персоналу входив до камери, тоді кожна з нас мала стати струнко, назвати своє ім'я, прізвище і за що була засуджена. Прошу собі уявити бабцю Бутлерову, яка, певно, ніколи раніше не чула про Українську Повстанську Армію, як дуже поганою польською мовою, з сильним німецьким акцентом, стає струнко і голосно рапортує, що сидить за УПА. Також на табличці, яка висіла на дверях нашої камери, біля її прізвища написано, що за УПА.

[4] Вільгельміна Бутлер нар. 14 вересня 1894 р. в селі П'ясутно гміна Свєнтайно, тепер Вармінсько-Мазурське воєводство.

Пані Рахвалова походила з якогось визначного роду, на жаль, більше нічого про неї не можу сказати.

Про паню Ніну Девіч також не знаю багато. Була родом з Варшави, студіювала, мабуть, медицину в Голландії, але її не закінчила, бо в час війни працювала медсестрою. За що була заарештована, мені невідомо. По виході на волю жила у Варшаві, потім, мабуть, виїхала на Захід.

В нашій тодішній в'язничній етиці не було чогось такого, як питання про те, за що хто був засуджений. Якщо хтось сам цього не сказав, це була тема табу, і решта співв'язнів лише могла про це здогадуватися. Більшість з них були членами чи співробітниками АК і ВіН[5].

За що сиділи українки, сумніву не було. Ми всі були засуджені за однією 85 статтею і за те саме – за ОУН або УПА. З нашого боку не було ніяких проявів антипольського шовінізму, ми трималися разом і польки також.

Мишка Цєслінська – справжнє ім'я мала Ірена, а „Мишка" – це її конспіративний псевдонім – була дочкою старшини Війська Польського, який, мабуть, служив десь на українських землях, бо вона знала досить добре українське питання. Заарештовано її в 1947 р. за діяльність в польському підпіллі і засуджено на 15 років ув'язнення. Щойно потім я довідалася, що „Мишка" була зв'язковою т.зв. IV-ї Головної команди ВіН.

Пам'ятаю, як на наше Різдво 1951 р., яке я справляла в нашій камері спільно з польками, Мишка з захопленням говорила про наші традиції, колядки. В певний момент, мовби прокинувшись, стала майже струнко біля дверей обличчям у наш бік і вголос заявила: „Jestem Polką!"[6]. Я, не довго думаючи, стала біля неї також струнко і заявила не

[5] Воля і Незалежність (Wolność i Niezawisłość) – польська конспіративна антикомуністична організація, заснована 22 вересня 1945 р. замість Армії Крайової.

[6] Я полька!

менш голосно: „Jestem Ukrainką!”[7]. Ми всі почали з цього сердечно сміятися.

У фордонських сутеренах свята ми справляли спільно. На латинське Boże Narodzenie я запропонувала полькам, з якими сиділа в одній камері, працювати в ці дні за них, адже це їх свято. Потім, 13 днів пізніше, вони віддячувалися і робили так само на наше Різдво. Також усі запаси харчів, які ми збирали на свята, справедливо ділили порівну, на дві частини. Не менш урочисто святкувала я наш Йордан і Великдень, співала церковних пісень, молилася.

Ці дні запам’ятались, як чудове свято побратимства і в’язничної солідарності. А в’язнична солідарність – це велика справа.

Ірина Стисло – дружина „Інгула”

Однією з наших дівчат, з якою моя тюремна дорога особливо тісно перепліталась, була Ірка Стисло з дому Федун. У в’язниці, а потім і на волі, вона для мене була немов рідна сестра, найвірніший друг. І такою залишилася на все життя.

Іра, так ми її звали, народилася 1922 р. у Селиськах на Перемищині. Це сусіднє село моїх рідних Яксманич. У атмосфері родинної любові зросла на гарну і обдаровану мистецькими здібностями дівчину. На жаль, не було тоді відповідних обставин для розвитку її таланту.

Закінчилася безжурна молодість, і все, що прийшло опісля, було природним наслідком свідомого вибору Ірини. Своє життя вона зв’язала з одним із найбільш активних членів нашої організації на Перемищині Дмитром Стислом пс. „Інгул”, родом також із Селиськ.

Життя пливло своїм руслом – Ірина сподівалася дитини, але, мабуть, унаслідок тривог за долю чоловіка, розв’язання

[7] Я українка!

прийшло зашвидко. Вмирає також відразу після народження і друга дитина. В 1944 р. Іра поселилася в Перемишлі у своєї сестри, а „Інгул" відійшов у підпілля в Україну. З дружиною зустрічався дуже рідко, щораз важче було подолати кордон.

Здається, в серпні 1947 р. щасливо народилася їх донечка Ліда. Про те, що „Інгул" став щасливим батьком, він довідався у вересні від „Птаха", свого друга із Селиськ, коли той разом з „Орланом" перейшов із Закерзоння в Україну. „Інгул", загартований підпільник, зусиллям волі стримав себе, щоб не „полетіти" через кордон і бодай на хвилинку поглянути, пригорнути доню і маму. Однак, на жаль, так не сталося. Через кілька днів він загинув на Самбірщині в бою з відділом військ МҐБ. Коли зв'язкові з України принесли вістку про його смерть, провідник „Тарас" і найближчі друзі Ірини вирішили зберегти це в таємниці від неї. Про смерть „Інгула" дізналася також і я.

Прийшов трагічний листопад 1947 р., функціонери УБ заарештували Ірку, а зараз потім у котлі на вул. Францішканській мене і „Мотрю". Всі ми зустрілися у слідчій в'язниці в Перемишлі. Почалися допити. „Gdzie jest twój mąż?[8]" – це питання повторювалося без кінця. Ірина не признавалася. Тоді заборонили їй годувати дитину і бачитися з нею, а це ж найбільша тортура для кожної матері. Коли і це не допомогло – запроторили її до карцеру!

Вона дуже терпіла в слідстві, але вірила, що лише так збереже свого чоловіка від смерті. По кількох днях карцеру, по черзі з погрозами щодо дитини, я вирішила врешті сказати їй правду, оберегти від непотрібних страждань.

– Іро, прости мені, за те, що тобі скажу, твій Дмитро не живе, загинув у бою на Україні кілька місяців тому. Але ти мусиш це пережити, ти маєш дитину, для неї треба жити.

[8] Де твій чоловік?

Тебе мучать з приводу чоловіка, тому в слідстві можеш признатися, що знаєш про його смерть від мене, а я це підтверджу.

І так сталося. Нелегко сказати жінці про смерть чоловіка, якого вона дуже кохала. Я не відступала від неї, намагалася заспокоювати. Ірка не мала вже сил плакати, лише скиглила, як поранена птаха. Чаша терпінь для неї не закінчилася. Підготовлявся транспорт із Перемишля до слідчого арешту в Ряшеві. Надійшла хвилина розлуки з дитиною. Це був для неї страшний удар. Товаришки з камери шукали для Іри слів заспокоєння, розради, надії на те, що розлука з Лідунею не потриває довго.

Взимку 1947 р. в Перемишлі вибухнула епідемія грипу. І сталося нещастя, хвороба не обминула маленької Ліди, і вона раптово померла. Сестра Ірини, яка опікувалася її донею, довго тримала цю страшну звістку в таємниці від матері. І лише тоді, коли Іра, мовби передчуваючи нещастя, почала настирливо домагатися побачення зі своєю дитиною, сестра виявила цю страшну правду. Ірина втратила все, що було для неї найдорожче – чоловіка і доню. І ніби того було ще мало, вироком військового суду в Ряшеві була засуджена на чотири роки в'язниці лише за те, що була дружиною підпільника.

Восени 1949 р. Ірину привезли тим самим транспортом, що і мене, до жіночої в'язниці у Фордоні. Тут наші дороги розійшлися. Я потрапила у відділ суворого режиму до т.зв. сутеренів, а вона до категорії „легше покараних". Особи з меншими вироками мали більшу свободу, були використовувані до різних послугових робіт на території в'язниці, м.ін. у кравецькій майстерні, кухні, при розношенні їжі до камер, прибиранні приміщень в'язничної адміністрації.

Ірина вміла чудово використати кожну нагоду, щоб допомогти нам, українкам, з важкими вироками. Роздобувала для нас додаткові харчі, крадькома переносила між

Ірина Федун-Стисло, дружина „Інгула".

камерами нашу в'язничну пошту, т.зв. „ґрипси" (таємна карточка з інформацією, яка передавалася від в'язня до в'язня). Коли вийшла на волю, не забула про своїх товаришок в'язничної недолі, зокрема тих, що не мали родин у Польщі. Передавала нам посилки з харчами і теплим одягом, відвідувала нас, підтримувала словом і своєю чудовою посмішкою на дусі, давала віру і надію, що й нам ще усміхнеться доля і вже, може, завтра вийдемо поза в'язничні мури. Іра писала навіть від свого імені листи до польських установ з проханням про пом'якшення наших вироків.

Особливо багато я їй завдячую. Після різних життєвих крутежів Ірина виїхала до сестри до Франції. Згодом емігрувала до США, де запізналася з Симоном Костівим. Як однодумці, шляхетні ідеалісти, вирішили одружитися і дальше життя провести разом. Вона скоро стала відома в громаді як активна і завжди готова допомагати потребуючим. Іра була до кінця вірна ідеалам, за які боровся і згинув її перший чоловік і які вона від нього перейняла, як естафету. Такою, назавжди вірною – semper fidelis – залишиться в пам'яті всіх, котрі її знали. Відійшла у вічність унаслідок невблаганної недуги 16 вересня 1982 р. у Нью-Йорку.

Розмови „під камерою"

У Фордоні в камерах часто виникали дискусії на різні польсько-українські теми. Наші дівчата не завжди могли брати в них участь, тому трималися осторонь. Польки сприймали це спершу погано, як свого роду бойкот, воро-

жість. Декотрі з нас не знали добре польської мови, іншим бракувало аргументів до таких розмов, знання літератури, історичних фактів. Крім цього, нас, українок, у Фордоні розміщували переважно по одній до камери, свідомо змішували з польками, яких, очевидно, була більшість.

Хоч ми були ізольовані від світу, але все-таки по якомусь часі дозволено нам користуватись книжками з в'язничної бібліотеки. Серед перекладів з російської і польської соцреалістичної літератури, яких була тут більшість, де писалося про молочарні, січкарні та на інші „сільськогосподарські" теми, траплялося чимало вартісних видань польської поезії.

Завдяки тому я вивчила напам'ять ще більше віршів Адама Міцкевича, захопилася Юліушем Словацьким, якого творчість пересякнута українськими мотивами. Зокрема, немало подій з історії України Словацький відтворив у романі *Беньовський*, а в поемі *Вацлав* просто пророкував, „Що Україна ще колись воскресне"[10], як самостійна держава!

Дискусії з польками виникали при різних нагодах. Однією з таких тем були т.зв. польські „креси" і Львів. Почалося зовсім невинно. Котрась із польок розказувала легенди про початки заснування Варшави і Кракова.

Мене зацікавили початки Варшави, бо ще не чула цієї гарної історії про хлопця на ім'я Варс, який плив човном по річці Віслі й на її другому березі побачив гарну дівчину – Саву. Вони побралися і дали початок осаді, котра пізніше перетворилася в столичний град Варшаву.

Під час дискусії, я запитала, чи вона знає якусь легенду про початки Львова.

– To nie ważne – почула я у відповідь – Lwów był, jest i będzie polski![11]

---

[10] Дивись: *Дзвони зимою. Антологія польської поезії в перекладах Дмитра Павличка*, Київ 2000 р.

[11] Це не важливо. Львів був, є і буде польський!

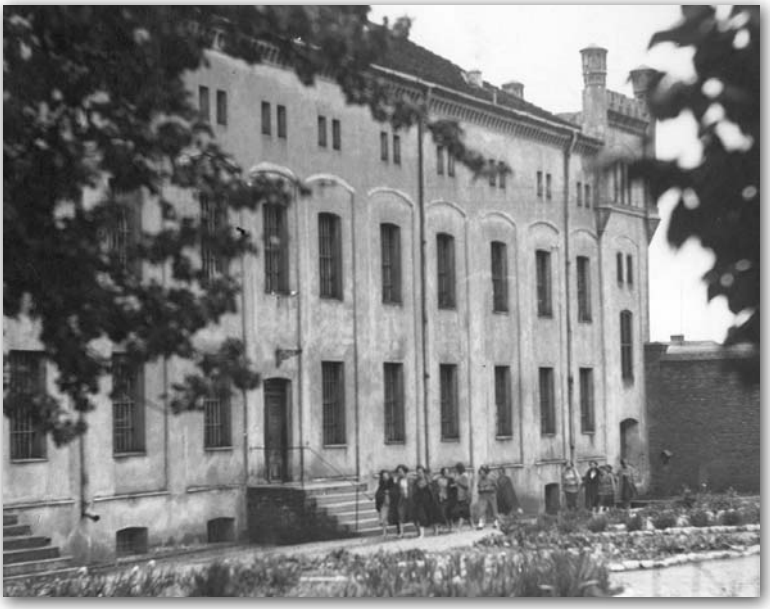

Жіноча в'язниця у Фордоні.

Що був – факт, що тепер не є – теж факт, а чи буде – вилами по воді писано! – кажу я. І продовжую розповідати їм, що, на основі літописів, Львів заснував король Данило Галицький для свого сина Лева. Очевидно, розмова велася польською мовою, я ж у камері була єдиною українкою.

– Ty chyba zwariowałaś! Skąd się wziął ten Lew. Nie było takiego króla!

– Nie było? W waszych podręcznikach historii nie ma, ale w naszych kronikach i w papieskich annałach – jest![12]

Іншою темою, яка появлялася в дискусіях, була справа Волині.

Я відчувала тоді, що бракує мені аргументів, знання історичних фактів, вищої освіти. Може, тому після звільнення з тюрми я пішла студіювати на історичний факультет.

[12] Ти хіба збожеволіла! Звідки взявся цей Лев. Не було такого короля! – Не було? У ваших підручниках історії немає, але в наших літописах і у папських анналах – є!

Потім один функціонер польської безпеки у Вроцлаві кричав до мене:

– Nigdy nie będziecie pracować zgodnie z waszym wykształceniem![13]

– Wiem o tym, – відповіла я – ale mnie jest potrzebna wiedza o historii tych ziem, tych czasów, a tego mi nie zabronicie![14]

На третьому курсі студій я зголосилася опрацювати тему: „Українське питання в польській історіографії – краківська, варшавська і київська історичні школи".

„Лиш хто любить – терпить"

Одного разу в цих дискусіях дійшли ми до якогось абсурду. Не пам'ятаю вже, з чого вона почалася, але в кінці я кажу до польок: „І ви, і ми були і є в неволі. Чи не час на рефлексії. Подивіться на карту, кругом держави, що, як ті хижаки, тільки й чекають, щоб ми де спіткнулися, чекають на прояв нашої слабкості. Ще Тарас Шевченко написав дуже влучно: „Польща впала і вас задавила".

Врешті процитувала мої улюблені фрагменти вірша Юліуша Словацького *Гріб Агамемнона*[15], які вивчила тоді напам'ять:

Na Termopilach?
Nie! Jaką bym zdał sprawę,
Gdyby stanęli mężowie nad mogiłą
I zapytali mnie wręcz: Ilu was było?
Ja tam nie będę stać przed Grecji duchem.
Nie! Wpierw umrę, niż tam iść z łańcuchem.

---

[13] Ніколи не будете працювати згідно з вашою освітою!

[14] Знаю про це, – відповіла я – та мені потрібне знання історії тих земель, тих часів, а цього мені не забороните!

[15] Аґамемнон – один з героїв троянської війни (184 р. до нар. Христа), головний командуючий грецьких військ.

Аж напрошується рефлексія:

Polsko! lecz Ciebie błyskotkami łudzą
Pawiem narodów byłaś i papugą,
A teraz jesteś służebnicą cudzą.
O! Polsko! póki ty dusze anielską
Będziesz więziła w czerepie rubasznym,
Póki kat będzie rąbał twoje cielsko,
Póty nie będzie twój miecz zemsty strasznym,
póty mieć będziesz hyjenę na sobie
I grób – i oczy otwarte w grobie![16].

Яка глибока думка. І ще додаю: „Ви, так, як і ми, були поневолені Росією, лише ви коротше, а ми довше. Це вам, мої любі пані, присвячую".

По хвилині тиші почувся голос Рисі Шельонґовської, яка сиділа на горішніх нарах і досі не брала участі в нашій дискусії, мовчала. Вона каже:

– A teraz ja tobie, Irko, zadedykuję wiersz[17] – і починає гарною українською мовою рецитувати:

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить
Людське горе смутить,
А добро веселить –
той цілий чоловік[18].

[16] Словацький писав цей вірш в час російської неволі.
[17] А тепер я тобі, Ірко, присвячую вірш.
[18] Строфа з циклу Івана Франка „Веснянки". Див.: *Франко Іван. Твори в двадцяти томах*, том 10, Київ 1954, с. 13. За встановлення джерела цієї цитати щиро дякую пані Галині Сварник.

Пам'ятаю, що повністю заскочила тим мене й польок. Я крикнула: „Rysiu, skąd ty znasz ten wiersz?"[19].

– To nie ważne, tobie to dedykuję[20] – відповіла Рися.

Щойно по якомусь часі, вже по виході на волю, я довідалася, що Рися приязнилася з ген. Владиславом Андерсом і його дружиною, українкою за походженням, дочкою греко-католицького священика з Галичини.

Рута Чаплінська

Якийсь час у сутеренах, у камері № 7, сиділа з нами Рута Чаплінська. В 1945-1946 рр. була вона шефом зв'язку Головної команди Національного військового об'єднання. Заарештована в 1947 р., перейшла важке слідство в Міністерстві Безпеки у Варшаві. Засуджена на 10 років ув'язнення, відсиділа рівно 3653 дні.

Я з Рутою заприязнилася. Дружні зв'язки підтримували ще більше по виході з в'язниці. Так склалося, що ми обидві поселилися у Вроцлаві. Навіть тоді, коли я виїхала до США, ми були в постійному контакті, не забули одна про одну.

За посередництвом Рути я старалася допомагати полькам, моїм в'язничним товаришкам з Фордону й Іновроцлава, зокрема у т.зв. воєнному стані. Висилала пакунки з їжею, ліками, дарувала на їхні потреби гроші, хоча тоді, на початку моєї еміграції, мені самій не легко ще жилося, але витримала.

Кілька років тому я відвідала Руту у Вроцлаві. Нещодавно появилися її спогади про час ув'язнення. Думаю, що варто помістити цей фрагмент її книжки, який Рута присвятила нам, українкам, товаришкам своєї в'язничної недолі[21]:

---

[19] Рисю, звідки ти знаєш цей вірш?

[20] Це не важливо, тобі це присвячую.

[21] Ruta Czaplińska, *Z archiwum Pamięci...*, Instytut Pamięci Narodowej, Wrocław 2003 r. Переклад тексту (с. 268-274) – Галини Сварник.

„Хочу написати про тих в'язничних товаришок, з якими ділила спільну камеру. Почну від Ірени Камінської--Тимочко, яка від осені 1981 р. мешкає в Америці, та зв'язок між нами триває. З Іреною я зустрілася в сутеренах, у камері № 7, в котрій із двох з половиною років перебування в тому відділенні в'язниці у Фордоні я сиділа найдовше. Ніколи між нами не було жодних непорозумінь. В нашій камері, а може і в інших камерах сутеренів, панувала неписана угода не зачіпати дражливих тем, тобто польсько-українських стосунків і рахунку взаємних кривд. Було стільки інших проблем!

Ірка була і є палкою українською патріоткою, але в контактах із нею ніколи не відчувалося й тіні шовінізму. Про нашу „Рисю" Шельонґовську завжди говорила як про чудову людину, мудру і з великим серцем. Зі зворушенням розповідала, як у якійсь камері вибухнула принципова суперечка поміж польками й українками, в якій доводили, що українці мають дуже молоду культуру, а єдиним її представником є Тарас Шевченко. Тоді „Рися" продекламувала напам'ять по-українськи, без найменшої помилки у словах і вимові, вірш іншого українського поета, прізвища якого не пам'ятаю.

Особа „Рисі" є для Ірки кимось неймовірно важливим і близьким. Дуже пережила звістку про її смерть і на мої руки прислала, вже не пам'ятаю, яку, суму доларів, з проханням, аби я зужила їх на вшанування пам'яті „Рисі". Це було тим більше зворушливим, що Ірка сама жила в дуже важких умовах. Гроші послужили на пожертву для Служби Божої за душу Рисі та на квіти, покладені на її могилу.

Ірка не мала в Польщі нікого, бо всі її близькі були вивезені вглиб тодішнього Радянського Союзу. Так що вона не отримувала ніякої матеріальної допомоги. Та спільною рисою всіх українок була дуже сильна солідарність. Це було не лише те, що вони ділилися пакунками чи виписками,

що і для нас було нормальним і повсюдно поширеним звичаєм, але й велика турбота про національну тотожність – її усвідомлення для тих, хто не відчував її так сильно або хотів приховати перед властями, розраховуючи на якісь пільги чи охорону перед вивезенням на схід. Ще більше старань докладали, коли стикалися хоча б із бажанням до співпраці, й особливо з участю у співпраці зі „спецом". Не полишали такої товаришки ніколи напризволяще, а дуже старанно працювали над її наверненням до в'язничної громади.

Українки, які виходили на волю, завжди дбали про своїх товаришок, які залишалися ще у в'язниці. Так було і з Іркою, коли на волю вийшла Ірка Стисло. Помимо що мешкала у Вроцлаві – приїжджала на побачення до Ірки як її кузинка, висилала пакунки та гроші на виписки. І до неї Ірка поїхала і мешкала в неї деякий час, поки не знайшла якогось пристановища. Ірена Стисло сама жила у важких умовах, а ділилася всім. Обидві спали на одному ліжку.

Ірка мала вийти за пару місяців перед закінченням мого терміну. Знаючи про це, я попросила, щоб вона зустрілася з моєю матір'ю й розповіла їй про наше спільне перебування і про все, що б захотіла про мене розповісти. Іренка, звичайно, відразу на це погодилась, проте застерегла, що знає ставлення поляків до українців, а не може ані приховати, ані зректися своєї національності. Я відразу ж її заспокоїла, кажучи, що вона все ж є моєю близькою товаришкою й не повинна відразу з порога рекомендуватися як українка, але, звичайно, не повинна цього приховувати.

Так і сталося. Ірка прийшла до моєї матері й вони дуже швидко заприязнилися. Й обидві при цій зустрічі заплакали. Цей контакт поміж ними поглибився, коли я вийшла на волю. Ірка дуже прив'язалася до моєї матері й досі про неї пам'ятає, хоча від 1981 року перебуває в Америці. Щороку 19 березня вона телефонує, спершу безпосередньо

до мамусі, а після її смерті до мене, кажучи: „Рутко, то сьогодні 19 березня. Іменини твоєї мамусі".

Після багатьох відмов Ірка врешті отримала паспорт і під час військового стану вже перебувала в Америці. Напевно не мала великих грошей, а попри те кілька разів присилала на свята спільну посилку для нас, чотирьох фордонянок: Галюсі Желязневич, „Мишки" Скшипєц, Басі Дунін і для мене.

У Вроцлаві ми бачилися не часто. Я вчилася і працювала, а Іренка працювала в іноземній книгарні, а після матури успішно склала іспит на заочні студії до Вроцлавського університету. Використовувала кожну вільну хвилину й, незважаючи на велику кількість обов'язків, змогла закінчити два роки навчання за один рік, так що їй важко було знайти час для відвідин. Я бачила її найчастіше у книгарні або в неї вдома при нагоді свят чи іменин.

А пізніше її поглинуло заміжжя, якнайбільше часу намагалася проводити вдома. Але стосунки між нами були такими близькими, ще коли їй траплялися важкі переживання, то звірялася з ними найперше мені, а пізніше й моїй мамі.

Отож нічого дивного, що, довідавшись про отримання нею американського громадянства і про те, що збирається на Україну відвідати родину, я дуже хотіла, щоб на зворотній дорозі заглянула до Вроцлава. І так щасливо сталося. Майже відразу після прильоту задзвонила до мене і після коротенького перепочинку друзі привезли її до мене. Було це 24 жовтня 1997 р.

Очікуючи на Ірку, я ставила собі запитання, чи дуже змінилася за ці роки, чи я впізнаю її відразу. Та як тільки стала у дверях, ми обидві одночасно вигукнули: „Ти зовсім не змінилася!" І відразу сіли розмовляти. На жаль, це не тривало довго, тільки дві години, а тем не бракувало, і лишився голод. Ірка мала багато справ до полагодження, а на-

ступного дня її чекала зустріч з товаришками – українками, а потім відліт до Америки. Випитала мене про все і всіх. Ми згадували наших спільних товаришок і переживання, розповідали одна одній про те, що нас єднає. Ірка дуже уважно стежить за розвитком польсько-українських стосунків, вона сповнена віри, що вони складуться позитивно. „Крок за кроком, – так сказала, – але йде до кращого порозуміння".

Згадували свята, пережиті в сутеренах. „Пам'ятаєш? – питала, – як ми завжди святкували подвійні свята і завжди залишали щось смачне на наше Різдво, а особливо на Йордан? Як робили собі крем з кави неcки, котру прислала твоя „цьоця" з Лондону? (то був один із в'язничних абсурдів: посилок з дому висилати було не можна, але можна їх отримувати з-за кордону). А як ми чергували на ваші свята, а ви на наші?" – нам було дуже важко розлучитися, але Ірка обіцяла, що це перше перебування в Польщі напевно не є останнім.

Ірка була не єдиною українкою, що мешкала у Вроцлаві. Тут жило кілька інших колишніх фордонянок. Пам'ятаю Ґеню Скаб і Марисю Гук, але обох уже немає. Кілька років тому мені вдалося організувати в моїй парохії службу Божу, відправлену за померлих українок. Ті, хто ще живе, віддячилися зі свого боку службою, відправленою в їхній греко-католицькій парохії. На обидві служби, а особливо на нашу, приїхали також українки з-поза Вроцлава, навіть одна на милицях, бо їй важко було рухатися, всі були дуже вдячні й зворушені.

Пам'ятаю Людку Кот, яка була дуже товариська й легка у співжитті. Я вже розповідала про те, як відділова „Мальованка" швидко відкрила її талант до голки і часто обдаровувала її приватними заняттями. Зазвичай казала гладенько: „Кот! Зловите мені очко на панчосі?" Або: „Зацеруєте мені гарно цю дірку?"

Після Людки в моїй камері з'явилася Стефа Куницька. Дуже вродлива, чорноока, з гарним чорним волоссям. Надзвичайно смішлива і страшенно приємна у спілкуванні. Стефа дуже любила поезію. Ми саме мали в камері рефлексійні поезії Стаффа[22] і Стефа з захопленням їх вивчала. Мала кілька улюблених віршів, які цілком або фрагментами часто і з замилуванням читала вголос.

Рута Чаплінська на моїх ім'янинах (справа), Рафаїл Саламон, Нуся Самотій, Микола Савчин. Вроцлав, початок 60-х років.

З Людкою я ще раз зустрілася в камері № 10, куди мене перемістили на кілька днів – як потім виявилося – місяців. Мені було страшенно шкода покидати моїх тогочасних товаришок, до яких я дуже звикла, отож я втішилася, побачивши знайоме обличчя, бо в новій камері нікого, окрім Людки, не знала. Там була ще друга українка – Віра Шот – але з нею в мене не виникло контакту.

В кінці червня 1952 р. я пішла працювати на подвір'я. В камері нас було четверо: Бася Бялостоцька, Марійка Кольська, Стефа Онишкевич і я. За винятком слабовитої

[22] Стафф Леопольд (1878-1957) – польський поет, перекладач, один з найбільш видатних ліриків.

Марійки, яка отримала заняття в бюро, нас послали на важку працю на подвір'я. Наша камера була дуже згуртована – з Басею ми займалися англійською мовою, зі Стефою Онишкевич разом працювали. Нам справді було дуже добре, аж до пам'ятної ночі 26 серпня 1952 р., коли після тяжкої фізичної праці нас вирвали зі сну, наказали забрати речі з депозиту і через коридор сутеренів вивели до вже приготованої вантажної машини. Тоді я побачила, що всі камери відчинені й спорожнілі, залишені в поспіху. Отож я подумала, що нас не чекає нічого доброго.

В Іновроцлаві, куди нас завезли, нас розсадили по одиночних камерах. Я сиділа поміж Рисею Шельонґовською і Стефою Онишкевич. Обох я впізнала по голосу під час рапорту. На жаль, жодна з них, і я також, не пробували встановити зв'язку за допомогою Морзе. Час від часу ми зі Стефою приязно стукали в стіну, але Рися мовчала. За якийсь час її відвезли до лікарні в Ґрудзьондзу, а нас обох переводили, здається, двічі до сусідніх камер. Коли ми опинилися на партері, почали спонтанно перестукуватися. Ми вели довгі розмови крізь стіну, розповідаючи про свої переживання насамоті, обговорювали різні важливі проблеми.

Мабуть, в кінці червня 1953 р. нам дали книжки – ми аж сміялися від радості з приводу заголовків книжок, які отримували. Стефа дістала якусь маленьку брошурку на кшталт раціонального вирощування поросят, а я підручник для техніків молочарства. Я була щасливою, бо могла засвоїти трохи знань, а водночас відчувала зловтіху, що влада – всупереч своїй волі – пішла нам на руку. Цей контакт зі Стефою був для мене важливим, і я згадувала про нього якнайкраще.

З деякими товаришками, про яких пишу, я ніколи не зустрічалася на волі. Час від часу з великим жалем дізнаюся, що котрась із них померла.

Ці мої, досить скупі, спогади про українок хочу переказати з думкою про те, що вони також разом з нами переживали важкі слідства, ув'язнення у найсуворішому режимі, а зрештою і цілковиту ізоляцію в Іновроцлаві. Були нашими в'язничними товаришками, про яких треба пам'ятати. Чи подобається це нам, чи ні – вони також боролися за свободу своєї країни".

В'язнична „екскурсія" до Кракова

Був березень 1951 р. Викликають мене до канцелярії в'язниці, кажуть взяти одяг з депозиту і переодягтися по-цивільному. Я мала тільки легку суконку, надворі було ще досить холодно. Незабаром прийшли два конвоїри, теж у цивільному. Завезли нас до Бидґощі на залізничний вокзал. Ми сіли до якогось поїзду – куди їдемо, я не знала.

В купе обидва конвоїри зайняли місце біля вікна, я сіла ліворуч від одного з них. До нашого купе увійшли ще якісь військові, один лісничий та пан, який відрекомендувався інженером з Тарнівських Гір. Всіх нас там було 8 осіб.

Почалась розмова на різні актуальні теми, як буває в поїзді. Найбільш говірким був інженер. Він сидів навпроти мене. Розмови не вгавали. В певний момент інженер сказав, що я йому дуже подобаюся, і тому він хоче сісти біля мене. І коли б він пробував сісти з лівого боку від мене, то все, може, було б інакше, але він захотів сісти якраз між мною і конвоїром. Конвоїр одразу стиснув мою руку і його не пускає, але мовчить. Шарпанина триває, а моя рука дерев'яніє від болю.

В кінці інженер зденервовано питає конвоїра, що це значить, ким він є для мене – чоловіком, братом чи, може, батьком, що не дозволяє йому сісти біля мене. А конвоїр мовчить і щосили тисне мою руку. Мовчить і мій другий охоронець. Я вирішила перервати їхню мовчанку:

– Дійсно – кажу по-польськи – це не мій чоловік, ані брат... Це мій конвоїр, я в'язень!

– О, вибачаюсь! Треба було так відразу говорити, – каже інженер.

В цю ж хвилину з усіх боків посипались запитання: „А за що, за що сидите?". А я відразу відповідаю:

– Jestem Ukrainką i za ukraińskie sprawy jestem więziona[24].

І раптом усе змінилося, мовби чорт у них вселився. А ще кілька хвилин тому тут панувала така доброзичлива, дружня атмосфера. Тепер почувся майже спільний, їдкий з кпинами й погордою крик:

– Ach tak! Zachciało się wam „samostijnej" Ukrainy! Źle wam było pod Polską?![25].

– Так само, як вам під час заборів, чи під німецькою окупацією – відповідаю спокійно польською мовою.

– Nie można tego porównywać![26] – гнівно кричать.

– Вільно і треба. Ви були для нас окупантами. Ніхто вас не просив на нашу українську землю.

– Byliśmy dla was tolerancyjni[27].

– Коли? Чи тоді, як руйнували церкви на Холмщині і Підляшші?

Розмова набувала все більшого запалу. Лунали чергові закиди, м.ін. про співпрацю українців з німцями під час війни. Я запропонувала їм, щоб прийшли до нашої в'язниці і подивилися, скільки сидить за колаборацію поляків і жодного українця.

Всю цю розмову передаю у великому скороченні.

В Тарновських горах висідає інженер. Під час цієї бурхливої дискусії він мовчав, і тепер несподівано заговорив:

---

[24] Я українка і за українські справи ув'язнена.

[25] О так, захотілося вам „самостійної" України! Погано вам було під Польщею?!

[26] Не можна того порівняти!

[27] Ми були до вас толерантними.

– Pani pozwoli, że uścisnę pani dłoń. Panowie, przyznacie rację, że dziewczyna godna szacunku[28].

Виходячи, підійшов до вікна, щиро мені подякував і сказав, що ніколи мене і нашої зустрічі не забуде.

Я зрозуміла, що нам треба вести з поляками більше таких розмов, але до того треба бути добре підготованим, мати переконливі аргументи, вони мусять знати наші стремління і права!

Ми кудись приїхали. Виявилося, що то був Краків, мене тут чекало якесь переслухання. Сьогодні вже не пам'ятаю, в якій справі і про що мене питали. Наступного дня ми повернулися до Фордону.

Віра Шот

До Фордону приїхав великий транспорт жінок-в'язнів із Варшави. Серед них була українка Віра Шот. Польки звернулися до нашої української спільноти, а персонально чомусь до мене, щоб влаштувати бойкот супроти Віри, ніби тому, що з камери, в якій вона сиділа, вийшла інформація, через яку одна з польок дуже потерпіла у слідстві.

Це мене здивувало. Запитала їх, чому саме до мене звертаються в цій справі.

– A, bo ty przyjechałaś tutaj już z ustalonym nazwiskiem[23]. Тобто, поляки мають до мене довір'я.

Я відповіла, що поки ми, українки, не матимо вірогідного доказу, жодного бойкоту супроти Віри влаштовувати не будемо. І так було.

Потім її вивезли разом з нами першим транспортом до тюрми у Іновроцлаві. Лише тоді польки повірили, що їх звинувачення супроти Віри було повністю безпід-

[28] Дозвольте потиснути вашу руку. Панове, визнайте, що дівчина заслуговує поваги.

[23] Та бо ти приїхала сюди з уже встановленим прізвищем.

ставне. Через якийсь час виявилося, що тим донощиком була полька – повія, яка сиділа в тій самій камері. А Віру звинувачено тільки тому, що українка.

Іновроцлав

26 серпня 1952 р., посеред ночі, несподівано відчинилися двері нашої камери в сутеренах, казали нам швидко спакуватися і забрати свої речі з депозиту. Потім випровадили нас на в'язничне подвіря, де чекали в'язничні авта, такі самі, як у Тарнові чи Ґрудзьондзу. Їхали кілька годин, ніхто не знав, куди нас везуть. Лише коли висіли, виявилося, що ми в Іновроцлаві, найважчій жіночій в'язниці у Польщі.

Того дня вивезли з Фордону щонайменше шістдесят жінок, тобто всіх польок, які сиділи в сутеренах, і шість українок: Любу Богачевську, Катрусю Косаревич, Люду Кот, Стефанію Онишкевич, Віру Шот і мене. Більшість із них я побачила вперше від мому ув'язнення в сутеренах. Ми дуже зраділи, сердечно привіталися. Ця коротка зустріч мала для нас виявитися першою і останньою на чергових кілька років.

Як згодом виявилося, в Іновроцлаві ув'язнено найбільш небезпечних, на думку тодішної влади, жінок-політв'язнів. Але те, що ми побачили в новій в'язниці, жодній з нас, навіть у найбільш чорних снах, не могло приснитися. Фордонські сутерени, які для нашої шістдесятки були формою додаткового покарання, в'язницею у в'язниці, з'являлися тепер у наших споминах неначе „санаторій".

В Іновроцлаві найгіршим була повна ізоляція в'язнів. Усіх нас розмістили в камерах поодинці, а ще до того через одну. Камери між нами були порожні, щоб в'язні не змогли перестукуватися крізь стіну алфавітом Морзе. На щастя, виявилося, що цей режим не стосувався камер між поверхами, тому можна було розмовляти з сусідами вгорі або внизу.

Ця страшна, цілковита ізоляція тривала більше року. Не всі в'язні витримували її психічно, частина зломилася, траплялися випадки самогубства.

Потім, коли у вересні 1953 р. прийшов до Іновроцлава другий транспорт в'язнів з Фордону, бувало, що в одній камері сиділи вже по дві, часом три жінки, деяким дозволяли навіть працювати. І в тому транспорті були українки, м.ін. дружина провідника „Дальнича" Ірина Мороз, моя товаришка з Тарнова Ольга Ханас „Офелія".

Мені таки не пощастило, і я до самого кінця перебувала в Іновроцлаві в повній ізоляції від українок, тобто майже три роки без трьох місяців.

Те, що вражало в цій в'язниці з першого дня, була всеохоплююча тиша. Жодних розмов, гамору на в'язничному подвір'ї, жодних верстатів. Ніхто ні з ким не розмовляв, бо ж усі сиділи в окремих камерах. Тут в'язнів позбавлено навіть права на працю.

Жіноча в'язниця в Іновроцлаві. Фото АМД.

Камери були малі, одні нари, столик і табуретка, все прикріплене до стіни. Стіни помальовані олійною фарбою в якийсь бруднозелений і чорний колір. Сірою або чорною була також бетонна підлога. Саме чорна барва була у цій в'язниці домінуючою. Проти нас були також і вікна. Крізь нещільні рами завівав вітер, а взимку сніг. Долішню частину шиб замальовано сірою фарбою, а горішню зроблено з товстого, непрозорого скла, так що навіть на небо не можна було подивитися.

Щоб зігрітися, а також і не збожеволіти від самоти, я весь час ходила по камері. Лише через якийсь час почали нас виводити на прохід, завжди тільки по одній. Але що то був за прохід – три, чотири рази довкола невеличкого в'язничного подвір'я і марш до камери. Трагічно поставала справа гігієни. В камері води не було, а до лазні водили раз на два тижні, також і тут поодинці. Тоді давали нам кусник мила, щось таке, як півкоробки сірників.

Морзе до Люди Кот

Як завжди з перших хвилин побуту в новій камері, також і в Іновроцлаві, я почала пробувати „розмовляти" через стіну з сусідніми камерами. Стукаю в одну стіну – мовчить, стукаю в другу – також мовчить. Вони були порожні.

Наша співув'язнена, полька Ірена Томалякова[29], написала тут, у тюрмі, про стіну вірш *Oda do ściany*[30]. Запам'ятала я лише фрагмент, одну строфу.

I przemówiłam do ściany z rozpaczy,
Nie bądź tak zła, patrz na mnie inaczej.
I przytulałam się do ściany co dzień.
Po jakimś czasie przemówiła do mnie,
Ktoś żywy za ścianą!
Stukanie odżyło i życie wróciło.[31]

Стіна – це був або контакт, або мовчанка.

Але не здаюся, стукаю далі. По трубі від калорифера стукаю до камер угорі і внизу. Виявляється, що наді мною сидить Люда Кот. О Боже! Люда! Ми разом!

Я Люду знала ще з перемиської гімназії, потім училися разом у 8 і 9 класах совєтської 10-річки, разом під час війни закінчили матуральний курс. Люда була чудовою дівчиною. Принципова, легка у співжитті, товариська, дуже її любили польки. В камері ми разом ніколи не сиділи. Зустрілись уже на волі, в її помешканні у Перемишлі.

Ми почали перестукуватись. Звертаюсь до неї: „Людо, сьогодні Свято Покрови, помолімось і заспіваймо панахиду. Якщо тобі бракує слів, то я підкажу".

Так ми і вистукували собі.

Комусь, хто не сидів у в'язниці, це може бути незрозумілим. Але для нас тоді цей контакт був дивом. Сидиш сама в одиночці, а попри те можеш говорити з близькою тобі особою.

Також ми контактували через вікно на мигах, т.зв. „злодійським алфавітом". Але це було дуже рідко. Пам'ятаю лише один такий випадок. Перевели мене тоді до іншої камери, де вікно було дуже низько. Вистачало поставити „кібель", на нього скриньку, і вже можна було бачити, хто ходить на в'язничній площі. Це було небуденне, тому що „нормально" вікна дуже високо, переважно маленькі, загратовані, під самою стелею.

Тоді, власне, я побачила Люду. Відразу після обов'язкової прогулянки я вистукала до неї приблизно такий текст: „Людо, ми виглядаємо, як камедули". І в цей момент

[29] Ірена Томалякова (1895-1971), майор АК, засуджена в 1946 р. на 15 років ув'язнення, вийшла на волю в травні 1956 р.

[30] Ода до стіни.

[31] І мовила я до стіни з розпуки. Не будь такою злою, глянь на мене інакше. І тулилася до стіни щодня. За якийсь час мовила до мене. Хтось живий за стіною! Стукіт ожив, і життя повернулося.

чую характерний для неї низький, альтовий сміх – га, га, га!

Люда Кот з донею. Перемишль, 16 серпня 1962 р.

Звідкіля це порівняння до камедулів? Ми разом училися в Дівочому Інституті в Перемишлі на вул. Татарській, поруч якого, за високим муром, був польський чоловічий монастир оо. Камедулів. Чин цей був відомий винятково суворою дисципліною. Ми щодня бачили, як вони ходять і, мабуть, моляться, медитують у тих своїх довгих габітах, і, що характерне, без пояса. І ми також так ходили в тому в'язничному одязі, не підперезані, бо з паском тепліше. Як нам говорили – „Kara musi być dotkliwa"[32].

Пригадую, на наше Різдво 1953 р, стук-стук об стіну і кличу крізь двері: „Людо, Христос рождається!".

Подібно зробила я на Великдень. Знову кличу: „Людо, Христос Воскрес!".

А вона під носом: „Воскрес, воскрес...".

Потім польки казали, що аж здерев'яніли, вражені. Мій голос лунав неначе з небес, а відлуння повторяло по усіх поверхах і коридорах: „Воскрес, воскрес, воскрес...".

Будинок в'язниці в Іновроцлаві був неймовірно акустичний.

В серпні 1953 р. Люду забрали до іншої камери, до якої я вже не могла стукати. Я дослівно ридала. То так, мовби мені цвях до труни забили. Аж до виходу на волю наші контакти стали вже спорадичними. Це були мої найважчі два роки в Іновроцлавській в'язниці.

[32] Кара повинна бути відчутною.

Щоправда, потім до сусідньої камери дали генералову Стефанію Ґерліч-Бронєвську, але це був лише монолог. Вона, щоправда, передавала алфавітом Морзе те, що хотіла мені сказати, однак моїх текстів не розуміла, не вміла їх відчитати.

Пані генералова, так ми її звали, стала дуже відома тим, що, маючи, в порівнянні з нами, невеличкий присуд – чотири роки, після його відбуття була вдруге засуджена на 10 років „за поширювання ворожої пропаганди" серед в'язнів Фордону і згодом переведена, як і я, до найважчої жіночої тюрми в Іновроцлав. Подібно, прислужилась до того відділова Обяла, найгірша з усіх наглядачів тюрми у Фордоні, з якою у пані генералової виник якийсь конфлікт. Це було грізне попередження. Ми зрозуміли, що комуністична влада може під будь-яким приводом тримати нас у в'язниці без кінця.

„Райбен, райбен..."

Як і в інших в'язницях, так і тут клозет, тюремною мовою „кібель", тобто металеве відро, з'їдала весь час іржа. Ми мусили його чистити „до блиску", але для цього нам давали лише дрібний пісок, а ним неможливо було нічого зробити. Під час щоденного „спацеру" я знайшла на в'язничному майдані камінь і ним вирішила „розправитися" з заіржавілим в'язничним „туалетом". До цієї мало приємної роботи я взялась завзято і з піснею. Не знаю саме, чому, але тоді мені до голови прийшли слова російської пісні, яка співалась ритмічною мелодією.

За последнюю бєлую пятьорку
продав тройку лошадей
і чорта ти даш за водку
і дураком домой пойдьош.

Потім, після кожного куплету, був ще приспів:

Я вам скажу, скажу
один секрет, один секрет
каво я люблю, а каво нєт.

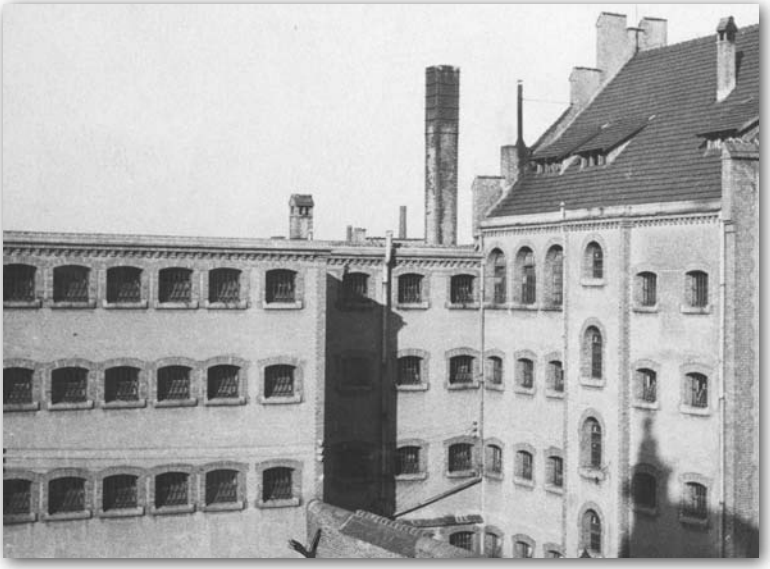

Жіноча в'язниця в Іноврацлаві. Фото АМД.

Я почала її співати, а через деякий час, як рефрен-приспів повторювала, а властиво, вигукувала, німецьке слово: „райбен!, райбен!"[33]. Це слово вживалося в нашому селі, подібно, як і багато інших слів німецького походження, ще з австрійських часів. Замість шурувати підлогу, ми її просто „райбували" на колінах, аж до ран. І так уже повелося говорити.

Раптом я почула холод по ногах. Обертаюсь, а наді мною відділова Обяла, про яку я вже згадувала. Ми, не без причини, прозивали її „Єндза"[34]. А я, замість, згідно з тю-

[33] Reiben, reiben – шурувати, шурувати. (нім.)
[34] Відьма. (поль.)

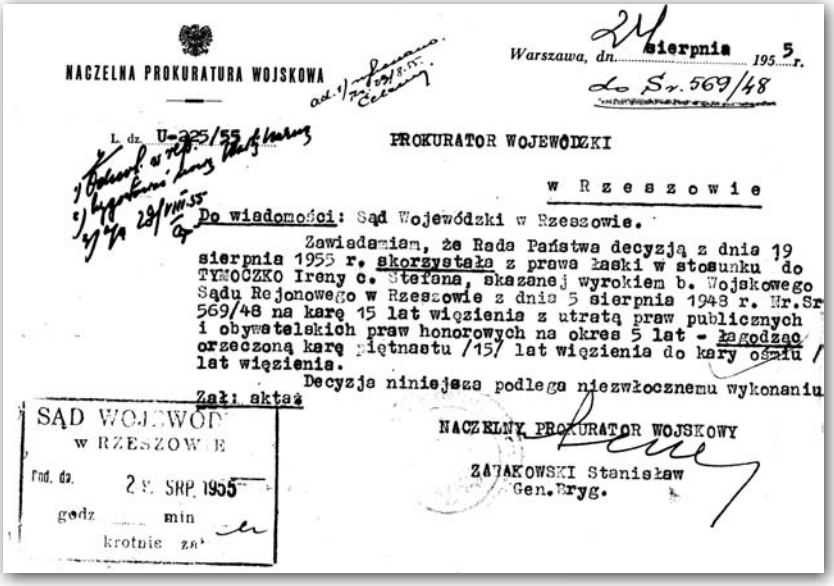

NACZELNA PROKURATURA WOJSKOWA

Warszawa, dn. 24 sierpnia 1955 r.

do Sr. 569/48

L. dz. U-225/55

PROKURATOR WOJEWÓDZKI

w Rzeszowie

Do wiadomości: Sąd Wojewódzki w Rzeszowie.

Zawiadamiam, że Rada Państwa decyzją z dnia 19 sierpnia 1955 r. skorzystała z prawa łaski w stosunku do TYMOCZKO Ireny c. Stefana, skazanej wyrokiem b. Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie z dnia 5 sierpnia 1948 r. Nr.Sr 569/48 na karę 15 lat więzienia z utratą praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na okres 5 lat - łagodząc orzeczoną karę piętnastu /15/ lat więzienia do kary ośmiu / lat więzienia.

Decyzja niniejsza podlega niezwłocznemu wykonaniu

Zał: akta

NACZELNY PROKURATOR WOJSKOWY

ZAWAKOWSKI Stanisław
Gen.Bryg.

SĄD WOJEWÓDZKI w RZESZOWIE
Pod. dz. 2 SRP. 1955
godz. min
krotnie zał.

ремним регламентом, зірватися на ноги, стати струнко і назвати себе, далі стояла навколішках на підлозі. Лише задерла голову догори, глянула їй байдуже в очі й сказала: „Pani oddziałowa, no to czym mam czyścić ten kibel?”[35]. А вона мені на те спокійно, з іронією в голосі: „Przecież macie jeszcze szczoteczkę do zębów”[36].

„Єндза” далі стояла наді мною, а я вже більше не озивалася до неї, лише подумала, що тепер напевно мене чекає карцер. Але так не сталося. Вона ще хвилю постояла, погрозила мені пальцем і мовчки вийшла.

Незабаром викликала мене мити вікна в коридорі. Це не була звичайна праця. Для нас, в’язнів у Іновроцлаві, була це перш за все нагорода, єдиний шанс подивитися на світ божий. Я ж одним слівцем, одним питанням до неї не озвалась. Мовчиш, – подумала собі, – я також буду, але в душі відчувала велику вдячність до неї.

[35] Пані відділова, ну то чим маю чистити той кібель?
[36] Адже маєте ще зубну щіточку.

Воля

18 березня 1955 р. нас привезли назад до Фордону. Я відсиділа вже більше як половину кари, настав час т.зв. політичної відлиги, з в'язниці почали звільнювати жінок з меншими вироками. Вирішила ще написати прохання про надзвичайну ревізію мого присуду. Сподівалася, що може, мені пощастить, хоча моє раніше подання про помилування суд рішуче відкинув.

Цього разу на відповідь довелося чекати лише кільканадцять днів. 19 серпня 1955 р. начальний військовий прокурор ген. Станіслав Зайончковський повідомив у листі, що Рада держави рішенням від 19 серпня 1955 р. скористалася правом помилування і зм'якшила мій вирок з п'ятнадцяти до восьми років в'язниці!

Через три місяці, 15 листопада 1955 р., я вийшла на волю.

* * *

Коли сьогодні читаю спогади українок про тюремне життя, вражає одне – як багато місця присвячують вони своїм польським колегам, з якими довелось їм ділити нари. Мало цього. Пишуть про них дуже гарно, згадують тепло, часами просто зворушливо.

Останнім часом появилося в Польщі досить багато книжок, в яких публікуються спогади і біографії польок, в'язнів сталінського періоду[37]. Тут, за винятком згаданої вже книжки Рути Чаплінської, зі свічкою шукати згадки про українок – товаришок тюремної недолі. А якщо вже мусять згадати, написати правду, то немов цідять її крізь зуби.

Прикре розчарування пережила я на початку 90-х років, коли наші товаришки – польки виступили з ініціати-

[37] *Zawołać po imieniu. Księga kobiet – więźniów politycznych 1944-1958*, tom I, Warszawa 1999.

вою вмурування на території колишньої жіночої в'язниці у Фордоні меморіальної таблиці, присвяченої жінкам-полькам, ув'язненим тут у 1939-1956 рр.

Як відомо, у Фордоні в час сталінських репресій, крім польок, в'язнено також українок, яких за неповними даними було тут щонайменше 180.

Окрім заходів українського середовища в Польщі, також і Українського архіву, правління відділу Спілки політв'язнів сталінського періоду в Бидґощі, яке було офіційним ініціатором встановлення таблиці, не погодилося вмістити в тексті напису на таблиці хоча б символічної згадки про ув'язнених тут у той самий час разом з польками українок. Не зачитано також тексту мого звернення до наших в'язничних товаришок-польок у справі промовчання факту ув'язнення у Фордоні також українок, яке вислала я з Чікаґо вже після виїзду до США[38].

Відкриття таблиць відбулося 10 травня 1992 р. На цю врочистість не лише не запрошено жодної з-поміж українок, колишніх в'язнів Фордону, але просто навіть нас про це ніхто не повідомив.

У відповідь на моє звернення голова відділу СПСП, пані Барбара Бальбуза, заявила, що таке рішення прийнято виключно з фінансових причин – таблиці від співтоваришок, одна виконана з бронзи розміром 126 на 82 сантиметрів і друга менша, від Спілки політв'язнів, коштували 7 тисяч польських злотих (це трохи більше 2 тис. ам. доларів). Для цього велася збірка пожертв серед колишніх політв'язнів.

А тому, що українки-політв'язні (які про ту збірку нічого не знали) не жертвували ані гроша, для них не стало місця на таблиці. Одначе, як заявила пані Б. Бальбуза, якщо в українок буде бажання встановити власну меморіальну

[38] Текст звернення надруковано в тижневнику „Наше слово", нр 23 від 7 червня 1992 р.

таблицю – немає в тому жодних перешкод: вільного місця на в'язничному мурі є ще багато.

Згодом виявилося, що основні фінансові витрати, пов'язані з виконанням і встановленням меморіальної дошки, покрито з фондів Ради охорони місць пам'яті та Спілки політв'язнів сталінського періоду, тобто з державних грошей.

Табл. 1

W hołdzie kobietom Polkom, ofiarom zbrodni stalinowskiego ludobójstwa 1939-1956, umęczonym i pomordowanym przez obce i rodzime agentury NKWD i UBP – współtowarzysze więzienni. Odebrano Wam życie, by nie powstała myśl niepodległa. Kneblowano nam usta, byśmy nie dali świadectwa[39].

Табл. 2

Cieniom Waszym Meldujemy: Nie zginęła! Związek Więźniów Politycznych Okresu Staliowskiego. Fordon, 10 maja 1992 r.[40]

[39] На честь жінок-польок, жертв сталінського народовбивства 1939-1956, замучених та вбитих чужими і своїми агентурами НКВС і УБП - в'язничні співтовариші. У Вас забрали життя, щоб не виникла незалежна думка. Закривали нам рот, щоб ми не свідчили.

[40] Вашим тіням рапортуємо: Не вмерла! Спілка політичних в'язнів сталінського періоду. Фордон, 10 травня 1992 р.

Apel
do członków Komitetu Organizacyjnego ustanowienia tablicy pamiątkowej poświęconej Kobietom-Polkom więzionym w Fordonie w latach 1939-1956

Ja, długoletni więzień polityczny Fordonu-Inowrocławia (Inowrocław – miejsce planowej zagłady wybranych kobiet, politycznych więźniarek), UKRAINKA, wyrażam zdumienie formą jednostronnego upamiętnienia KOBIET-POLEK więzionych w Fordonie.

Więzienie w Fordonie nie było wyłącznie miejscem niedoli Polek. W latach 1933-1956 więziono tam dużo, a proporcjonalnie do liczby ludności, bardzo dużo Ukrainek. W tych latach dzielonej wspólnie niedoli tworzyły się w stosunkach między Ukrainkami i Polkami nowe wartości – wzajemne zrozumienie, szacunek i solidarność. W Fordonie zrodziły się przyjaźnie, które przetrwały lata.

Odsłonięta dziś w Fordonie tablica, poświęcona wyłącznie więzionym tu Kobietom-Polkom, godzi w te wartości.

Irena Tymoczko-Kamińska, Chicago[41]

[41] Я, багатолітній політв'язень Фордону-Іновроцлава (Іновроцлав – місце планового знищення вибраних жінок, політичних в'язнів), УКРАЇНКА, висловлюю здивування формою однобічного вшанування ЖІНОК-ПОЛЬОК, ув'язнених у Фордоні.

В'язниця у Фордоні не була виключно місцем недолі польок. У 1933-1956 рр. там було ув'язнено багато, а пропорційно до кількості населення, дуже багато українок. У ті роки спільної недолі у взаєминах між українками й польками творилися нові вартості – взаєморозуміння, повага й солідарність. У Фордоні народилися дружні стосунки, які перетривали роки.

Відкрита сьогодні у Фордоні таблиця, присвячена виключно ув'язненим тут жінкам-полькам, руйнує ці вартості.

Ірена Тимочко-Камінська, Чікаґо.

Розділ XII

Вроцлав

Вроцлавський кафедральний собор.

Ще у Фордоні я роздумувала над тим, куди мені дітися, якщо вийду на волю. А що колись вийду, вірила, як кожен із тисяч в'язнів сталінської системи. Ми вже знали, що помер Сталін, що після проголошення амністії почали звільняти в'язнів з меншими вироками, а засудженим на довголітні терміни ув'язнення пом'якшували їх деколи навіть наполовину. У всіх нас щораз більше жевріла надія на волю.

А воля, вимріяна кожним в'язнем, являлася мені як справа непроста. Всю мою сім'ю вивезено в Сибір. Я довгі роки нічого не знала про їхню долю, навіть чи вони живі. Рідні Яксманичі повернуто до Польщі й повністю заселено поляками[1]. Від нашої хати залишилися тільки фундаменти, а там, де пишався чудовий батьків сад і город, тепер росли кущі та бур'яни. Просто не було до кого і до чого повертатися.

Однак треба було кудись подітися, десь жити. І коли врешті й для мене відчинилася важка залізна брама фордонської в'язниці, я пішла на залізничну станцію в Бидгощі й купила квиток не до Яксманичів, не у вимріяну Україну,

а на поїзд, який повіз мене в протилежному напрямі, на чужину, на понімецькі землі – до Вроцлава. Тут ждала мене моя товаришка тюремної недолі Ірина Стисло. Її помешкання, властиво, одна маленька кімнатка, стало для мене першою „хатою – пристанню” на волі.

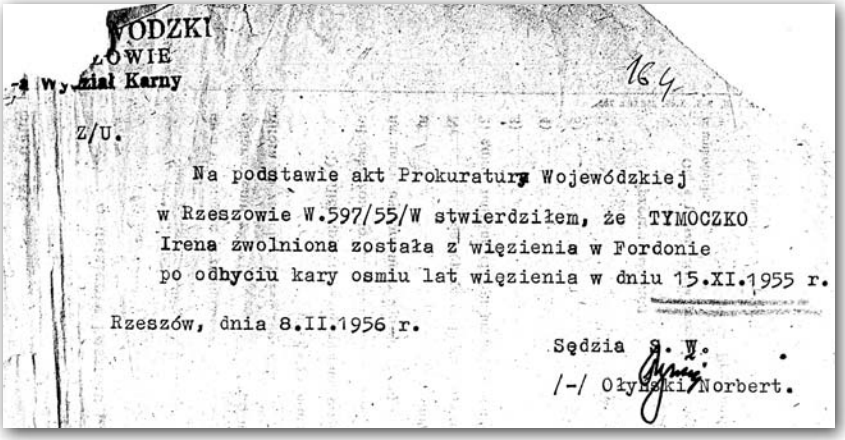

VODZKI
ŁOWIE
Wydział Karny

164

Z/U.

Na podstawie akt Prokuratury Wojewódzkiej w Rzeszowie W.597/55/W stwierdziłem, że TYMOCZKO Irena zwolniona została z więzienia w Fordonie po odbyciu kary osmiu lat więzienia w dniu 15.XI.1955 r.

Rzeszów, dnia 8.II.1956 r.

Sędzia S. W.
/-/ Ołyński Norbert.

Хати – „пристані”

На початку можна було знудитися. Ні церкви, ні домівки УСКТ[2] ще тоді у Вроцлаві не було. Єдиною розвагою були недільні зустрічі з колишніми товаришками з Фордону. У цей час, коли треба було робити перші кроки в чужому не-

[1] 16 серпня 1945 р. між Польщею і СРСР підписано другий договір про державний кордон (перший, секретний, підписано 27.07.1944). В 1946-1947 рр. працювала польсько-радянська комісія делімітації кордону, тобто точного встановлення його в терені. Внаслідок її праці у дотеперішньому кшталті кордону проведено декілька змін, тобто до Польщі приєднано 20 українських сіл з Добромильського, Медицького, Нижанковицького, Устрицького повітів, також, м.ін. Яксманичі. В червні 1948 р. їх мешканців (2383 сім'ї, 9125 чоловік) виселено до західних і східних областей України. Документація в цій справі, м.ін. прізвища виселених, зберігається в Архіві нових актів у Варшаві (Є.М.).

[2] Українське суспільно-культурне товариство засновано в червні 1956 р.

Я і моя товаришка з в'язниці д-р Дануся (прізвища не пригадую). Перемишль 1956 р.

привітному світі, ми почали відшукувати себе, нерідко якимось шостим чуттям. Так зустріла я Нусю Самотій-Ненаткевич, Анну Карванську-Байляк „Рому", Лесю Пєх „Чорну", Катрусю Петригу, Мелю Савчин, Ґеню Скаб, Таню Винницьку і її сестру.

Але друзів знаходила я не лише у Вроцлаві. Марійка Кузьма (згодом по чоловіку називалася Капустинська), жила в якомусь понімецькому хуторі поблизу Лігниці, де віднайшла їх після звільнення з концентраційного табору в Явожні. З черги сім'я Ґалів жила у Волові, сорок кілометрів від Вроцлава в напрямі Люблина. Я дуже заприязнилася з їх дітьми – Левком та Лідою.

Як за давніх, добрих партизанських часів, сідала в потяг і їхала світ за очі. Згодом, коли я одружилася і заснувала сім'ю, вже до нашого помешкання почалися навідуватися гості, дуже багато гостей. Пізніше всі ми розбрелися по світу, але приязнь зберегли.

Нуся Самотій з дому Ненаткевич, тепер живе у Вашинґтоні (ліворуч), Єва Ґаль з дому Оленич, дружина Левка. Внизу Левко Ґаль з сином Святославом.

Як за давніх, добрих партизанських часів я сідала в потяг і їхала світ за очі. Тут їду „диліжансом" у відвідини до родини Гуків, яких віднайшла в поблизу Стшеліна.

Левко Ґаль уже тоді виростав на одного з найбільш активних і свідомих представників молодого покоління лемків у Польщі. Інтелігентний, чесний і безкомпромісний, ціле своє життя намагався зробити все, щоб повернути українцям і лемкам гідність, довести до засудження злочинної Акції „Вісла". Хоча закінчив інженерські студії, його покликанням була суспільна діяльність, а перш за все боротьба за права лемків. Левко одружився з Євою Оленич, у них народився гарний і дуже здібний син Святослав. А сестра Левка, Ліда, мала душу артиста, закінчила музичну академію, вела наш український вроцлавський хор.

Десь на початку червня 1956 р., під час чергових відвідин сім'ї Ґалів, Левко сказав, що збирається іти в рейд по Лемківщині разом з друзями з Вроцлава. Він знав про мою любов до цієї землі і тому, запропонував мені приєднатися до їх групиа, а я без хвилини вагання погодилася. По десяти роках я знову мала побачити чудові лемківські

На світлині вгорі і праворуч учасники нашого „рейду": Любко Пєх, Марія Криницька, я, Андрій Стависький, Іван Криницький. На знімку немає Левка Галя, який робить фото. Криниця.

гори і ліси, піти моїми партизанськими стежками. Головною метою нашої мандрівки не була туристська, чи сентиментальна подорож у минуле. В той час тривала підготовча праця до І-го з'їзду Українського суспільно-культурного товариства. Мали в ньому взяти участь представники українського населення з усіх закутків північних і західних земель Польщі, розсіяні там унаслідок Акції „Вісла". Також частина лемків, яка ототожнювалася з українською нацією, намагалася мати на з'їзді своїх делегатів.

Ми хотіли перевірити, в яких селах Криниччини і Горличчини живуть лемки, скільки їх є, чи існує можливість проведення організованої акції повернення на свої господарства тих, яких виселено звідси в 1947 р. Місцева польська адміністрація чинила опір тим, які пробували повертатися на Лемківщину. Такі спроби вважалися нелегальними, й переважно людей виселяли вдруге, а часом утретє і більше. Однак лемки – нарід упертий і прив'язаний до своїх гір, незважаючи на заборону, поверталися до

рідних сіл. Багато з них ще у 1956 р. зовсім не було заселено поляками. Левко, який готувався до участі у з'їзді УСКТ, хотів мати солідні аргументи для надання лемкам права на легальне повернення на Лемківщину.

Рейд почався з Криниці. Пам'ятаю, що в нашій групі, крім мене і Левка Ґаля, були ще Іван Криницький, його сестра Марійка, Андрій Стависький (родом з Фльоринки), Любко П'єх (родом з Лося б. Криниці). Ми ішли через Фльоринку, Брунари, Снітницю на схід у напрямку Лося (б. Горлиць). З того чудового лемківського села був рід Ґалів. Усюди ми зустрічали наших людей, які, хоча жили серед польських осадників дуже залякані, та пригощали нас сердечно. На жаль, час швидко минав, я одержала відпустку з праці лише на тиждень, і рад-не-рад, мусила розпрощатися з друзями. Вони пішли далі на схід, у напрямі Дуклянського перевалу, а я повернулася поїздом до Вроцлава.

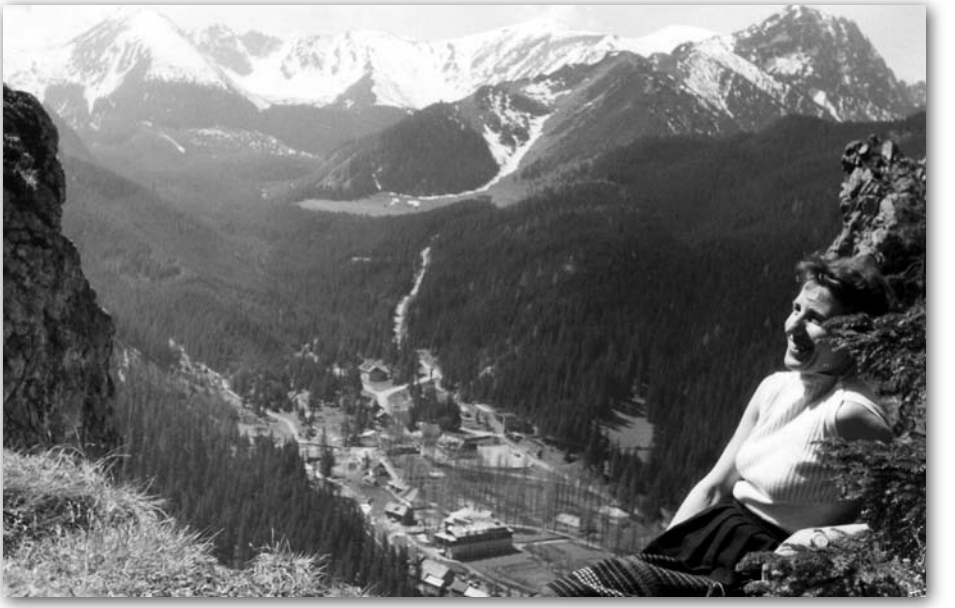

Книгарня „Під Аркадами”

1 січня 1956 р. прийняли мене до праці в книгарні „Pod Arkadami”, що містилася при вул. Францішканській. Це була найкраща книгарня у Вроцлаві, перш за все завдяки її керівникові Тадеушу Ярміцькому, великому любителю книжок. З його ініціативи організовано дуже відомі у Вроцлаві „Понеділки під Аркадами”, на яких з читачами зустрілося кілька сотень польських і закордонних авторів. По якомусь часі я перейшла до книгарні „Оссолінеум”, а згодом до „Імпортованих видань”, де працювала аж до виїзду з Польщі.

Праця книгаря була дуже приємна, давала мені багато сатисфакції. Крім того, як незабаром виявилося, книгарня була також знаменитим місцем контакту не лише з любителями книжок. Це був час відлиги, люди виходили з в’язниць, шукали своїх родин, друзів, розсіяних по всій Польщі

внаслідок Акції „Вісла”. Багато наших уже знало, що я була в підпіллі, що за це каралася у різних в’язницях. А книгарня була відчинена з рання до пізнього вечора, знаходилася в самому центрі Вроцлава, кожен міг легко сюди потрапити, поговорити, запитати, може саме „Христя” допоможе.

Одного разу директор книгарні пан Ярміцький, при нагоді якоїсь розмови, сказав мені, що дуже вдоволений з моєї праці й я була б ідеальним книгарем, коби так трохи менше людей – „Pani rodaków”[3] – навідувало мене в книгарні в години праці...

Після кількох років поневірянь по чужих квартирах я одержала своє перше помешкання – одну маленьку кімнатку з кухнею і лазничкою – в якому раніше мешкав хтось із працівників нашої книгарні.

Книгарня „Оссолінеум”, Ринок 8, де я працювала.

„Był w Polsce czas...”[4]

В 1969 р. появилася у Польщі, в краківському Літературному видавництві, книжка Станіслава Валаха *„Był w Polsce czas...”*. Один з її розділів – „Ziemia kwitnącej jabłoni”[5] – присвячений УПА, нічим особливо не відрізнявся від багатьох інших, подібного характеру видань у Польщі, автори

[3] Ваших земляків.
[4] Був у Польщі час... .
[5] Земля квітучої яблуні.

Новорічне прийняття у нашій книгарні „Під Аркадами". Другий зліва керівник Тадеуш Ярміцький. Я сиджу перша справа. Вроцлав, січень 1960 р.

яких, в основному колишні функціонери польських сталінських органів безпеки або війська, не приховували своєї ворожнечі до нашого визвольного руху і всього, що українське.

У 1971 р. з'явилося друге видання. Тираж 30 тис. примірників великий навіть як на ті часи. Книжка продавалася в кожній книгарні, також у нашій.

Цього разу автор додав новий розділ „Banderowcy". Його значні фрагменти присвячено м.ін. моїй діяльності в українському підпіллі на Лемківщині в Надрайоні „Верховина".

Книжка викликала в нашому книгарському середовищі неабиякий скандал. Автор, колишній працівник УБ, мав доступ до слідчих актів і докладно подав усі мої персоналії, включно з дівочим прізвищем, під яким я жила і працювала у Вроцлаві, на скільки років була засуджена, навіть докладну дату, коли мене звільнили з в'язниці.

Після цих „ревеляцій" частина моїх колег з праці демонстративно заявила:

Наша вроцлавська громада – сидять зліва Марійка Гук, отець. Михайло Гук, пані Бачинська. Стоять: Слава Скаб, Мирон Камінський, Гена Скаб, Аля Гук, Маргарета (дочка Слави), Мариля (дочка Гени), я, Преторюс, його мати Ірина Бачинська-Преторюс, Василина і Рафаїл Саломон, Меля Савчин. 20 серпня 1971 р.

– Ona była w bandach UPA, strzelała do naszych żołnierzy. Nie będziemy jej podawać ręki![6]

І коли на другий день вони прийшли до праці, я вітала їх з руками, схованими за спиною.

– Ułatwiam wam życie[7] – відповідала на їх здивовані, а де в кого повні образи погляди.

Ще того самого дня до керівника нашої книгарні подалася делегація обурених працівників, псевдопатріотів. А пан Тадеуш Ярміцький – це дуже колоритна і заслужена постать у польському книгарському середовищі. В праці суворий і вимогливий, при чому був людиною шляхетною і чесною. Після війни він теж став жертвою сталінських репресій, багато років карався у польських в'язницях за ді-

[6] Вона була в бандах УПА, стрілялав наших солдатів. Не будемо їй подавати руки!

[7] Полегшую вам життя.

яльність у польському антикомуністичному підпіллі – Армії Крайовій.

– Panie kierowniku, czy Pan czytał tę książkę?[8] – запитали його схвильовані „делегати", показуючи примірник „Był w Polsce czas...".

– Tak, czytałem[9].

– I co Pan na to, i co Pan na to?[10]

А Ярміцький на хвилину задумався і сказав:

– A no cóż. Dwie osoby z naszego środowiska księgarskiego weszły za życia do historii. Ja – w związku z AK, a Irena – w związku z UPA[11].

І на тому розмова з „делегатами" скінчилася. Вже ніхто більше не чіпав цієї теми в книгарні, навіть тоді, коли в 1978 р. з'явилося чергове, третє видання книжки, тиражем 20 тис. примірників.

Тадеуш Ярміцький помер несподівано 28 липня 1982 р. Вічна Йому пам'ять!

Третя матура і студії

Я дуже хотіла далі вчитися, розвивати свої знання, перш за все історичні. В кишені мала дві матури, тому вирішила, що настав уже час здобути вищу університетську освіту. Однак виявилося, що на денні студії трохи вже запізно: мені було 33 роки. Крім того, треба було з чогось жити, оплачувати помешкання, а ще й допомагати своїй сім'ї в Сибіру.

Про те, що вони вижили, їх адресу я довідалася відразу після звільнення з в'язниці. В цій ситуації єдина можливість – це були студії екстерном, чи, як ми їх звали, „заочні".

---

[8] Пане начальнику, чи Ви читали ту книжку?

[9] Так, я її читав.

[10] І що ви на те, і що ви на те?

[11] Ну, що ж. Дві особи з нашого книгарського середовища увійшли за життя до історії. Я – у зв'язку з АК, а Ірена – у зв'язку з УПА.

Тобто, вдень працюєш, вечорами і ночами вчишся, а студіюєш у суботи й неділі. Не було зовсім вільного часу на розваги і особисте життя.

ŚWIADECTWO DOJRZAŁOŚCI
TECHNIKUM

Однак, щоб здійснити мрію про університетські студії, мені довелося ще раз, уже втретє, здавати екзамен зрілості. Яке ж було моє розчарування після того, як виявилося, що моїх матуральних свідоцтв – ні закінчення Вчительського семінара в Яворові, ні Перемиської гімназії – які якимось чудом збереглися і промандрували з моєю родиною крізь Сибір і заслання – польська влада не хоче визнати. І хоча мені стало з того приводу прикро, я не мала іншого виходу – треба було робити третю матуру. Думаю, що це своєрідний рекорд, який заслуговує місця у книзі Ґіннеса.

30 червня 1960 р. після закінчення Книгарського технікуму в Познані я склала іспит зрілості перед державною комісією й отримала

Урочисте прийняття після матури, Познань 1960 р.

Мої іменини у вроцлавському помешканні, 18 травня 1959 р. Ірка Ланьчак, Богдан Сіроцький, Туся Винницька, Дада Менцінська, Нуся Самотій, Анна Карванська, Юрко Ланьчак і я.

„Świadectwo dojrzałości technikum", тобто атестат зрілості, який надавав мені звання техніка-книгаря. На свідоцтві написано, що мене прийнято до сьомого класу технікуму на підставі свідоцтва зрілості Державного вчительського семінару з українською мовою навчання в Яворові.

Кілька днів пізніше, в липні, я склала вступні іспити й стала студенткою першого курсу філософсько-історичного факультету Вроцлавського університету імені Болеслава Бєрута – першого післявоєнного президента Польщі, сталінського прислужника, який власноручно затверджував смертні вироки сотням, тисячам польських і українських патріотів.

Студії поглинули мене повністю. Просто з праці я йшла до університетської бібліотеки й читала, читала до пізньої ночі. Історією захоплювалася змалку, але лише тепер від-

кривали перед мною свої таємниці стародавність, середньовіччя, козаччина, визвольні змагання різних народів.

Мабуть, на другому році студій я мала написати семестрову працю на тему боротьби ірландців у XV столітті з англійською окупацією. Ця тема виявилася для мене надзвичайно цікавою і повчальною. Ірландці опинилися в подібній ситуації, як українці, а їх боротьба за волю не відрізнялася від нашої. Я не приховувала своїх симпатій.

Перо писало на папері Ірландія, а моє серце говорило – Україна. Тому текст був написаний дуже емоційно, не обійшлося без коментаря викладача. Однак до джерельної бази він не мав жодних застережень і поставив мені найвищу оцінку. А ще й попросив, щоб я прочитала її своїм колегам – студентам. Було це для мене великим вирізненням.

Наше дівоче дозвілля: зліва Ірка Серванська з дитиною, я, Нуся Самотій, Ірка Ланьчак, Ірка Стисло. Вроцлав 1957.

20 березня 1967 р. отримала я диплом про закінчення студій. Магістерську працю написала про опіку над студентами шкіл середньовічного Вроцлава. Писати на тему, яка мене справді цікавила, тобто про польсько-українські відносини, або історію України, тоді ще не було відповідної атмосфери. Мої спроби в цьому напрямі не зустрілись з позитивним ставленням промотора.

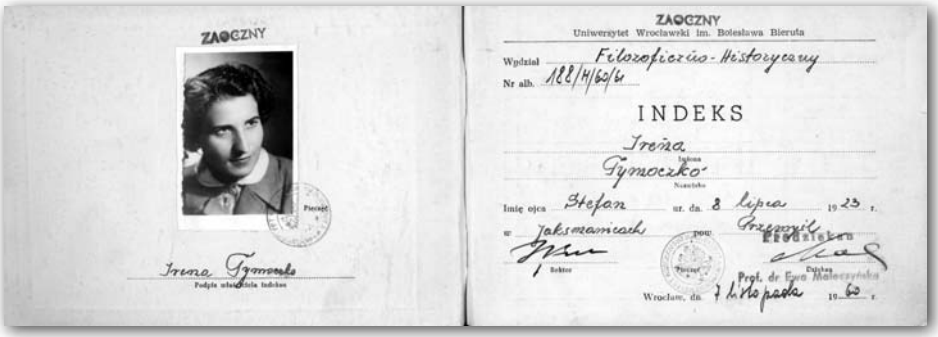
ZAOCZNY

Irena Tymoczko

Podpis właściciela indeksu

ZAOCZNY
Uniwersytet Wrocławski im. Bolesława Bieruta

Wydział Filozoficzno-Historyczny
Nr alb. 188/H/60/61

INDEKS

Irena
Imiona
Tymoczko
Nazwisko

Imię ojca Stefan ur. dn. 8 lipca 1923 r.
w Jaksmanicach pow. Przemyśl
Sektor

Prof. dr Ewa Maleczyńska

Wrocław, dn. 7 listopada 1960 r.

Родина Гуків

Не пригадую вже докладно, котрий це був рік, думаю, що відразу після звільнення з в'язниці, я випадково довідалася, що поблизу містечка Стшеліна, відомого однією з найбільших у Польщі каменоломень, живе Марійка Гук, дружина мого провідника „Григора", яку я знала ще з підпілля на Лемківщині. Це було не більше п'ятдесяти кілометрів на південний схід від Вроцлава, тому наступної неділі я сіла в поїзд і за кілька годин була вже на місці. Марійка мешкала в селі Пенч, за чотири кілометри від Стшеліна, разом зі своєю донею Алею і батьком її покійного вже чоловіка „Григора" о. Михайлом Гуком.

Отець Михайло Гук упродовж двадцяти чотирьох років був парохом Іскані, гарного українського села над Сяном у Перемиському повіті[12].

В 1945 р., в якому це було місяці, не знаю, функціонери польського УБ приїхали на приходство, брутально побили отця, а потім, обв'язавши колючим дротом руки, кинули на вантажівку і повезли до Сянока. По дорозі знущалися з нього далі й, певно, закатували б його на смерть, якби не один з поляків – конвоїрів, який не міг уже на це диви-

[12] Нар. 2 листопада 1889 р. в Поздячі. В 1917-1921 рр. був парохом Павлокоми, а згодом, аж до ув'язнення, парохом у селі Іскань.

тися, крикнув: „Czemu go bijecie? Nie widzicie, że on już nie żyje!”[13]. Про це розповів мені згодом сам о. Гук.

Ще більш трагічна доля спіткала його друзів, українських священиків із трьох найближчих сусідніх сіл – Бахова, Скопова, Березки. Польська банда, яку очолював колиш-

На приходстві в Іскані: отець Михайло Гук, ймость Зіновія, сини (зліва) – Євген, Мирослав і Богдан. Приблизно 1927 р.

ній капелан АК, латинський священик кс. Францішек Журавський з Дрогобички, гміна Дубецько, 23 лютого 1945 року вбила пароха Бабич о. Анатолія Сембратовича, 6 березня 1945 р. у Скопові вбила о. Івана Дем’янчука і о. Степана Конкольовського та членів їх сімей, а 11 квітня 1945 р. жорстоко замордувала о. Олексія Білика, пароха із сусідньої Березки, його дружину, сина та близько 200 односельців[14].

[13] Чому його б’єте? Не бачите, що він уже не живе!

[14] Українським священикам, помордованим і репресованим у Польщі в 1939-1956 рр. Михайло Козак із Перемишля присвятив дуже цінну працю *Пом’яни, Господи душі слуг Твоїх*, Перемишль-Львів 2002 р.

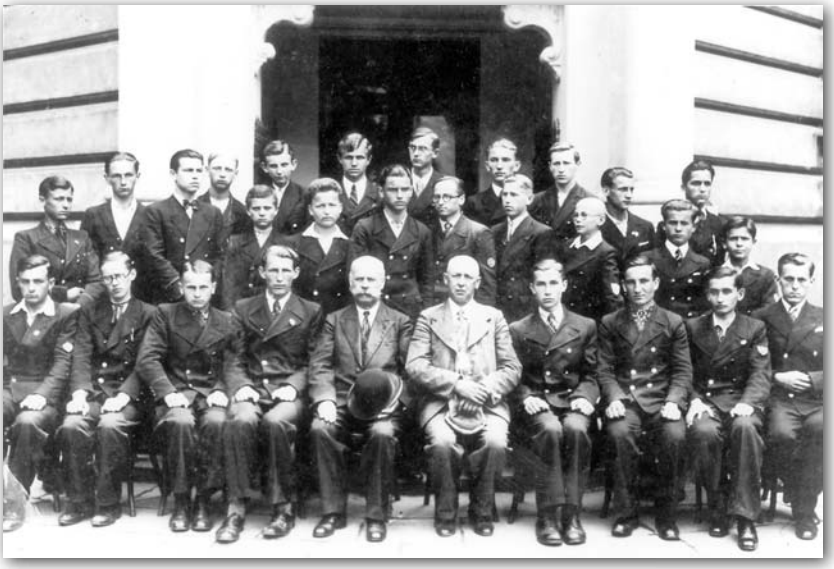

Мирослав Гук з товаришами з Перемиської гімназії. На фото вгорі сидить у першому ряду другий справа. Внизу сидить у першому ряду зліва, останній справа сидить Юліян Малецький, помер у Чікаґо.

Отця Гука заарештовано за те, що всі три його сини пішли у підпілля. Засуджений на 10 років ув'язнення, відсидів майже весь термін в одній з найважчих польських в'язниць у Вронках. На волю вийшов у 1954 р.

Марійка Гук з Алею перед ув'язненням.

Його дружина Зіновія походила з відомого священичого роду Жарських із села Павлокома Березівського повіту. Їмость була дуже відомою народною лікаркою і цілителькою. „Паніматочка", так її любляче називали селяни, надавала медичну допомогу мешканцям навколишніх сіл, лікувала навіть важкі ушкодження. Незабаром після арешту чоловіка польське військо примусово виселило її разом з мешканцями Іскані в Радянську Україну до села Коцюбинці Жидачівського району Львівської області, де вона швидко померла з розпачу. Здається мені, що це сталося в 1948 р.

Найстарший з їх дітей, Мирослав-Тарас (нар. 1920), від 1945 до 1947 р. був провідником перемиської округи ОУН, відомим під псевдом „Григор". Середущий, Богдан-Зіновій (нар. 1922), студіював медицину, в нашому підпіллі працював лікарем, мав псевдо „Скала", організував і відповідав за мережу служби здоров'я в Надрайоні „Холодний Яр". Наймолодший син Євген (нар. 1924), пс. „Щипавка" був референтом СБ. Всіх їх я знала з підпілля, а раніше також з Перемиської гімназії.

Дружиною Мирослава Гука „Григора" була Марійка, гарна дівчина родом з Яворова. Зі своїм майбутнім чоловіком познайомилася під час війни у Львові, де обоє студі-

Аля Гук.

ювали. Там теж повінчалися, потім пішли у підпілля. Коли Марійка завагітніла, „Григор" вирішив вислати її кудись у безпечне місце. Вибрали село Злоцьке біля Криниці на Лемківщині.

Там народилася їхня доня, Олександра, яку всі звали Алею. Пам'ятаю, що коли Марійка відпроваджувала мене на автобус до Злоцька, ми несли по черзі Алю на руках, така маленька крушинка була. На прохання „Григора" я їздила кілька разів до Злоцька з грішми для Марійки.

Переважно це були рублі. З їх обміном на польську валюту не було тоді ніяких проблем. „Григор" говорив, що гроші він отримав від мами. Їмость Гукова, виселена в Україну, організувала разом з ісканцями поміч для чоловіка і синів. Через кордон гроші переносили наші зв'язкові.

Чому саме Злоцьке? Тому, що тут мешкала сім'я Пилипчуків. Пані Пилипчук, з дому Жарська, була рідною сестрою Зіновії Гук, тобто мами „Григора". Її чоловік працював учителем у Злоцькому. Коли почалася Акція „Вісла", Пилипчуки, не чекаючи, аж їх вивезуть, самі виїхали на т.зв. „Ziemie Odzyskane"[15], десь біля Стшеліна, малого містечка у Вроцлавському воєводстві. Сюди також приїхала Марійка Гук з Алею. В околицях Стшеліна дещо раніше поселився о. Павло Шуфлят[16], до 1947 р. греко-католицький парох Маластова, споріднений з родиною о. Гука або Пилипчуків. Ймовірно, це власне він улаштував для них помешкання.

[15] Повернуті землі.

[16] Павло Шуфлят нар. 6 квітня 1899 р. в Опарівці, з 1926 р. працював на парафіях в Боднарці, Климківці, Маластові, в 1947 р. іменований одним із двох апостольських адміністраторів Лемківщини. На початку 60-х рр. виїхав до США.

Думаю, що приводом для їх раптового виїзду могла бути зрада „Вишинського". Він був другом „Григора", референтом з господарчих справ, членом проводу І Округи і напевно додумувався, де переховується дружина його провідника.

О. Михайло Гук, Аля і Марія.

Ще досі маю перед очима постать ‚Григора", який на звістку про зраду „Вишинського" сидів на землі, обхопивши руками голову і повторював: „Тож він стільки знає, тож він стільки знає...!". Загроза арешту дружини і дитини була зовсім реальною, тому нічого дивного, що „Григор" негайно наказав їй виїхати зі Злоцького.

Панство Пилипчуки часто змінювали місце проживання з огляду на безпеку дружини „Григора". Потім Марійка оселилися сама в селі Пенч, за чотири кілометри від Стшеліна. Звідси доїжджала до міста до праці як книговодка. Однак це не вберегло її від ув'язнення. В 1952 р. УБ за допомогою „Вишинського" все-таки знайшло Марійку. Заарештовано і засуджено її за те, що була дружиною провідника „Григора". Вона сама активної ролі у нашому підпіллі не відігравала. Її маленька доня залишилася на кілька років без мами. Аля мала тоді не більше 4-5 рочків. Заопікувалась нею пані Пилипчук, яка після смерті чоловіка жила самітньо. Було їм тоді дуже важко.

Марійка, так як і я, сиділа у Фордоні, але ми з нею в цій в'язниці ніколи не зустрілися. Я була ізольована від в'язнів, засуджених на лагідніші кари, а потім, як я вже згадувала, мене вивезли до Іновроцлава.

Я дуже любила Алю Гук, розмови з нею були для мене великою насолодою. Ми разом на прогулянці біля Стшелінської каменоломні.

Лише після виходу на волю я відшукала Марійку біля Стшеліна і почала до неї часто приїжджати. Ми заприязнилися. Я дуже полюбила її доню, розмови з нею були для мене великою насолодою. Підтримуємо дружні зв'язки до сьогодні. Аля закінчила медичні студії і працювала у Вроцлаві лікарем хірургом – стоматологом.

Тоді також я познайомилася з о. Михайлом Гуком, який після звільнення з в'язниці у 1954 р. замешкав разом з невісткою і внучкою. Вони жили у великій згоді й пошані.

Отець Гук був одним з небагатьох греко-католицьких священиків, які після заборони нашої Церкви в Польщі не перейшли до праці в латинському обряді. Волів їздити понад 500 кілометрів до Хшанова, де разом з о. митратом Мирославом Ріпецьким відправляли Богослуження у рідному обряді в придомашній капличці.

Він важко, але мужньо пережив смерть двох синів: Мирослава і Євгена. Восени 1947 р. обидва перейшли в Україну і продовжували боротьбу в підпіллі на території Тернопільщини. Мирослав був заарештований НКВД 7 травня 1951 р. Його чекала довга хресна дорога – важке слідство, суд і смертна кара у 1952 р. Дати смерті не встановлено. Також у 1952 р. десь на Бережанщині загинув його молодший брат Євген, який тоді мав псевдо „Рубікон". Місця, де спочивають тлінні останки обох братів, досі не встановлено.

Вижив лише середущий з братів Гуків, Богдан пс. „Скала". Був одним з небагатьох, які влітку 1947 р., йдучи з сотнею „Бурлаки" рейдом через Чехословаччину, дійшли щасливо до американської окупаційної зони Німеччини. Більшість його друзів потрапила в полон і була видана в руки поляків. У 50-х роках Богдан виїхав до США, тут закінчив медичні студії, одружився, працював лікарем.

Коли в 1981 р. я прилетіла до Нью-Йорка, один з моїх перших телефонів був саме до Богдана. Я дзвонила на про-

хання його батька о. Гука, з яким зустрілася востаннє в грудні 1980 р., за кілька днів до його смерті[17]. Він журився тим, що від сина від довшого часу немає ні листа, ні дзвінка.

Богдан Гук „Скала" перший справа внизу. Прізвища інших НН. Фото з часу війни.

– Я смертельно хворий! – почула сумний голос Богдана в телефонній трубці.

Богдан у своєму житті ніс справжній хрест. Його жінка, з дому Онацька, останні кілька чи кільканадцять років була повністю паралізована. Він весь час нею займався, носив на руках. А потім сам захворів і помер, саме на свято Петра і Павла, 12 липня 1981 р., через півроку після смерті батька.

В одному з останніх листів до батька Богдан написав: „Я нічого так не бажав у своєму житті, як могти виховати своїх дітей так, як Ви, Тату, виховали нас. Ви не картали нас часто, ані не були суворі, але жоден з нас трьох не смів зробити чогось, що було б не згідне з Вашою наукою". Чи можуть бути кращі слова подяки від сина для батька?!

[17] О. Михайло Гук помер 5 грудня 1980 р. у Вроцлаві.

Розділ XIII

Подорож мого життя – в Сибір.

Було літо 1958 р. В Польщі, а також в СРСР, ще тривала політична відлига. Я вирішила відвідати свою сім'ю, заслану в Сибір. Там на одному з гірничих „посьолків" біля міста Прокоп'євська в Кемеровській області вони працювали на вугільних шахтах Кузбасу. Про місце їх заслання я довідалася від наших односельців, переселених у 1948 р. під Ходорів.

Перший лист до мами і сестричок я вислала в листопаді 1955 р., буквально наступного дня після звільнення з Фордону. На відповідь довелося чекати майже два місяці. Десь на початку січня 1956 р. прийшов лист із Сибіру. Приніс мені вісті, яких я чекала понад десять довгих літ. Я відкрила його тремтячими руками і не могла повірити своїм очам. Вони живі!

Дорогенька наша воскресла! – такими словами починався лист, писаний рукою моєї наймолодшої сестри Зені 12 грудня 1955 р.

Загублена одинока наша дорога сестричко Ірусю, (...) *наша ластівко, які ми щасливі, ми не можемо Бозі надякуватися, ще нікотрий рік нашого скитання не приніс такої радості, як 55-ий. Лесине весілля, тут Мирося навідалася, скільки радості, а тут такі мрії сповнилися. Ірчику, Ти не можеш собі уявити нашої радості. Прийшла я з роботи,*

Леся була вдома, бо на ніч піде на роботу, відчиняють мамця двері, заплакані, ну, думаю, знову щось, як звичайно буває.

Ні, зовсім не те, обидві з Лесею разом говорять і обидві заходяться від плачу, я нічого не можу зрозуміти, налякалась, аж подають лист.

Боже милостивий, це саме письмо, знайоме, гарне, кругленьке, скільки років мовчання, скільки перемін з того часу, скільки сліз, невинних терпінь перенесено, а тепер ніби після страшної бурі, котра вирвала все з корінням, розвіяла, розкинула і ніби вже заспокоїлась, тільки тяжко примиритися з такою сценою" (...).

„Рішення побачити кохану маму, сестричок прийшло несподівано. Це було трохи так, як би йшлось про подорож до іншого міста чи воєводства."Моя зустріч з сім'єю в Сибіру. Зліва: сестри Зеня і Леся, я, на колінах Лесина доня Ірця, братова Катруся, її сестра Ганя. Стоять: Михайло – Гані чоловік, Роман – брат Нестора, Нестор – чоловік Лесі, наш брат Теодозій. Прокоп'євськ, 1958 р.

„Иностранка”

Рішення побачити кохану маму, сестричок прийшло несподівано. У Вроцлаві я жила сама, як палець, не мала жодної сім'ї, а там були вони всі, мої найдорожчі. Листів мені вже не вистачало і просто з дня на день визрівала думка, що мушу туди поїхати і все.

„Роки ідуть, не подібні на колишні, закон природи вимагає свого.” Мої сестри Зеня (зліва) і Леся (справа) з НН товаришкою на засланні, Прокоп'євськ.

Це було трохи так, як би йшлось про подорож до іншого міста чи воєводства. В моїй свідомості, подібно як і більшості людей, які в Сибір ніколи не їхали або їх не везли, не було жодної уяви, що значить така подорож. Може, й добре, бо ж у іншому випадку я б ніколи на це не відважилася.

У моєму житті дуже часто вирішував якийсь імпульс. Я здавалася на нього, не противилася йому, знала, що в цьому є якась містична інтуїція, призначення, що стоїть за цим Боже провидіння. Не помилялася й цього разу. Це мала бути найцікавіша подорож мого життя.

Квиток до Москви купила я без особливих клопотів у Вроцлаві. Їхала через Львів і Київ. Приїжджаю в Москву, а тут кажуть, що мені доведеться тиждень, а може й більше, чекати на т.зв. „компостіровку” квитка, тому що немає місць у поїзді, яким я мала їхати в дальшу дорогу до Прокоп'євська.

Я взяла, щоправда додаткову, відпустку, так що разом у мене було майже три місяці часу, однак подорож в Сибір – це не жарти. Сам переїзд до Москви забрав уже кілька

Зліва Теодозій з дружиною Катериною Левкут, Зеня, Ганя Левкут з чоловіком. Прокопєвськ.

„Людина тут стає мудрішою, бере під увагу, що усміхненому нелегко буде до комунізму підійти, а тільки серйозно." Зеня і Леся з товаришками на засланні.

днів, а де ж Прокоп'євськ! Як мене попереджували, цей етап подорожі забере ще щонайменше дев'ять днів.

Це збентежило мене. По цілоденному стоянні в черзі я не просунулась вперед ані на крок. В кінці я не витримала і вирішила підійти до віконця „Інформації", щоб запитати, чому так діється. Лише я це вчинила, як уже чую голос якогось москаля: „А вам, гражданка, не нравится стоять в очереди?".

– Я відразу до нього по-польськи: „Przepraszam, nie rozumiem, o co Panu chodzi?".

– Тише, это иностранка.

„Іностранець" – це було тоді в Росії святе слово.

Разом зі мною в черзі стояли молоді українці, які, мабуть, навчалися в Москві і також хотіли їхати десь до своєї рідні в Сибір. Вони мене попередили, що краще для мене буде, якщо я тут, у Росії, не буду говорити ні по-російськи, ні по-українськи, а лише по-польськи. А вони будуть моїми „переводчиками".

Підходимо до „Інформації" і кажу по-польськи, що стою в цій „очереді" вже дуже довго і не розумію, чому не можу купити квитка до Прокоп'євска в Кемеровській області. А студенти все це перекладають.

– Надо било сразу так сказать, – почула я у відповідь.

– Пожалуйста пройдітє до касси продажи білєтов.

Іду туди й за кілька хвилин і я, і при цій нагоді мої „переводчики", мали вже безцінні квитки на подорож у Сибір.

Поїзд від'їжджав аж наступного дня, і ми вирішили піти подивитися на Москву. Були на міжнародній сільсько-господарській виставці, в Московському університеті й, очевидно, на Червоній площі, пішли до мавзолею побачити, як виглядє мумія Леніна.

Наступного дня я сіла в поїзд і вирушила в далеку дорогу. Вона була справді далека, але й неймовірно цікава. Наприклад, якщо поїзд приїжджав до останньої залізнич-

ної станції на межі України –Михайлівського Хутора, то з мегафонів на двірці лунало українською мовою, що поїзд рейсу Київ-Москва залишає Україну і в'їжджає в Російську СФСР. І відтоді вже всі оголошення були по-російськи. Коли уже за Уралом в'їхали в азіатську, мабуть, Казахську республіку, з мегафонів чулась тамтешня мова.

Микола і Степан, сини брата Теодозія.

„Люблю бєрьозу русскую…"

В моєому купе їхали дві жінки-інженери, обидві працювали десь на заводах у Кемеровській області. Цілу дорогу ми вели цікаві розмови, також і про Україну. Чому? Виявилось, що одна з них мала чудового нареченого, була надзвичайна любов, але вибухнула війна, її хлопець пішов на фронт і десь на території України важко поранений на довгі місяці опинився в лікарні. Потім написав до неї листа, що своїм життям завдячує жінці-українці, яка його вилікувала, опікувалася ним, як малою дитиною, годувала, доглядала, і тепер він її не може залишити.

Натомість її товаришка, також росіянка, запам'яталась мені своїми декламаціями, на зразок:

Люблю бєрьозу русскую,
то светлую, то грустную

Але де ж та бєрьоза була? Я її не бачила з-за вікон купе. Краєвид Росії зробив на мене гнітюче враження, зокрема, села – тобто їхні дєрєвні. Виїхали ми за Москву, а там пустеля, доми розкинуті де-не-де, а кругом ні деревини, лиш бур'яни і якісь хащі. А де, де їм до України, де хати потопали у вишневих садах, в зелені дерев!

„Вот и ана, украинская идиллия в садах”.

Цей магічний „садок біля хати”, як у Шевченка, мандрував з українцями на заслання. І, як мені розповідали ті, які там жили, їдучи по Сибіру чи азіатських республіках, можна без проблем упізнати, де живуть поселені тут українці, саме по садах. Вишневий садок був мовби національним „прапором”, формою зовнішньої маніфестації українськості. Там, де біля хати виріс сад, цвіли овочеві дерева, там напевно жили українці.

Люда Кот у Києві біля Андріївського Собору, 3 серпня 1963 р.

Вже на зворотній дорозі, коли поїзд в'їхав з російського степу в українські сади і на обрії появився Чернігів, мої співпасажири, як за командою, кинулися до вікна і дивились як на якусь чарівну, казкову країну. Була чудова осінь. Листя садів сяяло пожовклим золотом, здалеку майоріли бані чернігівських церков. По довгій хвилі тиші один москаль, дивлячись крізь вікно, зітхнув глибоко і сказав: „Вот и ана, украинская идиллия в садах”...

„Уточка”

По дорозі поїзд зупинявся раз на день на станції на довший час. Переважно це була обідня пора, хоча не завжди. На тих великих безмежних просторах Азії станції траплялися дуже рідко. Десь у Казахстані мої русскіє дівчата запросили мене до ресторану на „уточку”. Я тоді ще не дуже добре розуміла російську мову і не знала, що це таке уточка, але зраділа. Була саме пообідня пора, і голод – „велика пані”, почав нагадувати про себе.

На зворотній дорозі з Сибіру я зустріла мою симпатію з гімназійних літ Романа Гавдьо з Яксманич. Львів, 1958 р.

В таку далеку подорож ніхто не набирав достатньої кількості їжі. Зрештою, і не було як. У купе було дуже гаряче, а в совєтських поїздах вікна не відчиняються. Все дуже швидко псувалося. Тому вздовж сибірської колії, на станціях, де щодня зупинялися поїзди, для таких, як ми, пасажирів виростали ресторанчики, кафетерії, крамнички, маленькі базарчики.

Всі дивувалися, що я, „полячка”, могла так далеко поїхати. Кілька років пізніше, після моєї поїздки, один польський убек (функціонер органів польської безпеки) мені сказав: „Nigdy w świecie byś tam nie pojechała, gdybyśmy o tym wiedzieli!”[1].

Якщо хтось мене спитає, яка подорож була для мене найбільш цікава і важлива, скажу: це подорож у Сибір.

[1] Якби ми про це знали, ти ніколи б туди не поїхала!

Повертання із заслання

В 1956 р. почали звільняти наших людей зі спецпоселень, в першу чергу тих, які були депортовані в Сибір неповнолітніми. Але повернутися було не так просто. Куди? Наше село Сталін подарував полякам..

Якось мама довідалася, що частину яксманичан, тих, яких не вивезено в Сибір, переселено біля Ходорова у Львівській області. Вирішили вислати туди брата Нестора, Романа. Через якийсь час він забрав своїх батьків,

Моя мама і сестра Зеня з донечками, позаду її чоловік (зліва) і наш брат Теодозій, перед їхньою хатою у Павлограді.

а в 1962 р. й Лесю з чоловіком. Згодом до них приїхала наша мама. Довгий час їм не давали помешкання, й вони скиталися по чужих хатах, аж врешті почали будувати власну хату з якоїсь старої цегли. В Ходорові живуть донині. Леся має двох синів – Степана, Романа і дочку Ірину.

Мій брат Славко з дочкою Іриною, Львів 1959 р.

Мирослав повернувся з заслання до Львова аж після 1956 р. Одружився з Іванкою родом з Городка. Мав двох дочок: Теодозію-Ірину – закінчила медичні студії, і Галю – закінчила економічні студії. Славко помер 19 серпня 2002 р. у Львові.

Брат Теодозій з Красноярських таборів повернувся останнім. Ще на засланні мама довідалася про місце його ув'язнення і почала висилати йому пакунки з харчами. Завдяки цьому він і вижив. В Сибіру одружився з Катрусею Левкут родом з Яксманич. В лагері Теодозій зустрів дуже гарних людей. Між іншим, завдяки співв'язневі, відомому професору мистецтва, зміг частково здійснити свої мрії – вчитися малярства.

По виході на волю зголосився на виїзд у Донбас. Направили його на працю в копальню у Павлограді Дніпропетровської області. Однак завдяки своїм мистецьким талантам не рубав в угілля під землею, а взяли його до якоїсь адміністративної роботи. Тоді забрав до себе жінку Катрусю і вже там залишилися. Його старший син Степан живе в Києві, а другий, Микола – в Павлограді.

Зеня – моя наймолодша сестра, обдарована музичним талантом, закінчила музичні студії в Україні. Вийшла заміж, має двох дочок, обі закінчили вищі студії. Живе також у Павлограді.

Листи від моєї сестри Зені

12 грудня 1955 р.

„Дорогенька наша воскресла!

Загублена одинока наша дорога сестричко Ірусю, одна і друга[2]. Ми безмірно вдячні такій сестричці, котра у всі важкі хвилини подавала таку велику поміч. Як тільки Бозя допоможе нам прилинути ближче до Вас, дорогенькі, при першій можливості ми віддячимо Вам за все.

Ірусю, наша сестричко, наша ластівко, які ми щасливі, ми не можемо Бозі надякуватися, ще нікотрий рік нашого скитання не приніс такої радості, як 55-ий. Лесине весілля, тут Мирося[3] навідалася, скільки радості, а тут такі мрії сповнилися.

Ірчику, Ти не можеш собі уявити нашої радості. Прийшла я з роботи, Леся була вдома, бо на ніч піде на роботу, відчиняють мамця двері, заплакані, ну, думаю, знову щось, як звичайно буває. Ні, зовсім не те, обидві з Лесею разом говорять і обидві заходяться від плачу, я нічого не можу зрозуміти, налякалась, аж подають лист.

Боже милостивий, це саме письмо, знайоме, гарне, кругленьке, скільки років мовчання, скільки перемін з того часу, скільки сліз, невинних терпінь перенесено, а тепер ніби після страшної бурі, котра вирвала все з корінням, розвіяла, розкинула і ніби вже заспокоїлась, тільки тяжко примиритися з такою сценою.

Ірусю, наша пташко, ти просиш усе описати спочатку. Терням увінчана наша дорога...

Починаються перші дні квітучої моєї молодості, я іду в життя – і такий початок. Лишилося нас четверо, наші таточко тяжко хворіли, сліпа кишка і виразка шлунка,

[2] Йдеться про Ірину Стисло.
[3] Йдеться про Миросю Химку, нашу двоюрідну сестру.

усе нараз. А тут кожного разу район просить відвідати їх два-три дні, надивляться і прийдуть знову додому. Ще не зовсім був закритий кордон, ми вивезли до перемиського шпиталю. Все пройшло добре, операції шлунку не робили. Саме вночі прорвався нарив і все вичистилось, а рано мали робити операцію.

Привезти тата додому було вже важко, бо кордон закритий, ледве впросили. Тиждень побули удома, слабісінькі ще, знову треба йти в район. Я поїхала з татом, бо іти їм було тяжко. Приїхала додому сама, цілу дорогу плакала, дороги не знаю, а ще до того якесь передчуття страшне, що я більше не побачу татуся, і так сталось.

Жодної передачі з дому ми не подали, куди не поїдуть мамця – вже немає, далі повезли. Лишилося нас троє: господар – мамця, ми помагаємо.

Беруть на Донбас, чуємо, хочуть когось із нас забрати. Ану Леся пішла до школи до 8 класу до Медики; тяжко, і вчитись треба, а прийде додому – робота чекає, а ми з мамцею на боїску[4] в стодолі пропадаємо, розтягаємось по господарці. Я так навчилась молотити, що не відстаю від мамці.

Рано, ще сонце не сходить, мамця будять, ввечері ліхтар світять, причиняють дня. Я сплю ходячи, ніяк не можу, 14 років, яка там сила. Млинок виносиш, знаєш Ірцю, який він у нас був тяжкий, волочемо з мамцею, підняти не можу. Але контингент треба здавати: 40 центнерів збіжжя, 40 центнерів картоплі, 12 тисяч податку, корову на м'ясо – ну, то вже смерть.

Кожної ночі облава, раз у людей, раз у нас. Тільки одні підуть, знову інші приходять. А тут із сільради приходять, щоб за 12 годин здати весь податок збіжжя, як ні – то конфіската. Ще й мамцю заберуть в сільраду, облавою якусь книжку знайдуть або підкинуть що.

[4] Тік – місце в стодолі, на якому молотилося ціпами збіжжя.

Взяли мамцю, я лишилася сама, Леся в школі, мамця на хліб замісила, тісто догори, що робити? Все догори ногами перевернено, прийдуть сусіди допоможуть. А тут мамця повертаються. Мало того, дізнались, що Славко в Самборі. Пішли пішки 60 км, а на другий день вертають, так 6 разів пішки ходили. Аж потім „поїхав" Славко на північ зі своїм червінцем (10 р.). Тоді почалися посилки[5].

Дозьо пішов в армію. Нас обіцяють вивозити, а йому місця нема. Пішов, так вийшло, іншого виходу не було. Війна скінчилась, усі додому приходять, і Дозьо пише, щоб уже до нього листів не слати, бо приїде. Але пішов нарівні зі Славком на такий десяток.

Тут свята підходять, Великдень, ніхто за стіл не йде. Троє нас, кожен щось думає, мовчить, тільки час від часу: ах Боже!

Серце болить, душа розривається, а тут ще пошта. Що таке? Дві посилки, післані татусеві, вернулись, на самий Великдень. Прошу, як мало того, то додаткова порція, немає сили більше, немає сліз, ні слів. Дні не йдуть, а снуються, як осінні хмари.

Мій брат Теодозій (зліва) з НН товаришем на засланні.

[5] Червінець – так, від кольору паперу, називали в Совєтському Союзі банкнот 10 рублів. Авторка листа хоче, мабуть, в цей спосіб повідомити свою сестру про засудження їх братів – Мирослава і Теодозія, на десять років таборів.

Далі й я іду з дому, мамця хочуть самі відбути все неминуче. Сибір кличе! Потім і мамця пішли, Леся на квартирі, порожньо, страшно. Це гніздо стало страхом, обходили мимо, сторож ходить по дворі, стереже, а ми чужі. Мамця не витримали, прийшли, правда, кому чого було потрібно, приходив зичити, так що розтягнули добряче. Треба жити не для себе, а для „общества", це слід пам'ятати. Мамця і кицька в хаті, і всі, я ні їсти не хочу, нічого. Додому мамця наказали нізащо не йти і якщо заберуть, то щоб не виходити. Я сказала, що не піду за ними, а сама думаю, та тільки вчую, що пішли забирати – побіжу, не пущусь від мамці. А я тут, чужі люди – поки жили добре і родина добра, а як щось не те, не знають тебе.

Але заспокоїлось усе, я прийшла, живемо, всі морги відрізали, тільки загорожу залишили, „бідняки". Настав знаменитий 47-й рік, нове щастя. Леся пішла до 9-го класу, а я далі вдома, 7-й скінчила, і все, свинаркою колгоспною можу бути, і добре.

Чомусь неспокійно стало, знову заговорили про вивезення, і чого тільки Ти б, сестричко, знала, як ніколи не хотілось вірити, чого так були певні, що нікуди не вивезуть, не знаю. Тут приходять школярі зі школи, Лесі немає, питаємо, що сталося. Забрали з останнього уроку (всіх, кого вивезли наступного дня), а ми нічого не готуємо, буряки цукрові чистимо.

Пішла я з передачею, то й я лишилася. Я не хочу й чути, що кажуть, а вимагаю, щоб додому пустили, бо я тут не буду. Леся попросила щось на голову, я їй плед віддала, а сама, як чарівниця, простоволоса, десь тиждень нечесана серед ночі ходжу по району, бо не сиділа спокійно, а неслухняних дітей треба провітрити. Потім усе – таки з розгону влетіла до того покою, де Леся була. Там темно, я руки розставила і кличу: „Лесю, де ти?". А там так добре, бомбетель широкий, всі колективно обертаються разом з боку на другий бік,

і мені шматок ліжка на ресорах відступили. Отут я трохи опам'яталась. Рано машина готова і – в дорогу. Куди? Не знаємо. Доїхали, бачимо, товарна станція Мостиська.

Їдуть гості, як цигани, вози-вози, і кінця не видко. Ідемо на поміч. Кожний зрозумів, що треба допомагати, тепер буде „колектив". Чекаємо з Лесею мамцю і трохи не хочемо, все краще, щоб вони вдома лишилися. Минув день, вечір наступає, ми не їли, вже навіть не знаю, чи я коли взагалі їла, чи вічно голодна.

В кінці їде фіра, коням легко, бо два маленькі клуночки. А в людей по дві фіри. Ми біжимо з Лесею. Мамцю! Крик, бо мамця про нас не знали. Питаємо, чого так мало? Мамця усміхається, що і то не я, а люди поклали, а решта дорогою хто що, як Темифанчисі, милостиню давали.

Потім розповіли, що вони не хотіли вийти з хати, просили розстрілу, немає дітей і я не хочу, я вже нажилась, хіба вам шкода одної кулі. „Ні, ти ще будеш робити, жити, підожди, ще не кінець". Люди мають мужчин, на кожнім кроці раду дають, а ми: я за спідницю тримаюсь, а Леся де, що, чи води, чи топлива іде з мужчинами (це в вагоні, як відкрили за Збручем).

Ще пропустила, а як тільки вагони рушили в дорогу, Ірусю, я ніколи не забуду, страшний крик, духота, діти кричать. Все було страшне, а вивіз найстрашніший. А потім було краще, хто мав деякий банячок, варить собі, а наша мамця не взяли посуду, дві покришки взяли. Люди варять, а ми не маємо в чім. Я прошу мамці, та витягніть ті покришки, ми собі хоч заграємо на них, все буде легше (...)".

Зеня

1 лютого 1956 р.

„Наша дорогенька страднице!

Дорогенький Ірчику, я декілька разів читаю Твого листа, і кожен раз пробивається сльоза. Як дуже-дуже тяжко таїти все горе, всю нудьгу, такі страшні роки, така віддаль нас розлучає, а так хочеться вже відкрити, віч – на – віч поговорити і годі. Ірчику, не тільки в Тебе, але взагалі у нас, у всіх сильне зворушення, такі односельчани, як Міля, К. Тимчан, Оля Мороз, Ірка Серванська, таке співчуття з їхнього боку ще більше викликає біль душі страшний.

Колись люди трошки поважали цю родину, тепер співчуття подібне, тому ми не можемо бути байдужими. Як безмежно ми є вдячні – не можна на цьому листку паперу передати, такі золоті люди, дійсно, доброго товариша лише в біді пізнаєш.

Дорогенька Ірусю, до Твого листа все здавалося інакшим. Дуже хотілося туди, бо там наше рідне гніздечко. А потім виникали сумніви, і зовсім справедливі, що, як гості, ми будемо надзвичайні, а як постійні мешканці, напевно, не дуже. Як для початку, нам потрібна підтримка надійна, а досвід нам підказує, що цього можемо не одержати. А тепер ні на що, здається, не звернули б уваги, у нас є опора, у нас є скарб неоціненний, там тільки через широку дорогу живе наша самітня пташка, надія наша і опора, наша Іруся.

Ірусю, душа рветься, і на праці чи в товаристві одні думки, що ми тепер такі багаті, про нас люди пам'ятають, нам співчувають, це така вчасна моральна підтримка.

Ірчику дорогий, наш козак – Леся напевно писала, і я ще повторю: за якусь поміч нам навіть не думай, це було б тяжко, ми ж живемо в такім світі, де дуже скоро „привикаєш" до всього. Сльозам тут ніхто не вірить. Хомут на шию, нікому з дороги не вступайся, іди сміливо і нагло, вперто, тоді будеш „человек наш".

Дорогенька наша пташко, ми тепер трошки розжились, не такі бідні, необхідне маємо і навіть дещо зайве, пора розкулачити вдруге. Як бачиш, Ірчику, навіть уже Леся мужа має, багатіємо щораз, де ж так можна, це зовсім добре живеться, а між іншим, Ірусю, тут одруженим навіть дуже заздрять, а ще як живуть довго, а не розходяться, то диво. Щодо цього робиться страшне, подивишся, здається, в сні страшно подібне бачити, а фактично просто неможливо, але тут власне все можливо.

Ірина Тимочко, дочка мойого брата Славка.

Світ театр, люди комедіанти. Я не знаю, що тепер на нашій Україні і взагалі в Європі, але тут диво. Колись усно скажеш, що я намагаюсь триматися сибірської приказки: „Зачем идти замуж, если сосед женат". В дійсності, ти просиш писати усе про себе, не скромничати, бо ми вже великі і справді дуже хочеться бути малими, особливо роками, та нічого не вдієш, а страшно про щось думати в цьому оточенні. Одягнений, живе добре, язиком тріпає також нормально, звідки знаєш, що в нього там всередині.

Тут хлопці високо літають, а дівчина, тільки усміхнись (до корінних зубів), то пропала слава, нажене на тебе неславу і кінець. Така надзвичайна обережність потрібна, а гордість не все добра. Товаришів є дуже багато, а симпатії

„Цьоцю Ірцю, мені вже 10 років" – написала мені на світлині Іруся, доня моєї сестри Лесі. 19 березня 1966 р.

„чого нема, того нема”. А роки ідуть, не подібні на колишні, закон природи вимагає свого, а я у відставку прошусь, і чомусь здається, що мені не можна. Я ж наймолодша, ще та колишня „сміючка очка”. Та тільки тепер вже не сміючка, і не та дитина 10-ти, а 24-літня Зенка.

Ірчику, Ти мені нагадала той веселий рідний дім і, як тільки прочитала Твого листа і „сміючі очка”, побігла до дзеркала пригадати, чи дійсно, і не подібні. Забула, що тільки-но плакала.

І дійсно, Ірчику, скільки я намагаюся взагалі в житті вернути цю просту невимушену усмішку, і ніяк, таких зусиль потрібно, і вийде якась дика, азійська, а погляд – строгий, сірий, повний буднів негідних – таки мене не покидає. Що значать роки, людина стає мудрішою, бере під увагу, що усміхненому нелегко буде до комунізму підійти, а тільки серйозно.

Питаєш, Ірчику, які я штуки виробляю, що за фах. Ти б тільки знала: не штуки, а цілі доми виходять. Як у нас називали мулярів, які тринькують, чи як? Не знаю, ну, як Олекса Левкут з „Підскрипниці”. Дозю також такого фаху, все питає, чи візьму його в свою бригаду, бо я бригадир. Кругом начальство, не що-небудь.

Дорогенька Ірусю, як побачиш у місті де-небудь на риштованні мазярів болотних, зрівняй і уяви собі, що я між ними, десь там, тільки в далекому Сибіру.

Де холодом багатий край, а знаєш, Ірусю, як ми простигаємо, такі морози у нас стояли два тижні, немилосердно 40^0 з лишком тримає день у день і точка, а сьогодні не день, а днина: 4^0 морозу. Це ознака, що знову будуть бурани і сороківка вертається.

Набридають ці морози. На роботі доводиться, поки заженуть трошки тепла, намерзнешся, ніби дріжджі, підскакуєш. Але це все нічого, де наше не пропадало, перемелеться і буде мука.

Ірчику, наш Дода поки що сам не знає, де його доля жде, так переживає. Усі роки тримався гарно, а тепер йому дуже тяжко морально, побивається. А ми не в силі нічим допомогти. Грошей вислали йому на дорогу, якщо випустять. Може, Господь допоможе дістатись до нас.

Ще одно, хоч як хочеться і нам, і Тобі побачитись, але про те, щоб до нас приїхати – Боже спаси!!!

Це значить, квит, жодної години не зможемо натішитись.

На повернення додому є надія. Тільки біда, тут є багато німців російських з Ростова, з-над Волги, з Уралу також так, як і ми. Масово їх звільняють, тільки де родився, не дозволено їхати, бо не пропишуть.

І така буйда є, що після них нас будуть звільняти (...)".

Зеня

Розділ XIV

Мирон

В 1967 р. я зустріла свого майбутнього чоловіка, Мирона Камінського „Дона". Раніше ми ніколи не бачилися навіть у підпіллі, хоча були в тому самому Надрайоні „Верховина".

Мирон народився 7 лютого 1928 р. в селі Ріплин (Rzeplin), за 20 кілометрів на захід від Ярослава. Це один з висунутих найдалі на захід острівців українських етнічних земель. Навколо були вже лише польські або сполонізовані українські місцевості[1].

Найближча церква знаходилася у Розборі Округлім і відлеглому на 10 кілометрів містечку Порохнику[2]. Мав її також і Ріплин, але коли з наказу цісаря Йосифа II тут ліквідовано парафію, церква пропала, і єдиний слід, який по ній лишився – це цвинтарик – з залізним хрестом.

Місцеві українці трималися своєї віри, хоча тут було багато сімей змішаних, українсько-польських, а діти, по бать-

[1] Як подає В. Кубійович, до війни у Ріплині було 350 українців, з них 320 з польською мовою, 625 поляків і 15 жидів. Див. *Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939 р.*, Wiesbaden 1983 р., с. 109.

[2] Церкву Успення Пречистої Богородиці в Порохнику Ярославського пов. побудовано у 1871 р. на місці старої, яка існувала тут раніше. В 60-х роках церковний будинок частково розібрано і перебудовано на молодіжний дім культури. Церкву св. Апостолів Петра і Павла в селі Розбір Округлий з 1804 р. після виселення українців перероблено на римо-католицький костел.

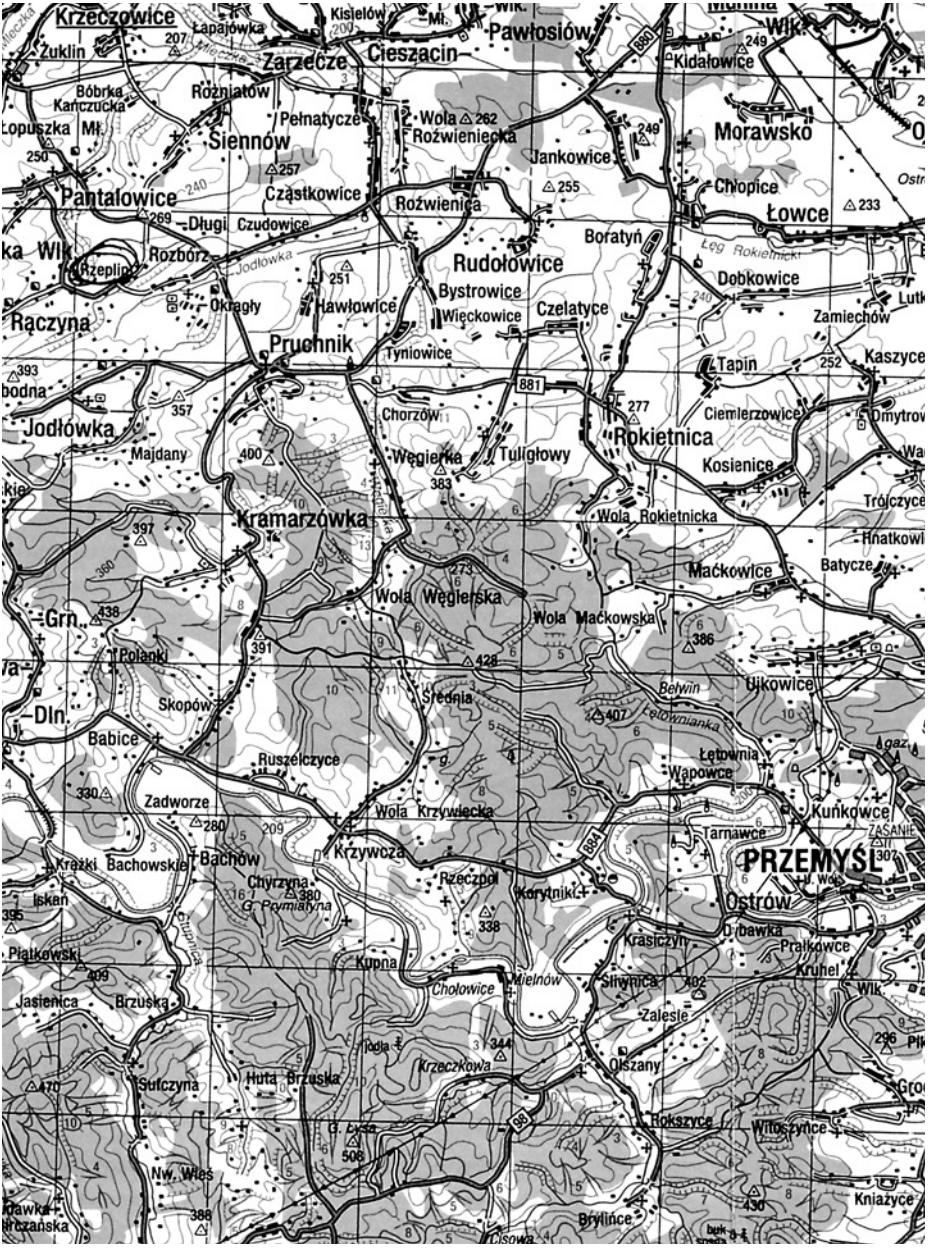

Ріплин та околиці на польській карті.

кові або матері українці, згідно з традицією, були хрещені в греко-католицькій церкві, сюди приходили молитися, хоча вже не завжди володіли українською мовою.

Думаю, що й частина сім'ї Мирона з боку мами Вікторії з дому Маковецьких, могла мати також польські корені. Свідчить про це хоча б його ім'я. При хрещенні першим дали йому ім'я Збіґнєв, але він ним рідко послуговувався, хіба що у судових і тюремних документах. Зрештою це не перешкоджало батькам виховати дітей в українському патріотичному дусі.

Перше фото Мирона з дитинства, стоїть зліва, на колінах мами брат Михайло. Сидять батьки: Антін і Вікторія Камінські. Стоять НН. Франція, 1930 р.

Гортаючи матеріали до історії Ріплина, я натрапила на статтю Володимира Лесняка „Західні фортеці Русі – України", в якій він м.ін. пише: „Земля тут врожайна, і життєвий рівень доволі високий. Свідоміші громадяни почувають себе вищими від поляків. Наприклад, в Ріплині всі польки, одружені з нашими мужчинами, заявили себе українками і своїх дівчат – римо-католичок – посилають до українських шкіл"[3].

Дитинство і шкільні літа Мирон провів у Франції, куди у 1928 р. виїхав на працю його батько Антін Камінський,

[3] *Ярославщина і Засяння 1031-1947. Історично-мемуарний збірник.* Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто 1986 р., с. 173.

Справа стоять батько, мама і малий Мирон. Франція.

а в 1930 р. також мати Вікторія з дітьми. Батько був гірником у копальні вугілля в департаменті Пас де Калєс. По кількох роках важкої праці під землею захворів на серце, і тоді вся сім'я переїхала під Париж, де він знайшов легшу працю в ресторані.

В 1935 р. сім'я Камінських повернулася до Ріплина. Під час німецької окупації Мирон вчився в українській гімназії у Ярославі. В 1942-1944 рр. учнем ярославської гімназії був також його молодший брат Михайло (нар. 21 вересня 1929 р.).

В 1944 р. на Засянні, а в цій частині Ярославщини й Перемищини зокрема, посилюється терор супроти українського населення з боку польського підпілля і грабіжницьких банд, починаються вбивства найбільш свідомих українців, священиків, залякування людей, примушування їх до виїзду в Україну.

Лиха доля не обминула також їх родини. Після того, як замордовано Петра Камінського, рідного брата Антона, а він сам ледь уникнув смерти, сім'я Камінських покидає рідну хату і шукає притулку у стриєчного брата батька,

Мирон має 5 років.
Франція, 3 червня 1933 р.

о. Йосафата Камінського[4], пароха у Чистогорбі біля Команчі Сяноцького повіту.

Але й тут не зазнали вони спокою. У вересні 1945 р. польське військо почало силоміць виселювати українців з Польщі в УРСР. Батьків Мирона і його 16-річного брата Михайла загнали в транспорт і повезли на схід.

Отець Камінський під загрозою виселення, навіть смерті[5], покинув у листопаді 1945 р. Чистогорб і через кордон, зрозуміло, що нелегально, подався на Словаччину, де знайшов притулок у монастирі отців Василіян у Межилябірцях. Якийсь час був парохом у селі Видрань на Пряшівщині. Тут його заарештовано і в 1948 р. засуджено. У тюрмах просидів 8 років. На територію Словаччини перейшов, рівно ж під загрозою арешту, другий їх стриєчний брат Тадей Камінський, у той час секретар гміни Воля Мигова Ліського повіту.

Мирон перед примусовим виселенням до „совєтського раю" довгий час ховався у лісі. Лишився сам. Тоді налагодив зв'язки з місцевою підпільною мережею. Як запам'ятав, 20 березня 1946 р. став вояком УПА. Місяць раніше закінчив вісімнадцять років. Починався новий етап у його житті.

Про підпільний період його життя знаю небагато. У пам'яті друзів залишився як сміливий, бистрий, інтелі-

---

[4] Камінський Йосафат Йосиф (ЧСВВ), нар. 2 лютого 1908 р. в селі Розбір Довгий Ярославського пов. був парохом у Чистогорбі на Лемківщині від 1939 р. Його прізвище знаходилося в списку українських священиків і монахинь, яких польське Міністерство публічної безпеки розшукувало після їх втечі на територію Чехословаччини. Арештований і двічі засуджений на 4 роки тюрми (в 1948 і 1952 рр). Покарання відбував на Словаччині. Помер у Празі 14 жовтня 1970 р.

[5] На тому терені під час виселення до УРСР замордовано кількох українських священиків, м.ін. польські жовніри вбили: 24 січня 1946 року пароха Карликова о. Олександра Малярчика з родиною; 7 квітня 1946 року застрілили і вкинули у вогонь о. Ореста Венгриновича, пароха Команчі та його сина; 21 квітня 1946 р. на самий Великдень згинув о. Володимир Костишин, парох Волі Нижної. Застрілено його на приходстві, коли одягався, щоб правити Утренню.

Останній знімок групи перед рейдом на Захід. Третій справа „Дон", шостий „Горислав". Хрещата, 19 серпня 1947 р.

гентний і дуже дисциплінований вояк. Початково був у боївці Служби Безпеки IV-го району Надрайону ОУН „Бескид" під командою Володимира Кордіяка „Цока" – „Буйтура". Мав псевдонім „Дон".

У квітні 1946 р. тереновий провід відрядив його до підстаршинської школи УПА ім. майора „Коника", організованої в лісах Перемищини. Помимо молодого віку, вишкіл закінчив з відзнакою і опинився в десятці найкращих випускників.

19 серпня 1947 р. після важких боїв і облав „Дон" разом з групою Модеста Ріпецького „Горислава" вирушив рейдом на Захід, до американської окупаційної зони Німеччини. Останній етап дороги він долав уже сам. Виснажений і поранений, до мети дійшов лише в половині грудня. В Німеччині, як і багато його друзів з УПА, останні роки яких проминули на вояцькій службі, в боях, почав надолужувати час. Продовжує науку, завершує середню освіту, починає університетські студії. Через якийсь час одержує документи на виїзд до Америки.

Вгорі: Група Модеста Ріпецького „Гориславa" (сидить третій справа) під час рейду на Захід, вересень 1947 р. Внизу, зліва: Мирон Камінський „Дон", Михайло Шашкевич „Рись" зі Стежниці, Дашко „Грізний" з Коровник, два останні НН. Німеччина, 1949 р.

Еміграція йому, однак, не судилася. Провід Закордонних Частин ОУН запропонував Мирону повернутися до Польщі й наладнати зв'язок з Леоном Лапінським „Зеноном", до 1947 р. референтом Служби Безпеки III Округи ОУН, який опісля іменував себе провідником ОУН у Польщі.

Мирон по приході до Німеччини. 1948 р.

Висланий раніше, у червні 1950 р., з таким самим завданням, наш друг з підпілля Григорій Кисілевський „Чабан" родом з Брунар на Лемківщині, пропав безвісти. Провід не знав, що „Зенон" – це зрадник, і посилав щораз нові групи кур'єрів. Одні повертались на Захід, не запідозрюючи зради, іншим судилася смерть або так, як „Чабану", совєтські тюрми й Сибір.

В липні 1951 р. до Польщі прибув Мирон. Мав підроблені документи на прізвище – Драпала Збіґнєв. По якомусь часі переконався, що ця вся конспірація, створена „Зеноном", пахне совєтською провокацією. Однак на Заході ніхто не хотів у це повірити.

Мирона заарештували 2 квітня 1954 р. Після понад річного слідства 27 липня 1955 р. Військовий гарнізонний суд у Варшаві засудив його і двох друзів до смертної кари[7]. Однак це було вже після смерти Сталіна та Бєрута, й присуди виконувались, на щастя, щораз рідше. Три місяці просидів у камері смертників, де щодня ждав на ката. 31 жовтня прийшло рішення про помилування – замість смерті мало бути довічне ув'язнення.

[7] Були це: Петро Гойсан „Ворон", нар. 7 травня 1924 р. в Полонній Сяніцького пов. (помилуваний, 15 літ тюрми), Богдан Лихолат „Дудар", нар. 22 вересня 1927 р. в Бишках Бережанського пов. (помилуваний, 15 літ тюрми).

Колишні члени підпілля на засланні в Чурбай-Нора (Казахстан), 2 лютого 1955 р. Перший зліва сидить Євген Мельничук „Білий" родом з Холмщини, учень Криницького семінару, господарчий референт II-го району Надрайону „Верховина". Стоять: другий зліва Ярослав Грицай „Чорнота" родом з Осердова, четвертий – Григорій Кисілевський „Чабан" з Брунар Вижніх. На фото вгорі, зліва: Петро Гойсан „Ворон", 6 серпня 1950 р. Справа: Михайло Шашкевич „Івась" зі Стежниці, товариш „Дона", перекинутий до Польщі, застрілився у 1954 р. в Щецінку, щоб не потрапити до рук ворога. Німеччина, 1950 р.

ŻYCIE WARSZAWY

Rok XI. Nr 114 (3285) PIĄTEK, 14 MAJA 1954 ROKU CENA 20 gr

Zlikwidowanie zbrodniczej szajki szpiegów

przeszkolonych w ośrodkach wywiadowczych Anglii i Niemiec zach.

W ostatnich dniach władze bezpieczeństwa publicznego zlikwidowały na terenie kraju rozgałęzioną siatkę szpiegowską. Na czele siatki stali szpiedzy przeszkoleni w angielskich szkołach wywiadowczych — nasyłani do Polski. Wśród aresztowanych znajdują się Zbigniew Kamiński, Bohdan Lycholat, Piotr Hojsan, Władysław Nys, Eugeniusz Ptasznik i inni.

W trakcie wstępnego dochodzenia ustalono, że aresztowani są wrogami mas pracujących. Od początku wyzwolenia kraju uprawiali oni zbrodniczą działalność przeciwko władzy ludowej.

Aresztowani — Kamiński, Hojsan i Nys w latach 1945—1947 byli członkami band zbrojnych działających na terenach województw południowo-wschodnich, terroryzowali spokojną ludność, dokonali szeregu morderstw miejscowych aktywistów, usiłując wszelkimi sposobami nie dopuścić do wprowadzenia w życie zamierzeń partii i rządu mających na celu odbudowę zrujnowanego kraju. Aby uniknąć zasłużonej kary za popełnione przestępstwa — w różnych okresach czasu zbiegli do Niemiec zach. dokonując po drodze szeregu napadów i grabieży.

Szpieg Bohdan Lycholat w maju 1944 r. został wcielony do dywizji pancernej SS Hochenstaufen. Po zakończeniu wojny znalazł się u Amerykanów i został wcielony do armii Andersa, w której służył do 1946 r.

Lycholat i Kamiński w 1951 r. zostali skierowani do szkoły szpiegowskiej w Londynie.

W lipcu 1951 r. wraz z trzema innymi szpiegami Kamiński dostał się do Polski przez Czechosłowację z poleceniem organizowania siatek szpiegowskich i przerzutu agentów na tereny ZSRR. Lycholat po ukończeniu kursu w październiku 1951 r. wysłany został do Niemiec zach., skąd skierowano go przez „zieloną granicę" do Polski.

Wśród aresztowanych znajduje się również długoletni członek band zbrojnych Piotr Hojsan działający pod pseudonimem „Woron", który w innych miejscowościach na terytorium Niemiec zach. Omawiane ośrodki wywiadu już w 1951 r. usiłowały nasłać swych agentów do Polski jako zrzutków. Plan ten udaremniony został dzięki czujności ludności, która natychmiast po dostrzeżeniu spadochroniarzy zawiadomiła władze bezpieczeństwa i współdziałała w ujęciu szpiegów. W 1952 r. organa bezpieczeństwa udaremniły próby nasyłania przez tenże ośrodek agentów przy pomocy łodzi podwodnej.

Aresztowani obecnie szpiedzy Nys i Ptasznik zostali zrzuceni do Polski jako desant balonowy, przy czym wystartował z adenauerowskiego statku z okolic wyspy Bornholm.

Ogółem zatrzymano 25 osób pod zarzutem przynależności do siatki szpiegowskiej. Przy aresztowanych członkach siatki szpiegowskiej znaleziono 17 pistoletów różnych kalibrów i systemów, dużą ilość amunicji, ampułki z trucizną, 4 radiostacje szpiegowskie nadawczo-odbiorcze z kompletem części zapasowych, szyfry, kody dla łączności specjalne aparaty fotograficzne

Trybuna Ludu

Organ KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

Szpiedzy ponieśli zasłużoną karę

W dniach od 21 do 27 bm. przed Wojskowym Sądem Garnizonowym w Warszawie odbył się proces przeciwko członkom zlikwidowanej przez organa bezpieczeństwa publicznego w 1954 r. siatki szpiegowskiej.

Na ławie oskarżonych zasiedli: Zbigniew Kamiński — z powiatu Jarosław, woj. rzeszowskie, Piotr Hojsan — z powiatu Sanok, woj. rzeszowskie, Bohdan Łycholat — bez stałego miejsca zamieszkania, Władysław Nyz — z pow. Lubaczów, woj. rzeszowskie, Eugeniusz Ptasznyk — bez stałego miejsca zamieszkania, Mikołaj Bojczuk vel Tadeusz Sokołowski — bez stałego miejsca zamieszkania, Michał Ćwiek — z pow. Hrubieszów, woj. lubelskie.

Oskarżeni — agenci wywiadu angielskiego rekrutowali się z byłych członków band UPA, SS Galizien i innych hitlerowskich organizacji wojskowych z okresu okupacji. Po rozbiciu wymienionych band w 1947 r., zbiegli oni na zachód, gdzie zaopiekowały się nimi działające tam ośrodki wywiadowcze.

Wszyscy oskarżeni (poza Michałem Ćwiekiem) zostali zaangażowani przez oficerów wywiadu angielskiego do pracy szpiegowsko-dywersyjnej przeciwko Polsce i ZSRR. Przeszkoleni w specjalnych ośrodkach dywersyjno - szpiegowskich na terenie Anglii i Niemiec zachodnich, a następnie zaopatrzeni w radiostacje, broń, truciznę i instrukcje szpiegowskie, przerzuceni zostali różnymi drogami na teren Polski z zadaniem prowadzenia szpiegostwa i dywersji.

Jak wykazał przewód sądowy, oskarżeni wykonując zbrodnicze dyrektywy swych mocodawców, zbierali materiały wywiadowcze z zakresu obronności kraju, życia gospodarczego i politycznego Polski. W celu rozbudowania stworzonej siatki szpiegowskiej, usiłowali oni wciągnąć do swej siatki szpiegowskiej niektóre osoby znane im z przestępczej działalności w przeszłości.

Natrafiając na zdecydowany opór i niechęć tych osób do pracy przeciwko Polsce Ludowej i ZSRR szpiedzy stosowali metody terroru, szantażu i prowokacji, próbując w ten sposób zmusić opierających się do wejścia ponownie na drogę zbrodni.

Po rozpatrzeniu całokształtu materiału dowodowego Wojskowy Sąd Garnizonowy w Warszawie 27 bm. wydał wyrok skazujący: Zbigniewa Kamińskiego, Piotra Hojsana i Bohdana Łycholata na karę śmierci, Eugeniusza Ptasznyka i Mikołaja Bojczuka vel Tadeusza Sokołowskiego na karę dożywotniego więzienia, Władysława Nyza na karę 15 lat więzienia, a Michała Ćwieka na karę 12 lat więzienia. (PAP)

У тюрмі просидів 13 літ, в основному в Стшельцах Опольських. На волю вийшов лише в 1967 р. Був самітний, як палець. Мав, щоправда, родину в Україні, але там, як засудженого за шпигунство, ніхто його не чекав, навіть коли б хотів їхати як турист. Рідний брат Михайло був двічі засуджений на 10 років Сибіру за співпрацю з УПА. Ув'язнення відбував в Норильських ґулагах (1948-1954), а потім до 1966 р., рубав ліс у В'ятській області. З заслання в Україну повернувся 1966 р. Батьки жили тоді в Зимній Воді біля Львова.

Богдан Петрига „Крук" з Вроцлава, заарештований у зв'язку зі справою „Зенона". Був свідком на нашому шлюбі. Фото з в'язниці. Внизу друзі Мирона у в'язничній школі, I. ряд, четвертий праворуч Дашко, II. ряд другий праворуч Петро Гойсан, III. ряд, перший ліворуч Павонський „Палієнко".

Мирон по звільненні з тюрми був загублений в новій дійсности, немов дитя. Двадцять його найкращих молодих літ

проминуло у підпіллі й тюрмах. Лишився без родини, засобів до життя, не мав помешкання.

Хтось дав йому мою адресу, і так нас доля звела. Прихистила я його, немов безрадне кошеня, в своїй хаті, і так ми почали жити. В цьому ж самому році, 16 вересня 1967 р., ми повінчалися. Весілля – властиво, скромненьке прийнятя, відбулося в гурті найближчих друзів у нашій хаті.

Мирон і Йосиф Терефенко, який просидів у в'язниці понад 15 років. Стшельце Опольскі, 1958 р.

Як колишній засуджений до смертної кари за належність до українського підпілля і шпигунство на користь англійської розвідки, Мирон був на спецобліку органів безпеки, і швидко стало ясно, що без їх дозволу праці не знайде. Закінчив якийсь торговельний курс, але праці для нього у Вроцлаві не було. Закінчив інший курс – знову те саме.

Лише пан Весоловский, директор „Містопроекту", сусід нашого доброго знайомого інженера-хіміка Богдана Якимовського, прийняв його на працю, не повідомляючи про це заздалегідь відповідних органів. Коли дізналося про це вроцлавське УБ, воно пробувало ще тому протиставитися. Директор Весоловський нам згодом розказував про постійні візити функціонерів безпеки до його кабінету. Мирона трактували як небезпечного злочинця, шпигуна, кричали: „Jakim prawem pan go zatrudnił?"[8].

– Na tablicy ogłoszeń zamieściliśmy zawiadomienie, że poszukuje się pracowników z taką specjalnością, i ten pan po

[8] Яким правом ви прийняли його на працю?

Наше вінчання. Зліва: Юрко Фещук, Туся Винницька-Фещук, Меля Савчин, її брат Микола, Аля Гук, Богдан Петрига, Марія Гук, Катруся Петрига, Сянка Качкенович.

Я у нашому вроцлавському помешканні при вул. Слодовій. 70-і роки.

Я супроводжувала чоловіка в його мандрівках з фотоапаратом по Лемківщині, 1972 р.

prostu sam się zgłosił. Ja nie jestem od tego, żeby badać życiorys każdego kto przychodzi do nas do pracy[9] – відповів дир. Весоловський.

Мимо тиску безпеки, він свого рішення не змінив, і Мирон усе – таки тут залишився. Коли ми перепровадилися до помешкання на Казимира Великого, чоловік до праці мав дослівно кілька кроків через вулицю. В „Містопроекті" працював аж до своєї передчасної смерті.

В цих нелегких обставинах мав ще час і відвагу збирати матеріали про мартиролог нашої Церкви. Десять років

[9] На дошці оголошень ми помістили повідомлення, що пошукується працівників з такою спеціальністю, і цей пан просто сам зголосився. То не моя справа – щоб досліджувати життєпис кожного, хто приходить до нас до праці.

їздив по Лемківщині та інших українських землях і зафіксовував на папері й світлинах наслідки Акції „Вісла". Фотографував церкви, збирав спогади священиків. Це завдяки йому маємо цінні матеріали до біографії о. митрата Василя Гриника та багатьох інших греко-католицьких священиків, ув'язнених або замордованих у Польщі.

Його мрією, на жаль, не здійсненою, було видання альбому зі світлинами українських церков у Польщі. Щороку мандрував по Закерзонні з фотоапаратом і послідовно реєстрував стан понищення. Присвячував цьому кожну свою відпустку. Багато допомагав йому Ярослав Копчак[10]. Я дуже радо супроводжувала їх у цих мандрівках, зокрема, по Лемківщині.

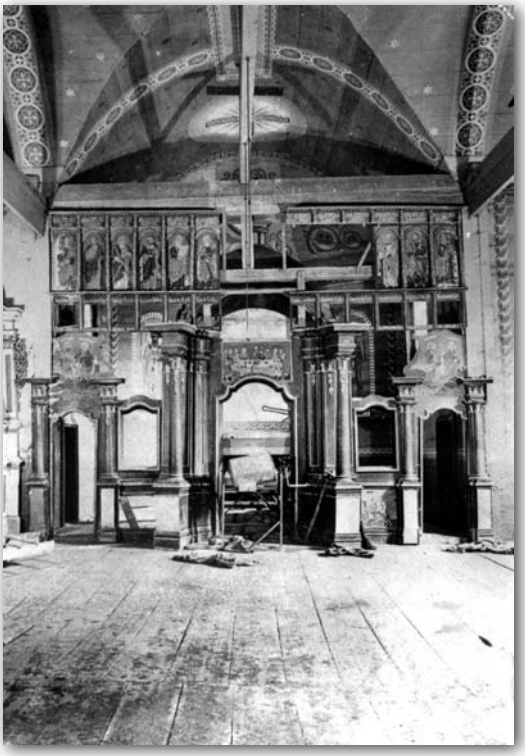

Найперше з Трійці вигнали українців, а з церкви зробили склад навозів. Потім її розібрали, бульдозерами розгорнули фундаменти й цвинтар, так що кості біліли зверху.

Мирон працював також над повною статистикою українського населення від найдавніших часів до 1947 р. у всіх місцях поселень на території Лемківщи-

[10] Ярослав Копчак нар. 22 квітня 1929 р. в Завозі Ліського пов. Один з небагатьох очевидців злочину жовнірів польського війська проти українців-мешканців сусіднього села Терка (9.07.1946). В'язнень концентраційного табору в Явожні. Дуже свідома і активна постать української громади у Польщі. В 1983 р., після проголошення т.зв. воєнного стану, як один з кількох українців, був інтернований і змушений покинути Польщу. Емігрував до США. Помер після важкої недуги у вересні 2004 р. у Кошаліні.

ни і Перемиської єпархії. Основним джерелом були церковні шематизми, які не без проблем, зокрема, з найдавніших років, вишукував у польських бібліотеках і архівах.

Це була неймовірно копітка праця. Несподівана важка недуга перервала його сильне й надзвичайно працьовите життя. Він не здавався до самого кінця – ні з ким не говорив про хворобу, навіть тоді, коли не мав уже сили встати. Говорив лише про те, що треба ще зробити, аби завершити почату ним справу. Мав ще так багато планів на майбутнє.

Мій чоловік помер 9 серпня 1983 р. В останню дорогу відпроваджувало Його багато друзів і знайомих з усієї Польщі.

Над альбомом фотографій церков Мирон працював також і взимку. Лемківщина, 1970 р.

Розділ XV

Америка, Америка…

Влітку 1981 р. я виїхала до Сполучених Штатів Америки. Рішення покинути Польщу, залишити дім, чоловіка не було легким і простим. Я дозрівала до нього поволі, роками, кожного дня.

Добре пам'ятаю той момент, коли ми з чоловіком прийняли остаточне рішення покинути цю країну. Це був вихідний день, ми обоє були вдома. Почувся дзвінок, і Мирон пішов відчинити двері. Ми вже звикли до візитів різних, часто зовсім незнайомих людей, і в зовсім незвичний час, нерідко серед ночі. Переважно це були наші, українці, які розшукували свої сім'ї, друзів по підпіллю, в'язницях.

Але того разу це не був „свій" гість. Мирон упізнав у ньому працівника Служби Безпеки, який мав над ним нагляд після звільнення з в'язниці, часто навідувався на місце його праці, розпитував про його поведінку, зв'язки.

Мій чоловік, засуджений до смертної кари за шпигунство проти комуністичної Польщі, помимо того, що був помилуваний і відсидів у важких в'язницях кільканадцять років життя, вже ніколи не зазнав у цій країні спокою.

Недовір'я, постійний нагляд з боку органів безпеки судились йому до останніх днів життя.

Поки заскочений „візитом" убека Мирон устиг щось сказати, той вставив ногу між двері й одвірок, махнув якимось документом і просто вдерся до помешкання. Поводився винятково нахабно, пробував залякати мого чоловіка, змусити до співпраці. Коли черговий раз своїм цинічним, зимним, їдким голосом повторив, „тикаючи" йому: „Ty musisz, ty musisz!"[1], Мирон не витримав і просто викричав, роздратований до болю: „Я нічого не мушу! Я мушу лише вмерти! Але ти також!".

Вітають мене у моїй новій хаті в Чікаґо – „пристані".

Саме в цей час до Вроцлава приїхала з Нью-Йорка Марійка Підгородецька, „Мушка", як ми її тоді називали, добра знайома Мирона ще з Німеччини. Вона подивилася на це наше життя, послухала розповіді й почала переконувати, щоб ми виїхали до США, наперед я, а потім і Мирон. Це її гостинне помешкання в Нью-Йорку на 2-й Авеню було моєю першою пристанню на американській землі.

Спершу я думала: побуду тут якийсь час, відвідаю друзів підпілля, моїх товаришок в'язничної недолі. У більшості це колишні „фордонянки"[2], приязнь яких зроджена в хвилини важкі, але повні сердечної відданості одна одній.

[1] Ти мусиш, ти мусиш!

[2] В'язні найбільшої жіночої в'язниці у Фордоні.

В Чікаґо я замешкала в будинку, що навпроти собору святих Володимира й Ольги. Тут також зустрічаємось з друзями з УПА.

Ми були, як одна родина, хоча без кровних зв'язків, але найближча з близьких. Багато з них в останні роки виїхало за океан і почало нове життя. Не було воно й там легким, але мало одну перевагу. Людина почувалася вільною, принаймні від одного – ніхто тут щодня не нагадував тобі, що ти, як українець, є кимось меншовартісним.

Час швидко минав. В 1982 р. я переїхала з Нью-Йорка до Чікаґо. Тут 13 грудня 1982 р. мене застала звістка, що в Польщі проголошено „воєнний стан". Появилися плітки про загрозу введення до Польщі совєтських військ. Вертати поки що не було куди і небезпечно.

Від нашого приятеля з Вроцлава інж. Богдана Якимовського прийшло серйозне попередження: „Не вертай, органи безпеки тебе розшукують, можеш бути заарештована". Передав його окружною дорогою, з Іраку, куди тоді

Одне з перших прийнять у моїй хаті, зліва сидять: Зеня Бігун, я, Рома Яхторович, Олександра Савин. Стоять: Андрій Гарасовський, його дружина Орися, Орися Гладка, Дарка Менцінська, Борис Савин, Андрій НН, Галя Врублівська. На фото внизу мої друзі з УПА: Надія Голяш, Микола Радейко „Зорич", я, НН лікар, пані Радейко.

Освячення першого пам'ятника воїнам Української Повстанської Армії на цвинтарі в м. Парма, Огайо. Справа: Володимир Дашко „Марко", чотовий сотні „Бурлаки", я, дочка „Хріна", Леся Лебедович, Галина НН, Параня Ротко. На фото внизу я з Надією Партикевич-Голяш.

виїхав у відрядження як представник польської фірми. Богдан був знаменитим інженером-хіміком. Телефонний зв'язок з Польщею тоді не діяв. Потім прийшла вістка про страшну, невблаганну хворобу і смерть мого чоловіка.

Я з Анною Богунюк-Голяш.

Не було виходу, вирішила я деякий час перечекати. Треба було піти кудись до праці. Але куди? В Польщі я перейшла вже на пенсію, а тут мусила починати все з нуля. Вік, знання англійської мови, чужа країна – це все настроювало не надто оптимістично. І саме тоді в пригоді став мені директор Української Федеральної Кооперативної Каси „Самопоміч" у Чікаґо пан Роман Мицик. Як виявилося, він був чоловіком моєї вчительки з Українського інституту для дівчат у Перемишлі, пані Ольги Секели, внучки Уляни Кравченко. Який цей світ малий! Аж тут, за океаном, після понад сорока років небачення, зустріла я свою улюблену пані Олю, вчительку руханки в нашій школі. На жаль, незабаром, 16 травня 1993 р., вона відійшла у вічність.

Спершу я працювала в Кредитівці, як там говорилося, нагорі „у пана Григорчука". За деякий час відійшов на пенсію працівник, який приймав нових членів „Самопомочі", і на це місце, за рекомендацією пана Мицика, взяли мене. І так, Богу дякувати, на тому „столику", біля самого входу до вестибюлю банку, я пропрацювала понад 20 років.

В Чікаґо я замешкала при вулиці Овклей, у будинку, що навпроти собору святих Володимира й Ольги. Отже, природним було, що я стала членом цієї парафії, почала співати в церковному хорі. Тут пізнала багато нових

Я у моїй новій хаті – „пристані" в Чікаґо.

і вартісних людей, почала брати участь у різних подіях, яких тоді в Чікаґо було справді багато, стала поволі свідомим учасником релігійного, культурного й суспільного життя української громади Чікаґо. Її активністю була просто захоплена.

Вже не пригадую, коли вперше вирішила почати реєструвати життя чикаґської громади в статтях, писаних для української преси. На жаль, не все моє публіцистичне надбання найранішого періоду збереглося в моєму домашньому архіві. Думаю, що це був серпень 1982 р.

На початку я писала до щоденника „Америка" і „Свобода", потім також до „Гомону України" та інших часописів. З 1994 р. почалася моя систематична співпраця з „Церковним Вісником", органом парафії св. Володимира й Ольги. В цій ситуації природною була моя праця для „Літопису УПА", зокрема, співучасть у редагуванні спогадів і документів, присвячених історії нашого підпілля на Лемківщині.

Впродовж тих двадцяти років мого буття тут, у Чікаґо, назбиралося майже 200 статей на церковні, кооперативні й суспільно-культурні теми. Це, по суті, своєрідна хроніка – я назвала її „Моє українське Чікаґо". Сподіваюся, що незабаром з'явиться вона друком як свідоцтво величезної активності місцевої української громади.

* * *

Щораз частіше думаю про мого батька. Досі не знаю, де його могила, де спочивають його тлінні останки. Чи взагалі він має могилу, чи, може, вкинули його тіло до якоїсь ями, викопаної у замерзлій сибірській землі?

Однак я ніколи не втрачала надії, а тепер, після останніх подій, свято переконана, що смерть мого батька, смерть і страждання сотень тисяч українців у совєтських і польських в'язницях, на засланні, також і мої, не підуть намарне. Україна ніколи про це не забуде.

Ірина Тимочко-Камінська „Христя"

Іменний показник

А

Аґамемнон 265
Андерс Владислав 256, 267
Андріївський Іван 140
Андрусечко Анна, див. Мінько Анна
Антоній, відділовий 236, 238, 239, 248
„Арпад", див. Крента Ярослав
Артимович Антін 10

Б

Баб'як О. 28
„Байда" 64, 103
Байляк Анна, див. Карванська Анна
Байовський Міхал 209-211, 214, 216, 245-248
Бальбуза Барбара 286
Баран Андрій „Малиняк" 120
Баторфальви Мирослава 61
Бачинська-Преторюс Ірина 299
Бахталовський Зенон „Зенко" 244, 250
Беньовський 263
„Береза" 198
Берут Болеслав 98, 119, 165, 211, 302, 341
Бігун Зеня 104, 354
Біланич Михайло „Зайчик" 116, 117
Біланич Олена 116
Білецький 60
Білик Олексій, отець 305
Білостоцька Бася 272
„Бір" 134, 138, 172, 176, 179
„Блудний" 173
Богачевська Люба 277
Богачевський Константин, отець 25, 26, 27
„Богдана", див. Гайдукевич Леся
Боднаренко Марійка „Оксана" 88-90, 95, 103
„Бойко", див. Філевич Антін
„Борис" 249
Борис Ірина 20, 28
Боркова Стефанія 249, 253
Бобеляк Степан 44
„Бродич", див. Ґорбельський Роман
Бронек, кат 236, 245
„Бурлака", див. Щигельський Володимир
Бутлер Вільгельміна 256, 257
Бучко Іван, архієпископ 131

В

Валах Станіслав 297
Валік 52
Варс 263
Вах Віра 36, 44, 46
Вацлав 263

Венгринович Орест, отець 338
„Вернигора", див. Фриз Микола
„Веселий" 167
Весоловський 345, 348
Венцлав Людвік „Сльонскі" 229-231, 241
Вило Іванка „Арета" 108
Винницька Туся 302
„Вишинський", див. Гамівка Ярослав
Вишницька Міля, див. Фільц-Вишницька Міля
„Вишня" 167-169
Війтів Василь 110
Вінярський 30
Вінярська М. 28
Вінярська О. 28
„Вістун" 214
„Вовк" 198
Вовк-Кульчицька Ірка 207, 236, 239
Вовк Мушка 44
Возняк Пйотр 241, 243, 244
Волошинська-Ожибко Наталія 159, 162
„Ворон" 177
Врублевський Станіслав 188, 207
Врублівська Галя 354
„Вуйко" 173
Вуйцік Осип „Таня" 95

Г

Гавдьо В. 28
Гавдьо О. 28
Гавдьо Роман 73, 320
Гайдукевич Володимир, отець 25
Гайдукевич Леся „Богдана" 25, 61, 100, 102, 198
Гайдукевич Олександр, отець 25, 61, 100, 101, 198
„Галаган" 178
Галаса Василь „Орлан" 87, 91, 103, 108, 126-129, 131, 141, 151, 152, 155-158, 172, 175-181, 183, 184, 187, 189, 190-194, 198, 202, 204, 205, 260
Галикова 69
Галицький Данило 143, 264
„Галка", див. Підбільська Катруся
Гамівка Павло, отець 203
Гамівка Ярослав „Вишинський" 115, 155, 171, 186-190, 199, 202-204, 206, 207, 210, 214, 215, 309
Гарабач Іван „Старий" 155
Гарасовська Орися 104, 354
Гарасовський Андрій 354
Гарматій Марія 42
Гішпан Анна „Бліда" 93, 94
Гладка Орися 354
Гнатовська Геня 69
Гнатковська Марія 51, 72
Гнатюк Петро „Дорош" 174
Гойсан Петро „Ворон" 341, 344
Голинський Петро, отець 60
Головецька Марійка 69
Гончар М. 28
Гончар О. 28
Гончаров 72, 74
„Горислав", див. Ріпецький Модест
Граб Степан, отець 192
Гребеняк Ярослав, отець 150
„Граната" 177
Гривнякова Марія 35, 42
„Григор", див. Гук Мирослав
Григорчук 356
Гриник Василь, отець 26
Гриник Василь, отець, ген. вікарій. 26, 131, 203, 204, 349
Грицай Дмитро „Перебийніс" 125, 127, 129, 130
Грицай Ярослав „Чорнота" 342
Грицков'ян Антін „Вітер" 119, 120
Грицков'ян Дмитро „Сніг" 119, 120
Грицков'ян Микола „Макаренко" 119, 120
„Грізний" 173, 175

Гробельський Роман „Бродич” 45, 146, 150, 153, 155, 156, 167-169, 172-174, 176, 179, 181, 182, 183, 230
„Громенко” 105, 172
Грушкевич Мирослава 61
Гук Олександра, Аля 299, 307-311, 346
Гук Богдан-Зіновій „Скала” 305, 307, 311, 312
Гук Євген „Щипавка”, „Рубікон” 305, 307, 311
Гук Зіновія 305, 307, 308
Гук Марія 184, 271, 299, 304, 307-309, 311, 346
Гук Мирослав-Тарас „Григор” 126, 148, 151, 155, 171, 172, 175, 179, 183-195, 202, 305-309, 311
Гук Михайло, отець 299, 304, 305, 307-312
Гульцьо Ганя 69
„Гуцулка”, див. Ровенчук Марійка

Ґ

Ґаль Левко 291-295
Ґаль Ліда 291, 293
Ґаль-Оленич Єва 292, 293
Ґаль Святослав 292, 291
Ґергард Ян 135, 136, 138, 140
Ґерліч-Бронєвська Стефанія 282
Ґеряк Антон 162, 163
Ґеряк Марія „Марійка” 163-165
Ґебултовський Зиґмунт 224-226, 230
Ґінес 301
Ґоляш Надія 354, 355
Ґоляш Степан „Мар” 110-112, 115, 125, 129, 133, 134, 137, 150, 172, 176, 177, 205
Ґоляш-Богунюк Анна 356
Ґула Ганя 185-190, 193, 203

Д

„Давиденко”, див. Мартин Мартин
„Дальнич” 278
Дануся д-р 292
Дацишин Юрій 237, 238
Дашко „Грізний” 340, 344
Дашко „Марко” 355
Девіч Ніна 256, 258
„Дем’ян” 127, 130
Дем’янчук Іван, отець 305
Денько Микола, о. митрат 192
Джані 93
Дзіман Михайло „Левко” 123, 153
Денис Петрусь 71
„Диявол” 211-215
Длябога Петро 120
Дода, див. Тимочко Теодозій
„Дон”, див. Камінський Мирон
„Дора” 133
„Дорош”, див. Гнатюк Петро
Доскоч Марія, див. Метик Марія
Драпала Збіґнєв 341
Дубас Віра 73, 89
Дубас Іванко 89
Дуда Теодор 211, 213
„Дудар”, див. Лихолат Богдан
Дужий Іван 15, 16
Дужий Іван, син 15, 16
Дужий Маруся 15, 16
Дужий Михайло 15, 16
„Дух”, див. Мицьо Мирон
„Дума” 108
Дунін Бася 270

Є

„Єндза”, див. Обяла

Ж

Жарська Зіновія 308
Желязневич Галюся 270
Журавський Францішек 305

З

Зажицька Гелена 190
Зайончковський Станіслав 285
„Зайчик”, див. Біланич Михайло
„Зайчик”, див. Лельо Михайло

„Залізо” 167, 168
Зарицька Катерина 190
Зєлінська Ірена 153, 171
Землянський 322
„Зенон”, див. Лапінський Леон
Злупко Андрій, отець 131
„Зоня” 173
„Зорич”, див. Радейко Микола
„Зоя”, див. Химка Зеня
„Зруб” 91

І

„Інгул”, див. Стисло Дмитро
„Ірина”, див. Ровенчук Марійка
„Іскра”, див. Омелян Еміль

К

Кавула Петро „Руслан”, „Тарас”, „М”, „100”, „Р-зет” 101, 183, 194-196, 197, 198, 204, 205, 260
Казимир Великий 348
Казимир І. 28
Казимир М. 28
Камедули 281
Камінська 28, 72
Камінська Вікторія 335, 336
Камінська Ірена 196, 200, 268
Камінська Ірка 71
Камінський Йосафат, отець 338
Камінська Марійка 69
Камінський Антін 335, 336
Камінський Мирон Збіґнєв „Дон” 120, 192-193, 299, 333, 335-342, 344, 345, 348, 350, 351, 352
Камінський Михайло 335, 336, 338
Камінський Петро 336
Камінський Тадей 338
Карабин Павло „Пімста” 101, 198
Карванська Анна „Рома” 90, 101, 207, 255, 302
Катя 52
Кашубинський Богдан „Нестор” 227, 228
Кейді 93
Кипкишко Марія „Степова” 101, 112, 125, 137, 148, 153, 154, 156
Кисілевський Григорій „Чабан” 176, 178, 179, 341, 342
Кисіль Стефанія 69
Климко Стефанія 249-253
Климчак Михайло 28
Клюка Володимир, отець 26, 28
Кобаній Люба 44
Ковалик 68
Ковальчик Марія 196, 200
Козак М. 20
Козак Марія 20
Козак Михайло 305
Козакевич Наталка „Сіра” 88, 89, 90, 91
Кокот Катруся 28, 69
Кокот Степан 29
Кольська Марійка 272
„Комар” 148, 154
Комаровська Євгенія „Ксеня” 108, 123
Конвицький Микола 140
„Коник” 64, 103, 339
Конкольовський Степан, отець 305
Конопницька Марія 253
Копчак Ярослав 349
Кордіяк Володимир „Цок”, „Буй-тур” 339
„Корінь” 198
„Корній”, див. Ярошевич Ярослав
„Корнійчук” 194
„Корп” 146, 173
„Косар”, див. Маївський Дмитро
Косаревич Катруся 277
Костишин Володимир, отець 338
Костів Симон 262
Костюк, диригент 73
Кот Люда 61, 271, 272, 277, 279-281, 319
Коциловський Йосафат, владика 131, 132, 139

Коцьолок Ярослав „Крилач” 61, 118, 141, 172
Кочубей Мотря 36
Кошиків Стефа 57
Кравзе Гельмут „Мар’ян” 247
Кравців Богдан 236-238
Кравченко Уляна 42, 43, 45, 356
Крайний 158, 195
Крента Наталія 98-100
Крента Степан 98, 99
Крента Теодозія 98, 100, 101
Крента Ярослав „Арпад” 99, 100, 165
Крижанівська Ярка 100
„Крилач”, див. Коцьолок Ярослав
Криницька Марія 294, 295
Криницький Іван 294, 295
Крук Богдан „Мелодія” 95, 112
„Крук” 148, 154
„Крук” 173
Крупа Микола 67, 185, 188-190
Крупа Фрузя 189, 190
Крупа 71, 158, 185, 195
Круцько 44
„Ксеня”, див. Комаровська Євгенія
Кубійович Володимир 333
„Кудияр”, див. Лазар Теодор
Кудлайчук Ірон „Довгий” 240
Кузеля Марія 42
Кузьма-Капустинська Марійка 291
Кульчицька Ольга 44
Куницька Стефанія 272

Л

Лабунька Мирослав 88
Лазар Теодор „Кудияр” 174
Ланьчак Ірка 302, 303
Ланьчак Юрко 302
Лапінський Леон „Зенон” 341, 344
„Ластівка” 172
Лашманов 84
Лев, князь 264
Левицька Міля 44
„Левко”, див. Дзіман Михайло
Левкут Ганя 314, 316
Левкут Катерина 314, 316, 322
Левкут Марійка 69
Левкут Місько 71
Левкут Олекса 331
Левкут Пазя 77
Левкут Слава 71
Лельо Михайло „Зайчик” 120
Лемеха Віра „Рогніда” 91, 103-105
Лемик І. 28
Лемик Р. 28
Ленін 30, 48, 317
Лепківна Н. 44
Лепкий Богдан 42
Лесняк Володимир 335
„Летун”, див. Мандрик Іван
„Липа”, див. Ліщин Микола
Лисівна Володимира 44
Лихолат Богдан „Дудар” 341
Лібович із Зеленки 44
Ліщин Микола „Липа” 196, 197
Лозинський, хірург 80
Лотоцький Зенко 61
Лужецький Євген „Шувар” 103, 105, 106, 125
Любомирська Анна 16
Лялюк Катерина, див. Петрига Катерина
Ляхович Василь 44, 60

М

Мадай Богдан 185
„Мазепа”, див. Сова Роман
Маївський Дмитро „Тарас” 125, 126, 129, 130
„Макаренко”, див. Грицков’ян Микола
Маковецька Вікторія 335
„Максим” 129
Маланчук К. 28
Малецький Юліян 306

Малиновський Олександр, отець 130-132
„Малиняк", див. Баран Андрій
„Малуша", див. Мороз Ольга
Малярчик Олекса, отець 137, 338
„Мальованка" 271
Мандюк Іван 60
Мандрик Іван „Летун" 133-135, 141, 142
„Мар", див. Ґоляш Степан
„Марічка", див. Савчин Марія
Маркс 30
„Марта", див. Мороз Ярослава
Мартин Мартин „Давиденко" 114, 115, 148, 177
Мартин Олесь 116
„Мар'ян", див. Кравзе Гельмут
„Медвідь" 130
„Мелодія", див. Крук Богдан
Мельничук Євген „Білий" 342
Менцінська Дада 302
Менцінська Дарка 354
Менцінський Богуслав 231-233
Мервінська Зеня 69
Мервінський 28
Метик Марія 94
Мицик Роман 356
„Мирошка" 148, 156, 173, 175
Михалик Дарія 252
Михалик Роман 252
Михалик Стефанія, див. Климко Стефанія
Михасяк О. 28
Мицик Роман 46
Мицьо Мирон „Дух" 130, 177
Мізерний Мартин „Рен" 110-112, 114, 122-125, 127, 129, 150, 172, 176, 178, 179
Мільчак Василь 232
Мінько Анна 95
Мінько Йосип 95
Мінько Розалія 95-98
Місило Євген 121, 135, 242
Міхальский, майор 136
Міцкевич Адам 263
Молотов 47, 52
Морзе 223, 277, 279, 282
Мороз Андрій 75
Мороз Влодко 74
Мороз Ірина 278
Мороз Оля 75, 328
Мороз Ольга „Малуша" 184-186, 188, 190, 194
Мороз Стефко 31, 74, 75
Мороз Ярослава „Марта" 108, 146, 204, 205
Мортко 66
Моссор Стефан 136
Мричко-Ляхович Марія 44

Н

Наталія 235
Нементовська Теодора 43
Нізєнська 227-229
Нізєнський Кшисьо, Богусь 227
Новак Мирошка 44
Новак Стефанія 44
Нововейський Казімєж 217
Норберт, святий 192

О

Обяла „Єндза" 282-284
Околот Іван 60
„Оксана", див. Боднаренко Марійка
„Оксана" 173
„Олень" 173
„Олесь" 138
Олещак Слава 69
Омелян Еміль „Іскра" 173, 176
Онацька 312
Онишкевич Мирослав „Орест" 125, 126
Онишкевич Стефанія 272, 273, 277
Онуфрій Василина 59
„Орлан", див. Галаса Василь
„Орлик" 167, 168

„Осип” 177
Осідач Микола 121
Осімницька Іруся 66, 82, 314, 322, 330
Осімницький Нестор 66, 71, 83-85, 314, 321
Осімницький Роман 84, 314, 321
Осімницький Ромчик 66, 322
Осімницький Степан 322
„Остап” 112, 125, 145-147

П

Павлик Мирослав 204
Павличко Дмитро 263
Павліш Сташка 69
Павонський „Палієнко” 344
Палиняк В. 28
Палиняк І. 28
Палиняк Фрузя 67, 190
„Палій”, див. Грицай Дмитро
Панкевич Анна 10, 12,15, 16, 64, 68, 69, 196
Панкевич Катруся 71
Панкевич Ксеня 8, 10, 11
Панкевич Марія 11, 12, 13, 75
Панкевич Теодор 8, 12, 22, 26
Партикевич Надія „Марійка” 108, 147, 203, 204, 205
„Перебийніс”, див. Грицай Дмитро
Перепічка Івась 29, 53
Перепічка Роман 29, 53, 54
Перепічка Стефко 37, 53
Перепічки 53
Перун Катерина 20, 28
Петлюра Семен 37
Петрига Богдан 344, 346
Петрига Катерина 232, 346
Петронь Вацлав 217
П’єх Леся „Чорна” 291
П’єх Любко 294, 295
Пилипчук Зіновія 308
Пилипчуки 309
Підбільська Катруся „Галка” 191
Підгородецька Марійка „Мушка”
Пікор Міхал 217
Пілецький Вітольд 256
Пілсудський Юзеф 20, 22, 37
„Пімста”, див. Карабин Павло
„Пімста” 126
„Пімста” 173
Плюто Станіслав 137
Повшанюк Ніна 54, 56, 90
Полюжин Микола „Чорнота” 124, 146, 177
Польовський Микола „Сірко” 120
Попель Кароль 233
Преторюс 299
„Птах”, див. Сорока Ярослав
„Пчілка” 205

Р

Радейко Микола „Зорич” 108, 111, 116, 121, 124-129, 354
Радьо Андрій „Яворенко” 112, 113, 177
Рахвалова Станіслава 256, 258
„Рен”, див. Мізерний Мартин
Ріббентроп 47
Ріпецький Мирослав 311
Ріпецький Модест „Горислав” 89, 112, 125, 141, 146, 339, 340
„Роберт”, див. Ярошевич Степан
Ровенчук Марійка „Ірина”, „Гуцулка” 88, 89, 90
„Рогніда”, див. Лемеха Ірина
Ротко Параня 355
„Рубікон”, див. Гук Євген
Ружанський Яцек 250
Рузя 248
„Руслан”, див. Кавуля Петро

С

Сава 263
Савин Борис 354
Савин Олександра 354
Савчин 73
Савчин Ірина, Ніна 73

Савчин Марія „Марічка” 91, 127, 141, 185, 186, 188, 190-193, 198
Савчин Меля 291, 299, 346
Савчин Микола 272, 346
Савчин Орест 73
Савятів Євген Орест 43
Саган Павлина 28, 79
Саган Владислав 195
Салабан 28
Саламаха І. 28
Саламон Рафаїл 272, 299
„Самостійний” 178
Самотій-Ненаткевич Нуся 272, 291, 292, 302, 303
Сварник Галина 266
Сварник Софія 212
Свідерський 216
„Святослава” 101, 141, 193, 195, 197-200, 202, 204-206
Секела Ольга 42, 43, 45, 46, 356
Секела Роман 43
Сембратович Анатоль, отець 305
Серванська Ірка 303, 328
Серванська Надія 74
Серкізовський Роман 28, 31
Сивицький Микола 152
Сікора 216
„Сіра”, див. Козакевич Наталка
„Сірко”, див. Польовський Микола
Сіроцький Богдан 302
Скаб Ґеня 271, 291, 299
Скаб Маргарета 299
Скаб Мариля 299
Скаб Слава 299
„Скала”, див. Гук Богдан-Зіновій
Скшипєц 270
Словацький Юліуш 48, 60, 263, 265, 266
Слюсарчик М. 28
„Смирний”, див. Федак Михайло
Смішкевич Софія 152, 153
Смола Леся 37
Смола Олекса 67
Смола Славко 37, 52
Смолинськи Іван Хризостом 156, 166
Сова Роман „Мазепа” 193
„Сокіл”, див. Федак Михайло
„Соловей” 194, 197
Сорока Лінка „Галя” 152, 185, 190
Сорока Ярослав „Птах” 152, 185, 260
„Сосна” 101, 198
Стависький Андрій 294, 295
Сталін 48, 50, 54, 84, 289, 289, 321, 341
Станішовська Ірина 71, 72
Станішовська Катруся 20, 37, 44, 70
Станішовська Марійка 70
Станішовський Стефко 71
Станкевич Юзеф 20
Станько Софія „Калина” 87, 116
Старух Антін 116
Старух Ярослав „Стяг” 108, 116, 155, 172, 175, 179, 184, 190, 194, 203, 210
Старух Тимотей 116
Стафф Леопольд 272
„Стах” 176, 179
Стебельський Степан „Хрін” 112, 137, 172, 176, 179
Стельта Микола 116
„Степова”, див. Кипкишко Марія
Стець Люба 44
Стецько Ярослава 86
Стисло Дмитро „Інгул” 87, 211, 259, 260, 262
Стисло Ірина 31, 87, 211, 259-262, 269, 290, 303
Стисло Ліда 260, 261
Стисло Славко 28, 69, 70
„Стяг”, див. Старух Ярослав
„Сурма” 112
„Сян” 105

Т

Танчаковська К. 28
Танчаківська-Мартин Калина 115

„Таня” 173
„Тарас”, див. Кавуля Петро
„Тарас”, див. Маївський Дмитро
Телятинська Анна, див. Карванська Анна
„Теплий” 173
Темифанчисі 327
Тереска 227, 228
Терефенко Йосиф 345
Тесля Марія „Мотря” 204-206, 260
Тиктор Іван 12
Тимочки 8
Тимочко Анна 15
Тимочко Галя 322
Тимочко Зеня 17-19, 64, 65, 66, 68, 78, 79, 80, 85, 313-316, 321, 322, 327, 330, 332
Тимочко Іван 15
Тимочко Івасик 17
Тимочко Ірина „Христія” 17, 60, 156, 162, 188, 268, 270, 288, 297
Тимочко Ксеня 26, 27, 78, 323, 326
Тимочко Леся 17-19, 63, 64, 65, 66, 68, 71, 73, 78, 79, 83, 85, 313-316, 322-327, 330
Тимочко Микола 318, 322
Тимочко Михайло 11, 15
Тимочко Мирослав-Степан 16, 17, 29, 50, 63, 65, 67, 89, 322, 325, 329
Тимочко Степан 9, 10, 11, 18, 23, 64, 82, 322
Тимочко Степан (син Теодозія) 318, 322
Тимочко Теодозій 17, 23, 29, 37, 64, 68, 69, 316, 318, 321, 322, 325, 332
Тимочко Теодозія-Ірина 322, 329
Тимчан К. 328
Типа 199, 202
Томалякова Ірена 279, 280
Трух М. 28
Трух Славко 71

У

Улянець Ніна 67
Улянець Толя 67
„Ураль” 174, 181

Ф

Федак Михайло „Смирний” 144, 146-148, 150, 151, 173, 180, 181
Федак Михайло „Сокіл” 148, 173
Федун Ірина, див. Стисло Ірина
Фещук-Винницька Туся 346
Фещук Юрій 346
Філевич Антін „Бойко” 118, 119, 120, 181
Філь Микола „Пугач” 146
Філь Ярослава, див. Мороз Ярослава
Фільц Ірина 28
Фільц-Вишницька Міля 7, 24, 54
Фіцовська Лена 225
Фіцовська Елеонора Лео 225
Фіцовський 226
Франко Іван 12, 266
Фриз Микола „Вернигора” 112, 117, 148
Фуджак ????..... 154

Х

Ханас Оля „Офелія” 249, 250, 253, 278
Химка Зеня „Зоя” 13, 14, 15, 75, 88, 90, 185, 186, 188-192, 194
Химка Леся 13, 14, 15
Химка Микола 11, 12, 75
Химка Мирося 14, 15, 75, 85, 313, 323
Химка Орест 13, 14, 15, 17
Химка Пелагія 190
Химка Роман 71, 74
Химка Степан 75
Хитра 44
Хом’як Роман 169
Христос 169, 170, 265

„Христія", див. Тимочко Ірина
‚Хрін", див. Стебельський Степан „Хрін"
Хробак Ірка 61
„Хрущ" 130
Хтей Дмитро 67

Ц

Цєслінська Ірена „Мишка" 256-258, 270

Ч

„Чабан", див. Кисілевський Григорій
Чаплінська Рута 267-274, 285
„Черемош" 101, 87
Черешньовська Анна „Тетяна" 108, 205
Черешньовський Михайло „Петро" 114
„Чміль" 183, 198
„Човен" 174
„Чорнота", див. Полюжин Микола
Чугуненко 84
Чупіль Я. 28
Чупіль Михайло 67

Ш

Шашкевич Маркіян 33, 34
Шашкевич Михайло „Рись", „Івась" 340, 342
Шевченко Тарас 212, 265, 268, 319
Шельонґовська Рися 256, 257, 266-268, 273
Шельонґовська Марія Магдалена 257
Шельонґовський Адам 256
Шостаковська Ірка 44
Шот Віра 272, 276, 277
„Шувар", див. Лужецький Євген
Шумний Микола 140
Шуфлят Павло, отець 308

Щ

Щепанський Степан, отець 26
Щигельський Володимир „Бурлака" 118, 156, 172, 227, 232, 230, 241, 244, 250, 311, 355
„Щипавка", див. Гук Євген
Щирба Слава 69
Щудлік Анджей 153
„Щур" 183

Ю

Юда 186, 210

Я

„Явір" 178
„Яким" 165
Якімовський Богдан 345, 353, 356
Якубчинська Ядвіґа 20
„Японка" 225, 226
Яріш Марійка 31, 88
Ярміцький Тадеуш 296-300
Ярошевич Степан „Роберт" 148, 151-156
Ярошевич Ярослав „Корній" 148, 154
Ястшембський, пор. 201
Яхторович Рома 354

Географічний показник

А
Австрія 112, 177
Авшвітз 28, 166
Азія 320
Аксманичі 102
Америка 26, 93, 105, 268-270, 271, 339, 351, 358
„Америка” 357
Англія 131, 233
Архангельсьа область 64, 69

Б
Бабичі 305
Баб’я Гора 181
Байкал-Амурська магістраля 105
Балигород 121
Балигородщина 108
Бандрів Національний 162, 163, 165
Баниця 150
Барвинок 143
Бардеїв 148
Барчево 247
„Батурин” 143
Бережанський повіт 341
Бережанщина 311
Бережниця Вижня 108, 110, 116, 124, 127, 133
Бережниця Нижня 110
Береза Картузька 120, 125
Березівський повіт 307
Березка 305
Берендьовичі 101
Береска 110, 118-121
Берест 167
Берьозовая Роща 65, 77, 81
„Бескид” 88, 107, 108, 112, 114-116, 119, 129, 131-133, 137, 143, 145, 149, 150, 153, 175-177, 203, 205, 249, 339
Бескиди 36, 103
Бещади 136, 140
Бидгощ 274, 286, 289
Бишки 341
Біла Вода 143
Бірча 64, 93, 99, 103
Бірчанщина 88, 92-95, 98, 103, 107
Бісковичі 67
Боднарівка 308
Бойківщина 107
Бортне 169, 174
Борщів 89
Братфорд 131
Брунари 156, 159, 163, 167-169, 173, 176, 182, 295, 341
Бук 110, 111
Бяла 159

В
Валбжих 185
Валч 150

Вармінсько-Мазурське воєводство 257
Варрен 95
Варшава 43, 115, 135, 152, 156, 170, 222, 227, 231, 242, 250, 253, 258, 263, 267, 276, 285, 290, 341
Вафка 152, 156, 159, 162
Вашинґтон 292
Велика Любовня 173
Великобританія 131
„Верховина" 112, 114, 143, 148, 150-152, 155, 179, 180, 203, 209, 298, 342
Верхрата 250
Ветлина 134, 138
Ветлинська полонина 36, 134-136
Видрань 338
Вислок Горішний 119, 144, 177
Відень 160-162
Вільшаниця 120
Вієсбаден 333
Вісла 263
„Вісла" 95, 98, 106, 110, 120, 121, 129, 140, 142, 172, 176, 184, 186, 196, 203, 209, 211, 228, 242, 250, 293, 294, 297, 308, 349
Вовче 142
Волга 332
Волинь 152, 264
Волів 291
Вологда 64, 69
Володж 249
Воля Горянська 133, 134
Воля Матяшова 110, 116-118, 165
Воля Мигова 338
Воля Нижня 338
Воркута 69
Вронки 307
Вроцлав 232, 265, 267, 269-272, 289-291, 295-298, 303, 304, 308, 311, 312, 315, 344, 345, 352, 353
В'ятська область 344

Г

Галичина 10, 11, 13, 15, 22, 30, 60, 69, 73, 90, 203, 267, 333
„Галичина" 187
Ганчова 150
Гільське 139
Гіршберг 131
Гладишів 131
Гончарівка 53
Горинець Здруй 250
Горлиці 9, 144, 148, 172, 178
Горлицький повіт 107, 150, 162, 176
Горличчина 153, 294
Городок 322
Горохівці 183
Греція 265
Грибів 151, 158, 159, 162, 163
Грушівка 249
Гуцульщина 88

Ґ

Ґрудзьондз 206, 250, 253, 254, 257, 277

Д

„Данилів" 143
Дахау 28
Детройт 95
Дніпро 193
Дніпропетровськ 60
Дніпропетровська область 322
Добромиль 90
Добромильський повіт 99, 290
Долішний Шльонськ 185, 203
Донбас 191, 322, 324
Дорожів 125
Дрогобич 125
Дрогобичка 305
Дроздовичі 15
Дубецько 305
Дубляни 102

Дуклянський перевал 143, 146-148, 153, 176, 178, 295
Душатинські озера 126, 128, 129

Е
Ельбльонг 232

Є
Європа 10, 126, 329
Єлєня Гора 184, 185, 188, 191

Ж
Жерниця 108, 124
Жидачівський район 307
Житомирщина 54
Жовква 26
Жовківський повіт 125, 190
Жогатин 94, 193
Жуків 131
Журавиця 158, 196, 249

З
Завадка Морохівська 137-139
Завіз 349
Загіряни 172
Загутинь 122-124, 153
Закерзоння 64, 87, 90, 116, 125, 131, 135, 143, 144, 156, 190, 194, 205, 260, 349
„Закерзонський край" 108, 155, 194, 203
Закопане 295
Засяння 47, 158, 335, 336
Затварниця 110, 134, 140, 165
Західно-Українська Народна Республіка 10
Зборівський пов. 25
Збруч 327
Зеленка 44
Зимна Вода 344
Зиндранова 132
Злоцьке 26, 308, 309
Золочівський повіт 131

І
Ізби 26
Іновроцлав 165, 206, 250, 267, 273, 276-279, 281-283, 309
Ірак 353
Ірландія 131, 303
Іскань 304, 307
Італія 256

Й
Йонкерс 31

К
Казахстан 320, 342
Казахська Республіка 318
Кама 52
Кам'янка 129, 130, 165
Канада 28
Карликів 137, 338
Карпати 8
Келецьке воєводство 11
Кемеровська область 65, 77, 313, 317, 318
Київ 60, 98, 114, 193, 206, 263, 266, 315, 318, 319
Климківка 308
Княжпіль 90, 98, 99
Кольбушова 99
Команеччина 108
Команча 119, 146, 338
Комі Республіка 63
Конечна 148
Конюша 101
Концльова 159
Копичинці 244
Корманичі 152, 198
Корманицькі ліси 152, 158, 172, 175, 179, 184, 194, 204
Коровники 56, 87, 340
Короснянський повіт 107
Котів 93
Коцюбинці 307
Кошалін 349
Кошалінщина 150, 203

Кошиці 118
Краків 163, 184, 191-193, 232, 233, 242, 251, 274, 276
Крампна 150, 178
Красноярськ 322
Криве над Сяном 113, 139
Криниця 116, 143, 146, 152, 153, 154, 157, 158, 166, 170, 294, 295, 308
Криниччина 148, 294
Кузбас 313
Курилівка 247

Л

Лабова 147
Ланцут 230
„Левада” 143
Лежайськ 230, 247
Лемківська округа 107
Лемківщина 9, 10, 26, 45, 91, 95, 107, 108, 114, 115, 118, 130, 131, 142-148, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 163, 166, 167, 172, 173, 175, 178, 183-185, 209, 293-295, 298, 304, 308, 338, 341, 348-350, 357
„Лиман” 143
Липа 93
Липка 93
Липовиця 197
Лігниця 291
Лідіце 138
Лімна 203
Ліський повіт 95, 107, 108, 112, 116, 136, 163, 165, 338, 349
Лішна 95, 96
Ліщава Горішня 98, 99
Ліщава Долішня 98, 99
Лондон 271
Лопінка 111, 133
Лопінник 111
Лосє б. Горлиць 295
Лосє б. Криниці 295
Луцьк 60
Любачів 251
Любачівщина 129, 172
Любин 291
Люблін 242
Львів 12, 13, 14, 57, 63, 65, 73, 88, 89, 100, 103, 105, 112, 125, 131, 148, 160, 190-192, 242, 263, 264, 305, 307, 315, 320, 322, 344
Львівська область 307, 321
Львівщина 43, 322

М

Магадан 74, 75
Магура 150
Магура Маластовська 9, 10, 181
Магура Свєржовська 174
Маластів 176, 308
Малковичі 249
Малява 91, 94, 98
Манів 25
Матіївка 152
Медика 64, 69, 73, 76, 153, 160-162, 185, 324
Медицький повіт 290
Межилябірці 338
Миків 124, 125, 126
Михайлівський Хутор 318
Мичків 112
Міжинець 16, 63, 67, 196
Міява 115
Монастирські ліси 194
Морава, річка 181
Мордовія 105
Москва 315, 317, 318
Мостиська 72, 76, 327
Мостиський повіт 103, 121
Мостищина 26
Мюнхен 88

Н

Нижанковичі 89, 153
Нижанковицький повіт 290
Німеччина 56, 63, 129, 131, 172, 181, 197, 206, 210, 311, 339, 340-342, 352

Нова Весь 165
Нова Гута 163
Нова Руда 185, 188, 193
Новий Санч 144, 167, 175, 184
Новий Торг 144
Новосанчівський повіт 107, 165, 170
Норильськ 344
Нью-Йорк 10, 105, 120, 262, 311, 335, 352, 353

О

Огайо 355
Ольштин 242
Ольштинське воєводство 257
Ольштинщина 94
Опарівка 308
Освенцім 166
Осердів 342
Ослава, річка 105

П

Павлоград 321, 322
Павлокома 304, 307
Пакость 121
Париж 241, 335, 336
Парма 355
Пас де Калєс 336
Пацлавська Кальварія 102
Пеніни 175
Пенч 304, 309
Переворськ 230, 251
Перегонина 174
Перемиська єпархія 350
Перемиська область 87, 91, 95, 103, 107
Перемиський повіт 196, 203, 304
Перемишль 8, 9, 10, 15, 17, 24, 25, 30, 31, 33-35, 37-39, 42-46, 47-50, 53, 54, 56, 57, 59-63, 67, 87, 93, 98, 100, 103, 108, 119, 131, 142, 148, 151, 156, 158, 159, 160, 162, 175, 179,183-185, 193, 194, 196-198, 201-205, 207, 242, 260, 261, 280, 281, 291, 305, 356
Перемищина 12, 88, 91, 93, 100, 101, 103, 107, 112, 131, 133, 155, 156, 158, 178, 179, 183-186, 197, 198, 249, 259, 336, 339
Перекопань 148
Перм 52
Перунка 153, 167, 168-172
Пєнєнжно 94
Пикуличі 97, 98, 141, 227
Північна 173
Підгаєччина 112
Підляшшя 143, 275
„Підскрипниця” 331
Плешевичі 76
Плоти 203
Побітня 245
Поділля 227
Поздяч 304
Познанське воєводство 11
Познань 301
Полонна 341
Полтавщина 112
Поляни 170
Полянчик 112
Польща 20, 22, 24, 30, 33, 37, 67, 74, 75, 99, 115, 119, 120, 130-132, 136, 137, 163, 166, 170, 180, 181, 184, 185, 190, 191, 194, 196, 203, 205, 207, 209-211, 226-228, 232, 233, 244, 250, 255, 256, 262, 268, 275, 277, 285, 286, 289, 290, 293, 294, 296, 297, 304, 305, 311, 313, 338, 341, 342, 349, 350, 351, 353, 356
Поповичі 12, 64, 68, 70
Попрад 143, 173, 175
Порохник 333
Прага 125, 130, 338
Пралківці 183
Прокоп'євськ 65, 66, 77, 78, 81-83, 85, 313-317

Пряшівщина 338
Пташків 185, 191
П'ясутно 257
П'яткова 93

Р

Радева 121
Радейова 175
Радянська Україна 30, 100, 131, 135, 181, 307
Радянський Союз 103, 126, 150, 211, 268
Реклінець 125
Риботичі 25, 61, 100, 101, 102
Рим 28, 131, 132
Риманів 132
Риманівщина 108
Ритро 175
Ріплин 333-336
Розбір Довгий 338
Розбір Округлий 333
Російська СФСР 52, 318
Росія 170, 266, 317, 318
Ростів 332
Рудки 100
Рунок 175
Русь 334
Рябе 165
Ряшів 118, 131, 153, 164, 165, 171, 182, 201, 206, 207, 209, 211, 223, 230, 232, 233, 242, 245, 249, 251, 261
Ряшівське воєводство 226, 230

С

Самбір 63, 67, 102, 325
Самбірський повіт 125
Самбірщина 205, 260
Свєнтайно 257
Святкова Мала 153-156
Себечів 28
Селиська 11, 12, 22, 25, 29, 30, 31, 52, 66, 69, 74, 75, 87, 152, 259, 260
Сибір 31, 52, 63, 65, 66, 70, 74, 77-80, 84, 105, 173, 190, 192, 204, 206, 254, 289, 300, 301, 313, 315, 317, 319, 320-322, 326, 331, 341, 344
Синявські ліси 128
Сідней 335
Сілець 31, 88
Скопів 305
Словаччина 115, 118, 148, 163, 172-174, 180, 181, 182, 250, 338
Снітниця 173, 182, 295
Совєтський Союз 30, 325
Сокальщина 125, 198
Солина 133
Солоний верх 127
Спарта 45
СРСР 52, 177, 290, 313, 315, 317 319
Станькова 95
Старий Самбір 61, 112
Стежниця 114, 340, 342
Строневичі 16, 196
Студенне 140
Стшелін 293, 304, 308-310
Стшельце Опольські 344, 345
Суковате 126
Сухі Ріки 110, 134, 138, 165
Східні Пруси 257
США 31, 42, 46, 88, 95, 105, 112, 123, 232, 262, 267, 286, 308, 311, 349, 351, 352
Сян 47, 49, 87, 93, 107, 113, 135, 136, 178, 193, 205, 247, 304
Сяніцький повіт 107, 338, 341
Сяніччина 108, 130, 193, 250
Сянік 95, 122, 123, 129, 131, 132, 201, 304

Т

Тайшет 105
Тарнів 206, 249, 253, 254, 277, 278
Тарновські Гори 274

Творильне 140
Терка 139, 349
Термопілі 265
Тернопільщина 244, 311
Тисова 198
Томашівщина 125
Тороното 131, 170, 242, 335
Третій Райх 56
„Трикутник" 107, 172
Трійця 349
Туринка 190

У
Угерці 110
Уйковичі 194
Україна 7, 9, 10, 30, 31, 37, 51, 57, 60, 63, 64, 74, 78, 90, 98, 100, 101, 103, 105, 117, 126, 129, 137, 156, 169-171, 176, 178, 179, 182, 183, 190, 192, 194, 197, 204, 205, 212, 260, 263, 289, 290, 303, 308, 311, 318, 322, 329, 333, 334, 335, 336, 344, 357
Українська Народна Республіка 37
Улюч 193, 249
Урал 318, 332
УРСР 16, 67, 110, 132, 136, 138, 166, 172, 249, 338
Устрики Горішні 136
Устрикі Долішні 163
Устрицький повіт 290
Уфа 77

Ф
Філадельфія 10, 25, 88
Фінландія 15
Фльоринка 156, 159, 170
Фолюш 174
Фордон 116, 165, 206, 215, 234, 249, 253-255, 257, 261-264, 267, 268, 276-278, 282, 285-289, 309, 313
Франція 30, 258, 262, 335-337

Х
Харків 60
Хиб, гора 102
Хідновичі 12
Ходорів 84, 313, 321, 322
Холм 143
Холмщина 125, 143, 211, 257, 275, 342
„Холодний Яр" 91, 107, 114, 126, 143, 148, 183, 197, 198, 204, 205, 307
Хрещата 100, 105, 106, 120, 125, 129, 146, 165, 339
Хшанів 311

Ц
Царинська полонина 36, 136
Циків 9, 15
Цісарска дорога 148

Ч
Чернігів 319
Чистогорб 338
Чікаґо 7, 42, 43, 61, 89, 104, 148, 238, 286, 288, 306, 352-354, 356-358, 357, 358
Чертижне 142, 150, 151, 152
Чехословаччина 131, 132, 136, 137, 177, 180, 227, 232, 244, 311, 338
Чорна Вода 143
Чурбай-Нора 342

Ш
Шлезьк 166
Шляхтова 143

Щ
Щецін 193
Щецінек 342

Я
Яблониця 249
Яблонів 244

Явас 63
Явожно 121, 162, 166, 180, 231-233, 250, 251, 291, 349
Яворина Криницька 146
Яворів 42, 57, 58, 87, 90, 197, 301, 307
Явірки 143, 150
Яксманичі 7-12, 18-21, 23-32, 33, 35-37, 33, 35-37, 47, 49, 51-53, 56, 59, 60, 63, 64, 65, 70-73, 89, 100, 158, 163, 185, 259, 289, 290, 320, 322
Ярослав 47, 56, 60, 62, 333, 336
Ярославський повіт 333, 338
Ярославщина 88, 141-142, 335, 336
Ясельський повіт 107, 108, 150, 153
Ясло 144
Яшкова 156, 175

Зміст

Дорогий Читачу 5

Розділ I – Яксманичі 7
Моє дитинство 8
Тета Марія з Панкевичів 12
Тета Анна з Тимочків 15
Мої брати і сестри 17
Вселюдна школа 18
Смерть Пілсудського 20
Садок вишневий біля хати... 22
Церква 25
Яксманицькі комуністи 30

Розділ II – Український Інститут для дівчат у Перемишлі 33
„Вона вже не гадаї, а говори...” 35
Пішки й диліжансом 37
Мої вчителі 42

Розділ III – Війна 47
Десятирічка ім. Сталіна 48
Яксманичі за перших совєтів (1939-1941) 51
Командир „погранзастави” 52
Перепічки 53

Німецька окупація 54
Вчительський курс у Яворові 56
Матуральний курс у Перемишлі 59

Розділ IV – Другі совєти 63
Заслання в Сибір моєї сім'ї 63
Лист сестри Лесі з Сибіру 66

Розділ V – У підпілля 87
Останній Великдень 88
„Ніна" – „Христя" 89
Курс УЧХ 90
Бірчанщина 91
Ліщава Горішня. Трагедя сім'ї Крентів 98
На приходстві у Риботичах 100
„Рогніда" і доктор „Шувар" 103

Розділ VI – Надрайон „Бескид" 107
Бережниця Вижня 108
„Давиденко" 114
„Зайчик" 116
„Бойко" з Берески 118
Великодній торт 121
Архів „Рена" 122
Нарада над Душатинськими озерами 124
З місією до Апостольської Адміністрації
Лемківщини 130
Святвечір 133
Кривавим шляхом полковниеа Ґергарда 135
„Летун" 141

Розділ VII – На Лемківщині у „Верховині" 143
Лемківський рейд 146
Надрайон „Верховина" 148

Святвечір у Чертижному 150
„Анна-Марія” 151
Смерть „Роберта” і „Степової” 153
Поїздом, пішки, на зв’язок до Перемишля 156
Хитрий „Русин” 160
Меценас Ґеряк з Грибова 162
„Марійка” 163
„Наш дохтор” 165
Бій під Перункою 167
„Віримо, що як Христос воскрес, так і Україна воскресне” 169
З сотнею „Бродича” на Словаччині 172
„Мертвий пункт” в окопах над Яшковою 175
Курінний „Рен” 176
„Смирний” не годиться покидати Лемківщину 180
„Висте з нами били до кінця...” 182

Розділ VIII – На зв’язковому пункті в Перемишлі 183
На зв’язок до Єльєньої Гори 184
„Czy tu mieszka pani Anna Guła?”. Зрадник починає своє жниво 186
Арешт „Зої” і „Малуши” 188
Зв’язкова „Стяга” 194
Леґалізація 195

Розділ IX – Арешт 197
„Св’ятослава” 198
Котел 199
„Вишинський” – приходжу до тебе як Юда... 202
„Марійка”, „Марта”, „Мотря” 204

Розділ X – Слідство 207
„Grobowiec” 208
Поручник Міхал Байовський 209

„І потече сторіками кров у синє море” 211
Голка 213
„Тепер хто інший буде з „Христією” розмовляти...” .. 214
Слідчий відділ 215
„Dla nich nie było pardonu” 216
Камера № 8 223
„Японка” 225
„Boże, dlaczego ja nie jestem Ukrainką!” 227
Пані Нізєнська 228
„Сльонскі” 229
Камера № 10 231
Справа Попєля 233
„Dziewczyno, aniele! Kim jesteś?” 235
Мундир Бронека 236
Ірон 240
„Zapluty karzeł reakcji” 241
Камера смертників 242
Повторне слідство Байовського 245

Розділ XI – Тюремним шляхом до волі 249
Ukraineczki, śpiewajcie, śpiewajcie! 253
Фордонські сутерени 254
Ірина Стисло – жінка „Інгула” 259
Розмови „під камерою” 262
„Лиш хто любить – терпить” 265
Рута Чаплінська 267
В’язнична „екскурсія” до Кракова 274
Віра Шот 276
Іновроцлав 277
Морзе до Люди Кот 279
„Райбен, райбен...” 282
Воля 285

Розділ XII – Вроцлав 289
Хати – пристані 290
Книгарня „Під Аркадами” 296
„Był w Polsce czas...” 297
Третя матура і студії 300
Родина Гуків 304

Розділ XIII – Подорож мого життя – в Сибір 313
„Иностранка” 315
„Люблю бєрьозу русскую...” 318
„Вот и ана, украинская идиллия в садах” 319
„Уточка” 320
Повертання із заслання 321
Листи від моєї сестри Зені 325

Розділ XIV – Мирон 333

Розділ XV – Америка, Америка... 351

Іменний показник 359

Географічний показник 369

„Моя одисея" - спогади Ірини Тимочко-Камінської „Христі", про шлях української молоді, її ровесників з УПА, до вільної Батьківщини. На дорозі була війна, радянська і німецька окупації, боротьба у підпіллі на Перемищині, Лемківщині, Акція „Вісла".

Одним судилася смерть у бою, іншим Сибір, або арешт, а згодом жорстокі тортури, камера смерті чи довгі тюремні роки. А потім життя на вигнанні і в еміграції.

Мандрівки Авторки до вимріяної, міфічної України, триватимуть майже шістдесять років і сповняться тільки на схилі її життя.

ISBN 83-86112-21-2